کتیبخانەی گشتی
زمارە /
میژوو / / ۱۹۹

گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق
"دەستەی کورد"

بەرگی بیستەم ۱۹۸۹

چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق
بەغدا

دەستەی نووسەران :

دکتۆر جوامێر مجید سلیم ــ سەرۆك

دکتۆر حسن کتانی ــ ئەندام

عبداللطیف عبدالمجید گۆڵی ــ ڕاوێژکار

دیوانی

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

ڕاستکردنەوەی و ، پاککردنەوەی لە هەڵەو ، لێزیادکردنی بە هەر چوار زبانەکەو ، مەبەستلێدانەوەیان و ، سەرباس بۆدانانیان و ، فهرستبۆنووسینی بە قەڵەمی :

شێخ محمدی خال
ئەندامی کۆڕی زانیاریی عیراق

پێشەکی

هەموو زانایەکی پێگەیشتوو وەدانایەکی تێگەیشتوو ئەزانێ کە دیوانی شیعر باشترین نموونەی بەرزیی کۆمەڵەو گەلە بەڵکو نیو شیعرێك تای تەرازووی گەلێکە ، وە بە دووتای ئەم تەرازووە کۆمەڵەو گەل ئەکێشرێ ، وە سەنگو سووکیی دەرئەکەوێ .

گەلی کورد لەبەر سافیی ئاسمانی و ، بەرزیی شوێنی و ، جوانیی چەشمەندازی و ، مام‌ناوەندیی « اعتدال » هەوای و ، کزەی‌بای بەیانیانی و ، شنەی شەمالی نیوەڕوانی و ، سۆزەی بای ئێوارانی و ، جریوەجریوی ئەستێرەکانی و ، تریفەتریفی مانگەشەوی و ، نەرمو شلیی هەتاوی نیوەڕوانی ، هەموو یەکێکیان بە ژنو پیاوەوە شاعیری مادەرزادو وێژەری زکماکن ، لەبەر ئەوە ئەتوانم بڵێم بە قەد ئەستێرەی ئاسمان شیعرو شاعیرمان تیاهەڵکەوتووە .

داخی گرانم ئەگەر شیعری هەموو شاعیرەکانمان کۆ بکرانایەتەوە لە وەختی خۆیا ، ئێستا بە سەدەها دیوانمان ئەبوو ، بەڵام بەداخەوە لە هەزارا

یەکێکیان شیعریان نەنووسراوەو کۆنەکراوەتەوە ، وە لەگەڵ مردنی خۆیان ، شیعرەکانیشیان مردوونو نێژراون ، وە بە بێ ناوونیشـان چوونەتـەوە بیابانی نەبوونی ، تەنانەت ناوی شاعیرەکانیشمان پێنەگەیشتووە ، ئەم دە پانزە بیست دیوانەی کە ئێستا لەناومانا هەن بە چاپکراوو دەستنووسەوە هەر شاعیری ناوچەی خۆمانن لە دوو سەد ساڵ لەمەوپێشەوە ، ئنجا ئـەبێ شاعیرانی کوردستانی گەورە لە دەورو بەری بابا تاهیری هەمەدانیبەوە کە هەزار ساڵ لەمەوپێش بووبنو چەند بووبنو چۆن بووبن ، ئەمە مـەگەر هەر خۆی بزانێ ، یەکێك تەماشای باسی شارەزوور بکات لە کتێبی « معجم البلدان»ی یـاقووتی حەمەوی‌دا ، یـا تەماشـای وتـارە بە نرخـەکەی خوالێخۆشبوو دکتۆر مصطفی جواد بکات لە ژێر سەرباسی «جاوانی»دا کە لە جزمی یەکەم لە جلدی چوارەمی گۆڤاری کۆڕی زانیـاریی عیراق‌دا بڵاوکراوەتەوە ــ تێدەگات کە هەر شارەزوور بە هەزاران شاعیرو نووسەرو وێژەری تیاهەڵکەوتووەو (دائرة المعارف)ی سەدەی بیستەم ژیانی زۆریانی نووسیوە لەگەڵ نووسینی زۆر لە چامەو چەکامە «غەزەڵو قصیدە»یان .

باشە شاعیرە کۆنەکانی دەوری بابا تاهیری هەمەدانی ئەگەر فەوتـابن لەبەر دووریو بەسەرهاتی ڕۆژگاری بەدکردار ، ئەی شاعیرەکانی دەوری خۆمان بۆچی شیعرەکانیان فەوتاون ؟ زۆر دوور نەڕۆین ئەوە شێخ ڕەزای تاڵەبانی کە پێچی مێزەرێکە کۆچی دواییکردووە ، وە تا ئێستا دوو جـار دیوانەکەی لەچاپدراوە ، بەڵام بەداخەوە لە دە ، یەکێکی کۆکراوەتەوە ، وە ئەوی کۆشکراوەتەوە هەمووی پڕە لە هەڵەو سـاتمەو کەمو کووڕی‌و کورتو کوڕی ، بێ گومانم شێخ ڕەزا بە قەد « کەلیم »[1] شیعری فارسی‌و

---

(1) کەلیم شاعرێکی ئێرانیبە ، کە لە حاشیەکانی سـەر سـویطی دا پێی ئەڵێن : ابو طالب شیعرەکانی تا بڵێیت بەرزو بە ڕێزو بەپێزو سـوزە ، تا ئێستا ــ وا بزانم ــ لەچاپنەدراوە ، وێنە «نسخە»یەکی زۆرچاکم هەیە کە پێنەڵێن نسخەی سەو خەزینە .

به قەد نامق کمال شیعری تورکی‌و به قەد نالی‌و سالم شیعری کوردیی بووە ، بەڵام ــ بەداخەوە ــ بەشی زۆریان لەناوچوون‌و کوا شیعرەکانی بە هەر چوار زبانەکە ؟ چی‌یان لێهات ؟ بۆچ مەردێك لە خزمەکانی خۆی شیعرەکانی کۆنەکردۆتەوە ؟ یا بۆ خۆی لە دەفتەرێکا هەموی تۆمارنەکردووە ؟ دیوانم نەدیوە بە قەد دیوانی شێخ ڕەزا بەدبەخت‌و وێرانبێ‌و هەڵەی تیابێ . ئنجا ئەم هەڵانە دوو جۆرن :

یەکەمیان هەڵەی زۆرزلن ، وە لەو هەڵانەن کە بە کێردەکەی مەلای مەزبووڕە بکڕێنرێ[٢] وەك ئەم شیعرانە کە لە لاپەڕە ١٣دا نوسراون لە پیتی جیم‌دا کە ئەڵێ :

ئەم دەغڵە کە تەسلیمی ئەکا شێخ بە هەجیجی
نوقسانی ئەکا هەر لە تەغارێ دە کەویجی
ئەسڵ‌و نەسەبت دۆمە لە من بووی بە هەجیجی
بێمروەت‌و ، ئینصاف‌و ، حەرامزادەوو بیجی

کە ئەبوو لە پیتی (بێ)دا بنووسرانایە نەك جیم ، چونکە دوایی‌یە کەیان بێیە.

هەروەك ئەم چوارینە فارسی‌یەی کە لە لاپەڕە (١٨٥)دا نووسراوە کە ئەڵێ :

گویند کە چون وطء کنی عرش بلرزد [٣]
عەرشی کە بەیك وطء بلرزد بچە ارزد
ماییم یکی حجرەء تاریك کە دروی

---

(٢) ئەڵێن ڕۆژێك مەلای مەزبووڕە کێردێکی تیژی دەمپانی دەمدرێژ ئەکا بەبەر پشتێنەکەیا ، کە ئەچێ بۆ مزگەوت لێی‌ئەپرسن مەلا ئەم کێردە زلە چی‌یە ئەویش ئەڵێ : هەڵەی کتێبی پێئەکڕێنم ، ئەوانیش ئەڵێن : هەڵەی کتێب بە چەقۆیەکی پچکۆلانە ئەکڕێنرێ . مەلاش ئەڵێ : هەڵەی وا زل هەڵئەکەوێ بەم کێردە نەبێ ناکڕێنرێ .

(٣) وطء : چوونە لای ژنە بە حەرامی .

صد بچه بگاییم یکی خشت نلزرد

که ئەمە هی عوبەیدی زاکانییە وەك پیرەمێردیش بەسەریەوە نووسیویە، کەچی بە هی شێخ ڕەزا دراوەتە قەڵەم •

وە هەر وەك ئەم شیعرە کە لە لاپەڕە (٧١)دا نووسراوە کە ئەڵێ :

نەجابەت کەی لە تۆدایە لە دوو چاڵی چەتیوت بەم
حەمەی «تووڵینە» بەم تووڵە لە قووڵینەی هەتیوت بەم

کە ئەمە هی شاعیری جوانەمەرگ ڕەشیدی لاوەیە ، نەك هی شێخ ڕەزایە بەو بەڵگەیەی کە لە ژینی ڕەشیدی لاوەدا نووسیومەو بڵاوکراوەتەوە •

هەروەها هەڵە زلەکانی تری یا چوارینەیەو تاقە شیعرێکی لێنووسراوە وەك لە لاپەڕە (١٩٢)دا کە بە فارسی ئەڵێ :

مخوانید آیت توحید رهبان کلیسارا
خر عیسی چه داند ذوق حال (خرموسی)را

شیعرەکەی تری کە ئەڵێ :

رموز عشق عالم سوزرا پیر مغان داند
خبر نبود زحال طور سینا پور سینارا

هەڵبوێرراوە •

وەیا چوارینەیەو لەناو تاکەکانا نووسراوە ، وە هەر شیعرێکی کەوتۆتە لایەکەوە ، وەك ئەم شیعرە کوردییە کە ئەڵێ :

ئەی مادەری گیتی تو هەتا ئێستە نەزاوی
زاتێکی وەکو مفتی ئەفەندی زەهاوی

شیعرەکەی تری کە ئەڵێ :

مومکین نییە ئیدراکی حەقائق بە تەواوی
مومکین نییە ئیدراکی نەکا زیهنی زەهاوی

لە لایەکی‌ترا بە تاك نووسراوە .

یا ئاخر شیعری چامەیە ، کە ئەبێ بکەوێتە دوای هەموو شیعرەکانەوە، کەچی کەوتۆتە ناوەڕاستی چامەکەوە ، وەك چامەی (ئەی تەل) لە لاپەڕە (٨٥)دا ، کە ئاخر شیعرەکەی لە ناوەڕاستی چامەکەدا ئەڵێ :

یـارب بحق آل علی پایەدار کن
جاه و جلال‌و حشمت روحی فداهرا

یا لە چامەیەکا دوو شیعر هەڵبوێڕراوە ، وەك لە لاپەڕە (٨٧)دا کە لەو چامەیەدا شیعری پێنجەمی هەڵبوێڕراوە کە بە فارسی ئەڵێ :

سرنگون از طارم نیلی فتادی برزمین
همچو نابینا که ناگه أندرافتد چاهرا

لەگەڵ شیعری دوانزەهەما کە ئەڵێ :

تا أبد این خسرو فیروز فرخ جاه باد
گردش گردون بکام ناصرالدین شاهرا

یا لە چامەیەکدا شیعرێك هەڵبوێڕراوەو شیعرێکیش پاش‌و پێش خراوە، وەك لەو چامەیەی کە لە صلحی تالەبانی‌و ساداتی سلێمانی‌دا وتراوە بە فارسی، شیعری چوارەمی هەڵبوێڕراوە کە ئەڵێ :

در جبهۀ ایشان نبود قابل انـکار
انوار سیادت که به عیوق رسیداست

شیعری دووهەمی کە ئەڵێ :

کرکوك چرا برهمه آفاق ننازد
امروز که آفـاق این سه حفیداست

ئەبێ ببێ بە شیعری سێیەم .

یا ئاخر شیعری چامەیەك هەڵبوێڕراوە ، وەك ئەو چامەیەی کە لە مدحی شێخ مصطفای حفیدا وتراوە کە ئەڵێ :

بنده‌ات شیخ رضا تو فراموش مکن
ایکه در بارهء ارباب هنر با انصاف

وه وەك ئەو سێ شیعرەی كه له سەری لاپەڕەی (١٥٨)ەوه نووسراوه كه شیعری چوارەمی هەڵبوێڕراوه كه ئەڵێ :

ما بخدمت نرسیدیم ولی میشنویم
قهرمانست درین ناحیهء کردستان

وه ئەو دوو شیعره فارسیەی كه لـه لاپەڕه (١٨٩)وه نوسراوه كه شیعری سێیەمی هەڵبوێڕراوه كه ئەڵێ :

من خداوند شاعران هستم
تو همانا رسول من هستی

پێویسته ئەمەش فەرامۆش نەكەین كه شەوێك ڕەحمەخانی دایكی كاك فائق هوشیار كه كچی خوالێخۆشبوو پیرەمێردە لەگەڵ داده پەروینی كچیا هاتن بۆ ماڵمان ، منیش داوای دیوانەكەی مەولانا خالیدم لێكرد كه باوكی كردوویەتی به كوردی تا ماوەیەك له لام بێ ، ئەویش وتی به خوا لای من نیە لای فایقه ، بەڵام كتێبێكی ترم له لایه ئەوەت بۆ ئەتێرم ، بەیانی خۆم ناردم بۆ كتێبەكه ، كه بۆی ناردم بینیم دیوانی شێخ ڕەزایه چاپی دووهەم ، ناوبەناو پیرەمێرد به ڕەحمەت بێ قەڵەمی تێبردووه ، بەڵام بەداخەوه كەمی لێچاككردووه ، دوای ئەوه هەرچەند شیعرێكی شێخ ڕەزام دەستبكەوتایه كه له دیوانەكەیا نەبووایه له قەراغی نوسخەكەی پیرەمێردەوه ئەم نووسی ، یا هەڵەیەكم بەرچاو بكەوتایه خێرا نوسخەكەی پیرەمێردم چاكئەكرد ، بەڕاستی دۆزینەوەی ئەو له ته دیوانەو بوونی نوسخەكەی پیرەمێرد زۆر هانەهانەیان دام لەسەر ئارەزووەكەی خۆم كه خزمەتی دیوانەكەی شێخ ڕەزا بوو ، وه بڕیارم لەسەر داو ناوی خوام لێهێنا .

دووهەمیان هەڵەیه له پێتێك یا له ووتەیەك یا له زیاتر له ووتەیەكدا ،

ئەم جۆرەیان ئێجگار زۆرە ، وە بە سەدەها هەڵەی وای تیایە ، هەر چێکمان ڕاستکردەوە لە کاتی چاپکردنا ڕاستەکەی ئەنووسین ، بەڵام لە پەراوێزا ئەنووسین کە لە چاپی پێشوودا وا نووسراوە ، تا ڕاستەکەی باش دەرکەوێ، جا لەبەر ئەوەی کە هەڵەی ئەم دیوانە ئێجگار زۆرە حەزمکرد خزمەتێکی ئەم دیوانە بکەم ، وە پێشەکیەکی بۆ بنووسم ، وە هەڵەکانی بە پێی توانا ڕاستبکەمەوە ، وە زۆر شیعری شێخ ڕەزا بە هەر چوار زبانەکە کە لە ماوەی بیست سی ساڵی ڕابوردوودا دۆزیومنەتەوە لە کەشکۆڵو ، بەیازو ، پشتی کتێبە دەستنووسەکانا ، وە لە چاپی پێشوودا نەنووسراون ــ تێکەڵی شیعرەکانیتری بکەم هەر بەکە لە جێی خۆیدا ، وە ئەو شیعرانەی کە گرانن، مەبەستیان لێ بدەمەوە ، وە ئەوانەی کە سەرباسیان بۆدانەنراوە بۆیان دابنێم لەگەڵ زۆر شتیترا ، من لەم بیرەدا بووم ڕۆژێ کتێبێکی دەستنووسی کۆنی نامەخانەکەی خۆمم لە دۆلاب دەرهێنا ، کە کردمەوە تەماشا ئەکەم لەتە دیوانێکی زۆر کۆنی شێخ ڕەزای تیایە کە ناوبەناو چەند پەڕەیەکی نەماوە ، وە شیعری کوردیشی تیا نیە ، بەڵکو شیعری تورکی زۆری تیایە لەگەڵ هێندێ چامەو چەکامەی فارسیو چەند دانەدانەیەك شیعری عەرەبی ، شیعرە تورکیەکانیم کە بەراوردکرد لەگەڵ شیعرە تورکیەی چاپکراوەکانا بینیم ٩٩ شیعری تیایە کە لە دیوانە پێشووەکەدا نین .

هەروا بیستم کە کاك حسن جاف بەڕێوەبەری قوتابخانەی «کاڕاو» زۆر شیعری تورکی شێخ ڕەزای لە لایە ، داوام لێکرد کە بۆم بنێرێ ، کەناردی ئەبینم دەفتەرێکە سیو یەك پارچە شیعری تورکیی شێخ ڕەزای تیایە ، وە ئەم دەفتەرە لە دەفتەرێکیتر وەرگێراوە کە هی شێخ نەجیبی برازای شێخ ڕەزایە ، وە ئەم شیعرانە زۆریان چامەن ، وە هێندێکی پێنج خشتەکین ، ئەوانیکەی تری یا پارچە «قطعه»ی سێ شیعریو چوار شیعرین، یا چوارینەن یا تاکن وە هەمووی (١٨٢) شیعرە وە لەگەڵ ٩٩ شیعرە

تورکی‌یه‌کانی له‌ته دیوانه‌که‌ی لای خۆم کردی‌یه ۲۸۶ شیعری تورکی ، ئه‌مانه جگه له‌و شیعره کوردی‌و فارسی‌و عه‌ره‌بی‌یانه‌ی که چاره‌که چه‌رخ « ربع قرن »یکه کۆم‌کردوونه‌ته‌وه .

به‌ڵێ دیوانی شێخ ڕه‌زا ئه‌م هه‌موو ساته‌و هه‌ڵه‌یه‌ی تیایه ، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی که خانه‌واده‌ی تاڵه‌بانی خانه‌واده‌یه‌کی زۆری ناوداری خوێنده‌واری ئاگادارن به پێشکه‌وتنی ڕۆژگار له هه‌موو ڕوویه‌که‌وه ، که یه‌کێکیان چاپ‌و چاپه‌مه‌نی‌یه ، وه ئه‌بوو ئه‌مانیش ئاوڕێکیان بدایه‌ته‌وه له‌م دیوانه ، وه هه‌موو عێراق‌و تورکیاو ئێرانیان بپشکنیایه ، وه هه‌موو کۆن‌و قوژبنێکیان سه‌نگ‌وسووژن بدایه بۆ دۆزینه‌وه‌ی تاقه شیعرێکی ئه‌م شاعیره به‌هره‌مه‌نده ، تا ئه‌مڕۆ دیوانی شێخ ڕه‌زاش وه‌ك دیوانی شێخی سعدی‌و خواجه حافظی شیرازی‌و قاآنی له‌چاپ‌بدرایه ، به‌ڵام به‌داخه‌وه خزمه‌تێکی ئه‌م دیوانه‌یان نه‌کرد ، به‌ڵکو ئه‌ویشی که کۆی‌کردۆته‌وه نه‌گه‌ڕاوه به دووی شیعره‌کانیا وه هه‌وڵێکی تیانه‌داوه‌و هه‌ڵه‌یه‌کی ڕاست‌نه‌کردۆته‌وه ، وه چی له‌به‌ر ده‌ستیابووه به هه‌ڕه‌مه‌یی له‌چاپی‌داوه ، به هه‌موو هه‌ڵه‌و که‌م‌و کووڕی‌یه‌که‌وه ، خۆڵاسه ئه‌وه‌ی شێخ ڕه‌زا به‌م خه‌ڵقه‌ی کرد به جنێوو‌پلار ، ئه‌وانه‌ی که دیوانه‌که‌ی ئه‌ویشیان له چاپدا گه‌ڵێ خراپ‌تریان به دیوانه‌که‌ی ئه‌و کرد ، به‌ڵام ئه‌وه‌نده هه‌یه ئه‌م هه‌موو جنێوه تاڵ‌و ناشیرینانه‌ی که به‌م خه‌ڵقه‌ی داوه ، به جۆرێکی وا ئاوێته‌ی کردووه له‌گه‌ڵ شیله‌ی ئه‌ده‌با هه‌ڵی شێلاوه، ئه‌گه‌ر له‌م گۆشه‌یه‌وه‌ڵێی وردبینه‌وه له ڕه‌نگی هه‌نگوینی پاڵاوته شیرین‌تر و خۆشتره به ڕه‌نگێکی وا که وێژه‌ری به‌ڕاستی به وێژه‌که‌یه‌وه خه‌ریك ئه‌بێ وه نایه‌ڕێته سه‌ر وردبوونه‌وه له جنێوه‌کانی .

ناجی هورمزی بریکار «وه‌کیل»ی پارێزگار بوو له سلێمانی ، وه نووسه‌رێکی وێژه‌یی بوو له تورکیدا ، جارێکیان باسی وێژه‌ری تورکی خوالێخوشبوو ئه‌مین زه‌کی بۆ ئه‌کردم ئه‌یوت : سێ جار کێبی « عراق

تاریخی» امین زەکیم خوێندەوە ، ئەوەندە وێژەکەی بەرزو بـالاو جوانو ڕەوان بوو هەموو جارێك لە جوانیو ڕەوانی وێژەکەیا نقوم ئەبـووم وە ئاگام لە تەئریخەکەی نەئەما • شیعرە جنێوەکانی شـێخ ڕەزاش ئەمەنـدە وێژەکەی بەرزو بالایـە ، یەکێك ئەگەر لـە کوردیدا وێـژەر بـێ کە خوێندیەوە ئاگای لە جنێوەکانی نامێنێ •

ئەی وێژەری بەرزو بالا توخوا ئەگەر تۆزێ وردنەبیتەوە لەم شیعرەکە جنێوێکی زۆر پیسە کە ئەڵێ :

بەسە بۆ دەفعی ئەعدا چاوەکەم قەڵغانی سیمینت
هەزار مارتین بە قوربانی تفەنگی لووڵە چەرمینت

کەچی ئەوی جڵەوکێشی تەماشـا بێ وێژەو دارشتنەکەیەتی نەك جنێـوو هەجوەکەیە • توخوا دارشتنی ئەم شیعرە مەستت ناکات لە ماناو مەبەسـتا بە ڕەنگێك کە جنێوەکەت لەبیر بەرێتەوە •

هەموو گەڵێك شاعیری زەمبی هەیە بە زۆری ، بەڵام ئێمە هەر شـێخ ڕەزامان هەیە ، لە لایەکیترەوە ئەم جۆرە ئەدەبو وێژەیە زۆر جیاوازە لەگەڵ هەموو شێوەکانیتر لە ئەدەب ، نەخوازەڵا ئەم وردەکاریەی کە شێخ ڕەزا کردوویەتیەکار لە جنێودانـا •

ئێمە لەم ڕووەوە تەماشای ئەم هەجوانە ناکەین کە ئەم زەلامانە کێنو کێنین ، وە شایستەی ئەم جنێوانەن یان نا ، بەڵکو لـەم ڕووەوە تەماشای ئەکەین کە جۆرە ئەدەبێکی تایبەتیەو ، وێنەی لە هەموو زمانێکا هـەیە ، وە نەبوونی مایەی کەڵێنو کەلەبەرێکی ئێجگار گەورەیە لە وێژەی گەلا •

جگە لەمە ، دیوانەکانی تر هەموو شیعرەکانیان لە یەك ئەچن ، وە ئەڵێی بە گوێچکەی یەکیانا چرپاندووە ، بەڵام دیوانی شێخ ڕەزا وا نیە ، بەڵکو زۆر شتی وای تیایە کە هێشتا نەبیستراوەو نەوتراوە لە کوردیدا •

زەمەکانی شێخ ڕەزا گەلێ جۆرن ، هێندێکیان بێپەردەن وەك ئەم شیعرەی کە لە زەمەی شێخ حمیدناوێکا ئەڵێ :

بەسە بۆ دەفعی ئەعدا چاوەکەم قەڵغانی سیمینت
هەزار مارتین بە قوربانی تفەنگی لوولەچەرمینت

هێندێکیان لە ژێر پەردەیەکی تەنکان ، بەم ڕەنگە دوو مانای هەیە ، بە مانایەکیان زەمەو بە مانایەکیان زەم نییە ، وەك ئەم شیعرەی کە ئەڵێ :

شێخ حەسەن ئیعلانی حەربی کرد لەگەڵمان بۆ کەرێ
سەیری کەن یاران چ گۆبەنگێکی گێڕا ئەم کەرە

مەبەس لەم کەرە یا ئەو کەرەیە کە شێخ حەسەن ئیعلانی حەربی لەسەر کردووە ، بەم مەعنایە زەم نییە ، یا شێخ حەسەن خۆیەتی ، بەم مەعنایە زەمە • لەم جۆرە زەمانە زۆری هەن لەم دیوانەدا •

هێندێکیان لە ژێر پەردەیەکی ترایە وەك ئەم شیعرە فارسییە کە ئەڵێ :

نە تودرپیش مریدان چوشکر شیرینی
بەخودا ای پسر شیخ تو هرجا شکری

واتە وەنەبێتۆهەر لای مریدەکانی باوکت شیرینبیت ، بەخوا ئەی کوڕی شێخ لە هەموو شوێنێك تۆ هەر شیرینیت •

نوکتەکە لەم عیبارەتەدایە کە ئەڵێ (تو هر جا شکری) ئەگەر مەبەست ئەوە بێ کە تۆ لە هەموو شوێنێك شەکری ئەوە مەدحە ، وە ئەگەر مەبەست ئەوەیە کە تۆ جاشەکەری ئەوە زەمە ، ئەمەش لە نووسینا • بە فاریزەیەك جیاەبنەوە ، بەم ڕەنگە ئەگەر فاریزەکە لە دوای (جا)وە بێ ئەوە مەدحە ، وە ئەگەر لە دوای (هر)ەوە بێ ئەوە زەمە ، ئەمە لە خوێندنەوەدا ئەگەر لە دوای (جا)وە ئیستێکت‌کرد ئەوە مەدحە ، وە ئەگەر نەتکرد ئەوە زەمە •

هێندێکیان له ژێر پەردەیەکی ئەستوورایە بە ڕەنگێکی وا ئەگەر ڕاڤەنەکرێ کەم کەس تێیئەگات ، وەك ئەم چوارینەیەی کە لە زەمەنی شێخ علی کاکیدا ئەڵێ :

شێخ علی خۆ تۆ منت ئاوارەکردو دەربەردەر
چاکە هەجوێکت بکەم ئەمما موفیدو موختەسەر

بۆ حەمەی وەستا فتاح خۆ تۆ منت ئاوارەکرد
ئەی حەمەی وەستا فتاح دایکت بە کێری تێرەکەر

کەم کەس ئەزانێ هەجوە موفیدو مختەسەرەکەی شێخ علی لەم چوارینەیەدا کامەیە، شێخ علی نەکەیت بە تێرەکەرەکە هەجوەکە دەرناکەوێ.

لەم زەمەدا ئاماژە « ئیشارە »ش هەیە بۆ قسەیەك کە بلاوبۆتەوە لە کاتی خۆیا کە شێخ علی ــ بە ڕەحمەت بێ ــ سووکەنکاحێکی خستۆتەسەر دایکی حەمەی وەستا فتاح ، چونکە جوانکیلە بووە ، وە هەمیشەش لە مالی شێخ علیدا ئیشی کردووە ، وە ئاوی دەستنوێژی شێخی داوە .

هێندێکیان لەمەش نادیارترو پۆشیدەترە ، وەك ئەم شیعرەی کە لە هەجوی شێخ حمیدی تاڵەبانیدا وتوویەتی ، وە من لە کاك حەمە بۆرم بیستووە کە ئەڵێ :

کە نیەکەی فەقێ قادر چ ڕەعناوو زەریفە
بە تاپۆ هی حمیدەو تصرفی لەتیفە

حمید ئاغاو لطیف ئاغا دوو شێخی تاڵەبانین ، ڕەعناو زەریفێ دوو ژنی شێخ حمیدن ، ئەم دوو شێخی تاڵەبانیە یەکی کانیەکیان بووە بە ناوی کانی فەقێ قادرەوە ، کە بە سەر زەمینی ئەویکەی تریانا ڕۆیوە ، کەنی : کچە ، ئەبێژێ : کەنی وەرە ، واتە کچێ وەرە ، هەر وەك کورتە «مختصر»ی کانیشە ، ئیتر خۆت تێبگە .

بێ گومانم ئەگەر لە مەیدانی شیعرو شاعیرێتیدا تەختێکی ڕەوانبێژی دابنرایە لە هەر چوار زبانەکەدا شێخ ڕەزا لەناو هەموو شاعیرانی کوردەواریدا ئەچووە سەری دائەنیشت ، وە ئەبوو بە شای شاعیران « أمیر الشعراء »• بەڕاستی لە کوردیو فارسیو تورکیو عەرەبیدا کەم کەس هێشووی لە پشتەوە کردووە ، وە ئەو حازربەدەستیەی کە ئەو بوویەتی کەس نەیبووە ، لە هەر زمانێك لەم زمانانەدا کە دێتە پێشەوە ئەڵێیت شۆڕە سوارێکی شەنگو شۆخە وا بەسەر پشتی ئەسپێکی کوێستی باڵەبانی چوارپەڵسپیی ڕەسەنەوە، بە ئارەزووی خۆی لە دەشتێکی تەختی پانو پۆڕی نەرمانا دەمێ بە ڕەوتو دەمێ بە نەرمەغار چەرخەو مەقەستە ئەکاو دەمێ بە تاو دێتو ئەچێو لنگئەداو دەمێ جاریش لەپڕ بە پرتاو دێتو ئەڕوا وەك بروسکە لەچاو ونئەبێ ، وە تەماشاکەران بێ پەروا ئەبڵەق ئەبنو واقیان ورئەمێنێ ، وە چەپڵەڕێزانی بۆ ئەکەنو ئافەرینی ئەکەن •

ئەگێڕنەوە ئەڵێن زانایەکی گەورە لە شێخ ڕەزا ئەپرسێ ئەڵێ : شاعیرێکی زۆر بەرزو ڕەوان لە کوردیدا کێیە ؟ هەروا لە فارسیو لە عەرەبیو لە تورکیدا کێن ؟ شێخ ڕەزاش ئەڵێ : شاعیری وا لە کوردیدا مصطفی بەگی صاحێبقڕانە ، وە لە فارسیدا فیردەوسیو لە عەرەبیدا موتەنەبیو لە تورکیدا نامیق کەماڵە ، لە هەر چوار زبانەکەشا کاکی خۆتە•

بەڵێ شێخ ڕەزا هەروەك شیعری زەمەنی هەیە شیعری مەدحیشی هەیە ، بەڵام چونکە شیعری زەم بە تێکڕایی کەمترە لەناو شاعیرەکانمانا : شیعرە زەمەکانی شێخ ڕەزا زۆر ئەنوێنن ، بەڵکو هەر ئەم دەبینرێ ، وە شیعرەکانی تری نایەتە بەرچاو ، بە هەمە حاڵ شێخ ڕەزا شاعیرێکی زۆر هەڵکەوتوو بووە چ لە زەمو چ لە مەدحا بە ڕەنگێك کە یەك لە یەك بەرزترو بااڵترن ، بەڵکو ئەوەندە بەرزو بااڵیە لە شیعرو لە شاعیرێتیدا سەرۆکایەتیی شیعری لە چەرخی خۆیا وەرگرتووە ، وە بە ترازووی ئەدەب شاعیرانی کێشاوەو پلەی بۆ داناون •

شاعیری بەناوبانگ ئەمین فیضی بەگ ئەگێڕێتەوە ئەڵێ منو شێخ ڕەزا لە بەغداد بووین ، لەو ماوەیەدا دوو پیاوی گەورە لە لایەن سوڵتان عبدالحمیدەوە دەربەدەر « نفی » کرابوون بۆ بەغداد وە لەوێ دەستبەسەربوون ، یەکێکیان کازم پاشای برای سوڵتان عبدالحمیدو ئەوی تریان نظام العلماء ــ کە دانایەکی گەورەی شیعە بوو ، ئەمین فیضی ئەڵێ : ڕۆژێ شێخ ڕەزا پێی وتم بابچین بۆ لای ئەم دوو پیاوە گەورەیە بۆ بەخێرهاتنیان ، ئەمین فیضی ئەڵێ : یەکەم جار چووین بۆ لای کازم پاشا ، لە دیواخان دایانناین ، تا کازم پاشا هات بۆ لامان ، شێخ ڕەزا پێی وتم من بە تورکی نیو شیعری بۆ ئەڵێم تۆش نیو شیعرەکەی تری بۆ تەواو کە ، وتم : باشە • ئەمین فیضی ئەڵێ : ئیتر شێخ ەرزا نیو شیعرەکەی خۆی پێنەوتم ، وە منیش لێم نەپرسی ، کازم پاشا کە هات شێخ ڕەزا وتی :

دولتك صادقه سی چوق یشا پاشا (١)

ئەمین فیضیش کوتوپڕ ئەڵێ :

کیمسه اولماز سنا ماتند و معادل حاشا (٢)

کازم پاشا زۆری پێخۆش ئەبێ ، وە بەو بۆنەیەوە هەردوکیان ئەناسێ وە سەرەتای ناسیاوی‌یان لەم دوو نیو شیعرەوە دائەمەزرێ • ئنجا لەوێوە ئەچن بۆ لای نظام العلماء ، شێخ ڕەزا بە ئەمین فیضی ئەڵێ : لێرەش من بە فارسی نیو شیعری بۆ ئەڵێم ، تۆش نیو شیعرەکەی‌تری بۆ تەواوکە ، کە ئەچن شێخ ڕەزا ئەڵێ :

انتظام همه عالم بەنظام العلمااست (٣)

ئەمین فیضیش ئەڵێ :

---

(١) واتە هەربژیت ئەی پاشا بۆ خۆت‌و ڕاستی‌و دڵسۆزیت بۆ دەوڵەتت .
(٢) واتە کەس نی‌یە کە ببێ بە وێنەو هاوتای ئێوە لەم دڵسۆزی‌یەدا .
(٣) واتە ڕێکیی هەموو جیهانی‌یان بە جەنابی نظام العلماوەیە .

این سخن مظهر تصدیق جمیع حکمااست (٤)

لەوێ کە هەڵ ئەستن شێخ ڕەزا بە ئەمین فیضی ئەڵێ : ئافەرین ئەمین فیضی ، بە ڕاستی کە من مردم هەر تۆیت کە جێگام بگریتەوە بە تەواوی .

لەمەوە دەرئەکەوێ کە شێخ ڕەزا ویستوویەتی ئەندازەی شاعیریی ئەمین فیضی تاقی بکاتەوە ، بۆیە نیو شیعرەکانی خۆی پێ نەوتووە .

هەروا جارێکیان چەند شاعیرێکی کەرکووکی ئەچن بۆ لای شێخ ڕەزا و دائەنیشن لە لای ، وە کۆڕێك ئەگرن لەناو خۆیانا بە شیعروتن ، شێخ ڕەزاش شیعرەکانیان پەسەند ناکا وە بەم شیعرەی پاشوو تێیان ئەگەیەنێ کە پایەو پلەیان لە شاعیرێتیدا چیە ، ئەڵێ :

چونکە شاعیر زۆر بووە لەم عەسرەدا

بۆتە حەشری تیرەکەر لەم حوجرەدا

هەروا جارێکیان احمد پاشای بابان لە ئەستەنبوول شێخ ڕەزا بانگ ئەکا بۆ نانخواردنی نیوەڕۆ ، وە لەگەڵ ئەوا هەشت تۆ کەس لە گەورە پیاوانی ئەستەنبوولیش بانگ ئەکات ، احمد پاشا بە شێخ ڕەزا ئەڵێ : چەند کەسێکیشم لە پیاوماقوولانی ئەستەنبوول بانگ کردووە ، پێت ناڵێم کێن وە هەمووشیان ئەناسیت ئنجاکەهاتن ئەگەر کوتوپڕ سەرو شعرت بە سەردا هەڵدان ئەوا خەڵاتێکی زۆر باشت ئەکەم ، بە ڕێکەوت یەکەم کەس کەدێ «شیروان زادە»ی بغدادی ئەبێ کە لەگەڵ دێتە ژووری کوتوپڕ شێخ ڕەزا ئەڵێ :

رایت عدل برافراشت ز نو ، شیروانی

آفرین باد براین شیوهء نوشیروانی

---

(٤) واتە ئەم قسەیە جێی بڕوای هەموو تێگەیشتوویەکە .

واته بەیداخی دادی سەرلەنوێ هەڵدا شیروانی ، ئافەرین بێ لەو شێوەی نەوشیروانی‌یە .

بەم ڕەنگە بەرودوا هەرچی دێ شیعرێکی جوان‌و ڕەوانی بۆ ئەڵێ ، لەپاشا احمد پاشا خەڵاتێکی قورس‌و قەڵەوی شێخ ڕەزا ئەکات ، وە شیعرەکانی لای احمد پاشا ئەمێنێتەوە ، بەڵام داخەکەم نازانین ئەم شیعرانە چی‌یان لێهاتووە .

ئەگێڕنەوە ئەڵێن : چەند وێژەرێك دەچن بۆ دیدەنی شێخ ڕەزا ، شێخ ڕەزا پێیان ئەڵێ : ئەمڕۆ تۆزێ ماتم تکائەکەم هەر یەکێکتان چەند شیعرێکی جوانی شاعیرێکی کۆنم بۆ بخوێنێتەوە ، هەر یەکە چەند شیعرێکی جوانی شاعیرێکی بۆ ئەخوێنێتەوە ، یەکێکیان زۆر تەعریفی غەزەلێکی نالی ئەکا ، وە لە یەکەم شیعرەوە دەستئەکا بە خوێندنەوەی ئەڵێ :

ئەی سەروی بڵندقەددو برۆتاق‌و مەمك‌جووت

کابرا لێرەدا ئەوێستێ ، هەرچەند ئەکا نیو شیعرەکەی تری بۆ نایەت وە شێخ ڕەزاش زۆر بە ئارەزووەوە چاوەڕوانی نیو شعرەکە ئەکات ، کابراکە هەربۆی نایەت ، شێخ ڕەزا ئەڵێ : نیوشیعرەکەم بۆ بخوێنەرەوە ، کە ئەیخوێنێتەوە شێخ ڕەزا ئەڵێ :

فەرقی نەبوو ئەم شیعرە لەگەڵ میزو لەگەڵ گووت

شێخ ڕەزا برایەکی بووە لە خۆی گەورەتر ، ناوی شێخ قادر ، وە شاعیرێکی باش بووە بەڵام هەر بە تورکی وە هەر لە تصوفا شیعری وتووە ، ڕۆژێ نیو شیعری تورکی ئەڵێ لە ئەحوالی گیانی خۆیا زۆری پێجوان ئەبێ ، بەڵام هەرچەند ئەکات نیو شیعرەکەی تری بۆ نایەت، نیو شیعرەکەی ئەمەیە کە ئەڵێ :

می او می ، ساقی او ساقی ، حالت او حالت دگل

واته عەرەق هەر عەرەقەکەی جارانو عەرەق گێرە هەر عەرەق گێرەکەی جارانە ، بەڵام چۆێتیو مەستیەکە چۆێتیو مەستیە کەی جاران نیە ، شێخ قادریش بە شێخ ڕەزا ئەڵێ : ڕەزا ئەم نیو شیعرەم وتووە ، هەرچەند ئەکەم نیو شیعرەکەی ترم بۆ نایەت ، بزانە تۆ تەواوی ناکەیت ، ئەمیش ئەڵێ نیو شیعرەکەی تۆ چیە ؟ کە بۆی ئەخوێنێتەوە کوتوپڕ بۆی تەواو ئەکات بەڵام لە پەردەیەکی گاڵتەو قەشمەریدا ئەڵێ :

گوت او گوت ، تفرك او تفرك ، آلت او آلت دگل

واتە قنگ هەر قنگەکەی جارانو تف هـەر تفەکەی جارانە ، بـەڵام هۆکار « آلەت »ەکە هۆکارەکەی جاران نیە •

کە لەگەڵ وا ئەڵێ شێخ قادر وەك بەرداشـێك بماڵن بـەسەر سنگیا هەرچی هەستو هۆش بێ لەسەریا نامێنێ ، گۆزەڵەیەکی پڕ لە ئاوی لـە تەنشتەوە ئەبێ ، پڕی پیالەکا کە بیماڵێ بە سـەری شێخ ڕەزادا ، شـێخ ڕەزاش خێرا هـەڕا ئەکاو شێخ قادر بە دوایەوە ، ناچار خـۆی ئەکا بـە ژوورەکەی شێخ علی کاکیا ئەڵێ : شێخ هاوار لە دەست شێخ قادرە بۆزە ، کوشتمی بەگۆزە •

باووباپیرانی شێخ ڕەزا

شێخ ڕەزا کوڕی شێخ عبدالرحمانی کوڕی مەلا احمدی کوڕی مەلا محمودی زەنگەنەیی یە ، ئەم مەلا محمودە لە ساڵی ۱۱۳۰ هـ لە دایك بووە ، لەپاشا لە مزگەوتەکان وە لە لای مەلا باشەکان خوێندنی تەواوکردووە ، بووە بە امام لە دێی «ڕەمەزانمامك» لە نـاوچەی زەنگەنە ، وە لە ساڵی ۱۱۶۰هـ شێخ احمدی هیندی لە هیندستانەوە هاتووە بۆ زیارەتی بغدا ، لە پاشا ڕێی ئەکەوێتە دێی ڕەمەزانمامك وە ماوەیەك لەوێ ئەمێنێتەوە ، وە مەلا محمود اجازەی تەریقەتی قادریی لێ وەرئەگرێ ، لەپاشا شێخ احمدی هیندی لەوێوە ئەچێ بۆ « سوورداش » لەوێ بە دەستی مریدێکی خۆی ئەکوژرێو لەوێ

ئەنێژرێ ، مەلا مەحمود لەپاش چەند ساڵێك چەند مریدێك لە گەڕەکی تەکیە پەیدا ئەکات ، ئەم مریدانە ژوورێك و هەیوانێکی تیا دروست ئەکەن ، مەلا محمود هەموو ساڵێك بۆ دیدەنیی مریدەکانی هاتووە بۆ لایان ، ساڵی ١٢١٥هـ کە دێ بۆ لایان لەوێ نەخۆش ئەکەوێ و ئەمرێ وە لەو ژوورەدا ئەنێژرێ .

لە ساڵی ١١٩٤هـ مەلا احمدی کوڕی مەلا محمود لەدایك بووە ، وە ئەمیش وەك باوکی خوێندوویەتی تا بووە بە مەلایەکی باش، لە ساڵی ١٢٥٧هـ کۆچی دوایی کردووە ، وە لە ژوورەکەی باوکیا نێژراوە .

لە ساڵی ١٢١٢ هـ شێخ عبدالرحمانی کوڕی مەلا احمد لە دایك بووە ، وە لە ساڵی ١٢٧٥هـ کۆچی دوایی کردووە ، شێخ عبدالرحمان وەك باوك و باپیری زانایەکی زۆر باش بووە .

شێخ عبدالرحمان سێ کوڕی بووە شێخ علی و شێخ قادرو شێخ ڕەزا ، شێخ علی لە ساڵی ١٢٤٨هـ لەدایك بووە ، وە لە ساڵی ١٣٣٠هـ کۆچی دوایی کردووە ، وا دەرئەکەوێ کە شێخ علی وەك شێخ ڕەزاو شێخ قادر هەوەسی لە شیعروتن نەبووە ، بەڵکو ئارەزووی زانین و زانیاری بووە ، لەبەر ئەوە دوای دەستکردنی بە خوێندن بە شەش حەوت ساڵ چووە بۆ مەدرەسەی زانای بەناوبانگ مفتی زەهاوی لە بەغدا وە لە لای یەکێك لە فەقێ بەرزەکانی مفتی دەرس ئەخوێنێ ، مانگی ڕەمەزان دێ یەکەم شەو مفتی ئەیەوێ چەند ئامۆژگاریەکی خەڵقەکە بکات وە چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەریان بۆ بخوێنێتەوە و مەبەستیان بۆ لێ بداتەوە ئەتێرێ بە شوێن شێخ علیدا کە سی شەوەی ڕەمەزان هەموو شەوێك قورئانیان بۆ بخوێنێ ، شێخ علی کە دێ بە تەریقیەکەوە ئەڵێ : بە خوا قوربان قورئانم لەبەر نییە ، بەڵام خوا یار بێ بۆ شەوی ئەم جەژنە حازر ئەبم بە ڕەنگێك کە لە هەر لایەکەوە بفەرموون لە قورئان بۆتان بخوێنم ، شەوی جەژن ئەچێتە خزمەت مفتی ئەڵێ : قوربان بەم مانگە هەموو قورئانم لەبەرکردووە ، لە کوێوە ئەفەرموون تا

بۆتان بخوێنم ، مفتی زۆر ئافەرینی ئەکات و دای‌ئەنێو دەستئەکات بە قورئان خوێندن لەبەر ، وە بەو بۆنەیەوە شێخ علی بە ڕەحمەت بێ هەموو قورئانی لەبەربوو تا مردن ، هەروەك فەرموودەیەکی زۆری پێغەمبەریشی لە بەربووە ، خوا لە هەموو لایەکیان خۆش ببێ ، وە پەردەی بەخشش‌و میهرەبانیی خۆی بدا بە سەریانا .

شێخ ڕەزا لە ساڵی ١٢٥٣هـ = ١٨٣٧م لە دێی قرخ لە ناوچەی چەمچەماڵ لەدایك‌بووە ، لە تەمەنی جەوت ساڵیدا لای باوکی دەستی کردووە بە خوێندن ، لەپاشا چەند کتێبێکی سەرەتایی لای شێخ عبدالغفوری مامی خوێندووە ، هەر وەك ماوەیەکیش لای مەلا باشەکانی کەرکوك خوێندوویەتی ، ئنجا ئەچێ بۆ کۆیە ، وە لە مەدرەسەی زانای بەناوبانگ جەلی زادە مەلا ئەسعدی باوکی حاجی مەلا عبدالله دائەمەزرێ ، وە لەگەڵ حاجی مەلا عبدالله‌ی کوڕی مەلا ئەسعدو شاعیری بەناوبانگ کەیفی‌دا پێکەوە فەقێ ئەبن لە مزگەوتی گەورەی کۆیە ، وە هەرسێکیان لە ژوورێکا ئەبن ، وە پێکەوە موتالآ ئەکەنو دەرس‌ئەخوێنن‌و گوێ لە دەرسی یەکتری ئەگرن ، لەپاشا زویری ئەکەوێتە ناوەندی شێخ ڕەزاو کەیفی‌یەوە ، وە هەر دوولا شیعری زۆر سەخت‌و خراپ بە سەر یەکا هەڵئەدەن ، بە ئەندازەیەك کە شێخ ڕەزا بە کەیفی ئەڵێ :

شاعر چو توی لب لبانت ریدم

وز فرق سرت تا بدهانت ریدم

کەیفی لەوەرامی ئەم شیعرەدا بە شێخ ڕەزا ئەڵێ :

فرقی نه چنان بود میان سرو (ك)م

ای ریدی به (ك)م گوزری گوت به (ك)م

کەیفی بەم شیعرە زویری‌یەکەی ناوەندی خۆی‌و شێخ ڕەزای کرد بە

شەڕەجنێوی کۆڵانەکان ، لەبەر ئەوە حاجی مەلا عبدالله خەبەری دا بە باوکی ، وە مەلا ئەسعد کەیفی دەرئەکا لەسەر شێخ ڕەزا .

وا دیارە شێخ ڕەزا چەند ساڵێك لە کۆیە ماوەتەوە ، وە خوێندنی هەر ئەوە بووە کە لەوێ خوێندوویەتی ، بەڵام خوێندنێکی باشی خوێندووە ، وە (نحو)و (صرف)و (بلاغە)یەکی زۆر چاکی تیاوەرگرتووە ، وە لەو ماوەیەدا بێ گومان گوێی لە زۆر دەرسی‌تریش گرتووە لە هەموو عیلمەکانا ، ئەم جۆرە هەڵکەوتوانە وەك موسەجیلە وان هەرچێکیان بەرگوێ کەوت خێرا وەری‌ئەگرن ، وە لە بیریان ناچێتەوە .

لە خوا داواکارم بە میهرەبانیی خۆی بارانی خۆش‌بوونو لێبوردنو چاوپۆشی ببارێنێ بە سەر گۆڕی پڕ لە نووریانا ، وە گیانی پاکیان بە بەهەشتی بەرینو فیردەوسی خۆی شاد بکات .

ڕۆژێ نەبوو ئەم دلبەرە بێ‌ڕەحمە وەفا کا
جارێ نەبوو ئەم کافرە شەرمێ لە خودا کا
حەیرانن ئەطیبا لە عەلاجی مەرەزی من
لوقمانی وصالت مەگەر ئەم دەردە دەوا کا (۱)
کارێ کە غەمو دەردی فیراقت بە منی کرد
سەرما بە هەتیو با بە دەواری شڕی ناکا
دیوانەیە شەخسێ کە بە غەیری لەبی لەعلی

---

(۱) لقمان : کۆڕی (باعوراء)وە خوشکەزای (ئەیوب) پێغەمبەرە ، بەشی زۆری زانایان لەسەر ئەوەن کە پێغەمبەر نەبووە ، بەڵکو زانایەکی دانا بووە ، وە خوا ئامۆژگاری‌یەکانی پەسەندکردووە بۆیە لە قورئانا بۆمان ئەگێڕێتەوە . (لقمانی وصالت)واتە وەصلت وەك لقمانی حەکیم دەرمانی هەموو دەردێکە .

وەك شاهی سکەندەر تەڵەبی ئاوی بەقا کا (٢)
تاب و تەبی ئاتەشکەدەیی هیجری وەکوو شمع (٣)
نزدیکە منیش ڕەهڕەوی سەحرایی فەنا کا
لەم ڕێگەیە تەقدیری ئەزەل وابوو کە ئێمە (٤)
پامالی جەفابێن و ڕەقیب سەیرو سەفا کا
ڕۆح و دڵودین هەرسێ ئەکەم بەذڵو نثاری (٥)
کامی دڵی من گەر لە لەبی لەعلی ڕەوا کا
سەردانێ لەڕێی عشق «ڕەزا» لازمە عاشق
بۆ یار ، سەروماڵی سوپەری تیری قەزا کا

عەشیرەتی جاف

خەڵقینە مەدەن پەنجە لەگەڵ عەشرەتی جافا (٦)
مێروولە نەچێ چاکە بە گڕ قوللەیی قافا

---

(٢) جاران دەنگ بلاوبووە کە لەوپەڕی جیهانەوە تاریکستانێیەك هەیە کانیەك ئاوی سازگاری تیایە پێی ئەڵێن ئاوی بەقا ، واتە هەر کەسێك لێی بخواتەوە هەرگیز نامرێ وە هەر ئەمێنێ ، هەروا بلاوە کە ئەسکەندەر زۆر گەڕاوە بە دوای ئەو ئاوەداو نەیدۆزیوەتەوە ، واتە هەرکەسێك لەسەر لێوی دلبەرا ــ کە ئەڵێی لەعلی بەدەخشانە ــ تالبی ئاوی بەقا بێ شێتە ، ئەگینا عەودالی ئەویان ئەبوو نەك ئەمیان .

(٣) ئاتەشکەدە : جێگای ئاگرە لە عیبادەتخانەی ئاگرپەرستا . ڕەهڕەوی : لە چاپی پێشوودا «واردی» . سەحرای : لە چاپی پێشوودا «سەحرائی»یە ، واتە تاوو گڕی کوورەی هیجرانی نزیکە منیش وەك مۆم بسووتێنێ و بمبا بۆ دەشتی نەبوونی .

(٤) تقدیری : لە چاپی پێشوودا «تقدری»یە . ڕەقیب : جاسووسی ناپاك .

(٥) هەرسێ : لەچاپی پێشوودا «هەرسیە» . بەذل : بەخت کردن . نثار : شاباش کردن .

(٦) ئەم تیرەی جافە دوو سەدو پەنجا ساڵ لەمەوپێش باپیریان ظاهر بەگ ناو لە جوانڕۆوە هاتووە بۆ ناوچەی (وارماوا)وە لەوێوە لە نزیك دێی

=

کێ بێ له دلێرانی زەمانه که نەچووبێ
وەك تیری قەزا نووکه ڕمی جافی به نافا (۷)
خوێن ڕێژو ، شەڕەنگێزو ، عەدووبەندو ، تەنوومەند
گەندیان هەموو وەك شێره له مەیدانی مصافا (۸)
چونکه به ڕەسەن وردو درشتیان هەموو جەنگین
مەی ساریە نەشئەی ، چ له دوردا ، چ له سافا (۹)
وا بێخەمو پەروا دەچنه عەرسەیی هەیجا
تۆ ناچیە سەر دۆشەکی بۆکێ له زەفافا (۱۰)
یأتون الی الأمر صغـارا وکبـارا
یسعون الی الحرب ثقالا وخفافا (۱۱)
وەسمانبەگیان ئامیره وەختێ که بڵێ دەی

=
(چەمەرگە)وە کۆچی دوایی کردووە ، وە سلێمان بەگی کوڕی له جێی دانیشتووە ، دوای سلێمان بەگ کەیخوسرەوبەگی کوڕی چۆته هەڵەبجە، وە حەمەد پاشای کوڕی لەوێ لەدایكبووە ، حەمەد پاشا دوو کوڕی بووە ، محمود پاشاو وەسمان پاشا ، محمود پاشا له (قزرابات) مردووە ، وە له مزگەوتەکەی خۆی لەوێ نێژراوە ، وە ئەوقافێکی ئێجگار زۆری بۆ داناوە ، وەسمان پاشاش له هەڵەبجە کۆچی کردووە ، وە له خانەقـای تەوێڵە وە له خزمەت شێخی سراجالدینا نێژراوە .

(۷) زەمانە : له چاپی پێشوودا «عەشایر»ە . قەزا : له چـاپی پێشـوودا « ئەجەل »ە . ناف : ناوکە .

(۸) گەندیان هەموو وەك : له چاپی پێشوودا «کامیان که گەنە»یە .
مصاف : جێی ڕێزبەستنە له کاتی جەنـگا .

(۹) چونکه به ڕەسەن : له چاپی پێشوودا «چونکه ڕەسەنی». درشتیان . له چاپی پێشوودا «درەشتیان». ساریە : له چاپی پێشوودا «ساریە»یە. دورد : خڵتەی شەرابە که ساف نەبووبێ ، له چاپی پێشوودا «دڵدا»یە.

(۱۰) هەیجا : جەنگێکە که خوێنی تیا ڕژابێ .

(۱۱) یأتون : له چاپی پێشوودا «یبغون»ەیە . ثقالا : واتە به سواری . خفافا : واتە به سووکیو چالاکی .

دێنه جەوەلان هەروەکو حاجی لە تەوافا
خواهم ز خدا آنکه شود دشمن جاهت (۱۲)
کۆتی لە دەسا ، دەس لە ملا ، مل لە تەنافا
ڕەحمێ بکە با شێخ ڕەزا بێتەوە گوفتار (۱۳)
حەیفە بڕزێ تیغی موجەوهەر لە غیلافا
شێخ ڕەزا بەم شیعرانە داوای تووتنی بۆندار ئەکات لە حاجی ئەسعد ئاغا ئەڵێ :
تۆ کەم نەزەری دەرحەقی من ئێستەکە ئاخا(۱٤)
من ماومە هەوای سوحبەتی تۆم هەر لە دەماخا
تا ڕۆژی قیامەت بە خودا زیندووە نامرێ (۱۵)
بابێ کە بمێنێ کوڕی وەک تۆی لە وەجاخا
بۆ تووتنەکەی « بێشەمە »وو « شاور »و « شێتنە»(۱٦)
شێت بووم‌و نەهات ، وەختە دڵم ڕەشبێ لە داخا
جاران چ بە جاخو چ بەبار بۆت دەهەناردم (۱۷)

---

(۱۲) ئەم نیوشیعرە فارسیبە ، واتە داواکارم لە خوا کە دژمنت پەتکات . خودا : لە چاپی پێشوودا «خوا»یە کە ئەمە لەنگە .

(۱۳) واتە بەرانبەر بەم غەزەلە دیاریەکی باش بنێرە بۆ شێخ ڕەزا تا بکەوێتەوە شیعروتن . غیلاف : کێلان . ڕەحمێبکە با شێخ ڕەزا : لە چاپی پێشوودا لطفێ بکە (رضا) (با شیخ رضا) یە .

(۱٤) قافیەیەی ئەم غەزەلە لە چاپی پێشوودا هەمووی «ئاغا»یە ، بەڵام خوالێخۆشبوو پیرەمێرد لە نوسخەکەی خۆیا بەسەریەوە نووسیوە کە قافیەیەی ئەم غەزەلە هەمووی «ئاخا»یە ، وەڕاست ئەکات بە نیشانەی قافیەیەکانی تر کە ئەڵێ : « وەجاخا . لە داخا . لە جاخا . بڵاخا . بەزاخا . باخا . یەساخا» .

(۱۵) قیامەت : لە چاپی پێشوودا «قەیامەت»ە .

(۱٦) « بێشەمەو شاورو شێتنە » ناوی سێ‌شوێنن لە قەزای قەڵادزە کە تووتنی بۆنداریان هەیە . ڕەشبێ : لە چاپی پێشوودا «دەرچێ»یە .

(۱۷) نەلەجاخا : لەچاپی پێشوودا « نە بە جاخا »یە .

ئاێری ئەمێستا نەبەبارو نە لە جاخـا
ڕێی نەوتەکە باجگیری ئەگەر زۆرە دەفەرمووی (١٨)
ڕێی خاسە بە شەو خاڵیەە ، با بێ بە بڵاخا
نەمزانی فەلەك ، گۆبەنی هەر بۆ منە ، یاخۆ
سەد دەستی وەکوو دەستی منی کردوە بە زاخا (١٩)
یارب گوزەرانکا بە سەفا وەختی ئەزیزت
پەیوەستە لە دەوری چەمەنو گەردشی باخا (٢٠)
بۆ چوونە تەوافی حەرەمی شاهیدی مەقصوود
عالەم هەموو مەئزوونە «ڕەزا» هەر لە یەساغا

بۆ مودیری قزڵجە

لە تەرەف (ك)ەوە بەریدی سەبا
بۆ مودیری قزڵجە نامە ئەبـا
بۆ جەنابی مقرب الخاقـان (٢١)
میر علی بەگ لە ئەنجەبی نوجەبا
میرم ئایا چلۆنە عیللەتەکەت
باز بە خارشتە بن گونت عەجەبا
ئیحتیاجت بنووسە عەیبی چیەە
مەحرەمی ڕازی تۆم بە عەهدی صەبا
سەد تڕت دا بە کۆدەکی لە گونم (٢٢)

---

(١٨) (ڕێی نەوتەکە) واتە ئەگەر بڵێن : ڕێی بابەگوڕگوڕ باجگری زۆرە ، وە ناوێرم لەوێوە بێم ، وەڕێی خاسەش بە شەو چۆڵە ئەترسم ڕووتم کەن، منیش ئەڵێم : با لە ڕێی بڵاخەوە بێ .
(١٩) کردوە : لە چاپی پێشوودا « کردووە » کە ئەمە لەنـگە .
(٢٠) چەمەن : لە چاپی پێشوودا «حمەنو» .
(٢١) مقرب الخاقان : لە چاپی پێشوودا «مقربی الخاقان»ە .
(٢٢) بە کۆدەکی : وتەیەکی فارسیەە ، واتە بە منالی .

ئەی ترت ڕەعدو وەی تست ڕەشەبا
دووەماتتان چرووکە بونیادی (٢٣)
بو قباخت بنم دگل هەبەبا
عبدالرحمان بەگی برات فەرمووی
ئابڕووی خانەدان علی ئەیبا
خالە کوێرێش صەراحەتەن ئەیوت (٢٤)
کە علی بەگ بووە بە دێلەبەبا
لە ئەبانت ئیبا مەکە مێرم (٢٥)
هذه ارثکم أخاً وأبا
گەر بە (ك)ی قزلجە تێرناخۆیت
وەرە با شێخ «ڕەزا» بە ڕەشتا با

دەستێکی هەیە لە کەرەمدا

دەستێکی هەیە (...) لە کەرەمدا
میوانی ئەزیزی هەیە دائم لە حەرەمدا
الحق ژنەکەی موشفیقە دەرحەق بە غەریبان (٢٦)
سەد(گ)ی بەڕۆمو دوو هەزاری بە عەجەمدا
هێند(ك)ی هەتیوان بە (ق)ی داکیا چووبوو (٢٧)

---

(٢٣) دووەمان : وتەیەکی فارسیێیە بە مەعنا خانەوادەیە . بنم دگل : ئەم دوو وتەیە تورکیێیە ، واتە لەم قەباحەتەدا من دخلم بەسەرەوە نیێیە . هەبەبا : وتەیەکە بۆ سەرسوڕمان بەکاردێنرێ وەك وتەی : هەیبابە .
(٢٤) کوێرێش : لە چاپی پێشوودا «کویرش» .
(٢٥) لەئەبانت : جەمعی ئەبی بە مەعنا باوکە ، لەسەر ئاهەنگی جەمعی کوردی وەك (کوڕان)و (کچان) ، واتە لە باووباپیرانت حاشا مەکە ، وە ئەم نەخۆشیێیە بە کەلەپوور لەوانەوە بۆتماوەتەوە .
(٢٦) بەرۆمودوو : لە چاپێ پێشوودا « بە ڕۆمداوە »یە .
(٢٧) بە (ق)ی داکیا چووبوو : لە چاپی پێشوودا «بە (ق)یا چووە دایکی»یە . شکەم : وتەیێکی فارسیێیە بە مەعنا سکە .

دەستێکی شکابوو بە منالّی لە شکەمدا
بەر زەربەتی کام(ك)ی قەوی کەوتووە ئاخۆ [٢٨]
بەو دەردە چووە ساعیدی (...) لە ڕەحەمدا
حەقا کە مەجیدی کوڕی زۆر تەبعی جەوادە
سەد (گ)ی بە یەك لەحزە بە بێ پوول و درەمدا
گەووادو تەرەس ، ملحدو بێدین و مونافیق
نەیدیوە کەسێ میسلی لە مسقۆف و عەجەمدا
بۆ سەددی ڕەهی قافلە وەك تەپلی سکەندەر
ئاوازی دەهۆلی (ق)ی دایکی لە حەرەمدا
ئەو (ك)ە زلەی کێبوو لە کێلانی فەتاح بەگ
مستێکی کوتایە (ق)ی ، مستێکی لە دەمدا

چوارینە

لە هەجوی شێخ حەمە عەلی کەڕەدا

سابێ زگی خۆت هەلمەدڕە ، مەمرە لە داخا
ئەم قەومە هەموو مردنو تۆ مای لە وەجاخا
لەولاوە ڕەگێکت لە زەهاو هەڵئەوەشێنێ
لەملاوە ڕەگێکت لەکنی ساوجەبلاّخا

چوارینە

لە هەجوی قازی کۆیەدا

شێخ ڕەزا بێتو لە سەر تۆ هەجوی قازی کۆی بکا

---

(٢٨) ڕەحەم : منالّدان .
(٢٩) شێخ حەمە علی کەڕە : کوڕە گەورەی حاجی شێخ علی تالەبانیيە ، گوێی سەنگینو زبانی لاڵ بوو ، هەروەك نەخوێندەواریش بوو ، لە دوای جەنگی تێکڕایی جیهان ، هەرچەند لە بەینی کەرکووکو بغدادا

سەیری کە چی پێ بکا ، دۆم بێو کەلاش بۆ خۆی بکا
چونکە غەدری کرد لە « لامع » شەرت بێ قازی وا بگێم
هەر گەنوگووێی لە زگیایە ، بە جارێ ڕۆی بکا
داخڵی فەرجە ، لەسەر قنگ کێر بە گون دەعوا ئەکا
نانی کونماسی ئەخوات‌و پاسی جرتاوا ئەکا

ئەم شیعرە پەندێکی پێشینانی گرتۆتـە خۆی کە ئەڵێ : « سـەگی کونەماسی‌یەو پاسی جرتاوا ئەکات » .

کونەماسی ناوی دێیەکە لە ناوچەی «شارباژێر» هەروەك «جرتاوا» ناوی دێیەکە لە ناوچەی ناوبراو .

ئەم پەندە بە یەکێك ئەووترێ لە شوێنێك بەهرەیەکی دیبێ کە خزمەتی ئەو شوێنە نەکات وە خزمەتی شوێنێکی تر بکات کە هیچ بەهرەیەکی لێ نەدیبێ . واتە (ك)لە کاتێکا کە لەناو (ق)دا هـاتو چـۆ ئەکات‌و خـۆشی وەرئەگرێ ، یاساوڵێکی وەك گون لەبەر دەرگای قنگا ڕائەگرێ‌و فەرمانی چاودێری‌و پاراستنی ئەوی پێ‌ئەدا .

ئەگێڕنـەوە کە مصطفی بەگی باوەجـانی ــ کە نەخوێنـدەوار ، وە شاعیرێکی کوتوپڕی زۆر بەرزو بە مەعنا بووە ــ دەچێ بۆ لای وەسمان

=
شەمەندەفەرو ئوتومبیل هەبوو ، بەڵام ئەم هەر بە سواری ماین‌و ئەسپ هاتوچۆی ئەکرد . شێخ حەمە علی دوو ژنی بوو یەکێکیان فاطمەخان کە خەڵقی سابڵاخ بوو ، وە دایکی شێخ جمیل‌و شێخ جمالە ، ئەویتریان زێباخانە کە خەڵقی زەهاوە . قافی‌یەی ئەم چوارینەیە لە چاپی پێشوودا (لە داغا . لە وەجاغا . ساوجەبڵاغا)یە بە غەڵێك لە ناوەندی دوو ئەلفا ، کە ئەبێ هەموو بە خێبن .

(٣٠) وا دەرئەکەوێ کە لامع ناو زانایەکی گەورە بووە لە کۆیە ، وە قازی کۆیە هەجوی کردووە ، شێخ ڕەزاش بەم چوارینەیە تۆڵەی لامع ئەسـێنێ لە قازی کۆیـە .

پاشای جاف ، که ئەچێ شێخ ڕەزای تاڵەبانیش لەگەڵ چەند کەسێکی تـرا لەوێ ئەبن ، ئەوانەی کە لەوێ ئەبن زۆر تەعریفی شاعیریی مصطفی بـەگ ئەکەن بۆ شێخ ڕەزا ، شێخ ڕەزاش دەمار ئەیگرێ وە بە شیعرێك پلارێکی ڕەق ئەگرێتە مصطفی بەگ ئەڵێ :

ئەحمەقم نەمکرد هەتا ڕیشم نەبوو گانێ بدەم
مصطفی بەگ چاکی کرد تا ڕیشی هات هەر گانیدا

مصطفی بەگیش ناکاتە نامەردی بە شیعرێکی ڕەقتر وەڵامی ئەداتەوە ئـەڵێ :

کاتێك وەك پاسناو بیکوتمە ژێرت
وەك چەقچەقەی ئاش هەڵپەڕێ کێرت

شێخ ڕەزا شیعرەکەی زۆر پەسەند ئەکات وە ئەڵێ : ئەم شیعرەو تاقە شیعرێکی من کەوتوومە وان بە چڵەپۆپەی ڕەوانبێژیی‌یەوە ، لەم دوو شیعرە جوانتر تا ئێستا لە وێژەی کوردیدا نەووتراوە چونکە زاراوەیان تیایە .

کێ دیوێتی ئەی شێخ علی مالی خەزوور بۆ زاوا (۳۱)
تۆ لە کوێ تەکیە لە کوێ بزنەگەڕی مەزناوا

چونکە شاعیر زۆر بووە لەم عەسرەدا(۳۲)
بۆتە حەشری نێرەکەر لەم حوجرەدا

---

(۳۱) مەبەس لەم شێخ علی‌یە شێخ علی کاکێتی کە شێخی تەکیە بووە .
(۳۲) وا دەرئەکەوێ چەند شاعیرێکی کورد ــ کە پایەی شاعیری‌یان لە شێخ ڕەزا کەمتر بووە ــ بە ڕێکەوت کۆبوونەتەوە لە ژوورەکەی شێخ ڕەزا لـە تەکیەدا ، وە کۆڕێکیان گرتووە بە شیعروتن ، شێخ ڕەزاش شیعرەکانیانی بە دل نەبووە ، وە ئەم شیعرەی تیا وتـووە ، وە پلـەی شاعیری‌یـانی دەستنیشان کردووە .

سێ ئیسم هەن بێ موسەمما هەروەکو ئاوی بەقا [٣٣]
تەیری عەنقا ، شاری جابولقا ، پلاوی خانەقا
ماری ڕەشە خنکاوە لە گێژاوی خەلادا
(ك)مەلە قنگی کاکە حەمەی حاجی مەلادا
مەیلی ئەشعارم هەیە ، تیغی زبانم موو ئەکا
هەر کەسێ جارێ کە بیگێم پڕ بە شارێ گوو ئەکا
پێم مەڵێن ئەم دوو ژنەت تۆ بۆچیە ئەی شێخ ڕەزا [٣٤]
شوکری بۆ تەسك و تروسکی وو جەمیل بۆ سك وزا
یەهوودی بەچچەپێکم گرتو لێم بردو تیاخووسا
کە تێم نا چاوی نووسا ، بانگی کرد یا حەزرەتی مووسا
دەماری مردووە (ك)م لە ماری مردوو دەکا [٣٥]
لە ساق و ساعیدی میهتەر نەسیمی جادوو ئەکا
شێخ سەتار ئێمەی بەزاند ، وا بۆ مەلای گونسەنگەلا
دینی پێغەمبەر بە ئاشکار خۆشە ، یا من یا مەلا
ئەحمەقم نەمکرد هەتا ڕیشم نەبوو گانێ بدەم
مصطفی بەگ چاکی کرد تاڕیشی هات هەر گانی دا
عەمرم گەیشتە هەشتا (ك)م بەکارە هێشتا
تەصدیقی گەر نەفەرمووی هەستم بەرم بە ڕەشتا

---

(٣٣) مەبەس لەم خانەقایە ، خانەقای سید احمدە لە کرکووك بە نیشانەی شیعرێکی تری لەم دیوانەدا کە ئەڵێ :
خانەقا ! تەوبە لەسەی ئەحمدو نانو خوانی
لە تەعامی شەلەمو بامیەو باینجانی
(٣٤) مەبەس لە شوکری ، شاعیری بەناوبانگ شکری فەزڵیە کە شێخ ڕەزا هەجوی کردووە ، وە فەزڵیش بە شیعر وەڵامی داوەتەوە ، مەبەس لە جەمیل جەمیل صدقی زەهاویە .
(٣٥) میهتەر : وتەیەکی فارسیە بە بە مانا گەورەی مەبتەران .

هەر لە دەنگی کەرەناو شەپوری جەنگیزخان ئەکا [٣٦]
وردە ئاهەنگی پیاوی پیر کە وەختێ گان ئەکا

پیتی بێ

شین بۆ قادری وەستاخدر

بۆ نەسووتێ جگەرو بۆچی نەبێ دڵ بە کەباب
بۆچی نەڕوا لە تەنم ڕۆحی ڕەوان میسلی غوراب
بۆ لە سەرچاوەیی چاو هەڵنەقوڵێ ڕەشحەیی خوێن [٣٧]
بۆچ لە فەوارەیی موژگان نەتکێ قەترەیی ئاب [٣٨]
بۆ لەبەر نالە نەبێ حەلقەیی حەلقم بە سروود
بۆ لەبەر گریە نەبێ چەشمەیی چەشمم بە سەراب
موونسی ڕۆژو شەووم ، باعیسی ئارامی دڵم
ڕۆیوو من لە غەمی کەوتمە نێو بەحری عەزاب
بە وقووعی سەفەری قادری ئوستاد خدر [٣٩]
بە جەفا عەیشمی تاڵکرد فەلەکی خانەخەراب
چەنگو نەیلێمەدە موتریب کە لەبەر فرقەتی ئەو [٤٠]
ڕنەکی ڕۆحە لە گوێم نەغمەیی ئاوازی ڕوباب

---

(٣٦) شەپوور : شتێکی درێژکۆلەی بۆشە لە جۆرە تەنەکەیەکی ئەستوور ، کە فووی پیاکرا دەنگێکی زۆر گەورەی لێبەدا ئەبێ کە پێی ئەڵێن : بۆڕیە .
(٣٧) ڕەشحە : نمودڵۆپ . نەتکێ : لە چاپی پێشوودا «نەچکێ»یە .
(٣٨) حەلق : گەروو . سروود : نەغمەو ئاواز . چەشمە : سەرچاوە . سەراب : ریگی ڕەوان .
(٣٠) مەبەس لەسەفەر : مردنە . ئوستاد خدر : لە چاپی پێشوودا « وەستا خدر »ە کە لەنگە . بە جەفا : لە چاپی پێشوودا «خانەیی»یە .
(٤٠) چەنگ : ناوی جۆرە سازێکە . نەی : نای . ڕنەکی : لەچاپی پێشوودا «ڕەنەکی»یە . ڕوباب : پارچەیەکە دەنگێکی هەیە وەک دەنگی نەی .

ساغەری مەی مەدە ساقی کە لەبەر دووریی ئەو [41]
تالە وەك زەهری هەلایل لە مەزاقم مەیی ناب
کاری کردن نەبوو ئەم کارە کە گەردوونی دەنی
کردی ڕووی ڕەش بێ وەکو بەختی منو پەڕی غوراب [42]
ئەی «ڕەزا» ڕەنگە لەبەر فیرقەتی ئەو موونیسە تۆ
قەت نەبی خاڵی وەکوو کووڕە لە سۆزی تەب و تاب [43]
دەمکوژێ حوکمە دەزانم بە خودا دەردی حەبیب
وەرە سا بەشقی خودا دەس لە یەقەم بەردە ڕەقیب [45]
وەرە دەستێك بخەمە گەردنی بللورینت
تاوەکوو سفرە لەداخا بدڕێ ورگی ڕەقیب
تالعم نەحسە ئەترسم کە بە ئازاری فیراق
بمرمو ڕۆژێ نەبێ دەوڵەتی وەسڵم بە نەسیب
چاوی فەتتانی تۆ ئەو ساحیرە جادووگەرەیە [46]
کە بە یەك عیشوە ئەدا عابیدی سەدسالە فریب
تا لە تۆ دووڕە دڵی غەمزەدە ئەی ڕاحەتی جان [47]
مەشریقو مەغریبە مابەینی ، لەگەڵ سەبرو شەکیب

---

(٤١) ساغەر : ووتەیێکی فارسییە بە پیالەی شەراب ئەڵێن . مەزاقم : لەچاپی پێشوودا «موزاقم» .
(٤٢) غوراب : قەڵەڕەشە .
(٤٣) تەب : تاونەخۆشی .
(٤٥) یەقە : یەخە .
(٤٦) فەتتان : فیتنەگێڕ ، ئەو : لە چاپی پێشوودا نییە. جادووگەر : سیحرگێڕ . عیشوە : نازو خۆبادانێکی تایبەتییە .
(٤٧) غەمزەدە : خەمبار . شەکیب : سەبرو دانبەخۆداگرتن ، واتە ئەی دڵبەری خۆشەویست ئەوەتی دڵی خەفەتبارم لە تۆ دوورکەوتۆتەوە سەبرم لێ دوورکەوتۆتەوە بە قەد دوورکەوتنەوەی ڕۆژهەڵات لە ڕۆژئاوا .

بێ فراز نابێ نەشیب ، ئەم قسەیە ڕاستە وەلێ (٤٨)
من لە ڕێی عەشقی تۆ نەمدی بە خودا غەیری نەشیب
غەیری زوڵفە لەسەرو سەفحەیی ڕووت ئابیتە ، یا
طینەتو طیبە کە مەزووجە لەگەڵ زینەتو زیب (٤٩)
شێخ دەگۆڕێتەوە گەر چاوی بە زڵفت بکەوێ
خەرقەوو سەبحە بە زوننارو چەلیپاوو صەلیب (٥٠)
تاقەتی تاقبووە بێچارە لە ژێر باری فیراق
بکە ڕەحمێ بە « ڕەزا » چاکە تەرەحوم بە غەریب
شێخ سەعید سەردارە ، شێخ مەعرووف هەتا حەزکەیت نەجیب (٥١)

---

(٤٨) فراز : شوێنی بەرز. نەشیب : شوێنێنزم و پەست ، واتە هیچ چاڵێو دەرەیەک بە بێ بەرزیو هەورازێک نەبووە ، بەڵام بە خوا من لە عەشقی تۆدا هەر پەستیو نزمیدیوە ، جارێک نەمدی بە خۆمەوە بەرزیەک. ئەم قسەیە ڕاستە : لە چاپی پێشوودا «ئەم قسەیە حقیقە».

(٤٠) طینەت : سروشت . طیب : بۆنیخۆش . زینەت : جوانی . زیب : ئارایش .

(٥٠) خەرقە : جۆرە پاڵتۆیەکی مەلایانەیە . سەبحە : تەزبێح. زوننار : جۆرە پشتێنێکە هەر گاور ئەیبەستێتە پشتی . چەلیپا : بە شتێک ئەڵێن کە لەسەر شکڵی دوو خەت بن کە بە ناوڕاستیەکا بچن . صەلیب : موعەڕەبی چەلیپایە کە ئەمیش هەر گاورئەیکاتە ملی .

(٥١) شێخ سەعیدو شێخ معروف دوو کوڕەزای کاک ئەحمدی شێخن . کاک ئەحمد لە ساڵی ١٣٥٠ کۆچی دوایی کردووە ، تاقە کوڕێکی بووە ، شێخ محمدە بچکۆلە ، ئەم کوڕە حەوت کوڕی لە پاش بەجێماوە. سید ئەحمدو شێخ سعیدو شێخ مارفو شێخ مصطفیو سید حسنو سید عومەرو سید عیسا ، سید ئەحمد لە پێش کاک ئەحمد بەشەش حەوت ساڵ کۆچی کردووە ، شێخ مصطفیش بە سەرێنی کاک ئەحمد بووە بە نەقیبی سلێمانی لە شوێنی سید ئەحمدی کوڕی میرەسوورە . ئەم شێخ مصطفیبە لە ساڵی ١٢٧٤ھ لەدایک بووە ، وە لە ساڵی ١٣٢٠ھ لە مەککە کۆچی کردووە ، دوای ئەم شێخ مارف بوو بە نەقیب الاشراف، دوای ئەم شێخ محمود بوو بە نەقیب وەک لە خوالێخوشبوو سید برایمی برایم بیستووە .
ئەوانەی کە بەینی شێخانی سلێمانیو تالەبانیبان تێکدا ــ وەک خۆیان ئەڵێن ــ یەک دوو پیاوی خراپبوون لە شێخانی کانیکەوە .

بۆ جەوانمەردی‌و شەهامەت بەینی بین الله نەقیب
گەر ڕەقیب نەبوایە کەی مابەینی ئێمە تێك‌ئەچوو
(ك)بە (ق) داکی موفەتتین ، گوو بە ڕیش باوکی ڕەقیب

پیتی تێ

ئێستریکی ڕووت‌و قووت

میر بە سەد مینەت هەناردی ئێستریکی ڕووت‌و قووت
دەست‌وپا سست‌و سەقەت ، ئەندامی هەر وەك عەنکەبووت(٥٢)
خاوەنی ئالیکی نالێم پێی نەداوە موتلەقا
داویەتی ئەمما وەکوو بیستوومە قووتی لایەموت
پووش لە لای حەلوایە ، حەتتا گەر پەلۆشەی چنگ کەوێ (٥٣)
بای‌ئەدا ، لوولی ئەدا ، قووتی ئەدا ، مانەندی حووت
گەرچی ناتوانێ ببزوێ ، هێند لەڕو کەم قووەتە
دەنکە جۆێکی نیشاندەی تا قیامەت دێ لە دووت
پشتی ڕێش‌و شانی زامدارو جدەو بوو ، ناعەلاج (٥٤)
چەند قورۆشێکم هەبوو ، بۆمدا بە نەوت‌و عەنزەرووت
مەسڵەحەت وایە هەتا نەیخواردووم بێنێرمەوە
زۆر ئەترسم دەفعەیێ قووتم بدا بمکا بە قووت
سەی فەتاحی مەیتەرم ڕۆژێ بە حوججەت لێی‌نەوی
کلکی دەرهێنا لە بن ، ئنجا بە ئاستەم گوێی بزووت (٥٥)

---

(٥٢) عەنکەبووت : جالجالۆکە .
(٥٣) گەر پەلۆشەی : پەلۆشە بنکە گیایەکی نەستوورو درێژو قژقژاوی‌یە دەردێنرێ‌و بەدەست شی‌لەکرێتەوەو نەکرێ بە چاوگی‌ئاگر . حووت : نەهەنکی گەورە ، لە چاپی پێشوودا « کوپەلۆشەی »یە .
(٥٤) جدەو : بریتیکە لە پشتی گوێدرێژ پەیدا ئەبێ بە هۆی باری قورس‌و گرانەوە .
(٥٥) گوێی : لە چاپی پێشوودا « گوێ »یە .

گەر قەڵەوێ ئەم ئەجننە لێرە تەسخیر ناکرێ (٥٦)
غەیری چەند دەرۆێشی ڕەفقاعی بە زەبری جەلجەلووت
ئەم مەتاعە چاکە هەر لائیق بە حاجی ئەحمەدە (٥٧)
جووتی پێ بکا هەروەکوو جووت ، هەر دولنگت کرد بە جووت
لائیقی شەئنی منو شایانی شەئنی تۆ نەبوو
چاوەکەم چیت بێ بڵێم ، چارم نی بە غەیری سوکووت

لەسەر غەزەلێکی خواجە حافظی شیرازی
لە مەجوی مەعرووف ئەفەندی باشکاتبی بیدایەتی هەولێرا (٥٨)
تەخمیسی شێخ ڕەزا

مەعرووفی بێدیرایەت ، گووت کردە ناوبیدایەت
چیت پێ بڵێم قوڕمساغ ، هەردوو گونم بە دایەت

---

(٥٦) ئەم ئەجننە : لە چاپی پێشوودا «ئەم ئەجننە نێرە»یە . جەلجەلووت : دوعایەکە ئەخوێنرێ بەسەر یەکێکا کە شێت بووبێ .
(٥٧) چاکە : لە چاپی پێشوودا « چاکی کە »یە .
(٥٨) ئەگێڕنەوە کە کابرایەک لە خزمەکانی شێخ ڕەزا ئێشێکی ئەبێ لە دادگای هەولێر لە کاتێکا کە مەعروف ئەفندی باشکاتبی بدایەت ئەبێ لەوێ ، کابرا داوا لە شێخ ڕەزا ئەکا کە کاغەزێکی بۆ بنووسێ بۆ مەعروفە ئەفندی تا ئێشەکەی بۆ جێبەجێ بکات شێخ ڕەزاش کاغەزەکەی بۆ ئەنووسێ ، بەڵام کابرا لە کاتێکا کاغەزەکەی ئەداتێ کە مەعروف ئەفەندی زۆر سەری قاڵ ئەبێ وە کاغەزەکەی بۆ ناخوێنرێتەوە ، وە کابرا دەرئەکات ، کابراش ئەگەڕێتەوە بۆ لای شێخ ڕەزا وە قسەکەی بۆ ئەگێڕێتەوە ، شێخ ڕەزاش ئەم تەخمیسەی بۆ ئەنێرێ بە کابرادا ، مەعروف ئەفەندی کە شیعرەکان ئەخوێنێتەوە لە عاستی خۆی وشک ئەبێ ، بەڵام زۆر دڵنەوایی کابرا ئەکات عوزری بۆ ئەهێنێتەوە ، وە ئێشەکەی بۆ جێبەجێ ئەکات ، کابرا دێتەوە بۆ لای شێخ ڕەزاو قسەکانی مەعروف ئەفەندیی بۆ ئەگێڕێتەوە، شێخ ڕەزاش ئنجا ئەم تاقە شیعرەی بۆ ئەنووسێ ، وە بە هەمان کابرادا بۆی ئەنێرێ ئەڵێ :

مەعروفی بڕدیرایەت ، گوڵی باخی هیدایەت
چیت پی بڵێم چاوەکەم ، ڕەحمەت لەباب و دایەت

گونمی به تر شەهید کرد ، (ك)م ئەکا ریعایەت (٥٩)
« زان یار دڵنوازم ، شکریست با شکایت
گر نکتەدان عشقی خوش بشنو این حکایت »
مەعرووف کە حیزی وەك ئەو نەبوو لە نەسڵی ئادەم
ئازاری مەقعەدی بوو ، بۆم ڕاکشا لە سەر دەم
مردم ئەوەند سوار بم ، خۆم کوشت ئەوەند پیا دەم (٦٠)
« بی مزد بودو منت هر خدمەتی کە کردم
یارب مباد کسرا مخدوم بی عنایت »
خاشاکی دەوری دوبری ، لێم بوو بە ماری هەیجا (٦١)
(ك)م بە سەد مەشەققەت ڕۆیی و گونم نەگونجا
(ك)م لە پەشمی پاشی دانەی گونی ترنجا
« در زلف پر شکنجش‌ای دل مپیچ کانجا
سرها بریده بینی بی‌جرم و بی‌جنایت »
ڕووم‌کردە سەمتی سمتی یەعنی مەکانی مەعهوود
ئەرزێکی پڕ نەجاسەت ، دەشتێکی شەهوەت‌ئالوود
ڕانیم فەرەس چەپ‌وڕاست ، ڕێگەم نەبردە مەقسوود (٦٣)
« از هر طرف که رفتم جز وحشتم نیفزود
زینهار ازین بیابـان وین راه بی نهـایت »
دەرمانە سمتی ئەمما نەرمانە وەك بەری دەست
کاروانی کێر بەناویا دەڕوا هەمیشە سەربەست

---

(٥٩) ئەکا ریعایەت : تا خۆی خێری لێببینێ .
(٦٠) سواربم : لە چاپی پێشوودا « سواربم و »ە .
(٦١) لێم بوو : لە چاپی پێشوودا « لێم‌بوون »ە .
(٦٢) ڕانیم : واتە تاوم دا ، لە چاپی پێشوودا « رانیم »ە .
(٦٣) ایڕاە : لە چاپی پێشوودا « ایڕاهرا »یە .

هەر مەنزڵێکی سەد میل ، هەر میلێ سێسەدو شەست
« این راه بی نهایت صورت کجا توان‌بست
کش صد هزار منزل بیش‌است از بدایت »
باوکی پیاوێکی چاك بوو ، زاتێکی زۆر موقەددەس
خۆی پوشتو داکی خۆگێ ، هەتا خودا بڵێ بەس
بۆ نەختێ ئاوی شەهوەت ، جەرگی بووە بە قەقنەس
« رندان تشنه لبرا آبی نمیدهند کس
گویا ولی‌شناسان رفتند ازین ولایت »

هەجوی

مودیری تەحریرات

گزر دوائر اقلامی ارقەسنده دوات (٦٥)
مدار اهل قلمدر مدیر تحریرات
« نگفتمت که حذر کن ز تیغ ناطقەام
فان ناطقتی آفة من الآفات »
لەبەر عەباکە جەبەم کردی ئەی فەقیری هەژار (٦٦)
ئەوە عەباکەتە (ك)م بە قنگی خۆتو عەبات

چوارینسە

بە بۆنەی گوشتنی ناصرالدین شاوە

ئەهلی عیبرەت بینەوە با سەیری ناصرشا بکەین (٦٧)

---

(٦٤) وەلی : لە چاپی پێشوودا « کەوەلی »یە .
(٦٥) واتە مودیری تەحریرات ئەگەڕێ بە سەر نووسەرەکانیا لە کاتێکا کە دوێنەکەی لە پشتەوە هەلگرتووە ، وەك قەڵەمدانی جاران کە ئەکرا بە لاقنگدا ؛ تا هەرکەسێ قەڵەمێکی ببێ بیکا بە دوێنەکەی ئەوا .
(٦٦) جەبەکردن : دەرکردن «ئیستناء»ی شتێك لە شتێك .
(٦٧) واتە ناصرالدین شا ، تا هاتی‌بوو دوو جار سی کە ئەکاتە شەست سال

دوو له دوو سی کەم شەهیی کردو کشێکی ڕێ‌نەهات
هاتی وا ، سەیری نەهاتی کەن کە سەدتیپ‌و سوپا
پاسەوانی‌بوو لە نێوبەستا ، پیادەی کردی مات

شێخ ڕەزا لە هەجوی شێخ ڕەشیدی ناموزایا ئەڵێ :

ڕەشە ! ڕەشاشی کەری ڕەش بەڕەشت
چڵ‌و چێوی چەمی ڕەشنەش بەڕەشت
بە بەشت ، هەم بە لەشت ، هەم بە ڕەشت (٦٨)

هەروا لەزەمی شێخ احمد ناوێکا ئەڵێ :

مزەی ئەوەندە نەبوو ئاشەکانی جێشانەت (٦٩)
بێ بە قووتی شەوێکت ، ڕیامە جێشانەت
بە بێ سەبەب لە سلێمانی شاربەدەر نەکرای
نە کەوتە دەستی عەدووت مەکتەبەو کتێبخانەت

بە ئیستیسنای دوو ساڵ کە نەمێنێنەوە بەنجاو هەشت ساڵ شایەتیی کرد ، کەچی لەم ماوە دوورو درێژەدا کشێکی نەهاتە ڕێ ـ کە نیشانەی مردن‌و نەمانە ـ بەڵام کاتێك کە نەهاتیی هات بە سەد پاسەوانی تایبەتی خۆیەوە لە بەستێکی وەك بارەگای عبدالعظیم‌دا پیادەیەکی وەك میرزا ڕەزای کرمانی کوشتی .

چەند جوانە کۆکردنەوەی «کش»و «مات»و «پیادە»و «شا» لە دوو شیعرا کە ئەمانە لە زاراوە «مصطلحات»ی یاریی شەترنجن ، وە چ عیبرت‌و پەندێکی بەنرخە .

ئەم چوارینەیە لە چاپی پێشوودا نیە . ئایەتاللەی مەردۆخی لە جلدی دووهەمی میژووی ئەردەڵانا نووسیویەتی بە ناوی شێخ ڕەزاوە لە باسی کوشتنی ناصرالدین شادا .

(٦٨) ئەم چوارینەی دوای ئەم چوارینەیە لە چاپی پێشوودا نین وە هەر یەکەی لە کەشکۆڵێکی دەستنووسا بەرچاووم کەوتووە .

(٦٩) جێشانە : ناوی دێیەکە .

تـاکەکان

بەسە بۆ دەفعی ئەعدا چاوەکەم قەڵغانی سیمینت (۷۰)
هەزار مارتین بە قوربانی تفەنگی لوولە چەرمینت

ئەسپەکەت دەرکرد لە دەستم ، وای دڕێ بۆ ئەسپە کوێت
سنگەکەی ماوە کەریمخان پێم بڵێ بی‌کوتمە کوێت

خوروووی نامرێ بە (ك)ی من تڵیشی ناوگەڵی داکت
بڵێم چی سەد هەزار لەعنەت لە خۆتو شیری ناپاکت

کێر ئەگەر مەیلی کونی کرد سەرەکەی بگرە لەمشت
هەمە جا خانەء عشقاست چ مسجد چ کنشت

پیتی خێ

شێخ محمد علیبو چەند نەفەرێ چووینە ئوجاخ
گشت بە کەیفو بە نیشاتو بە سروورو بە دەماخ
گەرچی چەند ڕۆژێ بوو تەعلیمی تفەنگ بازی ئەکرد
ڕۆستەم ئاسا چووە پارێز لە یەکێ تیتلەبیجاخ(۷۲)
هەر کە ئەنگاوتی وتم : دەك دەسو بازووت نەڕزێ
هەر کەسێ پێت نەڵێ ڕۆستەم تەرەسەو قوڕڕمساخ

---

(۷۰) مەبەست لە قەڵغانی سیمین هەردوو سمێتی کە وەك زیو سپیی‌یە . مارتین : ناوی جۆرە تفەنگێکە وەك بڕنەو تفەنگی‌لوولە چەرمین : بریتی‌یە لە کونی قنگی .

(۷۱) ئەم سێ شیعرە قافی‌یەکەیان خێ‌یە کە لە چاپی پێشوودا لە پیتی غەینا نوسراون ، کە غەین لەکوردی‌دا نی‌یە .

(۷۲) تیتلەبیجاخ : مەڵێکی ڕەشی قاچومل دڕێژە ، سەربالەکانی وەك حاجی لەقلەق سپی‌یە لە کۆتر گەورەترە ، زۆر جیقەجیق ئەکات نەخوازەڵ کە ئادەمی ببینێ .

سەرتوورەوشتی خـۆی

ئەو ڕۆژە کە تۆرامو لە کەرکووك سەفەرم کرد (٧٣)
مانەندی عەقارێب لە ئەقارێب حەزەرم کرد
گەردوون سنەکی کردمو هێنامیە کۆیە
میوانی لە کن مامە غەفووری لەجەرم کرد
خواستم کە بڕۆم بۆ سەفەری ڕۆم بە سەیاحەت
نەیهێشتو دووسەد ئەهلی عەمامەی لەسەرم کرد (٧٥)
دانیشێ نەچێ ، من کچێ خۆم مارەئەکەم لێی
ئەو تالبی دنیایە ئەوا موعتەبەرم کرد
چورسا لەبەرم جوببەوو فیسا لەسەرم فێس
نە فێسی لەسەر نامو نە جوببەی لەبەرم کرد (٧٦)
شەش مانگە بەم ئەفسانە گلێدامەوە لای خۆی
نەمزانی ــ ملمبشکێ ــ تیاچووم زەرەرم کرد
وەللاهی دەکەم دەرحەقی ئەو ، بەڵکو زیاتر
ئەو کارە کە دەرباری ڕەشیدی پسەرم کرد
کارم تەرِ ئەبێ ئەم وت ئەگەر لوتفی بێ مام (٧٧)

---

(٧٣) ئەوڕۆژە : لە چاپی پێشوودا «ئەوڕۆژە»یە . کە تۆرامو : لـە چـاپی پێشوودا «کەتووڕام»ە .
(٧٤) سنەکی کردم : واتـە سـەمەندوکی کـردم ، لـە چـاپی پێشـوودا «سینگیکردم»ە . کۆیـە : لەچاپی پێشـوودا «کۆی»یـە . لەحـەر : چرچولاواز .
(٧٥) لەسەرم کرد : واتە ناردنیە سەرم کە نەڕۆم .
(٧٦) لە سەر نامو : لە چاپی پێشوودا «لەسـەرمناو»ە .
(٧٧) کارم تەرِ ئەبێ : واتە ساز ئەبێ . ترم کرد ، واتە ترەکە بەرێشی ، لە چاپی پێشوودا : « تەڕم »ە .

ئەی لایقی ڕیشی بەخودا کاری تڕم کرد
بۆ مجتهدان گەرچی جەوازی نیە تەقلید
من مجتهدم هاتمو تەقلیدی کەرم کرد
ئەی گووی‌خله بەو لوتفه که ئەو کردی لەگەڵ من
لەم مەرحەمەتو لوتفه ئەوا من گوزەرم کرد
هەرچەندە وتم وەختێ که دیم نەخوەتی قەلبی
یارەب که لەگەڵ شێخ علی بۆچی شەڕم کرد
هەر دەچمەوە لای گەرچی بڵێ : هاتەوە دیسان
ئەو خوێڕیە بێکارە که من لێرە دەرم کرد
هەر چەندە ڕەزا باعیسی بەدنامیە عەودەت
لەم سووکیو بەدنامیە سەرفی نەزەرم کرد (۷۸)

باسێکی باووباپیرانی

خودا وەختێ که حەزکا بەندەیێکی خۆی بکا خوشنوود (۷۹)
لە ڕێگەی دوورەوە بۆی دێ بە پێی خۆی شاهیدی مەقصوود
لە هیندستانەوە شەش مانگەڕێ تا خاکی کوردستان (۸۰)
خودا شێخ ئەحمدی هیندیی ڕەوانکرد بۆ مەلا مەحموود
مەلا مەحموودی زەنگنە یەعنی قوتبی دائیرەی ئیرشاد
لە دەوری مەرقەدی هەر دەنگی یاهوو دێتو یا مەعبوود
لەپاش ئەو ، ئەرشەدی ئەولادی شێخ ئەحمەد لەجێدانیشت
بعینه وەك سولەیمان جێنشینی حەزرەتی داوود
بەڵێ بابی وەها ئەڵبەت دەبێ فرزەندی وا بێنێ
ئیلاهی سەد هەزار ڕەحمەت لە قەبری والیدو مەولوود

---

(۷۸) لەم سووکیو بەدنامیە : لە چاپی پێشوودا «لەم سووکیەو بەدنامەیە»یە.
(۷۹) خودا : لە چاپی پێشوودا « خوا »یە کە لەنگە .
(۸۰) خودا : لە چاپی پێشوودا « خوا »یە .

به ڕەحمەت چوون ئەوان ، با بێ‌ینەوە سەر باسی ئەورەحمان
فیدات بم ئەی نەتیجەی دووەمانی ئەحمەدو مەحموود (٨١)
نەتیجەم مەقسەدە تالیو موقەددیم شەرتی تەحصیلە(٨٢)
ئەوانەی بۆیە ئیجاد کرد خودا ، تا ئەم بێ مەوجوود
ئەمێستاش شێخ علی نەجلی کەیری صاحیب ئیرشادە
ئەمیش وەك باوكو باپیری لە زومرەی ئەولیا مەعدوود
ڕەزاش لەو نەسلەیە ، بی‌بەخشە یا ڕەبی کە قەت نابێ
گولی بێخارو ، بەحری بێ بوخارو ، ئاتەشی بێ دوود

کش‌وفش‌کردنی بەگ

لە بەگ وابوو کە من ماتم کشی‌کرد (٨٣)
کە ڕوانی ماتە خۆی ، داماو فشی‌کرد
گەهێ سەیرانی سەر گونبوو گەهێ (گ)
حەقیقەت مصطفی بەگ گەردشی کرد
دەبوو باوکی ، سەگی ناونایە ، ئەمما
بەگی ناونا قورڕمساغ یاغنیشی کرد

سەروو نەی

سەروو نەی چین کە لەگەڵ قامەتی تۆ بێنە نەبەرد (٨٤)

---

(٨١) دووەمان : فارسی‌یە بە مەعنا خانەوادەیە .
(٨٢) مەبەس لە نەتیجە شێخ عبدالرحمانە . مەبەس لە تالی : شێخ ئەحمەدە . مەبەس لە موقەددیم مەلا مەحموودە . مەبەس لە ئەوان . مەلا مەحموودو شێخ ئەحمەدە ، مەبەس لە ئەم : شێخ عبدالرحمان . نەتیجەو ، تالیو ، موقەددیم : زاراوەیەکی منطقین لە قضیەی شەرتی‌یەدا .
(٨٣) شێخ ڕەزا لەگەڵ مصطفی‌بەگ ناوێکا یاریی شەترنج ئەکا ، مصطفی‌بەگ وا ئەزانێ کە شێخ ڕەزا ماتە واتە زەبوونەو کشی لێ‌ئەکاو لە باشا کە ئەزانێ وا نی‌یە ئنجا فشی ئەکا . کە ڕوانی ماتە خۆی : لە چاپی پێشوودا «کە من هەستام ئەو»ە .
(٨٤) نەبچین : جۆرە قامیشێکی چینی‌یە بە تایبەتی ئەچێنرێ بۆ ئەوەی

شەکەری خواردووە نەی ، سەرو سەری داوە لە بەرد
گەر دەلیلێ وەکو نوقتەی دەهەنت نەبوایە
منیش ئینکارم ئەکرد وەك حوکەما جەوهەری فەرد (٨٥)
لێی دەپارێمەوە ئەی ڕوحی ڕەوانم توخودا
چیبە دەرمانی دڵم ؟ پێم دەڵێ : لاچۆ ، دڵەدەرد

شەکری لێدروست بکرێ ، واتە سەروو نەبچین ئەگەر بێنو ملەملە بکەن لەبەرزیو بڵندی لەگەڵ بااڵی تۆدا ــ ئەی دڵبەر ــ بە نەبچین ئەڵێن : شەکرتخوارد ، واتە ناماقوولیت کرد ، بە سەرویش ئەڵێن : سەرت دا لە بەرد .

(٨٥) دەهەن : لە زبانی فارسیدا بە دەم ئەڵێن ، واتە ئەی دڵبەر ئەگەر دەمی تۆ نەبوایە کە لە پچووکیدا جوزئی لایتجزایە منیش وەك حوکەما ئینکاری جوزئی لایتجزام ئەکرد ، بەاڵم بڵێم چی ناتوانم ئینکاری بکەم چونکە دەمی تۆ بە درۆم ئەخاتەوە .

جەوهەری فەرد : بە وردیلەیەك ئەڵێن کە لەبەر پچووکیی خۆی قابلی دابەشکردن نەبێ . زانایان لە زەرەدا دووبیریان هەیە ، یەکەمیان کە حوکەمان ئەڵێن : زەرەی وا کە قابلی دابەشکردن نەبێ نیبە ، واتە هەرچەند پچووکبێ قابلی دابەشکردنە ، قونبولەی زەرەیە کە تەقێنرا قسەی حوکەمای جێگیرکرد ، چونکە لە دووڵەتکردنی زەرەیە ، ئەو تێنو تەووژمە گەرمیبە پەیدا ئەبێ ، قورئانیش لە ئایەتی (٦١) لە سووڕەی (یونس)دا ئەگەیەنێ کە زەرەیە قابلی دابەشکردنە ، ئەفەرموێ (وما یعزب عن ربك من مثقال ذرة فی الارض ولا فی السماء ، ولا اصغر من ذلك ولا اکبر الا فی کتاب مبین) واتە پەنهانو پۆشیدە نامێنێ لەبەرەوەردگاری تۆ هاوسەنگی زەرەیەك نە لە ئاسمانو نە لەزەوییدا وە نە پچووکتر لە زەرەو گەورەتر لەو مەگەر لە نامەیەکی ڕۆشنا هەیە کە علمیخوایە ، واتە ئەوی ئێوە بە جەوهەری فەردی دانەنێن قابلی دابەشکردنە .

ئنجا بابێینەوە سەر مەعنای شیعرەکە ، واتە ئەگەر دەمی پچووکی تۆ نەبوایە ــ ئەی دڵبەر کە قابلی دابەشکردن نیبە لە پچووکیدا ــ منیش وەك حوکەما ئەم وت : کە جەوهەری فەرد نیبە . بەاڵم دەمی پچکۆالنەی تۆ چەسپانی کە جوزئی لایتجزا هەیە .

تاکـەکان

گەرچی میرانی خدر بەگ موددەتێك قورعەی نەدا
پار لە خۆشناو قورعەیان کێشاو گەلێکیان پێوەکرد

وەختێ ناجی ڕووتکرا ، وەك شێری نەڕ جەنگی ئەکرد
گاهگاهێکیش لە ترسان وردە ئاهەنگی ئەکرد

خەیدەری کەڕاڕە ، یاخۆ خالیدی ئیبنی وەلید
ڕۆستەمێکە ڕۆژی دەعوا ، بەینی بەینەللاّ حەبیب

قوربانی پەڵێ بم کە پەڵی هەمپەڵی پەڵکرد
خۆی‌و سەگەکەی هەردوو بە جارێ شەق‌وپەق‌کرد

پێتی ڕێ

ستایشی ئەحمەد پاشای بابان

ڕۆژی یەکشەممە کە مەشهوورە بە ڕۆژی پازار (٨٦)

(٨٦) پازار : بە پێ ، جۆرە بەردێکی زەردباوی زۆر جوانە دانـەی تەزبێچی لێدروست ئەکرێ ، ئەم وتەیە بە پێ نوسراوە ، وە هەموو کەسێك بـە پێی‌ئە خوێنێتەوە ، کە لە ڕاستیدا بازارە بە پێ ، چونکە لەوڕۆژەی بازاڕ زۆر قەڵەبالغە ، وە مسڵمـانو گاورو جوولەکە وەك یەك لـەو ڕۆژەدا ئەچن بۆ بازاڕ ، هەریەکە بۆ ئیشو کاری خۆی ، بەڵام جومعان مسڵمان بە پێی فەرموودەی پێغەمبەر درووی خوای لێبێ ، کـە ئەفەرمـوێ « الجمعه حج المساکین وعید المؤمنین » کەمیان ئەچن بۆ بازاڕ ، بەڵکوو ئیستراحەتی تیانەکەن ، وەخۆیـانی تیانەشۆنو هاتوچـۆی یـەکتریی تیانەکەن وە ئەچن بۆجومعە بۆ گوێگرتن لە دوان « خطبه »و ، نوێژی جومعەکردن بە جەماعەت . شەموانیش جوولەکە دووکانی تیا دانانێن ، بەڵام یەکشەموان هەموو لایەکیان چونیەك ئەچنە بازاڕ لەبەرئەوە ڕۆژی یەکشەممە مەشهوورە بە ڕۆژی بازاڕ ، وە هەموو بازاڕێك زۆر پڕوچڕە، وە هەموو کەسێك دووی کاری خۆی ئـەکەوێ ، دومبال : وتەیـەکی فارسییە ، بە مەعنای دووی یەکێك کەوتن .

من به غار کەوتمە دومبالی کوڕێکی بوڵغار
کوڕ چ کوڕ لێوی وەکوو لالەیی حەمرا ڕەنگین
کوڕ چ کوڕ چاوی وەکوو نێرگسی شەهلا بیمار
ئەهلی ئینصاف بەخودا ڕەنگە چەنەی بشکێنێ
گەر کەسێ بێتو بکا قامەتی تەشبیە بە چنار
لە هەمووی سەرفی نەزەر سمتو سورینێکی هەبوو
نازکو نەرمو لەتیف ، میسلی تەلای دەستەوشار (۸۷)
خڕو مەخرووتو ، مودووەر ، سپیو نەرمو دوونیم
هەروەکو کۆمەلە بەفرێ کە شەقی کەی بە مشار
کە بە دیققەت نەزەرم کردە سورینیو کەفەلی
هەردوو چاووم پەڕیە تەوقی سەرم وەک سەگی هار
دامەنم گرتو وتم : « مرحمتایت آلماسم (۸۸)
بویلە یاندرمە بنی آتشی عشقك ایلە زار »
چشم جادوی سیاهت همه بنداست و فریب
همه نازاست و گریشمه ، همه خواباست و خمار
بنی صید ایتدی سنك دیدەیی آهوروشك
ای سنك دیدەلرك آهوەکی شیر شکار
ساعەتێك چاك لەسەرو سووڕەتی نەحسم فکری

---

(۸۷) سورین : وتەیەکی فارسیە بە مەعنا سمتو کەفەلە. تەلای دەستەوشار: ئەلێن گوایا جۆرە زێڕێکی ساغی پاکی بێخەوشی نەرمو شلە وەك گونکە هەویر وایە ، لە دەستا کە گوشرا لە بەینی پەنجەکانەوە دەڕژەچێ ، لەگەل پەنجەت لێشلکرد ئەچێتەوە جێی خۆی .

(۸۸) واتە داوێنم گرتو پێم وت : مەرحەمەتێکم لەگەل بکە ئەی ئەو کەسەی کە وەك ئەلماس بە نرخی لە دلما بەم ڕەنگە مەسووتێنە ، وە ئاگری عەشقم بکووژێنەرەوە .

پێی وتم : گیت ایشنه حاجی بەبە یاغمەمی وار [٨٩]
صاچمەلاقردیلرن حاصلی‌یوق آقچە گتیر
آقچەسز ایتمە صاقن آرزوی بوس و کنار [٩٠]
من کە یەك پارەیی جلقم لە ئەزەل شك نەئەبرد
پێم وت : ایشتە کسرمدە دولیدر یوز دینار [٩١]
من بیوك ذات شریفم وکلا خواجەسیم [٩٢]
طانیور بندەکزی جملەءشاە و خونکار
الغرض هێندە درۆم‌کردو فسوونم بۆ خوێند [٩٣]
کەوتە دووم هەر وەکو دووی گورگ ئەکەوێ بەرخی هەژار
موختەسەر خۆشە قسە ، بردمە مەنزڵگەهی خۆم
گرتم‌و خستم‌و لێم‌بردو گونم کرد بە چوار
مۆڵەتم ساتێ نەدا ، ئەو شەوە تا وەختی سەحەر
کاری خێرم بە مەزندە گوزەری کرد لە هەزار
وەختی سبحەینێ کە داوێنی فەلەك ئەتڵەسی بوو
هەر لەجێ ڕاستەوە بوو دامەنی گرتم وەك خار
چنگی وەك پەنجەیی شاهین لە یەقەم قایم‌کرد
دەستی کردە جەزەع‌و نالەوو هاوار هاوار
زەفتی‌یەو ئەهلی مەحەلله هەموو جەم‌بوون لەسەزم

---

(٨٩) واتە پێی وتم : بابە حاجی بڕۆ بە لای ئیشی خۆتەوە ، بۆ تاڵان‌و بڕۆیە ؟ !
(٩٠) واتە قسەی هیچ‌وپووچ مەکە بێ کەلکە ، پارە بێنە ، بێ پارە ئارەزووی ماچ‌ومووچ مەکە وریابە .
(٩١) واتە پێم وت : ئەوەتە سەد دینارم لە کەمەردایە ، پڕە لە پارە .
(٩٢) واتە من کەسێکی بەڕێزم ، خواجەی وکەلام ، هەموو شاو خونکارێك من ئەناسن .
(٩٣) فسون : جادوو .
(٩٤) جەم‌بوون : جمع‌بوون . سالووس شعار : هەتیوباز .

پرسی‌یان مەلخەبەر ئەی زاهیدی سالووس‌شعار
پێم‌وتن لـەم کورە بولغارە بپرسن کە لە من
چی دەوێ ؟ بۆچی دەنالێنێ وەکوو هەوری بەهار
چاکی‌کرد پەردەیی ناموسی وتی : « سیکتی بنی » (٩٥)
ویرمدی پارەسنی بویلەمی قانون کبار ؟
دیدیلر حاجی افندی چوچوقك حقنی ویر (٩٦)
سرِ کە فاش اولدی دها فائدە ایتمز انکار
یوقیسە پارك اگر مهلتن اوچ گون اولسون (٩٧)
حقنی اوچ گونە دەك ویرملیسن ای غدار
ئەمە سێ ڕۆژە کە سەرگەشتەوو حەیران دەگەڕێم
کێم هەیە غەیری وەلی نیعمەتی فەرخوندەشیعار (٩٨)
یەعنی هەم نامی نەبی ، حەزرەتی ئەحمد پاشا
فەخری دین ، کانی حەیا ، بەحری کەرەم ، کۆهی وقار
مەدحی ئیحسانی بکەم ، عیلمی بکەم ، فەزلی بکەم
بەخودا خارجە ئەوصافی‌حەمیدەی لە شومار
کەفی زەڕبەخشی کەوا مەنبەعی دوررو گوهەرە
میسلی بەحرێکە نێ‌ساحیلی بێتو نێ کەنار
تەبعی جەووادو کەریم هەر وەکوو قائانی دەلێ

---

(٩٥) چاك‌کردن : وتەیەکی فارسی‌یە بە مەعنا درینە ، واتە پەردەی ناموسی خۆی درێ ، وتی : وای لێ‌کردووم‌و پارەکەم ناداتێ ، ئەمەیە دەستووری گەورە پیاوان ؟ !

(٩٦) واتـە وتیـان : حاجی ئەفەندی حەقی ئەمنالە بـدە ، شـتی نەبێنی کەناشکرابوو ئیترئینکاری بێ کەلکە .

(٩٧) واتە پارەت ئەگەر نی‌یە تا سێ‌ڕۆژ ماوەت بێ ، لەم سـێ ڕۆژەدا ئەبێ حەققەکەم بدەیت .

(٩٨) فەرخوندە : وتەیەکی فارسی‌یە بە مەعنا موبارەکە .

زز به قنطار همی‌بخشد و اشتر به قطـار
تاوه‌کو ده‌وره بکات‌و بگه‌ڕێ چه‌رخ‌و فه‌له‌ك
تاوه‌کو دێت‌و ده‌چێ ، بێت‌و بچێ له‌یل‌و نه‌هار
به مرادی بگه‌ڕێ شه‌مس‌و قه‌مه‌ر ، چه‌رخ‌و فه‌له‌ك
زه‌فه‌رو فه‌تحی قه‌رین ، به‌ختی موعین ، تالعی یار
ڕه‌ئیی ئه‌و باعیسی ته‌نظیمی ئوموورات‌ه ، وه‌لێ
بۆ کوره‌ی عاله‌می ئیمکان بووه‌ته قوتبی مه‌دار

ئـازاییی عه‌شیره‌تی تاله‌بـانی

باره‌که‌للاّ ئافه‌رین ئه‌ی عه‌شره‌تی نه‌صره‌تشیعار
مه‌ردی مه‌یدان ، شێری جه‌نگاوه‌ر ، هوزه‌بری کارزار (۹۹)
چوار عه‌شیره‌ت ، کاکه‌یی‌و ، وه‌ندو ، جه‌باری‌و ، داوده
ئیتتفاقیان‌کردو هاتن چوارسه‌دو په‌نجا سوار
هه‌ر به ئه‌ووه‌ڵ حه‌مله چه‌ندتان کوشت‌و چه‌ندتان سه‌ربڕی
چه‌ند که‌له‌شیان لێ‌به‌جێ‌ما ، بوون به طعمه‌ی موورو مار
ئێسته‌که‌ش له‌و ده‌شته شه‌ڕیانه له‌سه‌ر لاشه‌ی ڕزیو
که‌رگه‌س‌و شاهین‌و گورگ‌و مامه‌ڕێوی‌و که‌متیار
به‌ینی به‌ینه‌الله (عوبه‌ید)ی فیله‌ته‌ن کارێکی کرد
هیچ که‌سێك نایکا مه‌گه‌ر حه‌یده‌ر ، به زه‌بری زولفه‌قار (۱۰۰)
هه‌ر سواری فیرقه‌یێکی ڕاڕفاندو دایه پێش
که‌وته سه‌ر کوێخا مه‌خول (عبدالوهاب)ی نامدار
لێی‌خوڕی وه‌ك شێری غه‌ڕان ، سا مه‌ڕۆ ڕاوه‌سته بۆم

---

(۹۹) هوزه‌بر : وته‌یه‌کی فارسی‌یه به مه‌عنا شێره ، کارزار : فارسی‌یه به مه‌عنا جه‌نگه .

(۱۰۰) به زه‌بری : له چاپی پێشوودا « به‌زه‌ربی » . زولفه‌قار : ناوی شیره‌که‌ی پێغه‌مبه‌ره که دای به ئیمامی علی ، وه تا مرد جه‌نگی پێ‌کرد .

ئەی تڵیشی دایە (ڕێزوار)ت بە ڕیشی یادگار
چەکمەیێ سووری لە پێدابوو بە جارێ زەردی کرد
تس لە ملیۆن تێپەڕی کرد ، تڕ گەیشتە سەد هەزار
یەك لەیەك ئازاترن تەعریفی کامێکتان بکەم
دەك فیدای دەستو تفەنگتانبم سولالەی شێخ سەتار
شاسوارێکی وەکوو تۆمان هەبێ باکمان چیە
تۆش لە ڕاستیدا سوارێکی وەکوو ئەسفەندیار (١٠٢)
ئەم قسانە گشت مەجازن گەر حەقیقەتتان دەوێ (١٠٣)
بەزلی نانو هیممەتی پیرانە بۆتان کەوتەکار
جائیزەم مەتڵووبە ئەم مەدحەم بە خۆڕایی نیە
هورتەمانیش بێ (ڕەزا)م ، گەر هیچ نەتێرن یا سەتار (١٠٤)

سادەڕوویێکی سنەیی

دوێنێ شەو بۆ دەفعی حاجەت چوومە حەممامی غەفوور
سادەڕوویێکی تیابوو سمتو ساقی وەك بلوور
جێبەجێ هەروەك موهەندیس دامە بەر مەددی نەزەر
هەر لە تەوقی سەریەوە تا نووکی پەنجەی خواروژوور

---

(١٠١) تڵیشی : نە چاپی پێشوودا « تڵیش »ە . ڕێزوار : ناوی ژنێکی ناوداڕە لەناو کاکەیی‌دا هەروەك « یادگار » ناوی پیاوێکی بەناوبانگە لە ناوبانا .

(١٠٢) تۆش لە ڕاستیدا : لە چاپی پێشوودا « تۆش لە حەقیقەتدا » . ئەسفەندیار : کوڕی گوشتاسبی شای ئێرانە ، یەکەمین کەسێکە کە بڕوای بە زەردەشت هێناوە ، وە نزای بۆ کردووە کە تیرو شیر کاری تێنەکات ، وە بەم بۆنەیەوە لە هەموو جەنگێکا زاڵبووە .

(١٠٣) گشت : لەچاپی‌پێشوودا « گشتی »یە .

(١٠٤) هورتەمانیش : هورتەمان وتەیەکی فارسی‌یە بە مەعنا مرۆڕە ، لە چاپی پێشوودا « هەرتمان »ە کە ئەمە هەڵەیە .

چۆن بە حەسرەت گورگی برسی سەیری دووگی مەڕ بکا [1.05]
سەمتی ستیم گرتە چاوو ، تێی‌دەفکریم دوور بە دوور
عاقیبەت شەوقو هەوەس پەردەی حیجابی پارەکرد
خۆم کوتا دێوانە ئاسا بۆ سەراپەردەی حوزوور
هەرکە فەرمووی مەردومی شاری سنەم (یاربابلم)
هاتە گەردش بێ تەوەققوف وەك عەمووی لەندەهوور

* * *

(١.٥) چۆن بە حەسرەت گورگی برسی : لە چاپی پێشـــوودا « وەك ســـەگی برسی بە حەسرەت » نووسراوە .

حـافز لەشیعری کوردیدا

د. امین علی موتـابچی
کۆلێجی زمان ـ بەغدا

کورد هەر وەکو میللەتانی جیهان خاوەن زمانێـکی تـایبەتی خۆی‌و ئەدەبیاتێکی تەڕوپاراوە کە بەپێی زرووفی تـایبەتیی میللەتەکەی‌و بـاری کۆمەلایەتی‌و ئاینی‌و سیاسی ، توانیوێتی کە ئەو بەرهەمـە ئەدەبی‌یەی کە ڕۆڵەکانی شانازیی پێوەدەکەن ، لەگەڵ ئەو هەموو ناهەمواری‌و ناڵەباری‌یە کەخراوەتە ڕێی نەشوو نوماو پەرەسـەندنی لەنـاو ئەدەبیـاتی جیهـانی‌دا بەگشتی‌و لەناو ئەدەبیاتی میللەتە موسڵمـانەکانی دراوسـێی‌دا بەتـایبەتی پیشان‌بداو جێی‌خۆی بکاتەوە ، ئەگەرچی تا ئێستا هێندێ ئەڵقەی زنجیرەی ئەدەبەکەمان شاراوەو گومە بەڵام ئەوەی کە ئێستا لەبەردەستدایە بەکۆن‌و تازەیەوە لەخۆیەوەو لەپڕ نەهاتۆتە کایەوە دەبێ بناغەو سەرەتاو گەنجینەیەکی بووبێ • جگە لەوەی کە هەروەکو چۆن میللەتانی دراوسێمان بەتـایبەتی ئەوانەی لەڕۆژهەڵاتمان‌دان بەرهەمی کۆنیان دەگەڕێتـەوە بـۆ زۆرکۆن ، ئێمەش دەتوانین بەرهەمی زۆرکۆنمان بەواتا پێش ئیسلام ، بگەڕێنینەوە بۆ ئەو بەرهەمانەی کە ئێمەش هاوبەشین لەگەڵ ئەو میللەتـە شەرقی‌یانەدا • بەواتا بۆ ئەو ئەدەب و نووسراوانەی کە لە ئەدەبیاتی پێش ئیسلام‌دا ، لەم ناوچەیەدا هەبووە و وێنەیان تا ئێستا ماوەو دەستدەکەوێ [1] •

ئەوەی شایانی باسەو جێی‌داخە ئەوەیە کە ئەو بەرهەمە ئەدەبی‌یانـەی دەکەونە نێوان هاتنی ئیسلام‌و پەیدابوونی ئەدەبی کوردی لەسەر شێوەی ئەدەبیاتی میللەتە موسڵمانەکانی دی [2] •

لەعەرەبی‌یەوە بگرە تا فارسی‌و تورکی‌و پەشتو و بلووچی .... لەو ماوەیەی‌دا چەند ئەڵقەیەك لە زنجیرەکەی ڕۆشن‌و دیار نی‌یە .

خۆی ئەگەرچی ئەدەبیاتی کوردی بەتایبەتی شیعری کوردی ، لەسەر شێوەی خۆمالّی بەواتا میللی ، لە فۆلکلۆرەوە بگرە تا شیعری ئاینی‌و مەتەڵ‌و گۆرانی (تەرانە) بێ‌بەش نەبووە ، ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی تریشەوە پەخشانی کوردیش هەر وەکو چەند جار گوتراوە ، بەهۆی نزیکی زمانی کوردی لە زمانی فارسی‌یەوە و خوێندنی زمانی فارسی و بەکارهێنانی لە پاڵ زمانی عەرەبی‌دا وەکو زمانێکی زانستی ، لە مزگەوت و حوجرەکان‌دا، بۆتە هۆی ئەوەی کە بەرهەمی پەخشانی بەواتا پەخشانێکی نووسراوی هونەری ، دواتر بکەوێ ئەمە جگە لە (چیرۆك و فۆلکلۆر و پەند و مەتەڵ و سەرگوزەشتە) کە دەم بەدەم بۆمان ماوەتەوە ، ئەمە لەلایەکەوە ، لەلایەکی تریشەوە تورکی‌یش لە هەندێ ناوچەی کوردستان‌دا و لەبۆ ماوەیەك جارو بارێ بۆتە زمانی پەخشانی بەتایبەتی ، لەنامە نووسین‌و سەنەد و کارو باری میری‌و قوتابخانەدا ، کە سەیردەکەین لەگەڵ ئەم هەموو نالەبارییی زرووف‌و کۆسپ‌و تەگەرەو قەدەغە و ڕێ‌لێ‌گرتن و گەلێ هۆی‌تر هەروەها نەبوونی ئەو هۆیانەی کە دەبنە هۆی نەشونومای ئەدەبیات ، زمانی کوردی بێ‌بەشی نەکردووین لەبەرهەمێکی وەها کە هەتا هەتایە شانازی پێوەبکەین .

سەرنج : لەبەر ئەوەی باسەکەمان « حافز و شیعری کوردی »یە ، دەبێ بەسەرەتایەك دەربارەی شیعری کوردی دەستبکەین بە باسەکە .

١ ــ شیعر لە ئەدەبیاتی کوردی‌دا :

هەر وەکو لەپێشەوە گوتمان ــ شیعر لە زمانی کوردی‌دا[٣] بەپێی ئەو زرووفەی کە هەی‌بووە ، سەری‌هەڵداوە و شاعیرانی بەرز هاتوونەتە کایەوە و ئاسمانی ئەدەبی‌یاتی کوردی‌یان بە ئەستێرەی گەشی ورشەدار ڕازاندۆتەوە .

ئـەوەی تائێستا دەیزانین و لەبەردەستدایە ، لەقسەکانی پیری‌شالیارەوە[٤] بیانگرە تا ئەو شیعرە ئاینیە بەسۆزانەی شێوەی گۆرانیو ، چوارینەکانی بابەتایەری هەمەدانیو ئینجا فەقێتەیران بەخۆی و داستانی شێخی سەنعانەکەیو ، مەلای جزیری بە غەزەلە سۆفیە تەڕو پاراوەکانیەوە و « ابن الحاج » بە مەهدی نامەکەیو ، خانی و بێسارانی و خانای قوبادی تا دەگاتە نالی و مەولەوی ، هەموویان لاپەڕەی ڕەنگینی ئەدەبیاتی کوردیان بەشیعری بەرز و پڕ واتاو تەڕو پاراو ڕازاندۆتەوە[٥] هەر وەها ڕۆلەو نەوەکانی ئەوانیش وا ڕۆژ بەڕۆژ ئەلقەی ئەو زنجیرەیە پتروپتەوتر دەکەن و بەرەو پێشەوەی دەبەن ، تا لەکاروانی میللەتان دوا نەکەون .

٢ ــ کاریگەری و ڕەنگدانەوەی زمان و ئەدەبیاتی میللەتە دراوسێکان لە زمانو ئەدەبیاتی کوردیدا[٦] .

هەر وەکو دەیزانین و هەر وەها لەباسەکانی پێشوودا وتوومانە ، خوێندەوارەکانمان کە زوربەیان مەلاو پیاوەئاینیەکان بوون و لە حوجرەی مزگەوتو لە گۆشەی خانەقاو مالە میرزادە و پیاوە گەورەکاندا خەریکی خوێندن و زانست بوونو بەپێی بەرنامەی خوێندنی ئەو زەمانە سەرەتای خوێندنیان بریتی بووە لە قورئانی پیرۆزو زمانی عەرەبی ، چونکە موسڵمان بوون و زمانی ئاینی ئیسلامیش کە زمانی قورئانی پیرۆزە عەرەبی بووە و بۆ ئەوەی بەباشی لە ئایینو ئوسوولی ئیسلام و قورئان و تەفسیر و فەرمودەکانی پێغەمبەر « دەخ » تێبگەنو شارەزابن و بتوانن لەکاتی بوون بەمەلاو ڕابەرو پێشنوێژو ڕاوێژکەر ، سەریان لەپرسیارو تەنگو چەڵەمەی ئاینیو ئەو شتانەی پەیوەندیی بەکەلامی خواو فەرمووەی پێغەمبەرەوە (دەخ) هەیە ، بەڕاستیو دروستی جێبەجێ بکەن ، ئا لەبەر ئەوە زۆربەیان نامەو کتێبو بابەتی ئاینیو لێکدانەوەو لەسەر نووسیتیان بەعەرەبی داناوەو

بووه ، لەبەر ئەوە توانێکی تەواویان لە زمانی عەرەبیدا پەیداکردووەو هەبووە • لە (ابن الحاج)ەوە بیانگرە تا شێخ مارفی نۆدێ و کاك ئەحمەدی شێخ و شێخ بەیتووشی و جەزیری و مەولەوی و مەلاوەسمان[٧] ••• جا لەبەر ئەو شارەزاییەو توانایی‌یان لە عەرەبیدا وای‌لێ‌کردوون ، کە قورئانو داستانەکانی و ، حیکایەتی پێغەمبەران و گەلێ فەرموودەی پێغەمبەرو (دەخ) پەندو شیعری شاعیرانی عەرەب ، کاریان تێ‌بکاو لە شیعرەکانیاندا بەئاشکرا دیاربێ [٨] •

ئەمە جگە لە ئەلفوبێ و عەروزو قافیەو خوشخوانی و گەلێ زاراوەی ئاینی و زانستی و دەستووری و پزشکی و ئەستێرەناسی و فەلسەفی ، لەڕێی کاریگەریی فارسی‌یەوە بێتە زمانی کوردی‌یەوەو ئەمانیش شارەزای بین •

هەر وەها بەپێی شوێن و نزیکی و هێندێ کتێبی زانستی و ئاینی کە لەمزگەوتەکاندا لەپاڵ کتێبە عەرەبی‌یەکاندا خوێنراوە ، شارەزایی‌یەکی تەواو پەیدا بکەن لەزمانو ئەدەبیاتی فارسی‌دا ، هەر وەها بەپێی فەرمانڕەوایی و هێندێ کتێب و قوتابخانە شارەزایشیان لە تورکی‌دا هەبێت•

٣ ــ ڕەنگدانەوەی زمان و ئەدەبیاتی فارسی : خوێندەوارانی کورد ، بەپێی ئەو دەوروبەرەو بەپێی زرووفو ناوچە جوغرافیەی‌و باری سیاسیی میللەتەکەی دەبوایە شارەزایی پەیدابکەن لەزمان و ئەدەبیاتی دراوسێکانی‌دا • هەر وەکو گوتمان عەرەبی بەهۆی ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوەو ، قورئانی پیرۆزەوە شارەزایی‌یەکی تەواویان پەیداکردووە هەروەها زمانی تورکی‌یش بەهۆی فەرمانڕەوایی‌و قوتابخانەو کاروباری دەوڵەتەوە •

زمانی فارسیش لە نۆرەی خۆی‌دا کاری گەری‌یەکی تەواوی هەبووە ئەویش بەهۆی ئەوەی کە گەلێ لەو کتێبانەی لە مزگەوتەکاندا دەخوێنرا فارسی بوون • تەنانەت دوای تەواوکردنی قورئان دەبوایە چەند کتێبێکی

فارسی بخوێنن بۆ ئەوەی شارەزای خوێندنو نووسینی فارسی بن وەکو پەندی عەتارو سمایل‌نامەو گولستانو توحفەی عوشاقو ... هتد .

ئەوەی شایانی باسە دەبێ ئەوە بزانین کە کاتێ فارسەکان دەستیان دایە زیندووکردنەوەی زمانو ئەدەبیاتی فارسی دوای دوو سێ سەدە لە فەرامۆشی و بەکارهێنانی لەبۆ شیعر و نووسین و شتی زانستی ئەلفوبێی عەرەبی‌یان وەرگرت چونکە ئەو ئەلفوبێیەی کە زمانی پەهلەوی پێدەنووسرا لە ئارامی‌یەوە وەرگیرابوو ، ئیتر بەکار نەدەهات و ئەلفوبێی عەرەبی‌یەکە کە تارادەیەك بەکارو ئامادەبوو وەریانگرت ، دوای ئەوەی هێنایان بۆ ئەو دەنگانەی لە زمانەکەیاندا هەیەو لە عەرەبی‌دا نی‌یە لە ڕووی «تیپی» ئەلفوبێی عەرەبی‌یەکە بەدانانی خاڵوخەت و نیشانەی «تیپی‌یان» بۆ دانا وەکو «پ ، چ، ژ ، گ»(٩) .

هەر وەها عەروزی عەرەبی و شێوەی شیعری عەمودی عەرەبی و قافیە و گەلێ زاراوەی زانستی و فەرهەنگی‌یان لە عەرەبی‌یەوە وەرگرت .

کوردیش کاتێ دەستی دایە نووسینی تازەی بەواتا دوای ئیسلام ، ئەو ئەلفوبێیە ڕێکخراوەی فارسەکانیان وەرگرتو کوردی‌یان پێ نووسی . ئەوەبوو لە سەدەی بیستەمدا بەواتا دوای شەڕی جیهانی یەکەمو بادانەوە بەلای شتی خۆمالی‌دا ، نیشانەو سەرو ژێرێ کە تایبەتین بەزمانی کوردی‌یەوە ــ بۆ دانا ئەوەبوو شاعیرەکانمان لەو کاتەوەی دەستبیان‌دایە شیعرگوتن بەکوردی‌و تۆماریان دەکردو لەسەر کاغەزو لاپەڕەی کتێبەکانیان ، شێوەی شیعری عەرەبی‌یان بەواتا شیعری عەروزیان لەڕێگەی فارسەکانەوە وەرگرت ، بەتایبەتی عەروزو قافیە . ئەو بەحرانەی کە دەگونجا لەگەڵ تایبەتێتیی زمانو شیعری کوردی‌دا هاتەکایەوە (١٠) .

هەر وەها قالبو جۆرەکانی شیعری عەرەبی ، کە ئەوان لە پێش

ئێمەوە وەریان گرتبوو ، لێیانەوەرگرتن . وەکوو قەسیدە ، غەزەل ، تەرجیع‌بەند ، چوارین ... هتد .

هەروەها شیعری فەلسەفی‌و ئاینی‌و سۆفی‌گەری ... ئەوەی کە گوتمان شتێکی زۆر ئاسایی‌یە لەنێوان دووزمانی نزیك کە لەیەك سەرچاوەی تەوە یەکێکیان لەڕێگای ئەوی تریانەوە گەلێ شت وەربگرێ . چونکە ئەویان زرووفی باشتر بووەو زووتر سوودی لەو سەرچاوەیە وەرگرتووە ، کە ئەویش سەرچاوەی عەرەبی‌یە .

شیعری کوردیی کۆن :ـ

کە دەڵێین شیعری کۆن مەبەستمان لەبەرهەمی شیعری ئەو شاعیرانەیە کە شیعریان لەسەر شێوەی کۆن بەواتا عەرووزگوتووە ، جگە لەو شاعیرە دەگمەنانەی کە شاعیری سووڕی کۆنن بەڵام لەسەر کێشی عەرووز ، نا لەسەر کێشی خۆمالّی شیعریان هۆنیوەتەوە ، وەکو مەولەوی‌و گەلێ لەشاعیرانی شێوەی گۆرانیمان (١١) .

ئەوەی شایانی باسە کە شیعری کۆن لە ڕووی وێنەو ناوەرۆك‌و داڕشتن‌و تایبەتی‌یەکانی‌یەوە جیاوازیی هەیە لەگەڵ شیعری تازەدا(١٢) .

ئەوەی کە تائێستا باسمانکرد بریتی‌یە لە پێشەکی‌یەك دەربارەی بابەتی باسەکەمان بەواتا ئەدەبی‌و شیعری کوردی‌و کاریگەریی زمانو ئەدەبی دراوسێکانی‌دا بەگشتی . دوابەدوای ئەمە دەچینە ناو باسەکەوەو باسی ئەو شاعیرە بەناوبانگانە دەکەین کە بەرهەمیان لە شیعری کوردی‌دا ڕەنگی‌داوەتەوە .

ئێنجا دەستدەکەین بە ڕەنگدانەوەی (حافظ) لە شیعری کوردی‌دا ـ

١ ـ ئەو شاعیرە بەناوبانگانەی کە بەرهەمەکانیان لە شیعری کوردی‌دا ڕەنگی‌داوەتەوە :

شاعیرانی کۆنی کورد بەتایبەتیو تا ئەندازەیەك ئەوانەی لە سـوڕی تازەکردنەوەدا دەوریان هەبووە ، تارادەیەك لە ژێر کاری گەریی شـاعیرە بەناوبانگەکانی فارسیدا بوون کە ئەوانیش ئەمانەن : ـ

١ ـ لە شێوازی (سبك ـ اسلوب)ی خۆراسانیدا [١٣] . فرخی سیستانی ـ فردوسی ـ ناصرخسرو ـ عنصری ... هتد .

٢ ـ لەسەر شێوازی عراقی : نظامی ، عطار ، مولوی ، سعدی ، حافظ...

٣ ـ لەسەر شێوازی هیندی : «اصفهانی» . بیدل ، صائب ، هاتف .

٤ ـ لەسەر شێوازی (بازگشتو تازە) : ایرج میرزا ، بهـار ، پروین ، میرزادە عیشقی .

یەکەم / ئێمە لەم باسە بچووکەدا کە ناوی خافزو شیعری کوردیـە تەنانەت باسی حافز دەکەینو کاریگەریو ناوی لە شیعری چەند شاعیرێکا. چونکە باسی هەموو شاعیرانی کورد بکەین لەسنووری ئەم باسە دەردەچێتو لە دووتوێی کتێبێکا نەبێ جێی نابێتەوە .

دووەم / لەو شاعیرە کوردانەی کە لە شـیعریاندا حـافز ڕەنـگی داوەتەوەو ناوی حافز هەیە تەنها باسی جەزیریو نـالیو سـالم دەکەین . ئەوانی تر دادەنێین بۆ کتێبێك یا چەند باسێکی جیاجیا .

بەرلەوەی دەست بەباسەکە بکەین پێویستە شتێ دەبارەی حافز بنووسین تا خوێندەواران حافز بناسنو بزانن پایەی چۆنبووە [١٤] .

حافز (خواجە شمس‌الدین محمد کوڕی بهاءالدین حافزی شـیرازی) (لسان الغیب) ، یەکێـکە لە گەورەتریـن شـاعیرانی فـارسی کە بـە مەهارەتێکی بێهاوتا بـیری وردی سۆفیـگەریو حیکمـەتو عشـقو خۆشـەویستی ... هتـد لـە غـەزەلە بەرزەکانی خـۆیدا بە وشـەی

هەڵبژاردەو ئاراستە دەردەبڕێ کە لەم بارەوە شاکارێکی نەمری بێهاوتای لە ئەدەبی فارسی هێناوەتە کایەوە .

حافز ناوەڕاستی نیوەی یەکەمی سەدەی چواردەهەمی زاینی دا لە شیراز لەدایکبووە . هەر لەوێش دەرس‌و خوێندنی دەست پێکردووەو زانستە ئەدەبیەکانو ئاینیەکانو پلەکانی سۆفیگەری بەسەر بردووە. لەبەرئەوەی سی(۳۰) جزمی قورئانی لەبەربووە حافزی کردووە بەنازناوی (تخلص) شعری خۆی تا لەساڵی ۷۹۱ی کۆچیدا (۱۳۸۹) زاینیدا لەشیراز کۆچی دوایی کردووە . هەر وەکو گوتمان بە «خواجە حافز» وەیا تەنها حافز ناوبانگی دەرکردووە . لە ئەدەبیاتی فارسیدا. (شێخ) بۆ (سعدی)و (مولانا) وەیا (مەلا) بۆ (مولوی)و خواجە بۆ حافز بەکارهێنراوە . حافز جگە لەحافز گەلێ لەقەبی هەبووە . لەقەبی ئەسڵی (شمس‌الدین) بووە ، وەکو لەم بەیتەدا دەردەکەوێ [۱۵] .

بسوی جنت اعلی روان شد

فرید عهد شمس‌الدین محمد

(محمد گلندام) کە هاوڕێو هاونشینو نوسەری دیوانی حافز بووە

(محمد گلندام) کە هاوڕێو هاونشینو نوسەری دیوانی حافز بووە

لە پێشەکیەکەی خۆیدا «شمس الملە والدین»ی نووسیوە [۱۶] .

جگە لەوەی کە لەیەکێ لە دیوانە چاپکراوەکانی حافزدا «شمس‌الدین والدنیا»یان نووسیوە .

دوای مردنی حافز ، ئەهلی زەوقو عیرفان لەبەر خۆشەویستیان بەرامبەر حافز بەچاوی رێزەوە سەیری حافزیان کردووە ، بەم لەقەبانەش ناویان هێناوە وەک :

[بلبل شیراز ، لسان الغیب ، مجذوب سالك ، خواجە عیرفان ، خواجە

شیرازی ، ترجمان الحقیقة ، کاشف الحقایق ، ترجمـان اسرار ، ترجمـان اللسان ، شکرلب ، شکرزبان ، فخر المتکلمین ، فخر المتالهین ، افصح المتاخرین ، قطب العارفین ، قدوة السالکین ، زبـدة الموحدین ، عمدة العارفین ، زبدة المتکلمین][17] .

بۆچی حافز به خواجه حافز ناوبانگی دەرکردووه ؟ :

لەبەر ئەوەی که گەورە پیاوانی زانستو ئەدەب به خواجه بەناوبانگ بووزو حافزیش خۆی یەکێك بووه له هەڵکەوتووانی زانستو ئـەدەبو حیکمەتو عیرفان ، بەو ناوەوه ناویان هێناوه .

خۆی دەڵێ :

دی میشد و گفتم صنما عهد بجای آر

گفتا غلطی ، خواجه ، در این عهد وفا نیست[18]

دوێنێ دەڕۆیشتو گوتم (ئەی بت) (نازەنین) پەیمان بەجێ بهێنـه ، گوتی هەڵەی ، (خواجه) لەم زەمانەدا وەفا نیە .

جگه لەوەی که خەڵك ئەو ناوانەیـان لێناوه ، حـافز خـۆشی لـه غەزەلەکانیا ئەم ناوانەی لەخۆی ناوه :ـ

١ ـ شیرین سخن [19] :

سرود مجلست اکنون فلك برقص آرد

که شعر حافظ شیرین سخن ترانهء تست

سرودی مەجلیست ئێستا چەرخی (فەلەکی) هێناوەتە سەما چونکه (که) شیعری حافزی شیرین کەلام تەرانەیە :

« اغنیة مجلسك الآن تدعو الفلـك الدائر الی الرقـص والطرب لأن أشعار « حافظ » الجمیلة هی تراتیلك وأغنیاتك ! » .

ترجمة ابراهيم امين الشواربى [٢٠] .

٢ ــ خوش لهجه ، غزلخوان :

سحر بطرف چمن می‌شنیدم از بلبل
نوای حافظ خوش لهجه غزلخوانش

٣ ــ خوش آواز :

زچنگ زهره شنیدم که صبحدم میگفت
غلام حافظ خوش لهجه خوش آوازم

لەنەوای چەنگی زوهرەم بیست لەبەیانەدا ،
کە دەیگوت ببمە غولامی حافزی خۆش لەهجەو خۆش ئاواز :

« ولقد سمعت (الزهرة) تغني على قيثارتها فى وقت الصباح بهذا الكلام فتقول : انا خادمة لـ (حافظ) فهو طيب اللهجة ، طيب الالحان والأنغام » ... !

الشواربى [٢١]

٤ ــ پشمینه پوش :

سرمست در قبای زرافشان چو بگذری
یك بوسه نذر حافظ پشمینه پوش کن
کاتێ بەمەستی لەژێر کەوای زێڕبافا تێدەپەڕی
یەك ماچبکە بەنەزری حافزی خوری‌پۆش .

واذا مررت علي وانت ثمل وفى عباءة موشاة بالذهب فانذره قبلة واحدة (حافظ) الذى يرتدى الصوف فى فقر وسغب ... !!

« الشواربى »[٢٢]

٥ ــ خلوت نشين :

حافظ خلوت نشين دوش به‌ميخانه شد
از سر پيمان گذشت برسر پيمانه‌شد

ليلة الامس ... مضى الزاهد من خلوته الى حانة الشراب فنقض اطراف العهد وامسك برؤوس الاقداح والاكواب ... !!

الشواربى [٢٣]

٦ ــ شبخيز :

بس دعاى سحرت مونس جان خواهد بود
تو كه چون حافظ شبخيز غلامى دارى

دوعاى سه‌حه‌رت مونسى گيانته «مونسى گيان ده‌بێ» چونكه هه‌ته غولامێك وه‌كو حافزى شه‌ونخون .

« وستكون دعوات السحر مؤنسة لروحك
لأن لك خادماً يسهر الليل شبيها بحافظ »

« الشواربى »

هه‌ر وه‌كو گوتمان چونكه حافز قورئانى له‌به‌ر بووه به‌حه‌وت روايات (الروايات السبع) له‌به‌ر ئه‌وه نازناوى (حافز)ى وه‌رگرتووه .

له‌م به‌يته‌دا شێوه‌ى نازناوى خۆى به‌يانكردووه .

ز حافظان جهان كس چو بنده جمع نكرد
لطايف حكمى بانكات قرآنى [٢٤]

له حافزانى دنيا كه‌س وه‌كو به‌نده كۆى نه‌كرده‌وه
ناسكى حيكه‌مو نوكاتى (شتى‌ورد)ى قورئان .

حافز زانیاری‌و شارەزایی‌یەکی تەواوی هەبووە لە زانستی ئـەدەبی‌و علوومی (معقول‌و منقول)دا ، هەموو قورئانی لەبەربووە بەپێی روایـاتی چواردە[٢٥] . جگە لەمە تەفسیریشی خوێندوەو شارەزایی تەواوی تیـادا هەبووە ، هەروەها حیکمەتیشی خوێندووە . حافز گەلێ کتێبی خوێنـدوە وەکو «کشافی زمخشری» لەتەفسیردا و «مصباح المطرزی» لە نەحوداو ، و «طوالع الانوار من مطالع الانظار»ی «بیضاوی» لە حیکمەت‌و تەوحیددا و گەلێ کتێب و نامەی دی[٢٦] .

بووژانەوەو هاتنەکایەی زمانو ئەدەبیاتی فارسی سەر لەنوێ :

دوای ئەوەی زمانی فارسی کەوتەوە گەڕو پاشاو میرو حـاکمی وا هاتنەکایەوە کە پشتگـیریی شـاعیرانو ئەدیبـان بـکەنو هانیـانبدەنو ڕێزیانلێبگرنو ، دوای ئەوەی گەلێ زاناو شارەزای ناوچەی ڕۆژهەلات لەزمانی عەرەبیدا هاتنەکایەوەو گەلێ دانراوو نووسراویـان دەربـارەی زمانو ئەدەب‌و تەفسیری قورئانو مێژوو خستەکایەوە وەك :

« محمـد کـوڕی جەریـری طـبری » ، « ابو ریحـان بـیرونی » « ابن سینا » ... هتد .

ئەوەبوو دوای ماوەیەك کە دەوری دوو سێ سەدە دەبوو سەرلەنوێ شـاعیرانی ئێرانی دەستیان دایە شیعرنووسـین بە زمـانی خۆیان شـان بەشانی نووسین‌و شیعر بە زمانی عەرەبی .

لەسەر ڕێ‌و شوێنی شیعری عەرەبی بەواتـا شیعری عـەرووزی ، دەبینین کە لەماوەیەکی کەمدا گەلێ شـاعیرو ئەدەبی ناودار هاتنەکایەوە . لە «رودکی»یەوە بیانگرە تا (فرخی و دقیقی و فردوسی و عنـصری ... هتد) .

ئا بەم جۆرە شیعرو ئەدەبی فارسی بنجی خۆی داکوتاو ڕۆژ بە ڕۆژ

بەهۆی ئەو زرووفەو دەوروبەرە باشـــەوە پشتگیریو هـــاندانی پاشـــاو میرەکانیان بەرەوپێشەوە دەڕۆیشتو بوون بەخاوەنی ئەم بەرهەمە نایەبەی کە ئێستا دەیبینین .

شیعری فارسی لەڕووی شێوەو (سبك) تایبەتیـــەوە ، دەکرێ بـــەم جۆرانەوە : شێوەی خـــۆراسانی ، شێوەی عـــراقی ، شـــێوەی هینـــدی « اصفهانی » شێوە وەیا ماوەی بازگەشت (بەواتا بادانەوە بەلای پێشوودا).

هەر وەکو شارەزایانی شیعرو ئەدەب دەڵێن ، کۆڵەکەو پایەی شیعرو ئەدەبیاتی فارسی « مولویو سعدیو حافظ »ە کە بەرهەمەکانیان بریتیـــە لەشیرەی فیکری ئیسلامی .

جا لەبەر ئەوەیە کە شاعیرانی کوردیش چونکە شارەزایی‌یەکی تەواویان هەبووە لەزمانی فارسیو عەرەبیدا توانیویانە کە دوڕو گەوهەری شیعرو ئەدەبیاتی ئەو زمانە لەمحەك بدەنو هەڵیبژێرنو لە بەرهەمەکانیاندا ڕەنگ بداتەوە . بەجۆرێکی وەها ئەگەر لەوان باشتر نەبووبـــن لەوان کەمـــتر نەبوونو باغچەی شیعرو ئەدەبی کوردیان بەگوڵاڵەو نێرگسو ڕێحـــانەی کوردی لە هێندێ شوێنا لەسەر نەخشی ئەوان بڕازێننەوە .

لەبەرئەوەیە دەبینین ، کە شاعیرەکانمان بەرهەمی شـــاعیرە کەڵـــەکانی فارسی کاری تێکردوون ، چونکە دەبینین کە بەرهەمی حافز ، لەو بەرهەمانە بووە کە زۆر ئاسایی شارەزای بنو لەزۆر شوێندا لە شیعرەکانیاندا نـــاوی بهێنن . جگە لەوەی کە هێندێ جار شیعرو واتاو مەبەستو بیرو شـــێوەی حافز لە ناو قاڵبی شیعرەکانیاندا جێبـــکەنەوە جـــگە لەوەی کە واتـــای سۆفی‌گەری‌یەکەی حافز لەناو بەیتەکانیاو غەزەلەکانیـــا زۆرتر ســـەرنجی شاعیرانی ئێمە ڕابکێشێ ، جگە لەو غەزەلو بەیتانەی کە پڕن لەسۆزی عیشقو خۆشەویستی ، هەروەها هەستی نازکو ئەندێشـــەو بیری وردی حـــافز چ لەغەزەلە سۆفی‌یەکانیێ ، یاعیشقی‌یەکانیا ، وای لێکردوون کە ئەوانیش

پەیڕەوی بکەن . ئەمە لەلایەکەوە ، لەلایەکی تریشەوە چونکە حافز پیاوێکی بەدینو زاناو موسڵمانو شارەزا بووە ، زیاتر لایان کردۆتەوە بەلایا .

لەم باسە بچووکەدا باسی چەند شاعیرێکی کوردو بەرهەمیان دەکەین کە ڕەنگدانەوەی حافزیان پێوەدیارە . ئینجا ڕاستەوخۆ بەواتا هەمان بەیتو غەزەلی حافزی وەرگرتبێو تێهەڵکێشی کردبێ لەگەڵ بەیتو غەزەلی خۆیاندا ، یا مەبەستو واتای بەیتو پارچەو غەزەلی حافزیان وەرگرتبێو بەشێوەو خەیاڵو بیری کوردی دایانڕشتبێ ، وەیا هەر تەنها ناوی حافزیان هێنابێ ، لەبەر ئەوەی لەوزەی ئەم بەحسە « باسە » بچووکەدا نیە کە هەر شاعیرێکی کورد کە حافز ڕەنگی لەبەرهەمێکی یا چەند بەرهەمێکیدا دابێتەوە ، لێرەدا تەنانەت لەبۆ وێنەو ڕێز باسی ئەو شاعیرە ناودارانە دەکەین کە پایەیەکی بەرزیان هەیە لە ئەدەبیاتی کوردیداو ، ئەوانیتر بەجێ دێڵین بۆ باسو نووسینیتر . دەستپێکردنی باسەکەمان بە پێی کۆنیی زەمانی شاعیرەکانمان دەست پێدەکەین . لێرەدا یەکەم شاعیر (مەلای جزیری)یە کە باسەکەمان بەو دەست پێدەکەین .

شیعری مەلای جزیریو حافزی شیرازی :

مەلای جزیری :

ناوی شێخ ئەحمەدەو بە «مەلای جزیری» بەناوبانگە . نیسبەت بۆ جزیرەی «ابن عمر» . نازناوێکی تری هەیە کە لە هێندێ قەسیدەدا دەبینرێ ئەویش « نیشانی »یە . کوڕی شێخ محەمەدە ، لە هۆزی « بوختی » کوردی ، لە خێزانێکی خوێندەوارو دیندار .

دەربارەی مێژووی ژیانی گەلێ بیروڕا هەیە ، بەڵام ئەوەی کە خاوەنی « العقد الجوهری »یە دەڵێ نزیکتر لە ڕاستییەوەیە کە لە دوایی بەکانی سەدەی دەهەمی کۆچیدا ژیاوەو هاوچەرخی «ئەمیر شەرەفخانی کوڕی میر ئەبدال» میرانی «ئازیزان»ە کە فەرمانڕەوای ناوچەی جزیرەبووە[٣٧] .

مامۆستا (هەژار) دەڵێ ئەگەر ژابا ، فـۆن هارتمانی ئەڵمانی ، یـان ئەمین زەکی‌و بلەچ شێرکۆو عەلی عەونی‌و مامۆستا عەلائەددین سەجـادی بەر لە ژینامە نوسینی ئەوعارفە ، دیوانەکەیان بە وردی خوێندبایەوە ، تەنیا ئەو شیعرەی کە باسی تیرەکانی خان شەرەفە ، بەس‌بوو کە بۆیان دەرکەوێ، مەلالە چەرخی یازدەدا زیندوو بووە ، ئەو گۆڕەی تێیدا نێژراوە ژێرزەمینی مزگەوتێکە ، کە خان شەرەفی جزیری لەپاش هەزارەمی کۆچی سازی‌داوە. ئیتر ئەو هەموو شێوانو ئاڵۆزبوونەی تێنەدەچوو قسەهێنانو بردنـەی پێنەدەویست(۲۸) .

ئەوەی شایانی باسەو دریژەپێدانی ناوێو بێترس دەتوانین بڵێین کە ئەو شاعیرانەی زۆر پەیوەندی‌و عیشقیان لەگەڵ حافزو شـیعری حـافزدا هەبووە ، خۆیان حافزێك بوون بۆخۆیان ، جا هەر لەبەر ئەوەیە کە ئـەو داستانو حیکایەتانەی کە دەربارەی حافز لە ئەدەبیاتی کوردی‌داو لەناوخەڵك‌دا دەم بەدەم گێڕاویانەتەوە ، هەمان داستانو ڕووداوو خەرمانەیەك لە پیرۆزی‌و بەرزی دراونەتە پاڵ شاعیرەکانی کوردیشەوە . بەتایبەتی بۆ مەلای جزیری هەمان داستانو قسەوباس هەیە کەدەربارەی حافز ڕێکخراوە . ئینجا ئـەم داستانو سەرگوزەشتانەی کە دراونەتە پاڵ حافز یا مەلای جزیری ئـەگەر ڕاستیش نەبێ ، لەبەر بەرزی‌و پایەو خۆشەویستی‌یان لەناو خەڵکا ، بۆیان دروستکراوە . بێسوود نییە جارێ باسی ئەو داسـتانە سـەیرە بکەین کە دەربارەی حافز دەیگێڕنەوە(۲۹) ئەویش داستانی حافزو شاخی نەباتە . دەڵـێن : حـافز پێـش ئـەوەی بـێ بـەم حـافزە ، حـەز لـە شۆخێـکی شـیرازی دەکـات بەنـاوی شـاخی نەبـاتـەوە . ئـەم ژنە شۆخە جگە لەسەرمایەی جوانی ، سەرمایەی دنیاشی دەبێو خاوەنمال‌و کۆشك‌و تەلار . واڕێك دەکەوێ کە شاخی نەبات ، لوتف دەکات بە حافزو وەعدەو پەیمانی دەداتێ کە شەوی جومعە بێت بۆ ماڵەوە ، بۆ لای حافزیش

ئیواره‌ی شه‌وی جومعه ، وه‌کو مراد حاصڵێك خۆی ئاماده ده‌کات‌و به‌ره‌و کۆشك‌و ته‌لاری شۆخی نازه‌نین شاخی نه‌باتی شیرین ده‌که‌وێته ڕێ • له‌ده‌رگا ده‌دا وارێك ده‌که‌وێ که شاخی نه‌بات خۆی به‌پیر ده‌رگاوه ده‌چێ‌و ده‌رگای لێ‌ده‌کاته‌وه • له‌وکاته‌دا که‌ده‌یه‌وێ پێ بخاته ئه‌ودیو ده‌رگاکه ، حافز ده‌ڵێ ئای له‌بیرم چوو ئائیستا دێمه‌وه •

شاخی نه‌باتیش پێی‌ده‌ڵێ ئه‌گه‌ر بڕۆیت نایه‌یته‌وه‌و ڕێت نادرێ • حافز پشتاوپشت ده‌گه‌ڕێته‌وه • ئه‌ویش له‌به‌رئه‌وه ده‌بێ که هه‌موو شه‌وێکی جومعه کردوویه‌تی به‌عاده‌ت له‌سه‌ر قه‌بری پیاوچاکێك له شیراز ، مۆمی بۆداگیرسێنێ • حافز به‌ره‌و شه‌خسه‌که ده‌ڕوات ، به‌پله په‌ل تاکو مۆمه‌که داگیرسێنێ ، که ده‌گاته ئه‌وێ ته‌ماشا ده‌کات مه‌جلیس گیراوه‌و چراخانه‌و ، پیاوی نورانی دانشتوون‌و خه‌ریکی شه‌راب خواردنه‌وه‌ن ، که حافز ده‌گاته نزیکیان هه‌موو به‌خێرهاتنی لێ‌ده‌که‌ن‌و جامێ له‌و شه‌ڕابه‌ی ده‌ده‌نێ ، ئیتر خافز که جامه ده‌نێ به‌سه‌ریه‌وه خۆی له‌دنیایه‌کی‌تردا ده‌بینێ‌و ده‌بێ به‌م حافزه که شوهره‌تی هه‌موو ئافاقی گرتۆته‌وه •

حافز له‌و عیشقه مه‌جازی‌یه‌وه که به‌رامبه‌ر شاخی نه‌بات هه‌یبووه ، ده‌که‌وێته عیشقی حه‌قیقی‌یه‌وه ، به‌واتا عیشقی حه‌قیقی ئیلاهی‌و ده‌ڵێ بەم حافزه‌ی که ناوبانگی وه‌کو خۆی ده‌ڵێ هه‌موو ئافاقی گرتۆته‌وه •

ده‌رباره‌ی مه‌لای جزیری ئێمه‌ش داستانێکی سه‌یر ده‌گێڕینه‌وه ، ئه‌گه‌ر بێتو دروستکراویش‌بێ ، ده‌لاله‌ت له‌پایه به‌رزی‌و عیشقی مه‌لای جزیری ده‌کات •

ده‌ڵێن گوایه مه‌لای جزیری حه‌ز له «سلمی» ناوێك ده‌کات خاوه‌ن کۆشك‌و ته‌لار ، زۆر جار له‌عه‌سران وه‌یا چێشته‌نگاو مه‌لا ده‌چێته سه‌رقه‌براتێك که به‌رامبه‌ر ته‌لاره‌که‌ی مالی (سلمی) خان ده‌بێ ، داده‌نیشێ

بەرامبەر تەلارەکە بە ئومێدی ئەوەی کە (سلمی) بێتە دەرێ و ، جزیری ببینێ چاوی ڕۆشن و گڕێی دڵی خامۆش ببێ بۆ چەند ساڵێ ، پاڵدەدا بە کێڵی قەبرێکەوە و چاوەڕوان دەبێ ، دەڵێن عیشق و جەزبەی «سلمی» ئەوەندە مەلا دەخاتە حاڵ و گەرمی دەکات و ئەوەندەی نامێنێ ، لەشوێنی خۆی بسووتێ ، کاتێ کە هەڵدەسێ کێڵی قەبرەکە وەکو دیواری تەنووری داخراو بۆنان ، گەرم دەبێ و دەڵێن پیرەژنێ کە بەمە دەزانێ هەرچەند مەلا دەبینێ لەوێ چنگێ هەویر دەشێلێ و کە مەلا دەڕوا ، گوایا بەگەرمی ئەو کێلە نانەکەی دەبرژێنێ • ئەم داستانە بەشێوەیەکی تریش دەگێڕنەوە کە گوایا مەلا کە دەچێتە ئەو گۆڕستانەو پاڵ بەو کێلەوە دەدا ، مەشغوولی ڕازونیازی لەگەڵ حەقی ئیلاهی‌دا کردووە[٣٠] •

ئەم داستانە ئەگەر خەیاڵو دروستکراوبێ ، وەکو داستانەکەی حافزەو ئەوە دەگەیەنێ کە مەلای جزیری هەروەکو حافزو هەموو سۆفی‌یەکانی «عرفا» لە عیشقی مەجازی‌یەوە ، بەرەو عیشقی حەقیقی خوا لای لێ‌کردوونەتەوە •

پلەو پایەی مەلای جزیری(٣١) :

مەلای جزیری مەلاو شاعیرو سۆفی‌و خوێندەوارێکی زۆر شارەزاو بەتوانو پایەبەرزبووە ، ئەمەش لەبەرهەمەکەی‌دا ئاشکرایە • کە سەیری دەکەین دەبینین جگە لەوەی کە شارەزایی‌یەکی تەواوی هەبووە لەقورئانی پیرۆزو داستانەکانی‌و حیکایەتی پێغەمبەرانو فەرموودەکانی پێغەمبەری موسڵمانان « دروودی خوای لەسەربێ » شارەزایی‌یەکی تەواوی هەبووە لە زمان و ئەدەبیاتی فارسی‌دا ، بەجۆرێکی وەها تەنها هەر سەعدی‌و حافزی ناسیوەو شارەزای شیعرو بەرهەمیان بووە ، بەڵکو بەرهەمی شاعیرەکانی شێوەی «شێوازی ــ سەبك»ی خوراسانیشی دیوە و ئیشارەتی بۆ کردوون •

بۆ وێنە کە دەڵێ :

پیری شەعارە د شیعریو «مەلێ» شالفروش [٣٢]
تو نیشان من مەدە فەرخی کو لنك بویە فەرخ

واتا : مەلا ئەمڕۆ لە بازاڕی هونەری شیعرو شاعیری ، کالای[٣٣] پەشمینە دەفرۆشێ ، تۆ ناشێ لەبەرانبەریا ناوی فەڕڕوخی بهێنی • ئەو لەچاومن ، کوێن فرۆشو هەرزە وێژێکی هەرجایی حیساب دەکرێ • فەڕڕوخی بەرانبەر بەمن جوجەلەیێکە زەڕنەقوتەو هێشتا توکی لێنەڕواوە •

هەژار ــ مەلای جزیری ل ٢٠٧

ئەمە نیشانەی شارەزایی و توانی مەلای جزیری پیشان دەدا لە ئەدەبیاتی فارسیدا • جگە لەمە لە زۆر شوێنا شیعری مەولانا «عبدالرحمن جامی » لە شیعرەکانی مەلای جزیریدا ڕەنگی داوەتەوە ، تەنانەت لەم قەسیدە فارسییەیدا ئەو پەڕی توان و شارەزاییی جزیریمان بۆ دەردەکەوێ •

جزیری :

یارب این گلدسته یا نرگس رعناست این
سرو گلشن یا الف یا قامت یکتااست این

جامی :

قامت است این یا الف یا سرو یا نخل مراد
یا مگر گلدستهء باغ جهان آراست این [٣٤]

جزیری :

سنبل تر یا بنفش یا سوسنو گل چیچك
زلف با مشك ختن یا صورت صفرااست این

جـامی :

عارض است این یا قمر یا لالهء حمراست این
یا شعاع شمس یا آیینهء دلهااست این

لەگەڵێ شوێنی تردا ئەم ڕەنگ دانەوەیەی جامی لای جزیری دەبینین، ئێمە ئەمە هەڵ دەگرین بۆ ئەو باسەی کە لەڕێـی ئامادەکردنـدایە نـاوی «جامی»و ئەدەبیاتی کوردی» .

ئەوەی شایانی باسە من ئەم قەسیدەیەی «جامی»م لای العقد الجوهری دیوە ، جا نازانم ئەو لە دەستخەتەوە وەری گرتووە یان نا ؟

هەر وەکو لەپێشەوە گوتمان ئەگەر بێتو دەربارەی حـافزو شـیعری شاعیرانی کورد بنووسین لەتاقەتی ئەم چەند لاپەڕەیەدا نیە جا لێرەدا تەنهـا باسی شیعری چەند شاعیرێکی کورد دەکەین ، ئەویش تا ئەندازەیێك لایەنی کورتیو پوختەیی دەگرین وا لەخوارەوە ئەو بەیتانەی جزیری دەخەینـە پێش‌چاو کە حافز تیای‌دا ڕەنگی‌داوەتەوە ، بێ‌گەلك نیە پێش پێشان‌دانی ئەو بەیتانە ئەم بەیتەی جزیری کەدەڵێ :

گەر لوءلوئی مەنثور ژ نەظمی تە دخوازی
وەر شیعری «مەڵێ» بین تە بەشیراز چحاجەت (٣٦) .

هەژار ل ١٣٨

بخەینە بەرچاو ، کە ڕاستیەکان بۆ ڕوونـدەکاتەوە ، کـە ئەویـش ئەوەیە ، جزیری شارەزای حافزو شاعیرانی شیرازبووە و هەر وەها خۆی لەوان بەکەمتر نەزانیوە ، چونکە دەڵێ :

« ئەگەر تۆ دەتەوێ مـرواری هێشتا نەسـراوت لە هـۆندراوەدا دەس‌کەوێ ، وەرە بڕوانە شیعری مـەلا . ئیتر کارت بەسـەر شـیرازو بوێژانیەوە چیە ؟

هەژار ــ ل ١٢٨

سەرنجێک :

بۆ بەیتەکانی جزیری سەیری مەلای جزیری ــ هەژار و دیوانا مەلایێ جزیری ــ «صادق بهاءالدین»و العقد الجوهری «احمد بن الملا محمد البهتی الزفنگی»کراوە .

جزیری یەکەم غەزەلی حافز کە بەمە دەست پێدەکا :

الا یا ایها الساقی ادر کأساً و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

تێهەلکێش کردووە بە شێوەیەکی وەستایانە و جوان و ئەوپەڕی سنعەتی تیادا بەکارهێناوە و دەڵێ :

نەوایا موطریب و چەنگێ فغان ئافیتە خەرچەنگێ
وەرە ساقی حەتا کەنگێ نەشۆبین دل ژڤێ ژەنگێ
حەیاتا دل مەیا باقی بنۆشین دا بە موشتاقی
« الا یا ایها الساقی ادر کأساً و ناولها » (٣٧)

تا دەگاتە ئەوەی کە دەڵێ :

ژ حافظ قوطبی شیرازی مەلا فەهم ئەربکی رازی
بئاوازی نەی و سازی بین بەر چەرخ پەروازی .
تزد من حبها الصفوی به اهل الهوی نشوی
« متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و اهملها »

وا لەبەرەوە بەیتەکانی جزیری و حافز دەخەینە بەرچاو .

حافز :

بیا که خرقەمن گرچه رهن میکدهاست
ز مال وقف نبینی بنام من درمی
وره ... ئەگەرچی خەرقەکەم رەهنی مەیخانەیە

بەڵام درهەمێك نابینی بەناوی من كە مالی وەقف بێ .

حـافز :

این خرقه كه من دارم در رهن شراب اولی
وین دفتر بی معنی غرق می ناب اولی

باشتر لەبۆ ئەم خەرقەیەی من هەمە كە لەڕەهنی شەرابدا بێ باشترە لەبـۆ ئەم دەفتەرە بێمەعنایە كە غەرقی شەرابی ناببێ .

جزیری :

عەقدی ئیحرامێ دعیشقیدا كو پیری عیشق بەست
دی چغەم گەر خەرقە رەهنی خانەیی خەمماربت

هەژار ل ١٠٧

حافز :

برو این دام بر مرغی دگر نـه
كه عنقارا بلندست آشیانه

بڕۆ ئەم داوە بۆ تەیرێكی تر بنێ « دابنێ »
چونكە عەنقا لانەكەی بەرزە .

« فاذهب واطرح شباكك على طائر آخر و دعك من العنقاء فعشهـا بعید المنال »

«شواربی» جـ٢ ل ٢٨٨

جزیری :

عەنقا نەشكارا كەسە داڤان تو بچین ڤەر
داڤا كو لەعنقا تو ڤەدی بادی هەواگرت

هەژار ل ١١٧ ــ صادق بهاءالدین ل ١٣٩

حافز :

دیدی آن قهقههء كبك خرامان حافظ

که ز سر پنجهء شاهین قضا غافل بود
« فهل رایت یا « حافظ » قهقهة التذرجة المزهوة
وقد کانت غافلة عن مخالب صقر القضاء ؟ »

ئەی حافز ئایا چریکەی کەوی نەخشینت بیستوە کە بێباك بوو لە چنگی شاهینی قەزا ...

جزیری :

ئەو کەبکی خەرامان کو دکۆزێ ل قەبو هات
شاهینی قەضایێ بتەغافول ژ خوەرا گرت

هەژار ل ۱۱۹ صادق بهاءالدین ل ۱٤۱

جزیری :

تو بنێ ماهی نەوو دەستی قەضایێ هەی‌هەی[۳۸]
نەلزەرعی فەلەکێ بەلکە لعومری مە ب داسی

هەژار ل ۲٦۲

حافز :

مزرع سبز فلك دیدم و داس مه نو
یادم ازکشتهء خویش آمد و هنگام درو
« رایت مزرعة الفلك الخضراء ومنجل الهلال الجدید
فتذکرت ما زرعت و فکرت فی موسم الحصاد العتید »

«شواربی»[۳۹]

لەداسۆکەی مانگی یەکشەوەم دەروانی لەچێنگەی شینی عاسمانێ پوش‌و پاری تەمەنی خۆی هاتە بیرو زاینم کاتی دروێنەهات .

هەژار ، ل ۲٦۲

جزیری :

خەرقەیی زەرق و ژەنگی زوهد من بمەیی موغانە شوست
شوستوشوێك دمەیکەدێ ئەووەلی کار فەرضە فەرض

هەژار ل ٥٨٩ صادق بهاءالدین ل ٢٤٤

حـافز :

کنون بآب می لعل خرقه میشویم
نصیبهء ازل از خود نمی‌توان انداخت

ئێستا بەشەرابی لەعلیسور خەرقە دەشوێن .
ئەم بەشە ئەزەلیە ، ناتوانم لەخۆمی دوورخەمەوە ، بەواتا ئەمە نسیبە.

جزیری :

حەتتا بنورا بادەیێ رەنگین نەکی سەججادەیێ (٤٠)
دوری ژوێ شەهزادەیێ دورِ دانەیا گەردن ژعاج

هەژار ل ١٧٥ صادق بهاءالدین ل ١٧٢

حـافز :

بمی سجاده رنگین‌کن گرت پیر مغان گوید
که سالك بیخبر نبود زراه و رسم منزلها

بەفەرمانی بکە خۆی شارەزایە و رێگە ناگۆڕێ
چونکه سالیك خۆی شارەزایه و رێگه ناگۆڕێ .

فلون السجادة بالخمر اذا قال لك ذلك «شیخ المجوس» فان «سالکاً» مثله لایجهل الطریق ورسوم المنازل .

شواربی(٤١)

«ئەگەر پیرت گوتی دوگرد دەمەی هەلگێشە بی‌کێشە

بەفەرمانی بکە خۆی شارەزایە و رێگە ناگۆڕێ »

هەژار(٤٢)

جزیری :

تە دڤێ صاف و زەغەل ژێك ڤەدی تەجرەبەکە
داعیارێ بتەمامی بنومێتن تە محەك

هەژار ل ٣٢٧ صادق بهاءالدین ل ٢٧٤

حـافز :

در خلوص منت ار هست شکی تجربه‌کن
کس عیار زر خالص نشناسد چو محك

ئەگەر دوو دڵی لە دڵسوزی من وەرە تاقیم‌کەرەوە
کەس عەیاری زێڕی خالص نازانێ مەگەر مەحەك .

« واذا شککت فی «خلوصي»... فأسرع الی فحصي و تجربتي
فلا یعلم معیار الذهب الخالص الا المحك »

« الشواربی » ل ١٦٢

جزیری :

ئەز ژ زولفا تە ڤەرستم مە طەلەب کر لەبی لەعل
لێ دچاها ذەقەنێ بێسەروپا چومە هەلەك

هەژار ل ٣٣٧ صادق بهاءالدین ل ٢٨٠

حافز :

بە پێچەوانەی ئەمە دەڵێ :
درخم زلف تو آویخت دل ازچاه زنخ

آن کز چاه برون آمد و در دام افتاد

دڵ لەچاڵی زەنەخداتتا ، دەستی برد بۆ زوڵفت ، تارزگاری‌بێ ، بەڵام ، بەداخەوە ، ئەسیری داوی زوڵفت بوو ــ بوو بەداوی زوڵفتەوە .

«وقد هرب قلبی من بئر غمازتك فتعلق بسلاسل طرتك

فوا أسفاً علیه ... لقد طلع من البئر فوقع فی الشباك ..!!

« الشواربی ــ ل ٢٧ »(٤٣)

جزیری :

شەربەتا وێ جامو طاسی

یار گوتێ بیت ئینعیکاسی

بیت مەژی فەیضەك ژکاسی

ئابی حەیوان ئەو بخوەیە

هەژار ل ٦٠٦ صادق بهاءالدین ل٣٧٩

حافز :

ما در پیاله عکس رخ یار دیده‌ایم

ای بیخبر زلذت شرب مدام ما

فکثیراً ما رأیت في کأس الشراب ، صورة الحبیب مثلة بادیة

فهل عندك نبأ بذلك ، یامن تجهل لذة احتساء الخمر الصافیة ؟ !

« الشواربی ل ٥٧ »

جزیری :

مەست و هشیار هەمە کەچ کولەهن رەقصو سەماتێن

ئەز نزانم چنەسەق کەیفە نزانم چشەرابە

هەژار ل ٤٣٤ بهاءالدین ل ٣٤٣

حـافز :

چه ره بود این که زد در پرده مطرب
که می رقصند باهم مست و هشیار
چه نەوایەك بوو که گۆیەندە دەستی‌پێ‌کرد « لێیدا »
تا مەست و هۆشیاری هێنایە سەماو رەقص
« وأی نغمة تلك التی ضربها المطرب فی الحانة[٤٤]
فأخذ یرقص علی نغماتها المفیق و صریع الخمار .. !! »

« الشواربی» ــ ل ١٠٤

جزیری :

ژ ویصالا خوه زەکاتێ بدە میسکینو فەقیران
کو جەمالا تەیە کامیل دکە مالا خوە نیصابە

هەژار ل ٤٣٥ صادق بهاءالدین ل ٣٤٣

حـافز :

نصاب حسن در حد کمالست
زکاتم ده که مسکین و فقیرم
سەرمایەی جوانی تۆ گەیشتۆتە ئەوپەڕی
زەکاتی دەکەوێ ، کەواتە بیدە بەم فەقیری بێ
دەرەتانە .

جزیری :

تەدقێ بەرق و بروسکان برەشینی ، تو نەظەردە
تە دقێ رۆژ خویابت ، ژ شەباکێ تو خویابــە
تە دقێ زیرو زەبەرکی مە ، دوزلفان بدە بەربا

تە دڤێ قەنج قیامەت لە رابت بخوە رابـە

هەژار ل ٤٣٨

حـافز :

تو گر خواهی که جاویدان جهان یکسر بیارائی
صبارا گو که بردارد زمانی برقع از رویت
وگر رسم فنا خواهی که از عالم براندازی
بر افشان تا فرو ریزد هزاران جان زهر مویت
تۆ ئەگەر جوانی ئەبەدیت بۆ هەموو دنیا دەوێ
بەبای سەبا بڵێ کە ڕووت پۆشەکەت لەڕووت لادا

ئەگەر دەتەوێ فەنا لەعالەمدا ریشەکەنکەی «نەیهێڵی» گیسوەکانت پەرێشانکە تا هەزاران گیانی زیندەدڵ بکەونـە خوارێ و نەجـاتیان بێ لەبەندی زوڵفت و ڕەسمی فەنا لەعالەمدا نەمێنێ .

جزیری :

سیرپوش و قیبا بامەیە تەسبیح و موصەللا
وەر دا بدرینین لخوە ئەو پەردە قەتابێ

هەژار ل ٤٦٨

حـافز :

زباده خوردن پنهان ملول شد حافظ
بیانگ بربط و نی رازش آشکاره کنم

حافز ئیتر تاقەتی چووە «وەڕس بووە» لەبادە خواردنەوە بەدزیەوە ، با بەئاوازی بوربوت و نای ڕاز ئاشکارکەم .

جزیری :

موفتی مه نه‌ی و نایه و نه‌ی قه‌ولێ قه‌دیمه
باوه‌رته نه‌هن ! گوهیده به‌رچه‌نگ و روبابێ

حـافز :

فتوی پیرمغان دارم و قولیست قدیم
که حرامست می آنجا که نه‌یارست ندیم

فه‌تواو حوکمی پیری موغانم هه‌یه که قسه‌یه‌کی دێرینه‌و به‌جێیه ، که حه‌رامه شه‌راب خواردنه‌وه ، ئه‌گه‌ر یار هاوده‌م و هاوپیاله نه‌بێ .

«لدی فتوی من «شیخ المجوس» وعندی قول صائب قدیم (٤٥)
بان الخمر حرام ، حیث لایکون الحبیب هو الندیم ... !! »

الشواربی ل ٢١٤

جزیری :

گه‌ر چی ده‌ر دیوانی حه‌ضره‌ت پور حه‌قیرین شوبهی مور
چه‌شمێ ته چه‌شمی سوله‌یمانی بحالی موربێ

هه‌ژار ل ٥١٩ بهاءالدین ل ٤٢٥

حـافز :

نظر کردن بدرویشان منافی بزرگی نیست
سلیمان با چنان حشمت نظرها بود بامورش

به‌چاوی به‌زه‌یی‌یه‌وه ته‌ماشای ده‌رویشانی فه‌قیر له گه‌وره‌یی‌یت که‌م‌ناکاته‌وه . سلێمان به‌و هه‌موو حیشمه‌ت و گه‌وره‌یی‌یه‌وه چاوی لوتف‌و به‌زه‌یی هه‌بوو به‌رامبه‌ر مێروولەکه‌ی .

لێره‌دا ئیشاره‌ته بۆ داستانی حه‌زره‌تی سوله‌یمان‌و مێروله‌که . سه‌یری

سورەتی «النمل ــ ئایەتی ١٧ ، ١٨ ، ١٩»بکە . هەروەها سەیری «قصص القرآن»ی «حسن احمد جاد المولی»بکە ل ١٩٧ ــ ٢٠٢ ــ ٢٠٤ هەروەها «قصص الانبیاء» «عبدالوهاب النجار» ل ٣٣٧ .

جزیری :

شەرحی حالی غەمی عیشقا تە ژکو تیتە نویسین
مەدحی ئەوصافی جەمالاتە کو جاتێ رەقەمێ

هەژار ل ٤٧٠ صادق بهاءالدین ل ٤٣١

حافز :

حکایت شب هجران نەآن حکایت حالیست
که شمهء زبیانش بصد رساله برآید

داستانی شەوی هیجران ، داستانێ نیە ، کە بتوانرێ کە تۆزێ لەباسی بەسەدنامە بێتە دی «تەواوبێ» .

جزیری :

ژ ئەزەل حەق «بمەلێ» دایە ژعیشقێ قەدەحەك
تا ئەبەد مەست و خەرابین ژ مەیا وێ قەدەهی

هەژار ل ٤٩٣ صادق بهاءالدین ل ٤٤٤

حافز :

سر ز مستی برنگیرد تا بصبح روز حشر
هرکه چون من در ازل یك جرعه خورد از جام دوست

هەر کەسێ وەك من یەك قوم لە پیالەی دۆستی خواردبێ لە ئەزەلدا ، سەری مەستی لەزەوی بەرزناکاتەوە تا ڕۆژی حەشر .

٢ ــ حافزو شیعری نالی :

نالی دامەزرێنەرو مامۆستای شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی سەردەمی میرنشینی بابانە ، حەزرەتی نالی ، یەکێکە لەئەستێرە گەشەکانی ئاسمانی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی • نالی هەروەکو جزیری لەشێوەی شیمالی داو خانای قوبادیو بێسارانیو مەولەوی لەشێوەی گۆرانیداو ، بابەتایەری هەمەدانی لەشێوەی جنووبیدا ، خاوەنی قوتابخانەیەکە کە هەرئەو قوتابخانەیە کە ئێستابۆتە بنکەو ناوەرۆکی شیعرو ئەدیباتی کوردی (٤٦) نالی هەروەکو هەموو شاعیرو ئەدیبێکی سەردەمی خۆی چ کوردو چ هاوسێ شارەزاییەکی تەواوی هەبوو لە شیعرو ئەدەبیاتی زمانەکەی خۆیو جگە لەزمانو شیعرو ئەدەبیاتی عەرەبیو فارسیو تورکی لەبەرئەو هۆیانەی کە لەپێشەکی باسەکەدا باسمانکرد • دەربارەی شارەزاییی شاعیرو ئەدەبیاتی کورد لەزمانو ئەدەبیاتی دراوسێیدا لێرەدا ئێمە دەربارەی حافز لەشیعری نالیداو ەرێنگدانەوەی دەخەینە بەرچاو •

سەرنج : لەبەر ئەوەی لەباسێکی پێشوودا کە بەناوی «نالیو دراوسێی(٤٧)»یەوە باسی کاریگەریو ڕەنگدانەوەی شیعری فارسی لە لای نالی کردووە ، لێرەدا ئەو بەیتو پارچانەی نالی کە حافزی پێوە دیارە بەواتا ڕەنگوبۆی شیعری حافز چ لەڕووی واتاوەبێ چ لەڕووی هونەرەوەبێ پیشان دەدەمەوە • ئەوەی شایانی باسە دیوانی نالی ــ مدرس ــ مکردووە بەئەساس •

بێ سوود نیە پێش ئەوەی بەیتەکان پیشان بدەم ئەم بەیتەی نالی کە بەلگەیە بۆ شارەزاییی نالی لە ئەدەبیاتی فارسیدا جگە لەو غەزەلو دوو بەیتیەی نالی بە فارسی ــ بخەمە بەرچاو •

نالی ئێستە تاجی شاهیو تەختی خاقانی هەیە
شەوکەت ئارا موحتەشەم دیوانە ، فکرەت صائبە

وا بەیتەکانی نالیو حافز لەخوارەوە دەیخەینە بەرچاو .

نالی : غەزەلی ٥/١ ل ٨٩

شیرەیی جانە وتم یامەیە ؟ چابوو فەرمووی
عەکسی لەعلی لەبی مەرجانە لەفنجانمدا

حـافز :

ما در پیاله عکس رخ یار دیدەایم
ای‌بیخبر زلذت شرب مدام ما

عەکسی ڕووی یار دەبینین لەپیالەدا ئەی بێخەبەر لە لەزەتی خواردنەوەی شەڕاب وەیا خواردنەوەی بەردەوامی ئێمە .

نـالی :

بەحشی سیڕری دەهەنی نوقطە بە نوقطە بگەڕێی
سەری موویێ نیبە بێ‌نوکتە لەدیوانمدا

حـافز :

گفتم نقطهء دهنت خود که برد راه
گفت این حکایتیست که بانکته‌دان کنند

گوتم : کێ دەتوانێ ڕێ بەرێ بەدەمت

گوتی : دەمم حیکایەتێکە دەیگێڕنەوە بۆخەبیر بۆهەڵهێنان دە ابراهیم الشواربی لەشەرحی «ترجمە»ی ئەم بەیتەدا دەڵێ :

ثغره ضیق فهو یشبه النقطة في ضآلته وصغره ، اي ان فمه لایکاد یظهر او یبین فلا یصل الی الکشف عنه لضآلته وصغره الا خبیر بحل المعمیات والالغاز (٤٨) .

نـالی :

نالی ئەو نوقطە کەوابوو بەنیشانەی چاوی

من له صەحنەی ڕوخی ئەو دولبەرە نیشانمدا

حـافز :

مردم دیده زلطف رخ او در رخ او
عکس خود دید گمان برد که مشکین خالیست

بیلبیلەی چاوم لەبەر نازکی گۆنەی ئەو لەسەر گۆنەی وێنەی خـۆی دیو گومانی کرد کە خاڵێکی ڕەشە •

بەواتا : ئەوەندە گۆنەی ناسکو ڕوون بووە بیلبیـلەی چـاوی کە نوختەیەکی ڕەشە لەسەرگۆنەی عەکسی «وێنەی» داوەتەوە• بەواتا ڕەسمی بیلبیلەی چاوی لەگۆنەیدا دەرکەوتووەو وای زانیوە خاڵێکە لەسەر گۆنەی، لای نالیش هەمان واتای هەیەو هەمان واتای مەبەستە •

غەزەلی ١٤/ا ل ١١٨

نـالی :

ئەی واعیظی بارید چیە هەر وەڵ هەرەسی کێو
بەو وەعظە کە بایە هەموو ، هاتوویی بەسەرما ؟

حـافز :

برو بکار خود ای واعظ این چه فریادست
مرا فتاد دل از ره تراچه افتادست
برۆ بەلای ئیشتەوە ئەی واعیز ئەم هەراو هاوارە چیە ؟
دڵم لەرێ لای داوە بەتۆچی ؟ مەبەستتچیە ؟
غەزەلی ١/ب ل ١٣٣

نالی :

عاشق هەوەسی مەیکەدە و وعیلمی بەسیطە

عاقل طەلەبی مەدرەسەوو جەهلی مورەککەب

حـافز :

حدیث مدرسه و خانقاه مگوی کەباز
فتاد در سر حافظ هوای میخانه
تو خوا ئیتر باسی مەدرەسە و خانەقا مەکە
ئارەزووی مەیخانە و شەراب کەوتۆتە سەری حافز

نالی :

غەزەلی م/۱۲ ل ۳۰٦

مەجلیسێکی چەمەن و بولبول و بەزمی گول و مول
بەدوصەد مەدرەسە و دەرس و کیتابی نادەم

حـافز :

أز قیل و قال مدرسه حالی دلم گرفت
یکچند نیز خدمت معشوق و می کنم
لەبگرەو بەردەی مەدرەسە دلّم گیراوە
هیچ نەبێ توزێکیش خزمەتی مەعشوق و شەراب بکەم

نالی : غەزەلی ۷/ۆ ل ۳۸٤

خالّت چیە ؟ دانەی گەنمی جەنەتی ڕووتە
چاوت چیە ؟ فیتنەی حەرەمی قیبلەیی ئەبرۆ

حـافز :

خال مشکین که بدان عارض گندم گونست
سر آن دانه که شد رهزن آدم بـااوست

خاڵی موشکین «میسکی» لەسەر ئەو گۆنە گەنمڕەنگە سیڕی ئـەو دانەیە کە ئادەمی گومڕاکرد .

نالی : غەزەلی ١/هـ ل ٣٩١

ساقی بەمەیی کۆنە لەسەر عادەتی نەوبە
بشکێنە بەیەك نەوبە دوصەد ماتەمی تەوبە

حـافز :

ساقیا برخیز و درده جامرا
خاك برسرکن غم ایامرا
هەلسە ساقی بمدەرێ جامی شەراب
خاكبکە بەسەر رووداوی زەمانە و خەمی ڕۆژانەدا .

نالی : غەزەلی ١٤/١ ل ١١٨

وا ظەن مەبە ڕوخسارەیی تۆ غائیبە قوربان
بنواڕە چلۆن نەقشە لەتێو دیدەیی تەڕما

حافز :

خیال روی تو در هر طریق همره ماست
نسیم موی تو پیوند جان آگه ماست

خەیاڵی ڕووت لەگەڵمانایە ، لە هەموو لایەکدا شەمالی مووی تۆ پەیوەندی گیانی بەئاگای ئێمەیە .

نـالی :

غەزەلی ٢٢/٥ ل ٥٣٠

داوێکە لەڕووی دانەیی خاڵت تەنراوە
زنجیرە لەپێی مائیلی ئەو ڕووتە نراوە

حـافز :

ای که در زنجیر زلفت جای چندین آشناست
خوش فتاد آن خال مشکین بر رخ رنگین غریب

ئەی ئەوەی چەندین آشنابوون بەداوی زولفتەوە چەند جوانە ئـەو خاڵە ڕەشەی لەسەر ئەو گۆنە ڕەنگینە عەجایەبە .

حـافز :

زلف او دامست و خالش دانهء آن دام و من
بر امید دانه افتادهام در دام دوست
زولفی ئەو داوە خاڵی دانەیی ئەو داوە
بە ئومێدی دانە کەوتوومەتە ناو داوی دۆست

٣ ــ حافز لەشیعری سالمدا :

سالم شاعیری بەرزی میرنشینی بابان و هاوڕێی گیانی بەگیانی نالی ، لە ساڵی ١٢٢٠ کۆچیدا لەدایك بووە و لە ساڵی ١٢٨٦ کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە (٤٩) .

ناوی «عبدالرحمن و کوڕی محمد بەگی قەرە جەهەنسی کوڕی احمد بەگ و لە بنە ماڵەی صاحێبقران و ئامۆزای مصطفی بەگی کوردییە» .

وەڵامی نامە بەناو بانگەکەی نالی نیشانەی پایەو توانی سالم دەردەخا ، لەشیعری کوردیدا ، جگە لەوەی کە سەیری ناوەرۆکی نامەکەی نـالیو وەڵامەکەی سالم دەکەین دوو شـتی زۆر گرنـگو شـایانمان بـۆ دەدا بەدەستەوە ، یەکەم باری مێژووبی و کۆمەڵایـەتیو زرووفی ناڵەبـاریو نەگبەتی ، کە بەسەر میرنشینی بابانو هەموو ناوچەکەدا هـاتووە ، دووەم دڵسۆزیو خۆشەویستیو پایەبەرزیی ئەم جوونە شاعیرە کە هەتاهەتایـە دەبێ ڕۆڵەی نەتەوەکەیان شانازیان پێوەبکەنو ڕۆژی هەزار جار دوعای

خێرو ئافەرینیان بۆبێرن جگە لەوەی کە دەبێ هەمیشە لەسەریان بنووسنو گەنجینەی کتێبخانەی کوردی بەبەرهەمو لەسەر نووسین ئەو دوو بلیمەتە پربکەنەوە (٥٠) . هەروەکو لەپێشەوە گوتمان «سالم»یش وەکو شاعیرەکانی پێش خۆی و هاوچەرخی شارەزایی یەکی تەواوی هەبوو لە زمانو ئەدەبیاتی فارسی دا ، جگە لەوەی کەگەلێ سەفەری سنەو تارانیشی کردووە . بۆ ئەوەی درێژە بە باسەکەم نەدەم لێرەدا ئەو بەیتو شیعرانە پیشان دەدەم کە ڕەنگدانەوەو هەناسەو بۆنی حافزی تیادا دەستنیشان دەکرێ .

سەرنج : لەبەر ئەوەی بەداخەوە دەڵێم ــ تا ئێستا دیوانی سالم بە شێوەیەکی ڕێکوپێک ساغ نەکراوەتەوەو لەبەر دەستدا نییە ، ناچارم کە ئیعتیماد بکەم بەچاپەکەی کوردیی مەریوانی بغداد ١٩٣٣ وە بە پێی ڕێز پێوەگرتنی شیعرەکانی لەو چاپەدا دەستپێ بکەم ئەگەرچی زۆر هەڵەو پاشو پێشی تیادایە .

١ــ سالم ئەم غەزەلە بەناوبانگەی حافزی تێهەڵکێشکردووە . ئەوەی شایانی باسە زۆر وەستایانە بەم کارە هەڵساوەو ئەوەی کە سەرنج ڕادەکێشێ لێرەدا ئەوەیە کە نیوەی یەکەمی بەیتەکانی خۆی تا ڕادەیەک هەمان (ترجمە)و واتای هینەکانی حافزە ئینجا لەگەڵ نیوەی دووهەمی بەیتەکەی حافزدا تێهەڵکێشی کردووە . من لێرەدا یەکەم بەیتەکەی حافز دەنووسم ئینجا هینەکانی سالم تاکو خوێندەواری بەڕێز هەر دووکی لەبەر چاوبێ ، هەر وەها بەهیچ جۆرێ دەستکاری هیچ وشەو زاراوەیەک ناکەم ، چونکە ئەوە کارێکی ترەو لەشوێنی ساغکردنەوەی دیوانەکەیدا دەبێ بکرێ . دەبێ ئەوەشمان لەبیر نەچێ کە شیعرەکانی حافز لە تێهەڵکێشەکەیدا ، بە پێی ڕێز پێوەگرتنی دیوانی حافز نییە پاشوپێشی تیادایە ، جگە لە هەڵەو نارێکی لێرەدا ناچاربووم هەڵەو نارێکی بەیتەکانی حافز بە پێی ئەصڵەکە «دیوانی حافز»ی ڕاست بکەمەوە ، جگە لەوەی کە لە هەندێ شوێندا چەندی بواردووە ، ئینجا یا لە نووسینەوەدا کەوتووە یا سالم خۆی وازی لێهێناوە .

غەزەلەکەی حافز بەمە دەست پێدەکا :

حـــافز :

اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل مارا
بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارارا

ئەگەر ئەو جوانە « شۆخە » شیرازییە بە ئیشارەتێ دڵمـــان ڕاکێشی ، بەخاڵی ڕەشی دەبەخشم سەمەرقەندو بوخارا(٥١) .

سالم بەم جۆرە دەست پێ دەکات :

ئەگەر ئومێدی دڵ بێنیتەجێ ماهی جیهانآرا «سالم»
بخال هندویش بخشم سمرقندو بخارارا «حافز»

حافز :

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت
کنار آب رکنابادو گلگشت مصلارا

ئەی شەراب گێڕ ، بمدەرێ شەرابی باقی ، لە «جنة المأوی»دا دەستت نـــاکەوێ ، لەکەنـــاری ڕووبـــاری « رکناباد »و بـــاغچەی « المصلی » لەبن خاری موغەیلان وەصل ئەگەربێ ئارەزوو ناکەم «سالم»
کنار آب رکنابادو گلگشت مصلارا «حافز»

حـــافز :

نصیحت گوش کن جانا که از جان دوست تر دارند
جوانان سعادتمند پند پیر دانارا

گیانەکەم گوێ بگرە لە نەسیحـــەتم ــ کەلاوانی بەختـــەوەر «ســـبەعید» ئامۆژگاری «شێخ»یان لە خۆیان زیاتر خۆشدەوێ
نەسیحەت بگرە گوێ جانا لە لایان زۆر بەتەعظیمە «سالم»
جوانان سعادتمند پند پیر دانارا «حافز»

حـافز :

اگر دشنام فرمائی وگر نفرین دعاگویم
جواب تلخ می‌زیبد لب لعل شکرخارا

ئەگەر جنێو بدەی و ئەگەر نەفرین دعادەکەم «دوعاگۆم»
ئایا شایستەیە قسەی تاڵ لەو لێوە لەعلیە شیرینە
دوو سەد جار گەر بەگوێی خۆم حەرفی ساردت بشتەوەمشادم «سالم»
جواب تلخ می‌زیبد لب لعل شکرخارا «حافز»

حـافز :

زعشق ناتمام ما جمال یار مستغنی‌است
بآب‌و رنگ‌و خال‌و خط چه حاجت روی زیبارا
جوانی یار پێ‌ویستی بە عیشقی ناتەواوی ئێمە نیە
ڕووی جوان‌و نازەنینی چێویستە بەخاڵو خەت و ئارایشت .

ئەگەر حۆری لەکەوثەر شستوشۆی خۆی دا بەتۆ نابێ «سالم»
بآب و رنگ و خال و خط چه حاجت روی زیبارا «حافز»

حـافز :

حدیث از مطرب و می گو و راز دهر کمتر جو
که کس نگشود و نگشاید بحکمت این معمارا

دەربارەی گۆینده و شەراب باڵێ و لەڕاز و سڕی زەمـانە کەمباڵێ ،
کە کەس نەی‌توانیوە بە حیکمەت ئەم لەغزو مەتەڵە هەڵهێنێ و کەس کەشفی نەکردووە .

لە ئیدراکی شکەنجی عوقدەیی زولفت پەرێشانم « سالم »
که کس نگشود و نگشاید بحکمت این معمارا «حافز»

حـافز :

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم
که عشق از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخارا
زانیومه که بەهۆی ئەو جوانیەی یوسف هەیبوو ،
که بەهۆی عیشقەوه ، ڕازی زولەیخا ، لەپەردەدا نەهێڵی و ئاشکرای کا.
که عشق از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخارا «حافز»

حـافز :

غزل گفتی و در سفتی بیا و خوش بخوان «حافز»
که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریارا

غەزەلت گوت و دوڕڕت سمی وەرە حافز بخوێنە بە دەنگێکی خۆش تا فەلەك ملوانکەی ثورەییا شاباشی شیعری تۆدەکات .

کەلامت حافظا دڵ سەنجە بۆ سالم وەها چاکە «سالم»
که بر نظم تو افشاند فلك عقد ثریارا «حافز» (٥٢)
لەم تێهەڵکێشەی سالمدا ئەم بەیتەی حافز نابینین
فغان کاین لولیان شوخ شیرین کار شهرآشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغمارا

دەشێ لەنووسینەوەی دیوانەکەی سالمدا کەوتبێ ، یا سالم خـۆی بەکاری نەهێناوە .

٢ ــ غەزەلی ژمارە «٥» حافز کە بەمە دەستپێدەکا :

دل میرود ز دستم صاحبدلان خدارا
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

سالم پەیرەوی ئەم غەزەلەی حافزی کردووە و لەسەر هەمان شـێوە ئەم غەزەلەی داناوە ، لەشەش بەیتدا ، ئەگەرچی هینەکەی حافز «١٣» بەیتە.

سالم بەمە دەستپێدەکا .

بۆ چینی زوڵفی پڕخەم نەقشە لەڕوویی یارا
وەك میللەتی مەجووسی هەردێن بەدەوری نارا

تا دەگاتە سەر ئەم بەیتە کە لەگەڵ هینەکەی حافزدا تێکەڵی کردووە .

حافز :

آن تلخ وش که صوفی ام‌الخبائث خواند
اشهی لنا واحلی من قبلة العذارا

سالم :

مەی گەر حەرام و تاڵە ساقی بەچاوی مەستت
أشهی لنا واحلی من قبلة العذارا

واتای بەیتەکەی حافز : ئەوتاڵە «بەواتا شەرابە» کە سۆفی (ام الخبائث)ی پێدەڵێ :

بەڵەزەت ترو شیرینترە لە ماچی گەورە کچان .

٣ ــ سالم غەزەلە بەناوبانگەکەی حافز کەدەڵێ :
«الا یا ایها الساقي ادر کأساً وناولها»ی تێهەڵکێش کردوە بەم جۆرە :

١ ــ بەدەل کەین یا بە نەشئەی مەی خوماری میحنەتی دونیا «سالم»
الا یا ایها الساقي ادر کأسا وناولها «حافز»

٢ ــ مەحەبەت زۆر بەئاشوبە بەسەهل تێی‌مەگەن یاران «سالم»
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها «حافز»

٣ ــ که بادی صبحدەم ئەفشان ئەکا گیسوی پڕچینی «سالم»
زتاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها «حافز»

٤ ــ دلاّ هەرچی بڵێ ناصیح لەنیك‌و بەد بەجێی بێنە «سالم»
که سالك بیخبر نبود ز راه ورسم منزلها «حافز»

٥ ــ محه‌للی ریحله‌ته دونیا ڕه‌فیقی ئیسڕۆ فه‌ردایه «سالم»
جرس فریاد میدارد که بربندید محملها «حافز»

٦ ــ له‌بیمی مه‌وجی ده‌ریای ئه‌هلی دڵ زاهید خه‌به‌ردار نین «سالم»
کجا دانند حال‌ما سبکباران ساحلها «حافز»

٧ ــ قسه‌ی من شوهره‌تی شاره ته‌ماته تازه بیپۆشم «سالم»
نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها «حافز»

٨ ــ ویصالی دولبه‌ره سالم موعه‌ظله‌متر له‌هه‌ر مه‌طله‌ب «سالم»
متی ماتلق من تهوی دع الدنیا واهملها «حافز»

ئه‌وه‌ی که‌شایانی سه‌رنجه ئه‌وه‌یه سالم هێناوێتی به‌شی یه‌که‌می به‌یتی یه‌که‌م «صدر» هه‌روه‌ها به‌شی دووه‌می به‌یتی یه‌که‌م «عجز»ی هه‌ر یه‌که‌یانی له‌به‌یتێکی خۆی‌دا تێهه‌ڵکێش کردووه بۆیه ئه‌م غه‌زه‌له لای سالم بووه به‌هه‌شت به‌یت که لای حافز ، خۆی حه‌وت به‌یته هه‌ر وه‌کو مامۆستا مه‌لا عبدالکریمی مدرس فه‌رمووی سالم حافزی کورده به‌ڕاستی که شیعره‌کانی ده‌خوێنیته‌وه وا ده‌زانی حافز به‌کوردی ده‌خوێنیته‌وه ، چونکه له‌و شوێنانه‌ی که به‌زه‌قی به‌یتی حافزی له‌گه‌ڵدانه‌بێ ــ واتا سۆزی حافز له‌ناوو ناوه‌ڕۆکی به‌یتو پارچه‌کانیا زۆر دیارو ئاشکرایه .

٤ ــ ئاشکرایه ئه‌م غه‌زه‌له‌ی حافز که به‌مه ده‌ست پێده‌کا :
میدمد صبحو کله بست سحاب
الصبوح الصبوح یا اصحاب
تێهه‌ڵکێش کردووه ، نیوه‌ی یه‌که‌می به‌یته‌که سالمه‌و نیوه‌ی دووه‌می حافزه که به‌م جۆره‌یه :

صوبحی نه‌وڕۆزه وه‌ختی به‌زمی شه‌راب «سالم»
الصبوح الصبوح یا اصحاب «حافز»

فەصلی عەیش‌و نیشاتە هەی ئەمان «سالم»
المدام المدام یا احباب «حافز»
بولبولان مەست‌و گوڵ قەدەح دەرکەف
بس بنوشید دائما می‌ناب[٥٣]
پیری مەی ئیستەکێ قبوڵ ناکا
کە ببندید میکدە بشتاب[٥٤]
ئەی حەریف هەفتەیەکە ئاوی بەهـار
راح چون لعل آتشین دریـاب
دەری مەیخانە بەندە ڕێگە نیە
افتح یا مفتخ الأبواب[٥٥]

سالم بەشی یەکەمی ئەم بەیتەی وەکو لای حافز چۆنە دەری بڕیـوە لەگەڵ تۆزێ جیاوازی چونکە لای حافز ئەم بەیتە بەم جۆرەیە :

در میخانە بستەاند دگر
افتتح یا مفتخ الأبواب
وەیا بستەاند دگر
افتح یا مفتخ الأبواب
وەرە سالم لەحاڵەتی عەجزا
همچو حافظ بنوشە می‌ناب

لێرەدا وادیارە لەچاپەکەدا بەهەڵە وا نووسراوە چونکە ڕاستیەکەی ئەمەیە [همچو حافظ بنوش بادەء ناب][٥٦] .

٥ ـ سالم ئەم غەزەڵەی حافز کە بەمە دەست پێ دەکات :
دل سرا پردەء محبت اوست
دیدە آیینەدار طلعت اوست
بەم جۆرە تێهەڵکێشی کردووە :

دڵە خەڵوەت سەرای حەزرەتی دوست
دیدە ئاینەدار طلعت اوست
کیمیای عیشق سیمای فەقر
هرچە دارم ز یمن همت اوست
رێی دڵی داوە چونکە طوڕڕەی یار
گردنم زیر بار منت اوست
بێ کەس و عاشقتم منی بەدناو
همە عالم گواە عصمت اوست
دڵ بەخزمەت تەقەڕڕوبی دەست کەوت
پردەدار حریم حرمت اوست
هەرچی گوڵڕوخ کە جازبی دڵ بن
ز اثر رنگ و بوی صحبت اوست
چە کنی اندرین جهان خراب
هرکسی پنج روز نوبت اوست

کە سەیردەکەین دەبینین سالم ئەمەندە شارەزاو توانی لەزمانی فارسی و حافزدا هەبووە ، جگە لەوەی کە بەیتە کوردیی‌یەکانیشی دەڵێی شیعری حافزە ، جاری وا هەیە بە فارسیش تێهەڵکێشی کردووە ، هەر وەکو گوتمان سالم حافزی کوردە و لەو کەمتر نیی‌یە .

بولبول و تووتی دڵو ڕوخی‌یار
فکر هرکس بقدر همت اوست
دیدە نازانێ بۆ عەزیزە لەلام
زانکە این گوشە خاص خلوت اوست

لە ڕاستی‌دا هینەکەی حافز وایە :

« زانکە این گوشە جای خلوت اوست »

دیارە لەنەقڵ و نووسین و چاپدا ئەم هەڵانەی تێکەوتووە ،

یا دەستخەت‌و نووسخەکەی سالم ئەئاوابووە •

لادە سالم لە ڕاهی تیرە نەزەر
سینە گنجینەء محبت اوست

ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە یا سالم ڕیزی بەڕیزی بەیتەکانی حافزەوە نەگرتووە ، یان لە نەقڵ‌و نووسین‌و چاپدا پاش‌و پێش کەوتووە •

٦ ــ سالم ئەم غەزەلەی حافزی تێهەڵکێش کردووە ، بەوەی کە نیوەی یەکەمی هەر بەیتێ لەبەیتەکانی حافز هی سالمەو لە زۆریانا هەمان واتاو مەبەستی حافزی بەکارهێناوە •

بێنە سابادی سەبا لەم وەختەدا پەیغامی دوست «سالم»
تاکنم جان ازسر رغبت فدای نام دوست «حافز»
وەختە بنیادی وجودم نەی سیفەت ئاگربدا
طوطی طبعم زعشق شکرو بادام دوست
ئاوی کەوثەر قەت قبوڵ ناکا لەدەس غیلمانو حوور
هرکه چون من در ازل یك جرعه خورد ازجام دوست
نالەبێ‌تەئسیرە ئەی دڵ زەحمەتی خۆت بەس‌بدە
دردسر باشد نمودن بیش‌از این ابرام دوست
قەسدی ئەو دوشنامو جەورە مەیلی من بۆس‌و کەنار
ترك کام خود گرفتم تابراید کام دوست
توشی دەردی ئادەمم یاران لەقەیدی خاڵەوە
برامید دانه افتادەام در دام دوست

٧ ــ لێرەدا ئەم غەزەلەی حافز کە بەمە دەست پێدەکات :

حسن تو همیشه درفزون باد
رویت همه ساله لاله گون باد « حافز »
جوانیت با همیشه لەزیادبونا بێ

ڕووت بەدریژایی ئاڵ گوڵگون بێ

بەم جۆرە :

هەر دیدەنی تۆیە دڵ بکا شـاد «سالم»
رویت همه ساله لاله گون باد «حافز»
گەر سوجدە نەبات موقابیلت سەرو
پیش الف قدت قدش چو نون بـاد

بەڵام ڕاستی‌یەکەی بەم جۆرەیە :

پیش الف قدت چو نون باد (٥٧)
شمشاد به رسمی خاکبوسی
درپای قد تو سرنگون بـاد

بەڵام ڕاستیەکەی بەم جۆرەیە :

در خدمت قامتت نگون بـاد (٥٨)
حوسنت وەکو ماهی ئاسمانی
هر روز که هست درفزون بـاد

ڕاستی‌یەکەی ئەمەیە :

هر روز که بـاد در فزون بـاد (٥٩)
گەر ڕەوشەنە دیدە بیجمالت
از گوهر اشك غرق خون بـاد (٦٠)

ڕاستی‌یەکەی ئەمەیە :

چون گوهر اشك غرق خون بـاد
غەمزەت لەبەرابەری دڵی زار
بی صبرو قرار وبی سکون بـاد
گەر عاجزە دڵ لەحەلقەیی زوڵف
از حلقەء وصل تو بیرون باد باد

ڕاستی‌یەکەی ئەمەیە :

« از حلقهء وصل تو برون باد »[٦١]
جێی ئاوی حەیاتە لەعلی لێوت
دور ازلب هر خبیث دون بـاد

ڕاستیەکەی ئەمەیە :

« دور ازلب مردمان دون بـاد »[٦٢]
تاکەی دڵی من لەشەوقی وەصڵت
زەبوونو ناتوانو بێسکون بـاد

وا دیارە لێرەدا نیوەکەی حافز کە لەبەیتی شەشەمدا سـالم هیناوێتی کە بەم جۆرەیە « بێصبرو قرارو بی سکون باد »ە

سالم بەم شێوەیە دووبارەی کردۆتەوە ، لەڕاستیدا ئەمەیان لای حافز بەم جۆرەیە :

« درکردن سحر ذو فنون بـاد »[٦٣]

٨ ــ ئەم غەزەلەی حافز کە بەمە دەستپێدەکا :ــ

عیدست و آخر گل‌و یاران در انتظار
ساقی بروی شاه ببین ماەو می بیـار

جەژنی ڕەمەزانەو پایانی وەرزی گوڵو ، دۆستان چاوبان لەڕێیە • ئەی شەراب گێڕ «ساقی» مانگی نوێ لە ڕووی شاەدا «مەلیك» ببینەو بادەبهێنەو بمانەوێ •

ئەیامی عیدو عەهدی گوڵو مەوسیمی بەهار « سالم»
ساقی بروی شاه ببین ماەو میبیار « حافز »
جانا لەماڵو دەولەتی دنیا عەزیزتر
آن نیز برکرشمهء ساقی کنم نثـار

ڕاستیەکەی بەم جۆرەیە :

« کان نیز برکرشمه ساقی کنم نثـار »(٦٤)

یێتو لەبم بگاتە لەبت دڵ بەڵەد ئەبێ

از فیض جامو قصهء جمشید کامکار

ڕەنگین ئەبێ لە حاڵەتی بەزما بە شیعری من

جام تو مرصع بدین در شاهوار

ڕاستیەکەی بەم جۆرەیە :

« جام مرصع تو بدین در شاهوار »(٦٥)

ڕێگا دەبا بەسڕی دەهانت خەیاڵی من

« موسوم نقطه است نه پنهان نه آشکار »

ئەم نیوە بەیتە لە غەزەڵەکەی حافزدا نیە بە دەشێ هەرهی سالم خۆی بێ

چهرەت بەئاب و ڕەنگی لەتافەت ئەڵێی گوڵە

یارب زچشم زخم زمانش نگاەدار

٩ ــ سالم جارێکیتر بەیتی یەکەم لەغەزەڵە بەناو بانگەکەی حـافزی تێکەڵ بەبەیتێکی خۆی کردووە ، زۆر وەستایانەو هونەرمەندانە • بەیتەکەی حـافز ئەمەیە :ــ

الا یا ایها الساقی ادر کأساً وناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

سالم :ــ الا یا ایها الساقی بەموفلیس وەختی ئیحسانە

ادر کأساً وناولها عەتا شێوەی کەریمانە

سالم ئەم بەیتەی حافزکە :

لە غەزەڵە شیرینەکەی حافزدا کە ئەڵێ :

اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل مارا

بخال هندویش بخشم سمرقندو بخارارا

ئا ئەم بەیتە :

اگر دشنام فرمائی وگر نفرین دعاگویم
جواب تلخ میزیبد لب لعل شکر خارا

سالم دەڵێ :ـ

دەکا شیرین لەخەشما تلخ گوئی لعل شیرینت
دوعا گرنیست خوش وقتم زگفتارت بدشنامی

* ★ *

سەرچاوەو پەراوێزەکان :

(١) سەیری علاءالدین سجادی ــ دەقەکانی ئەدەبی کوردی ــ بەغدا ــ ١٩٧٨ ــ ل ١٣ ــ ١٤ بکە .

(٢) لای فارسەکانیش بۆ ماوەیەک بەواتا دووسێ سەدە لەدوای هاتنی ئیسلامەوە زمانو ئەدەبیاتی فارسی فەرامۆش کرابوو ، عەرەبی شوێنی گرتبۆوە تا ئەوە بوو لە زەمانی « سامانیەکان »دا بەهۆی ئەوەی کەمێرەکانیان دەیانویست زمانو ئەدەبیاتی فارسی ببوژێنەوەو ڕەونەقی پێشووی پەیداکات شیعرو ئەدەبی فارسی دەستیکرد بە نەشونما ، ئەوە بوو هەر لە زەمانی ئەمانا بوو شانامە نوسین هاتە کایەوە وەکو شانامەی مەسعوودی ، مروزی گوشتاسب ، شانامەی دەقیقیو شانامەی فیردەوسی ... سەیری :ــ

ا ــ تاریخ ادبیات فارسی ــ د. صفا تهران ١٣٣٩ .

ب ــ تاریخ ادبیات فارس ــ رضا زاده شفق تهران ١٣٤٢ .

ج ــ تاریخ ادبیات فارس ــ ادوارد براون تهران ١٣٣٥ .

د ــ پێشەکی گنج سخن ــ د. ذبیح‌الله ــ تهران ــ جلداول ١٣٥٤ .

هـ ــ تاریخ زبان فارسی ــ خانلری ــ جلددوم ــ تهران ١٣٥٢ل ٥٢ ــ ٥٣.

(٣) سەیری فەرهوشی ــ زمانی کوردی ــ باسێکە لە گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیاتی تاران بکە .

(٤) سەیری : ا ــ علاءالدین سجادی ــ میژووی ئەدەبی کوردی ــ بەغداد ــ چاپی دوەم ١٩٧١ ــ ل ١٥٢ ــ ١٥٣ بکە .

ب ــ سەرچاوەی ژمارە (١) ــ ل ٤٠ ــ ٤١ بکە .

(٥) سەیری ئەمانە بکە :ــ

ا ــ سەرچاوەی (٤) .

ب ــ العقد الجوهري في شرح اشعار الملا الجزيري ــ احمد الملا محمد البهتی الزفنگی ــ قامشلی ١٩٥٨م .

ج ــ داستانی شێخی سەنعان ــ فەقێی تەیران ــ تحقیق ، چاپی مۆسکۆ ١٩٦٥ م .

د ــ بابا تاهیری هەمەدانی «دیوان» تصحیح وحید دستگردی ــ چاپ چهارم ــ ١٣٤٧ ــ تهران .

هـ ــ مەهدی‌نامەی ابن الحاج ــ محمد علی قەرەداغی ــ چاپی کۆڕی زانیاری کورد ــ بەغداد ــ ١٩٧٥ .

و ــ دیوانی نالی ــ مەولەوی ، خانی ، بێسارانی .

(٦) سەیری : ا ــ گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ــ زانستگای بەغدا ژمارە (١٦) ١٩٧٣ بابەتی «شاعیرانی کوردو ئەدەبیاتی فارسی» بکە .

ب ــ ڕۆشنبیری نوێ ــ ژمارە «١٠٦» ١٩٨٥ قورئان لە شیعری جزیریدا بکە .
ج ــ ڕۆشنبیری نوێ ــ ژمارە (١٠٧) ١٩٨٥ ــ نالی‌و ئەدەبیاتی دراوسێ بکە .
(٧) ئەم زاتانەی هەموویان شارەزاو زانای زەمانی خۆیان بوون لە عەرەبی‌و فارسی‌و کوردیدا .
(٨) سەیری سەرچاوەکانی ژمارە (٦) بکە .
(٩) ا ــ سەیری سەرچاوەی ژمارە (٢) بکە .
ب ــ تاریخ زبان فارسی ــ جلد دوم ــ دکتر خانلری ــ تهران ــ ١٣٥٢ ل ٤٩ ــ ٥٠ ــ ٥١ .
(١٠) عەروزی عەرەبی لە ڕێگەی فارسی‌یەوە کوردەکان ــ واتا ــ شاعیرەکان‌و ئەدەبیاتی کورد ، وەریان‌گرتوەو بە پێی تایبەتێتی زمان‌و ئەدەبیاتی کوردی ئەو بەحرانەی کە دەگونجا ــ بەکاریان هێناوە وەکو بەحری « رمل ، هزج ، بسیط و مضارع » .
(١١) شیعرەکانی مەولەوی لەسەر کێشی خۆمالی‌یە واتا ــ بڕگەیی‌یە کە ئەمە لەگەڵ کێشی شیعری کۆنی ئەم ناوچەیەدایە واتا لە پێش ئیسلام‌دا بەکاردەگرنەوە ، جگە لەوەی کە کێشی شیعری ئایینی‌و فۆلکلۆرمان بە زۆری لەسەر ئەم کێشەیە .
(١٢) سەیری : ا ــ کۆنی‌و تازەیی لە هەڵبەستا ــ گۆران ــ هیوای ژمارە (٣١) ساڵی ٤ کانوونی دووەمی ١٩٦١ بکە .
ب ــ د. کامل بصیر ــ شێخ نووری شێخ صالح ــ بەغدا ــ ١٩٨٠ .
(١٣) شارەزاو زانایانی ئەدەبی فارسی‌و شیعری فارسی بە پێی شێوەو داڕشتنی‌یەوە دابەش دەکەن بەسەر ئەم چەند «شێوەیە»دا کە «اسلوب ــ سبك»ی پێ دەڵێن .
ا ــ شێوەی خۆراسانی ــ کە شیعری ئەم شێوەیە ژمارە یەك تایبەتێتی‌و ڕێ‌و شوێنی خۆی هەیە ، شاعیرانی بەناوبانگی ئەم شێوەیە : « فردوسی ، رودکی ، عنصری » .
٢ ــ شێوەی عێراقی . شاعیرانی بەناوبانگی ئەم شێوەیە : « نظامی ، سعدی ، مولوی ، حافظ ، جامی ... »یە .
٣ ــ شێوەی هیندی ــ ئەصفەهانی ــ شاعیرانی بەناوبانگی ئەم شێوەیە « کلیم ، صائب ، هاتف ... » .
٤ ــ بزووتنەوەی گەڕانەوەی ئەدەبی « بازگشت ادبی » سەیری آتشکدهء لطفعلی آزربیگدلی بکە .
سەیری : سبك خراسانی در شعر فارسی ــ محمد جعفر محجوب ــ تهران ــ ١٣٤٥ ــ ل ٣٥ .

(١٤) بۆ شارەزایی دەربارەی ئەم شاعیرانە سەیری :ـ
گنج سخن : ـ د . ذبیح‌الله صفا ـ جلداول ـ تهران ـ چاپی پێنجەم ـ ١٣٥٤ .
گنج سخن : ـ د . ذبیح‌الله صفا ـ جلددوم ـ تهران ـ چاپی دووەم ـ ١٣٥٤ .
گنج سخن : ـ د . ذبیح‌الله صفا ـ جلدسوم ـ تهران ـ چاپی دووەم ـ ١٣٥٤ .
گنج سخن : ـ . ذبیح‌الله صفا ـ جلددوم ـ تهران ـ ١٣٥٤ ـ چاپ دووەم ل ٢٩٨ .
وشەی خواجە : بەواتای کوێخاو گەورەی مالّو شێخو پیرو ، مالّدارو حاکم ، بەساحێبی کومەڵێش دەڵێن .. هەروەها گەورەو سەروەر ، بەواتای ئەوپیاوە خەسێنراوانەی کە لە حەرەم سەرای پاشاو حاکمەکاندا خزمەتکاری و کاروباریان دەکرد ... دێت .
(١٥) حافظ شیرین سخن ـ محمد معین ـ تهران ـ ١٣١٩ ل ٧٤ .
(١٦) حافظ‌شیرین سخن ـ محمد معین ـ تهران ـ ١٣١٩ ل ٧٤ .
(١٧) حافظ شیرین سخن ـ محمد معین ـ تهران ـ ١٣١٩ ل ٧٥ .
(١٨) دیوانی حافظ ـ بەکۆششی محمد قزوینی و دکتور قاسم غنی ـ تهران.
(١٩) دیوانی حافظو حافظ شیرین سخن ـ محمد معین تهران ـ ١٣١٩ل ٧٥.
(٢٠) اغانی شیراز ـ ابراهیم امین الشواربی ـ ج ١ ـ القاهرة ـ ١٩٤٤م ل ١٢١
(٢١) اغانی شیراز ـ ابراهیم امین الشواربی ـ ج ٢ ـ القاهرة ـ ١٩٤٥م ل ١٨٩
(٢٢) اغانی شیراز ـ ابراهیم امین الشواربی ـ ج ٣ ـ القاهرة ـ ١٩٤٥م ل ٢٥١
(٢٣) ا ـ دیوانی حافظ ـ بەکۆشش محمد قزوینی و دکتر قاسم غنی ـ چاپ سینا ـ تهران ل ١١٥ .
ب ـ اغانی شیراز ـ ابراهیم امین الشواربی ـ ج ٢ ـ القاهره ١٩٤٥م ل ٨٤ .
(٢٤) سەرچاوەی ژمارە (١٥) ل ٧٧و دیوان حافظ سەرچاوەی (١٩) ل .
(٢٥) حافز خۆی دەڵێ :ـ

ندیدم خوشتر ازشعر تو حافظ
بقرآنی که اندر سینه داری
له شیعری تۆخۆشترم نەدی حافز
بەو قورئانەی که له سینەتایە

سەیری : حافظ شیرین سخن ـ د. معین ـ ل ٨٥ بکە .
(٢٦) حافظ الشیرازی شاعر الغناء والغزل فی ایران ـ ابراهیم امین الشواربی ـ مصر ـ ١٩٤٤م ل ١٧٣ ـ ١٧٤ .
(٢٧) سەیری ئەم سەرچاوانە بکە :ـ

ا ـ سەرچاوەی ژمارە « ٤ » ل ١٧٩ ـ ١٧٨ .
ب ـ دیوانی ـ مەلای جزیری ـ هەژار ـ تهران ـ ١٣٦١ ل ١٣ ـ ٢١ .
ج ـ العقد الجوهری ـ ج ١ ـ قامشلی ـ ١٩٥٨ ـ المقدمة .

(٢٨) سەرچاوە ٢٧ / ب / ل ٢٣ .

(٢٩) ئەم ئەفسانەیە بەشێوەیەکی تریش دەگێڕنەوە : کە گوایە خواجە حافز عاشقی کچێك دەبێت بەناوی « شاخ نبات » لەبەر فەقیری و کەم دەستی ، پێی ناگات ، نەزردەکات کەچل شەوی جومعە لەشوێنێکدا کە پێیان گوتوە « باباکوهی » شەونخونی بکا . واتا مشغولی عبادەت بێ ، حافزی عاشق ، ئاوای کرد ، تەنانەت لەوکاتەدا خوێندنو نووسینی نەدەزانی ، کە گەیشتەشەوی چلەم « چلە » ، دوای ریازەت ، خەوی لێکەوت لەخەودا حەزرەتی ئەمیری موسڵمانانی دی ، کە دەرگای خەزێنەی غەیبی بەڕووی‌دا کردەوەو ئەوی لەزانستو عیرفان‌دا گەیاندە پایەی بەرزو پێی‌گوت کە حافزی قورئان دەبێ وە زمانت بە شیعر گوتن دەکرێتەوە کە کاتێ حافز خەبەری بۆوە ، خۆی بەشاعیری‌و عارفی دی کە خەبەر بوەوە ئەم غەزەلەی کە بەمە دەست پێدەکات ، خوێندەوە :

دوش وقت سحر ازغصه نجاتم دادند
وندر آن ظلمت شب آب حیاتم دادند

دەگاتە ئەوەی ئەڵێ :ـ

اینهمه شهدو شکر کز سخنم میریزد
اجر صبریست کز آن « شاخ نباتم » دادند
کیمیائی است عجب بندگی پیر مغان
خاك اوگشتم و چندین درجاتم دادند
همت پیر مغان‌و نفس رندان بود
که زبند غم ایام نجاتم دادند

حافظ شیرین سخن ل ١٠١ .

ئەم بەیتە بەم جۆرەش هەیە :

همت حافظ و انفاس سحر خیزان
که زبند غم ایام نجاتم دا ند

بڕ واتای ئەم چەند بەیتە سەیری «الشواربی» بکە ، ل ١٧٩ .

(٣٠) مامۆستا هەژار لە کتێبەکەیدا «مەلای جەزیری» دەربارەی ئەم داستانەی نووسیوە سەیری ـ ل ١٩ بکە .

(٣١) سەیری سەرچاوەکانی ژمارە (٢٧) بکە .

(٣٢) دیوانا مەلایێ جزیری ـ صادق بهاءالدین ١٩٧٧ بەغدا ـ ل ١٩٥ .

(٣٣) سەیری : ا ـ سەرچاوەی ژمارە ١/٦ ل ١٧ بکە .
ب ـ مەلای جزیری ـ هەژار ـ ل ٢٠٧ .

(٣٤) ا ــ جامی : نورالدین عبدالرحمن بن احمد جامی ــ به ناوبانگترین شاعیری دوایی‌یه‌کانی ده‌وری «تیموری»یه له سالی ٨١٧ کۆچی ، له‌دایك بوه‌و له سالی ٨٩٨ی کۆچی‌دا کۆچی دوایی‌کردوه . خاوه‌نی « هفت اورنگ»و دیوانی شیعره وه چه‌ند به‌رهه‌میکی تریش به پەخشان له‌وانه : نفحات الانس ، و بهارستان ... هتد ، شاعیرانی کورد ، وه‌کو جزیری، مه‌لا وه‌سمان جگه له حافز ، جامیش کاری تێ‌کردون بۆ زیاده‌ی شاره‌زایبت ده‌رباره‌ی جامی سه‌یری :ــ
ا ــ گنج سخن ــ د. صفا . تهران ــ ١٣٥٤ جلد دوم . چاپ دوم ل ٣٥٥و ل ٣٥٦ بکه ــ جگه له «تاریخ ا بیات فارسی» ــ دکتور صفا .
ورضا زاده‌ء شفق و ادوارد براون :ــ له به‌شی «دوره‌ء تیموری» بکه .

(٣٥) العقد الجوهری ــ الملا محمد الزفنگی ــ قامشلی ــ ١٩٥٨ ــ ج ا ل ٤٢٩ غزل (ن) .

(٣٦) ا ــ سه‌رچاوه‌ی ژماره ٣٣ / ب / ل ١٢٨ .
ب ــ سه‌یری دیوانی جزیری ــ صادق بهاءالدین ، هژار ، العقد الجوهری ــ الزفنگی بکه .

(٣٧) دیوانا مه‌لایی جزیری ــ صادق بهاءالدین ــ به‌غدا ١٩٧٧ ل ٨٣ بۆ ئه‌وه‌ی دووباره‌ی نه‌که‌ینه‌وه ، چونکه ژماره و لاپه‌ره‌ی غه‌زه‌له‌که نووسراوه ، وه له‌پێشه‌وه گوتمان دیوانه‌که‌ی مه‌لای جزیری مامۆستا هه‌ژارو مامۆستا « صادق بهاءالدین »مان کردووه به ئه‌ساس ، ئیتر پێویست ناکات هه‌موو جارێ له پەراوێزدا ئیشاره‌تی بۆبکه‌ین‌و له هێندێ شوێنیدا ده‌نووسین «هه‌ژار» به واتا «دیوانی جزیری» «هه‌ژار» ، و «صادق بهاءالدین»یا «بهاءالدین»یه واتا دیوانی جزیری صادق بهاءالدین .

(٣٨) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٧/ب ل ٢٦٢ .

(٣٩) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج٢ ل ٢٨١ .

(٤٠) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٧ ر ب ل ١٧٥ .

(٤١) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج١ ل ٤٩ ــ ٥٠ .

(٤٢) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج٢ ل ١٦٢ و سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٧ / ب ل١٧٥ .

(٤٣) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج٢ ل ١٢٧ .

(٤٤) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج ٢ ل ١٠٤ .

(٤٥) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج٢ ل ٢١٤ .

(٤٦) زمانی نالی ــ به‌رگی ــ ١٣ ــ گۆڤاری کۆری زانیاری عیراق ده‌سته‌ی کوردی به‌غدا ــ ١٩٨٥ .

(٤٧) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٦ / ج ل ٧٧ .

(٤٨) سه‌رچاوه‌ی ژماره ٢٠ ج١ ل ١٧٢ .

(٤٩) ا ـ سەرچاوەی ژمارە «٤» ل ٢٥٦ ـ ٢٦٢ .
ب ـ دیوانی سالم ـ کوردی مەریوانی ـ بەغدا ـ ١٩٣٣ ـ چاپی یەکەم ل ٢ .
(٥٠) سەرچاوەی ژمارە «٤» ل ٢٥٦ ـ ٢٦٢ .
(٥١) ا ـ دیوانی خواجە شمس‌الدین محمد حافز شیرازی ـ محمد قزوینی و د. قاسم غنی تهران .
ب ـ دیوان غزلیات مولانا شمس‌الدین محمد حافز شیرازی ـ بکوشش دکتور : خلیل خطیب رهبر . تهران ـ ١٣٦٣ چاپ اول .
ج ـ سەرچاوەی ژمارە «٢٠» جا ـ ج٢ .
(٥٢) ا ـ ئینجا نازانم غەزەلەکەی سالم هەر ئەوەندەیە بەواتا هەر ئەم شەش بەیتەیە ، یان زیاترە لەوەی کە لای کوردی مەریوانی هەیە .
ب ـ سەیری دیوانی حافز بکە . بەتایبەتی : دیوانی حافز ـ قاسم غنی‌و محمد قزوینی .
(٥٣) ئەم نیو بەیتەی حافز راستی‌یەکەی ئەمەیە :ـ
می وزد ازچمن نسیم بهشت
« هان بنوشید دم بدم می‌ناب »
(٥٤) لای حافز بەم جۆرەیە : « که ببندند میکده بشتاب »
(٥٥) حافز دەڵێ :ـ
در میخانه بسته‌اند گر
افتتح یا مفتتـخ الابواب
(٥٦) لای حافز بەم جۆرەیە :ـ
بر رخ ساقی پری پیکر
همچو حافظ بنوش بادهء نـاب
(٥٧) حافز دەڵێ :ـ
قد همه دلبران عالم
پیش الف قدت چو نون بـاد
(٥٨) حافز دەڵێ :ـ
هر سرو که درچمن در آید
در خدمت قامتت نگون بـاد
(٥٩) حافز دەڵێ :ـ
اندر سر ما خیـال عشقت
هر روز که با در فزون بـاد
(٦٠) حافز دەڵێ :ـ
چشمی که نەفتنەء تو باشـد
چون گوهر اشك غرق خون بـاد

(٦١) حافز دەڵێ :ـ

هر دل كه زعشق تست خـالى
از حلقهء وصل تو برون بـاد

(٦٢) حافز دەڵێ :ـ

لعل توكه هست جـان حافظ
دور ازلب مردمان دون بـاد

(٦٣) حافز دەڵێ :ـ

چشم تو زبهر دلربـائى
در كردن سحر ذو فنون بـاد

(٦٤) حافز دەڵێ :ـ

جز نقد جـان بدست ندارم شراب كو
كان نيز بر كرشمهء ساقى كنم نثـار

(٦٥) حافز دەڵێ :ـ

مى خور بشعر بنده كه زيبى دگر دهد
جام مرصع تو بدين در شاهوار

وا دیاره «تو» له نەقڵو چاپدا له دیوانـەكەی سـالمدا پـاشوپێش كەوتووە .

ملخص البحث باللغة العربيـة

يقدم الباحث نبذة عن الادب الكـردي مؤكداً على أن للكـرد أدبـاً رصيناً ، شعراً ونثرا منذ القدم ، ثم يتوقف عند ذكر أسماء بعض الأعلام في الأدب الكردي ، كما يقدم نبذة عن تأثير اللغات الاسلامية ، وخاصة العربية والفارسية في اللغة والادب الكردي ، ويعالج وبصورة مفصلة تأثير الفارسية في الشعر الكردي من خلال فطاحل شعراء الفرس من أمثال عطار وجلال‌الدين الرومي وسعدي وحافظ‌ونظامي الگنجوى ، وغيرهم . ومن ثم ، يبين الباحث تأثير حافظ الشيرازي في الشعر الكردي . ويخصص بحثه ، هذا حول تأثير حافظ في آثار «الملا الجزيري ونالى وسالم» ويذكر أبياتا وشواهد مـن هؤلاء الشعراء وما موجود في نفس المضمون والغرض لدى حافظ الشيرازي.

کیمیای عەترو گولاوو بۆنەخۆشەکان

دوکتۆر زەنوون محەمەد پیریادی

پرۆفیسۆر

بەشی کیمیا ـ کۆلێجی زانست ـ زانکۆی

بغـدا

بێ گومان عەترو گولاوو بۆنە خۆشەکان بەشێکی گرنگن لەو مـاددە کیمیایی‌یانەی کەوا هەموو رۆژ بەکاری دەهێنین بە تایبەتی لە ژیانی شارستانی ئەم چەرخەدا . نەك تەنها چینی ئافرەتو کچان بە دوای عەترا عەودالن بەڵکو چینی پیاویش قەبارەیەکی زۆر لەماددە بۆن خۆشەکان بەکار دەهێنن . عەتری نایاب زۆر بەهایە و دەگمەنە چونکە دروستکردنی کارێکی ئاسان نی‌یە. پیشەسازیی عـەتر دروسـتکردن لە ئەوروپا بە تایبەتی لە فەرەنسا بووە بە بازرگانی‌یەکی بە نرخو پێز . هەر وەها ئەمەریکاش دەستی داوەتە دروسـت کردنی عەتر و بۆنی خۆش و ملیۆنەها دۆلار قانزاجی لێ دەکەن .

شیانی باسە عەتر و بۆنی خۆش تەنها بۆ بەکارهێنـانی هاوڵاتی‌یەکان بۆ بۆن خۆشکردنی خۆیان بە کار نایەت . بەڵکو قەبارەیەکی زۆر لە بۆنەکان بـۆ دروستکردنی خواردەمەنی قوتوو بهارات‌و شـەربـەت‌و شـامپۆو سـابوون‌و دەرمان‌و دەبەها شتی‌تر بەکاردەهێنرێن .

ئەم لێکۆڵینەوەیە باسی عەتر و گـولاو و بۆنە خۆشەکان دەکـات بەم جۆرەی خوارەوە : لە پێشەوە میژوویەکی کورت دەربارەی پەیوەندیی مرۆڤ بە عەترو بۆنەخۆشەکانەوە و چۆن دروستکردنی عەتر بوو بە پیشەیەکی تایبەتی هەر وەها گرنگی بۆن دەربارەی خواردن‌و خواردنەوە چی‌یە ؟ قاوەو چایی ئەگەر بۆنیان نەبێت ناخورێنەوە ئایا هۆی بۆنە خۆشەکەیـان چی‌یە؟ گۆشتی بـرژاوو چێشتی قوبوولی‌و هەموو میوەکان گشت بۆنیان خۆشـە هەر یـەك بە جۆرێ بەڵام ئەگەر بۆنیان نەبێت ناخورێن. ئایا پێکهاتووی بۆنەکانیان لە کیمیادا چین ؟

دوایەدوای ئەوە باسی ئەو کەرەسە خاوانە دەکەین کە بۆ دروستکردنی عەترو بۆن بەکاردەهێنرێن ، چ کەرەسەی سروشتی بێت یان دەستکردبێت. شیانی باسە زانستی کیمیای بۆنەخۆشەکان پیشەی کیمیایە ، چونکە ماددەیەك بۆنی هەبێت پێویستە هەڵمی ئاوێتەیەکی تایبەتی یان چەن ئاوێنەیەك بە تێکەڵی لەو ماددەیەوە دەرچێت‌و بگاتە ناو کونالووتی مرۆڤ بۆ ئەوەی هەست بە بۆنەکە بـکات .

لەپاشان عەترەکان دابەش دەکەینە چەند بابەتێك و باسیان دەکەین بە جۆرێکی ئاسان ، ئەمجا باسی ئەو بۆنە خۆشانە دەکەین کە لەگەڵ سابوون و شامپۆو تایدا تێکەڵ دەکرێن . لە کۆتاییی باسەکە پێکهاتووی کیمیایی زۆربەی ئەو ماددە ناسراوانە کە بۆنیان خۆشەو بۆ عەتر دروستکردن بە کاردە هێنرێن شی دەکەینەوە .

سەرناوەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە :

پێشەکی

کورتە مێژوویەکی بۆن .
لێکۆڵینەوەی کیمیای بۆنوعەتر چ سوودو بایەخێکی هەیە ؟
کەرەسە خاوەکانی پیشەسازیی بۆن .
ا ــ ماددە سروشتییەکان :
١ ــ ڕۆنە سەرەکییەکانی (١) ڕووەك .
٢ ــ ڕۆنی گوڵ .
٣ ــ بەرهەمە سروشتییەکانی تر وەکوو :

(١) بەنزۆین .
(٢) گالبانۆم .
(٣) لابدانۆم .
(٤) ماتێ .
(٥) مێلیلۆت .
(٦) مێرە (مۆر) .
(٧) ئۆکمۆس .
(٨) بخوور .
(٩) ئۆپۆپانەکس .
(١٠) سۆسەن (فەرەنسی) .
(١١) بەلسەمی (٢) پیرۆ .
(١٢) ستایراکس .
(١٣) بەلسەمی تۆلۆ .
(١٤) میسکی سروشتی (٣) .
(١٥) کاستۆریۆم .

ب ــ ماددە دەستکردەکان بۆ ئامادەکردنی بۆن .
پێویستییەکانی ئامادەکردنی عەترو بۆن .

قۆناغەکانی بـۆن :ـ

(١) قۆناغی یەکەم Top Note
(٢) قۆناغی ناوەڕاست Middle Note
(٣) دوا قۆنـاغ End Note

چۆن هەترو بۆنی نوێ پێك دێت ؟
بابەتەکانی هەترو بۆنی خۆش .

١ـ بابەتی گوڵ .
٢ـ بابەتی بۆنی تیژ .
٣ـ بابەتی بۆنی دار .
٤ـ بابەتی بۆنی قەوزەو زەڵـکاو .
٥ـ بابەتی بۆنە ڕۆژهەڵاتیەکان .
٦ـ بابەتی بۆنی گڕوگیا .
٧ـ بابەتی بۆنی تۆتنو چەرم .
٨ـ بابەتی ئەلدەهایدەکان .

هەترو بۆنی سابوونو کرێمو بۆنخۆشکەرەکان .
هەتری سابوونو تایدو شامپۆ .
پۆدرەی بۆنـدار .
بۆنکۆژەکانو دژە ئارەق (پرژێنـە بۆندارەکان) کیمیـای چـەن ماددەیەکی ئەندامی (٤) بۆن خۆشی دەستکرد .

پێشـەکی

بۆگومان هەموو کەسێك حەز لە بۆنی هەترو گوڵاوو بۆنە خۆشـەکان دەکات وەکوو ڕێحانەو نەرگزو گوڵەباخو دەیەها هەتری دەستکرد . بە تایبەتی ئـافرەت بە دوای هەترو بۆنی خۆش دەگەڕێتو ئامادەیە پارەیەکی زۆری بـۆ تەرخان بکات ، چونکە بۆندان لە خۆ بەشێکە لە جوانیو شۆخیو ڕێك‌وپێـکی ئافرەت .

بۆنی خۆشو هەتر نەك هـەر بۆ مەبەسـتی ئارایشکردنو ڕازانەوەی ئافرەتو پیاو گرنگن بەڵکو چەن لایەنێـکی تریش هـەن لە ژیانمـاندا کـە پێویستیان بە بۆنی خۆش هەیە وەکوو دروستکردنی خواردنو خواردنەوەو بۆن خۆشکردنی سابوونو تایدو (٥) گەلێك شتی تر . بۆ وێنە بەهـارات و ئالات وەکوو کاریو بیبەری ڕەشو قەنەفڵو ڕازیانەو کەموونو دارچینی ... هتد بۆنو تامێکی خۆش دەبەخشن بە خواردەمەنی . بەبێ بەشداربوونیـان

لە خواردەمەنی هەرگیز خواردنەکان لەوانەن نەخورێن . هەر وەها بۆنە خۆشەکانی چایی‌و قاوەو گۆشتی برژاوو گۆشتی مریشك یان بۆنی قوبوولی برنج کە دێنە گۆمانا کارمان تێ دەکەن‌و ئارەزووی خواردنیان زیاد دەکات .

دەتوانین بۆنەخۆشەکان دابەش بکەینە دوو جۆر :ـ

١ ـ بۆنە عەتراوی‌و گولاوی‌یەکان :

کە بۆ مەبەستی ئارایش‌و خۆجوان کردن‌و ڕازانەوە بەکاردەهێنرێن . بە زوبانی ئینگلیزی بەم جۆرە بۆنانە دەڵێن (پێرفیوم(٦) Perfum) . عەترێش بریتی‌یە لە گیراوەیەکی هەڵم‌دار(٧) ، بە تێکەڵ‌کردنی چەن ئاوێتەیەکی بۆن‌خۆش بەرێژەیەکی تایبەتی ئامادە دەکرێت . گۆڕانی ڕێژەکانی پێکهاتووی تێکەڵەکە بۆنی دەگۆڕێت‌و لەوانەشە بێ‌کەڵکی بکات .

٢ ـ بۆنەخۆشەکانی خواردن‌و خواردەمەنی :

مەبەست لێرە بۆنەکانی خواردەمەنین وەکوو بۆنی بهارات‌و چایی‌و قاوەو گۆشت ... هتد. ئەم بۆنانە بەشێکی گرنگی خواردەمەنین‌و لە زانستی کیمیادا پێیان دەڵێن (فلێفەر(٨) Flavor) . بەڕاستی کیمیای ئەم جۆرە بۆنانە کە بە ئینگلیزی پێی دەڵێن (Flavor Chemistry) (٩) بووە بە مەیدانێکی فراوان بۆ لێکۆڵینەوە ، چونکە ئەو کومپانیانەی کە خواردەمەنی دروستدەکەن پێویستی‌یان بە بۆنی دەستکرد هەیە بۆ ئەوەی لەگەڵ خواردەمەنی‌دا تێکەڵی بکەن . ئەگەر هاتوو چایی یان قاوە یان چێشت یان شەربەتی پرتەقاڵ بۆنە تایبەتی‌یەکانی نەبێت ئەوا لەو بڕوایەدام کە بۆ خواردن دەستنادەن . هەموو جۆرە بۆنێك لە تاقیگەکان‌دا شی‌کراوەتەوە ئاوێتەکانی ناوی ناسراون‌و بە گوێرەی ئەوەش بۆنەکان دروستکراون لە ئاوێتەی دەستکرد . ئەو کارگانەی خواردن دروست دەکەن هەندێك لەبۆنە دەستکردەکانی ئەو جۆرە خواردەمەنی‌یە تێکەڵ بە بەرهەمەکانیان دەکەن بۆ ئەوەی بۆنێکی تیژی ئەو خواردەمەنی‌یە بدات‌و زۆری بفرۆشرێت .

بۆ وێنە شۆرباکانی(١٠) قوتوو وەك شۆربای قارچك یان فرووجاو لە ئەمەریکا بۆنێکی بەگجار خۆشیان هەیەو زۆر بە تامو بەلەزەتن نەك لەبەر ئەوەی کەرەسەکەیان باشەو ڕەزیلی تێنەکراوە بەڵکو هۆی بەلەزەتی‌و بۆن‌خۆشیی ئەو خواردەمەنی‌یانە ماددەی کیمیایی بۆن‌خۆشەکە بە ڕێژەیەکی تایبەتی تێکەڵیان دەکرێن .

هەر وەها لێرە لە عیراق شیرکەتی ڕۆنی(١١) ڕووەکی لە بەغدا چەن ساڵێك لەمەوبەر ڕۆنێکی تایبەتی‌یان دروستدەکرد بە ناوی (ڕۆنی زەینەب).

ئەم ڕۆنە وەکوو زۆرکەس لەبیرێتی بۆنو تامی ڕۆنی خۆمانی(١٢) ئەدا کەچی هیچ جۆرە پەیوەندیەکی بە ڕۆنی ئاژەلیەوە(١٣) نەبوو . بۆم دەرکەوت هۆی ئەو بۆنە خۆشە ماددەیەکی کیمیایی دەستکردە(١٤) کەوا بۆنی لە بۆنی ڕۆنی ئاژەلی دەچێت ، واتە کەمێك لەو ماددەیە تێکەڵ بە ڕۆنی زەیتەب دەکرا بۆ ئەوەی تامووبۆنی ڕۆنی کوردیی خۆمان بدات .

لە وڵاتە پێشکەوتووەکان‌دا پارەیەکی زۆر تەرخان‌دەکەن بۆ لێکۆڵینەوەی بۆنو تامی خواردەمەنی دروستکردنی ئاوێتەی(١٥) هاوبۆن(١٥) لەگەڵ بۆنە سروشتیەکان بۆ ئەوەی دروستیبکەنو لەگەڵ خواردەمەنی‌دا تێکەڵی‌کەن.

بەم بۆنەیەوە بە باشی ئەزانم باسی ڕووداوێکی ڕاستەقینە بکەم لەم بارەوە کە خۆم هاوبەشیم کردوە تیابادا لە تاقیگەیەکی ئەمریکی :-

لە پلەی خوێندنی بڕوانامەی ماجستێر لە ئەمەریکادا لێکۆڵینەوەکەم لە ژێر سەرپرشتیی دوکتۆر (مایکل مەیسن (Michel Mason کرد لە زانکۆی ئۆکلاهۆما ساڵی ١٩٦٧ . دوکتۆر (مەیسن) خەریکی دروستکردنو ئامادەکردنی بۆنی (فستق عەبید (Peanuts بوو . (فستق عەبید) کە دەبڕێت بۆنێکی تایبەتی خۆش بلاودەکاتەوە ئارەزوی مرۆڤ بۆ خواردنی زیاد دەکات . لە ئەمەریکا (فستق عەبید) دەهارنو کەمێك شەکری تێدەکەنو دەیکەنە هەویرێکی زۆر بەتام پێی دەڵێن (کەرەی فستق) واتە Peanut butter ئەمەریکایەکان بە نانەوە دەیخۆنو ماددەیەکی سەرەکی چینی هەژارە چونکە هەرزانەو لە لایەن تەندروستیەوە زۆر بەنرخە.

لە عیراق ئەم خواردنە نەناسراوەو نازانن چۆن دروستدەکرێت بەڵام لە ئەمەریکادا خواردنێکی شایەعی هاوولاتیەکانە . لێکۆڵینەوەکانی دوکتۆر (مەیسن) بڕێتی بوون لە دروستکردنو ئامادەکردنی تێکەڵێك لە ئاوێتەی ئەندامی کە لەناو بۆنی فستق عەبیدا هەن . هەوڵدانەکەی (مەیسن) بە یارمەتیی چەند قوتابیەکی ماجستێرو دکتۆرا بەرهەمی‌داو خەڵاتیش کران لە لایەن کومپانیای فستق عەبیدەوە لە ئۆکلاهۆما . هەروەها منیش کە چووم بۆ تاقیگەکەی دوکتۆر (مەیسن) پرۆژەیەکی لێکۆڵینەوەی بۆنو تامی گۆیزی ئەمەریکیم(١٦) جێ بەجێ کرد . بە کورتی لێکۆڵینەوەکەم پەیوەندی بە بۆنی خواردەمەنی‌یەوە هەبوو پاش ئەوەی پێکهاتووەکانی بۆنی (فستق عەبیدی) برژاو شی‌کرایەوەو ژمارەی ئاوێتە بۆنخۆشەکانو پێکهاتوویانو ڕێژەکانیان زانران دوکتۆر (مەیسن) هەڵسا هەموو ماددەکانی ئامادەکرد و دە دوانزە نموونەی لەم ماددانە تێکەڵ کرد . لەپاشان داوای لەچەن کەسێك لە ئێمە کرد کە چێژی(١٧) هەر نموونەیەك بکەین و لێیان بخوێین لە پاشان ڕادەی تێژی بۆنەکە

تۆمار بکەین . بەم جۆرە دوکتۆر(مەیسن) توانی تێکەڵێکی زۆر بۆن خۆش و بەسەندکراو وەك بۆنی (فستق عەبید) دروستبکات .

ئەوەبوو پاش چەن ساڵێك دوکتۆر (مەیسن) زانکۆی ئۆکلاهۆمای بەجێهێشت و چوو بۆ نیویۆرك و پەیوەندیی بە کومپانیای(۱۷) بۆنو عەتری جیهانی کرد . شیانی باسە پارەکە نامەیەکی بۆم نارد تیایدا دەیگوت کەوابووە بە خاوەن شرکەتێکی تایبەتی و(۱۸) زۆر دەوڵەمەند بووە .

لەبەر ئەوەی لایەڕەیەکی زۆری پێویستە بۆ باسکردنی هەموو جۆرە بۆنێك وتارەکەمان تەرخانەدەکەین بۆ لێکۆڵینەوەی کیمیای عەترو بۆنەخۆشەکان کەوا بەکاردەهێنرێن بۆ ئارایشکردنو بۆنخۆشکردنی ئافرەتو مرۆڤ بە تایبەتی و هەمیشە بۆ دروستکردنی سابوونو شامپۆو شتی تر .

کورتە مێژوویەکی بۆنو عەتر :

فیرعەونی یەکان واتە میسری یە کۆنەکان خاوەنی کۆنترین شارستانین لە نێوان میللەتەکاندا . تەرمی فیرعەونەکانو نەخشەکانی سەر پەیکەرەکانیان زیاد لە چوار هەزار ساڵەو بەڵگەن بۆ پێشکەوتنو شارستانێتی میسری یە کۆنەکان .

فیرعەونەکان پادشاهی وڵاتی سەبەئیان بەدیل گرت هەروەها سوریاشیان گرت . ئەو بهاراتو عەترەو بۆنخۆشانەی لەو وڵاتانە هەبوون هەمووی ان هێنا بۆ میسرو مۆمیایان(۱۹) پێدروست دەکردو تەرمی فیرعەونەکانیان پێخۆشەدەکرد(۲۰) .

کە میللەتی موسا پێغەمبەر واتە جوولەکەکان میسریان بەجێهێشتو چوون بۆ فەلەستین لەگەڵ خۆیانا زانیاریی عەترو بۆنیان برد بۆ فەلەستینو لەوێ بازرگانی یان پێوەدەکرد .

سەرچاوەی ئەم زانیاریانەش تەورات و ئینجیلە ...

شیانی باسە هەندێك جار بە ئینگلیزی بە بۆنی خۆشو عەتر دەڵێن (ئەرۆماتیك Aromatics) بەڵام ئەم ناوە نێستا تەرخانکراوە بۆ جۆرێکی تایبەت لە ناوێتە ئەندامی یەکان .

بابیلی یەکان(۲۱) لە بابیلو ئاشوری یەکان لە نەینەواو قرتاجی یەکان لە قەرتاجە(۲۲) مەڵبەندبوون بۆ کرینو فرۆشتنی عەترو بۆنی خۆش . بۆنو عەتریان دەبردو بە ڕۆمانو فینیقی یەکانیان دەفرۆشت . ڕۆمانەکانیش دەیانبرد بۆ یۆنانو لەپاشان بۆ فەرەنسا . زۆربەی عەتری گرانو ناباب لە فەرەنسا دەفرۆشرا بە ئافرەتی پیاوە گەورەکان ...

فەرەنسا بوو بە مەلبەندێکی گرنگی بازرگانی عەترو گوڵاو بۆ هەموو جیهان . هاتووچۆی لەگەڵ هەموو وڵاتەکانی دوورو نزیك دەکرد بە تایبەتی لەگەڵ ئەمەریکادا پاش دۆزینەوەی لە لایەن (کریستۆف کۆلۆمبس)ەوە .

لە جەرخەکانی نوێدا فەرەنسا لە هەموو وڵاتەکانی تر زیادتر پێش کەوت لە پیشەسازیی عەترو بۆنی خۆشدا .

ئەتوانین بڵێین هەتا پەنجا ساڵیش لەمەوبەر بەکارهێنانی عەتروبۆن تایبەت بوون بە کۆمەڵێکی بچووکی دارای هاووڵاتیەکان بە هۆی هەژاریو دەستکورتی زۆربەی خەڵکەکە . بەڵام ئەمڕۆکە لە ئەورووپاو وڵاتە پێش کەوتوەکاندا بەکارهێنانی عەترو گوڵاوو ئارایش کردن بووە بە شتێکی ئاسایی و نرخی عەترەکانیش گەلێك هەرزانترن لە جاران .

بۆ گومان لە کوردستان بە تایبەتی و لە عیراقدا بەگشتی عەترو بۆن جێگایەکی بەنرخ و بایەخێکی زۆری دراوەتێ ، بە تایبەتی لە لایەن چینی ئافرەتەوە . ئافرەتی کورد هەر لە منداڵیەوە خۆی بە مێخەکبەندو عەترو گوڵاو ئارایش دەکات ، نەرگزو رێحانەو گوڵ هەڵدەگرێت بۆ ئەوەی بۆنی خۆشبێت . ئەمەش وا دیارە ئەنجامی جوانی سروشتی کوردستانە کە هەمیشە شاخەکانی بە گوڵەکێوی و رووەکی هەمە ڕەنگ ڕازاوەتەوە بە درێژایی زۆربەی ساڵ .

لێکۆڵینەوەی کیمیایی بۆنو عەتر چ سوودو بایەخێکی هەیە ؟

ئایا بایەخدان بە کیمیای عەترو بۆنی خۆش هیچ سوودی هەیە بۆ مرۆڤ؟ ئەو سوودانە چین ؟ بەڵی ! ئەگەر بێت بڵێم چەن ملیۆن دۆلار هەموو ساڵێك بەسەر بازرگانی ماددە بۆنخۆشەکاندا خەرجدەکرێت ئەوسا گرنگیو بەکەڵکی زانینی کیمیاو تەکنۆلۆجیای ئەم ماددانە دەسەلمێنیت . ئەمە جگە لە پیشەسازیی بۆنە دەستکردەکانی خواردەمەنی وەك بۆنی ڤانیلاو قەنەفلو مێنتۆڵو هێڵو ... هتد کەوا دەکرێنە ناو کێك و پاقلەواو شەربەتو بەستەنی.. هتد.

پێش کەوتنی لێکۆڵینەوە دەربارەی ماددە بۆنخۆشەکان ئابووریی وڵات بەهێزدەکات . سێ لایەنی گرنگ هەن کە سوود لە بۆنو عەتر وەردەگرن . ئەم سێ لایەنانە ئەمانەن :ـ

١ ـ ئارایش کردنو ڕازانەوەی مرۆڤ بە تایبەتی ئافرەت .

٢ ـ بۆ ئامادەکردنی شتومەکی تەوالێت(٢٣) وەکو سابوونو شامپۆو ماددە پاگرکەرەکان (بۆ وێنە سۆمەرو تاید) ..

٣ ـ بۆنە خۆشەکانی خواردنو خواردنەوە . وەکوو بۆنی چایو قاوەو پونکەو(٢٤) کاری .. هتد .

کەرەسە خاوەکانی پیشەسازیی بۆن

ئەو بۆنە خۆشەی کە لە کۆلۆنیای ریش‌تاشین هەیە یان لە ناو سابوونی بۆنداردا یان لە ناو عەترو گولاو بریتیی‌یە لە تێکەلاوێکی چەن ئاوێتەیەکی(٢٥) کیمیایی هەمەجۆر(٢٦). عەترەکان دەگیرێنەوەو پوختە دەکرێن لە گول‌و گەلای درەخت‌و گیا یان لە بەرهەمی گیانەوەرەکان(٢٧) . هەندێک جاریش دروستدەکرێن لە تاقی‌گەکان‌و کارگەکان‌دا ..

بە گشتی ماددە بۆن‌خۆشەکان دابەش دەکرێنە دوو بابەتی گەورە :ـ

ا ـ ماددە سروشتی‌یەکان .

ب ـ ماددە دەستکردەکان .

ا ـ ماددە سروشتی‌یەکان

ئەم ماددانە دابەش دەکرێنە چەشنەکانی خوارەوە :ـ

ا ـ ڕۆنە سەرەکی‌یەکانی ڕووەکی : (٢٨)

ئەم ماددانە ڕۆنی شلی بۆن‌دارن‌و بەهێمن(٢٩) ، ڕووەک دروستیان‌دەکات. زۆربەی ئەم جۆرە ماددانە بە دڵۆپاندنی(٣٠) گەڵ یان گول یان تۆوی ڕووەکەکە ئامادە دەکرێن .

٢ ـ ڕۆنی گول :

بە تایبەتی لە گول‌و گوڵزار پوختە دەکرێت بە هۆی تواندنەوەی بۆنەکان لە توێنەری(٣١) تایبەتی‌دا وەکوو کحوول ، کلۆرۆفۆرم یان بەنزین . لەپاشان توێنەرەکە دەکرێت بە هەڵم‌و بۆنەکە دەمێنێتەوە .

٣ ـ بەرهەمە سروشتی‌یەکانی تر :

لێرەدا باسی ئەو جۆرە ئاوێتانە دەکەین کە لە مەڵبەندی زیندووەوە دەست دەکەوێت‌و لەپاشان تێکەڵ بە چەند ئاوێتەیەکی تر دەکرێت بۆ ئەوەی بۆنێکی خۆشی تایبەتی بدات . لە خوارەوە چەند ماددەیەک لەم بابەتە باس‌دەکەین :

ا ـ بەنزۆین Benzoin .

بریتی‌یە لە ماددەیەکی چەوری بۆن‌خۆش‌و شل . هەندێک درەختی تایبەتی دروستی دەکات‌و کۆمەڵ دەبێت بەسەر گەڵاکان‌دا یان بەسەر قەدی درەختەکەدا . دوو چەشن بەنزۆین لە بازاڕدا هەیە :

(ا) بەنزۆینی سیام .

(ب) بەنزۆینی سۆماترا .

بەنزۆینی سیام زیادتر بەکار دەهێنرێت بۆ دروستکردنی بۆنی عەترو گولاوی ئارایشکردن . لە ولاتی (لاوس) ئەم ماددەیە زۆرە . جۆتیارەکان لە گەلای درەختی تایبەتی پوختەو کۆی دەکەنەوەو ڕەوانەی فەرەنسا و ولاتەکانی تری دەکەن . ماددەکە بۆنی ڤانیللای لێدێتو لە شلاوی کحوولی (٩٠٪)دا زۆر باش دەتوێتەوە .

گەلاکان دەهەنجێنرو لەگەل شلاوی(٣٢) ٩٠٪ کحوولدا تێکەل دەکرێتو دەشلەقێنرێت(٣٣) بۆ ئەوەی بەنزۆینەکە لە کحوولدا بتوێتەوە . لە پاشان دەپاڵێورێتو(٣٤) پاڵاوتە(٣٥) ڕوونەکە گەرم دەکرێت لە ژێر پەستێکی کەمدا بۆ ئەوەی کحوولەکە ببێت بە هەڵمو جیابێتەوە . بەم جۆرە ماددەیەکی لینجمان دەستدەکەوێت پێی دەڵێن (بەنزۆینی لینج(٣٦) Resinoid Benzoin

بەنزۆینی سۆماترا بۆنێکی جیاوازی هەیە لەگەل بەنزۆینی سیام چونکە پێکهاتووەکەی ڕێژەیەکی بەرزی ترشی سینامیک Cinnamic Acid تیادا هەیە کەچی بەنزۆینی سیام ترشی بەنزۆیکی Benzoie Acid زۆرە ...

لەبەر ئەوەی ڕێژەیەکی کەم لە ماددەی ڤانیلین لە پێکهاتووی بەنزۆیندا هەیە دەبینین ئەم ماددەیە کەڵکی نیە بۆ بۆنخۆشکردنی سابوونو کرێمو شامپۆ چونکە ڤانیلینەکەی ناوی ڕەنگی ئەو سابوونو شامپۆیە دەگۆڕێت .

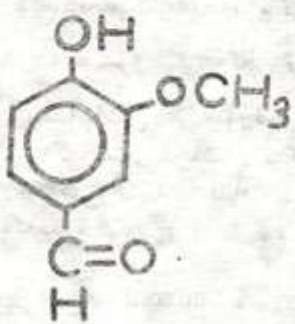

Vanillin ڤانیلین

بۆنی ڤانیللایە ـ سالی نیو ملیۆن کیلۆ
لەم ماددەیە لە ئەمەریکا دەفرۆشرێت

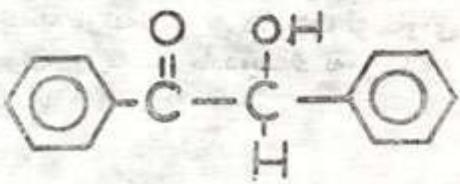

Benzoin بەنزۆین

ماددەیەکی تاڵەو بۆنی بادەم
یان کافوری لێدێت(٣٧)

۲ ـ گالبانۆم . Galbanum

ماددەیەکی لینجە وەک بنیشت ، لە درەختی گالبانۆم(۳۸) پوختەدەکرێت. داری گالبانۆم درەختێکی کێوی‌یە لە ئێران‌و ئوبنان دەڕوێت ، گوڵەکانی شێوە خێوەتن(۳۹) وەکوو گوڵی گێزەر .

ئەو ماددە نەرمەی کە لە قەدی درەختەکە وەردەگیرێت چەن ماددەیەکی ئاوەکی(٤٠) تیادا هەیە وەک پیشاڵی ڕووەکی وادو وردە خۆڵ بۆیە ماددەکە خاوێن‌و پوختە دەکرێت بە هۆی کحوول . ماددە بۆن‌خۆشەکە لە کحوول‌دا باش دەتوێتەوەو دەتوانین پوختەی بکەین وەکوو لەسەرەوە باسمان‌کرد . ماددەی گالبانۆم ڕەنگێکی سەوزی کاڵ دەنوێنێت‌و کێشی(٤١) تایبەتی = (۱۱ر۱ ـ ۱۲ر۱)و بۆ عەترۆ بۆن‌و دەرمان بەکاردەهێنرێت .

۳ ـ لابدانۆم . Labdanum

بەکێکە لە ڕۆنە سەرەکی‌یەکانی ڕووەکی بەسەر گەڵاکانی درەختی سیترۆس لادنی فیرۆس‌دا Cistus Ladaniferus (٤۲) کۆمەڵ دەبێت. هەر وەها لەناو پێکهاتووی گەڵاکانی‌شی‌دا هەیە . درەختەکە بە زۆری لە لێوارەکانی(٤۳) دەریای(٤٤) سپی دەڕوێت بە تایبەتی لە لێوارەکانی ئەسپانیاو فەرەنسا . هەر وەها درەختەکە دڕوێت لە قوبرس‌و کریت(٤٥) .

ئەسپانیا بە یەکەم وڵات دەژمێردرێت لە بواری ئامادەکردنی لابدانۆم . گەڵاکانی دارەکە لەگەڵ ئاودا دەکوڵێنرێت‌و دەپاڵێورێت . پاڵاوەکە لەگەڵ کحوول یان ئیشەری(٤٦) پەترۆل دەشڵقێنرێت(٤۷) لەپاشان چینی کلۆرۆفورم یان ئیشەر جیادەکرێتەوەو بە هەڵم دەکرێت یان خەست دەکرێتەوە . ماددەکە بۆنی عەتری عەنبەری لێدێت‌و بۆ ئامادە کردنی بۆنەخۆشەکان بەکاردەهێنرێت کە بۆنیان لە بۆنی عەنبەرەوە نزیکن . شیانی باسە هاوولاتی‌یە خۆرهەڵاتی‌یەکان حەز بەم جۆرە عەترانە دەکەن زیادتر لە ئەورووپایی‌یەکان .

٤ ـ ماتێ . Maté

ماتێ ـ ناوی دارێکی تایبەتی‌یە لە ئەمەریکای خواروودا دەڕوێت بە شێوەیەکی کێوی . گەڵاکانی دارەکە بۆن‌و تامێکی خۆشی هەیەو هاوولاتی‌یەکان دەی‌کوڵێنن وەکوو چایی‌و دەیخۆنەوە ، پێی دەڵێن (خواردنەوەی ماتێ) . ماددە بۆن خۆشەکەی ماتێ جیادەکرێتەوە لە گەڵاکان بە تواندنەوەی لە ناو ئیشەری پیترۆل(٤٦) یان بەنزین یان هێکسان لەپاشان دڵۆپاندنی گیراوەکە . بەم جۆرە ماددەیەکی لینجی بۆن خۆش دەمێنێتەوە . ئەم ماددەیە کە ماددەی (ماتێ‌یە) بەکاردەهێنرێت بۆ ئامادەکردنی گەلێک چەشن لە عەترو بۆن وەکوو عەتری یاسەمین Jasmin یان عەتری لاڤێندەر Lavender

یان هەتری فۆجەرێ ... Fougére

٥ ـ مێلیلۆت . Melilot

مێلیلۆت ڕووەکێکی بچووکە وەکوو کەنێرە (قەنەفـل) وایـە . نـاوە زانستی‌یەکەی بریتی‌یە لـە Melilotus officinalis و لـە ئەوروپـاو ڕۆژئاوای ئاسیاو ئەمەریکای ژوروودا دەڕوێـت . لە ئەمەریـکا بە ڕووەکەکە دەڵێن (زوبانی ئاسك Deer Tongue) ، چونکە گەڵاکانی زۆر لە زوبـانی ئاسکە دەچێت . بۆنەخۆشەکەی ئەم ڕووەکە لەناو گەڵاکانی‌یەتی . بۆیە گەڵاکان لەکەڵ کحوول یان تۆزێنەریکی(٤٩) ئەندامی گونجاودا دەکوڵێنرێتو پوختـە دەکرێت وەکوو لە لاپەڕەکانی سەرەوە ڕوونمان کردەوە .

ماددە بۆنخۆشەکە واتـە (مێلیلۆت) بۆ دروستکردنی جگەرەی بۆدار وەکوو ڕۆسمان Rothman بەکاردەهێنرێت. Dumure یان دی‌مۆرێ لە پێکهاتووی ئـەم بۆنـە ڕێژەیـەکی بـەرز لـە کۆمـارینو Coumarin لێوەرگیراوەکانی(٥٠) هەیە ، بۆنەکەی بۆ عەتری پیاوانە دەگونجێت وەکـوو ئەم جۆرە بۆنانەی خوارەوە :ـ

ا ـ جۆری فۆجەرێ Fougére

ب ـ بۆنی گیاشرینەکان Sweet grass

ج ـ بۆنی چەشـنە : (٥١) Woodruff

ماددەیەکی چەورە لە بابەتی ڕۆنە ڕووەکی‌یـە سەرەکی‌یـەکانە . لـە

٦ ـ میرە یـان (مور) (٥٢) Myrrh .

ماددەیەکی چەورە لە بـابەتی ڕۆنە ڕووەکی‌یـە سـەرەکی‌یەکانە . لـە درەختێکی تایبەتی بە نـاوی (درەختی مـور) پوختەدەکرێـت . هەرێمـە ڕۆژهەڵاتەکانی ئەفریقیاو سۆمالیاو حەبەشەو بە تایبەتی عەرەبستانی خواروو (یەمەن) مەڵبەندن بۆ ئەم جۆرە درەختە .

شێوەی ماددەکە لە بنلشتێکی لینجی تامتاڵ دەچێت بەڵام بۆنی خۆشە ، هەندێك جاریش بە شێوەی ئاردێکی وشك دەفرۆشرێتو ڕەنگێکی سووری کاڵی هەیـە .

دوو ناوی زانستی‌یانە هەیە بۆ ماددەکە لە خوارەوە تۆماری دەکەین :

1 - Commip-hora Myrrha

2 - Commiphora

شیانی باسه ماددەی (مور) بۆنێکی زۆر کۆنە بەڵام هەتا ئێستاش لە لایەن کارگەکانی پیشەسازی بۆنەوە بەکاردەهێنرێت بۆ هەردروستکردن. بۆنەکەی زۆر لە بۆنی هەنبەر دەچێت . بۆنی (مور) بۆ بۆنخۆشکردنی سابوونیش بەکاردێت چونکە هەمیشە رەنگ بە سابوونەکە نەدات جگە لە بۆنی.

۷ ــ ئۆکمۆس یان (مۆسێ دی چانیا) Oakmoss or Mousse de Chéne

بەسەر درەختی داربەڕوودا هەر وەکوو گەزۆ دروستدەبێت ، بەڵام درەختی تریش وەکوو دارە سنۆبەریەکان(۵۳) ئەم ماددە لینجە دروستدەکەن لە شێوەی کەڕوویەکی سەوز بەسەر گەلاکانداو چلەکانی درەختەکەدا . ئۆکمۆس Oakmos کە واتای (کەڕووی بەڕوو) نەدات ، لە چیکۆسلوفاکیاو یۆغسلافیاو ئیتالیاو مراکیش بە تایبەتی زۆرەو بابەتەکەیشی نایابە . کەچی ئەو ئۆکمۆسەی بەسەر دارە سنۆبەریەکانەوە (درەختی کەژ) هەیە هەرزانترەو زۆر باش نییە .

ماددەکە پوختەدەکرێتو خەستدەکرێت بە تراندنەوەی لەناو ئیتەر یان بەنزین یان تویننەرێکی گونجاوی تر وەکوو پوختەکردنی بۆنەکانی سەرەوە .

۸ ــ بخوور (ئۆلیبانۆس Olibanus) .

بێگومان ماددەی بخوور بۆنێکی زۆر کۆنە ، لە درەختێکی تایبەتی خۆشە دەکرێت . ماددەکە مەیلەو زەردە ، پێکهاتووەکەشی پۆلیمەرە(۵٤) . ئەم ماددەیە واتە بخوور کە دەسۆتێت بۆنێکی خۆشی تایبەتی بلاودەکاتەوە پێی دەڵێن بۆنی بخوور .

درەختی بخوور لە هەرێمەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەفریقیاو وڵاتی سۆمالیا ، هەروەها لە باکووری جزیرەی عەرەبیدا دەڕوێت . بخوور لە کحوولدا دەتوێتەوەو بەو هۆیەوە پۆختەدەکرێتو لە درەختەکە دەگیرێتەوە بە شێوەیەکی پەتی . زۆربەی عەترە دەستکردەکانی بیاوان کەمێك بخووری تیادا هەیە .

۹ ــ ئۆپۆپانەکس Opopanax .

ئەم بۆنە لە داری (کۆمیفۆرا ئەریثرا Commiphora erythraea) پوختە دەکرێت . درەختەکە بە تایبەتی لە حەبەشەو سۆمالیا دەڕوێت . (ئۆپۆپانەکس) بە شێوەیەکی ڕەقو ڕەنگتاریك دفرۆشرێت ، بۆنی میوەی لێدێت ، بە زۆری تێکەڵ بە خواردنەوەی کحوولیو شرابدەکرێت بۆ ئەوەی بۆنی خۆش بکات . بەڵام بەشێکی زۆریش لە (ئۆپۆپانەکس) باش پەتی گردنی(۵۵) لە ماددە بۆ بۆنەکان بۆ دروستکردنی عەترو بۆنی ئارایش کردن بەکاردەهێنرێت .

۱۰ ــ سۆسەنی فەرەنسی (Orris) .

ئەم بۆنە خۆشە لە ڕەگی جۆرە ڕووەکێك پوختەدەکرێت کە لە ئیتالیاو فەرەنساو موراکش (مەغریب) دەڕوێت . بەڕاستی سێ چەشن لە ڕووەکەکە هەیەو هەریەکە ناوێکی زانستی تایبەتی خۆی هەیە :

ا ـ Iris germanica

ب ـ Iris pallida

ج ـ Iris florentia

ڕەیزوماتەکانی(٥٦) ڕووەکەکە کۆدەکەنەوە دەبشۆن ، لەپاشان توێکاێکی تەنکی لێدەکەنەوە بە چەقۆ وردەدەکرێت . ئەمجا کحوولی تێدەکەنو دەبشلەقێنن بۆ ئەوەی بۆنە خۆشەکە بتوێتەوە لە کحوولەکە . پاش پسالاوتن کحوولەکە خەستەدەکرێتو دەدلۆپێنرێت لە بواریکی کەم پەستنداو(٥٧) ماددەیەکی قاوەیی ڕەش هەلکەڕاو بەجێدەمێنێت . ئەگەر وێستمان ماددەکە پەتی تر بکەین ئەوا پێویستە دووبارەو سێبارە بتوێتەوە لە توێنەرێکی گونجاودا وەکوو ئیتەری پیترۆل یان بەنزینو لەپاشان ماددەکە بلورێنبکرێت(٥٨) .

شیانی باسە ماددەی ئۆریس واتە (سۆسەنی فەرەنسی) بۆ دروستکردنی عەتری گرانبەها بەکاردەهێنرێت . هەر وەها بۆ دروستکردنی سابوونی بۆن خۆشی تایبەتیو گەلێك لە ئارایشتی ئافرەتان بەکەلك دێت .

١١ ـ بەلسەمی (٢) پیرۆ Peru Balsam .

ئەم ماددەیە لە داری Myroxylon Perciral پوختەدەکرێت. درەختەکە لە ناوەڕاست ئەمەریکای باشوور دەڕوێت بە تایبەتی شاری سانسەلڤادۆر San Salvador بەم درەختە بەرزەوە بەناوبانگە . ماددە بۆنخۆشەکە وەکوو شیر لە دارەکەوە دەردەکرێتو لەپاشان لە ناو کحوول دەتوێنرێتەوە . ئەمجا دەپالێورێتو پالاوتەکە خەستەدەکرێتو ماددە نیشتووەکە بۆنێکی خۆشەهەیەو بە ناوی بەلسەمی پیرۆ دەفرۆشرێت.

١٢ ـ ستایراکس Styrax .

هەندێك جار پێیدەڵێن ستۆراکس Storax ، ماددەکەش برێتیە لەو بۆنەخۆشەی کە لە درەختی (Liguidambar Orientalis) پوختەدەکرێت . درەختەکەش لە وڵاتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بە زۆری دەڕوێت . هەر وەها داریکی تر هەیە لە وڵاتی هەندۆراس (لە ناوەڕاستی ئەمەریکای باشووریو باکووریدا) بۆنی (ستایراکس) دروستدەکات . ماددەکە شێوەیەکی ڕاتنجی(٥٩) قاوەیی هەیەو بۆنی زۆر خۆشە . بۆنەکە بۆ دروستکردنی جۆرەها عەتری نایاب بەکاردەهێنرێت ، چونکە بۆنەکەی بۆ ماوەیەکی زۆر دەمێنێتەوە .

١٣ ـ بەلسەمی تـۆلۆ Tolu Balsam .

ئەم بۆنە خۆشە ماددەیەکی ڕاتنجییە لە درەختێکی بەرز پوختەدەکرێت بـە نـساوی Myroxylon Balsamum . درەختەکە لە ئەنزوێلەو تۆلۆمبیاو ناوەڕاستی لەمەریکا دەڕوێت . ماددەکە مەیـلەو ڕەقەو ڕەنگیشی سوورێـکی کاڵە ، بۆنیشی زۆر لە بۆنی ڤانێللە(٦٠) دەچێت .

١٤ ـ میسکی سروشتی Natural Musk

ماددەیەکی بۆن خۆشی کۆنە ، لە سکی جـۆرە ئاسکێکی تایبەتی پوختە دەکرێت . لووبەکی تایبەتی هەیە لە ناوگەڵی ئاسکەکە بە سکیەوە ئەم ماددە بۆن خۆشە (میسك) دروستدەکات . ئەم جۆرە ئاسکەش تەنها لە وڵاتی چینو تیبەتو لاوس دەژێت . هەتا چەن ساڵێك لەمەو بەر ئەو نسێ وڵاتـە سەرچاوەی میسکبوون لە جیهاندا . جۆرە میسکێکی تر هەیە لە هندستان، بەڵام بۆنەکەی زۆر تیژەو وەکوو میسکی چین بەناوبانگ نییە .

پاش کوشتنی ئاسکەکە لووە تایبەتییەکەی ناو گەڵی جیا دەکرێتەوەو وشکدەکرێتەوەو دەهاڕێت بۆ فرۆشتن . شیانی باسە میسکی نایـاب ئەو جۆرەیە کە لە وەرزی تایبەتی خۆی پوختە دەکرێت ، چونکە ئەگەر لە وەرزی خۆیدا پوختە نەکرێت ، بۆنەکەی باش پێنەگەیشتووە .

میسك بۆ ئامادەکردنی گەڵێك عەترو بۆن بەکاردەهێنرێت ، بەتـایبەتی پاش پەتیکردنی بەهۆی تواندنەوە لە (٨٪ کحوولو ئاو) بۆ ماوەیەك لەپاشـان پـالاوتنی .

لە ساڵی ١٩٠٦ز دوکتۆر هێنریك والبۆم Henrich Walbaum

ماددەی میسکی سروشتی شیکردەوەو پێکهاتووە بۆنخۆشەکانی جیاکردەوە .

(٦١) پێکهـاتووی مـاددە بۆنخۆشـەکەی Ruzicka دوکتۆر ڕۆزیـکا دۆزیەوەو بریتی بوو لە (مۆسکۆن Muscone) :

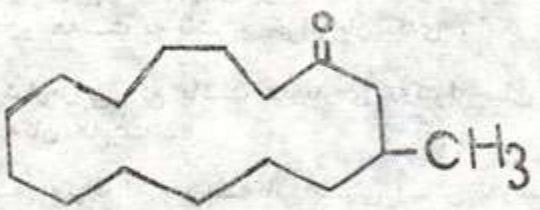

مۆسکۆن ماددەیەکی شلی خەستە ، لە ڕۆنی شل‌دەچێت ، بۆنی میسك ئەدات ، لە پلەی گەرمی ٣٢٨م دەکوڵێت ، کەمێك لە ئاودا دەتوێتەوە ، بەڵام لە کحوول باش ناتوێتەوە .

١٥ ـ کاستۆریـۆم Castoreum .

ماددەیەکی بۆنخۆشە لە گوویەکی تایبەتی لە لەشی سـیمۆرە پوختـە دەکرێت . ئەم جۆرە سیمۆرانە لە ئەمەریـکای باکووری بە تایبـەتی کەنەدا و هەمیشـە سیبەریای ڕووسیا بە زۆری دەژین .

ب ـ ماددە دەستکردەکان بۆ ئامادەکردنی بـۆن

بڕگومان بە دەگمەن هەترێکی سروشتی پەتی ئەدۆزێتەوە لە بازاڕ چونکە زۆربەی بۆنەکان بان تێکەڵن لە ماددەی کیمیایی دەستکردو ماددەی سروشتی بان هەر پێکهاتوون لە ئاوێتەی دەستکرد . بەڵێ ! ئەو ڕۆژانـە نەمـاوە کە گوڵەباخ بهێنن و ئاوەکەی خەستبکەن بۆ دروستکردن و ئامادەکردنی گوڵاو ، چونکە لە لایەکەوە ئاوی گوڵاو باوی نەماوە لە لایەکی ترەوە توانا هەیە کە لـە تاقیگەکاندا ماددەکە دروستبکرێت بە ئاسانی . بەڵام لەگەڵ ئەوپشا زۆربەی هەترەکان ڕێژەیەک لە بۆنی سروشتی تیادا هەیە .

لە ڕاستیدا پیشەسازی بۆنهەتر زیاد لە (٥٠٠٠) ماددەو ئـاوێتەی هەمەجۆر بەکاردەهێنن بۆ دروستکردنی بەرهەمەکانیان . زۆربەی ماددەکان لە کارگەو تاقیگەی تایبەتیدا ئامادەو پوختەدەکرێن .

چەن پێویستیەکی ئامادەکردنی هەترو بۆنی نوێ

بڕگومان دروستکردنی هەتری تازە کارێکی ئاسان نیە . لە لایەکەوە چونکە بازاڕ پرە لە جۆرەها بۆنو هەترو گوڵاو بە تایبەتی ئەو جۆرانەی کە لـە وڵاتە خۆرئاواکانداو دروستی دەکەن وەکوو فەرەنساو ئینگلیتەرە . ئەم مەرجانەی خوارەوە پێویستن بۆ ئەوەی هەترێکی نوێ دروستبکەی :

١ ـ پێویستە زانیاریەکی تەواوت دەربارەی ئەو پێنـج هـەزار مـاددە کیمیاییانەی کە لەسەرەوە باسمانکرد هەبێت .

٢ ـ پێویستە توانای جیاکردنەوەی بۆنت هەبێت واتە پێویستە پسپۆربیت لە بۆنکردنو هەست بە باشیو خراپیبان بکەی .

٣ ـ پێویستە شارەزایەکی باشت دەربارەی تەکنۆلۆجیای دروستکردنی بۆنە خۆشەکان هەبێت .

شیانی باسە بەکێک لە مەرجـەکانی بـۆنی بـاش ئەوەیـە کە بۆنـەکە دەبڕۆێنێتە(٦٢) سەر پێستی دەستت کوتوپڕ لەگەڵ ڕۆنی پێستی دەستت تێکەڵ دەبێتو بۆنەکەش دەوام دەکات بۆ ماوەیەک . هەر وەها پێویستە لـە دوورەوە هەست بە بۆنی هەترەکە بکەیت .

هەمو بۆنێکی ناباب پێویستە سێ بابەت ماددەی تیادا هەبێت . هەر بابەتێکیان کارێکی تایبەتی جێبەجێ دەکات‌و سیفەتێکی سەربەخۆ بە بۆنەکە دەبەخشێت . ئەم سێ بابەتە بە سێ قۆناغ(٦٣) کارکردن نیشان دەکرێت :ـ

قۆناغەکانی بۆن :

(١) قۆناغی یەکەم Top Note

هەر کە بۆنەکەت لە خۆتدا قۆناغی یەکەم دەستپێدەکات ، کە بڕێتی‌یە لە هەستپێکردنێکی لەپڕ بە بۆنەخۆشەکەو هەروەکوو یەکێک داچەلەکێت.. هۆی ئەم خۆشی‌یە لەپڕە بڕێتی‌یە لە بوونی ئەم ماددانەی خوارەوە :ـ

١ ـ ماددەی ئەلدیهاید (٦٤) Aldehyde tope Note - بۆ وێنە ئەو ئەلدیهایدانەی کە ژمارەی کاربۆنیان نێوان ٨ ـ ١٢ (C 12 — C 8) زنجیرەکەشیان ئەلقەیی نین بۆ ئەم قۆناغە باشن .

٢ ـ بۆنی تۆپکلی ڕۆنی لیمۆ یان پرتەقال یان ڕۆنی تۆپکلی گرێپفرووت Grape Fruit . بەم جۆرە بۆنانە دەڵێن : Citrus Toop Note.

٣ ـ بۆنی میوە : Fruity Top Note

بڕێتی‌یە لە ژمارەیەکی زۆر لە ئیستەرە (٦٥) (Ester) ئەندامی‌یەکان یان لاکتۆنە (٦٦) (Lactone) بۆنخۆشەکان .

٤ ـ بۆنی گەڵادار . Greene Top Note

٥ ـ بۆنی فلۆرال (سووک) Light Floral top Note

وەکوو بۆنی سرکاتی بەنزیل (Benzyl Acetate) ، سرکاتی لاینەلیل (Linalyl Acetate) یان ئەلدیهایدی سایکلامین (Cyclamen Aldehyde) یان دای مەثیل بەنزیل کاربینۆل Dimethyl benzyl Carbinol

٦ ـ بۆنی فلۆرالی (قورس) . Heavy Floral Top Note

ئەم ماددانە لە بۆنی پرتەقال یان لەبۆنی میسکی(٦٧) ڕۆم یان بۆنی لای‌لاک(٦٨) (Lilac) دەچێت‌و بۆنێکی زۆر تیژە .

(٢) قۆناغی ناوەڕاست The Middle Note

ئەم بابەتە ماوەی مانەوەی بۆنەکە دریژەپێدەدات وەکوو بۆنی قەنەفل یان بۆنی یاسەمین Jasmin ، هەر وەها بۆنی قەدداح و گولەباخ و وەنەوشە.

هەندێك جار کەمێك لە کحوولی سینامیل (Cinnamyl alcohol) یان (فەنیل ئەتیل کحوول Phenyl ethyl alcohol یان بۆنە بنچینییەکانیان تێکەڵ دەکرێن .

(٣) دواقۆناغ End Note .

ئەم بەشە بۆنە پاش ماوەیەك لە بەکارهێنانی بۆنە کە هەستی پێ دەکرێت. بریتییە لە تێکەڵێك لە بۆنە سروشتییەکان کە بە ئاسانی نابن بە هەڵم واتە مادەی بۆنخۆشەکە بۆ ماوەیەك هەر دەمێنێتەوە . بۆ وێنە بۆنی داری سەندال(٦٩) یان بۆنی میسك یان بۆنی چەن دەرەختێکی تر .

چۆن بۆنو عەتری نوێ ئامادەدەکرێت ؟

ئەتوانین هەنگاوەکانی پێکهێنانی عەتری نوێ بەم چەند خاڵەی خوارەوە ڕوون بکەینەوە :-

(١) لەپێش هەموو شتێك پێویستە وەکوو گومان ئەو کەسەی لە مەبەستی دروستکردنی بۆندا کاربکات پسپۆڕبێت لە بۆنکردن واتە توانایەکی تایبەتی جیاکردنەوەی بۆنەکانی هەبێت بۆ ئەوەی بۆنی خۆشو ناخۆش جیا بکاتەوە.

(٢) پسپۆڕی بۆن چەن مادەیەکی ناسراوی بۆندار دیاری دەکات بۆ ئەوەی عەتری تازەی لێ دروستبکات . ژمارەی ئەو ماددانە لە پێنج یان شەش مادە زیادتر نین .

(٣) ماددەکان لەگەڵ یەکدا بە ڕێژەیەکی تایبەتی تێکەڵدەکرێن و بۆنی تێکەڵەکە تاقیدەکرێنەوە .

(٤) ڕێژەی پێکهاتووەکان بە نوێرە دەگۆڕێنو دووبارە تێکەڵەکە بۆندەکرێت . بەم جۆرە ڕێژەکان دەگۆڕێن هەتا بۆنێکی خۆشی نوێ پێك دێت.

بۆنی بەهارو نایاب هەمیشە کەمێك لە گیراوەی گوڵی تێکەڵ دەکرێت وەکوو گیراوەی بۆنی گوڵی یاسەمین (١ ــ ٢٪) یان بۆنی قەدداخ (٥و٠٪) یان بۆنی میسکی(٦٧) ڕۆم (١ ــ ١٥ بەش بۆ هەر ١٠٠٠ بەش)..

بابەتو چەشنەکانی عەتر :

بێگومان هەر وەکوو چۆن مۆسیقاو گورانی بابەتی جۆربان هەیە هونەرە جوانەکانی تر جۆرو چەشنی تایبەتی خۆیان هەیە هەروەها بۆنو عەتریش

هەموو یەك نین . ئەوەی ڕاستی بێت مرۆڤ کـە بۆنی گوڵێك یـان عەترێك دەکات یادگاری ڕابوردووی جیهانێکی تایبەتی دێتەوە یاد ، واتە بۆنەکە بـیرو هۆشی ئەو کەسە دەگوازێتەوە بۆ ئەو دەورو دەزگایەی ڕابوردوو .

لە خوارەوە چەند جۆرو چەشنێکی پاس‌دەکەین بە شێوەیەکی کورت .

(١) عەترەکانی بابەتی گول Floral Group .

ئەم جۆرە عەترانە زۆر بەناوبانگن ، بۆنی گوڵی بەناو بانگ بەکاردەهێنن لە دروست‌کردنیان‌دا وەکوو بۆنی گوڵی یاسەمینو گوڵی ڕۆزو سۆسەنو لەیلاکو وەنەوشەو مێخەکو گاردینیاو قەدداحو میسك . بۆ وێنە لە خوارەوە چەنـد نموونەیەك لەم عەترانە تۆمارەدەکەین :ـ

١ـ شـانێل (کومپانیای شانێل) Chanel No. 22

٢ـ پاریس ـ کۆتی (Coty) Paris

٣ـ دیۆریـسمۆ (دیور) Diorissmo (Dior

٤ـ جـۆی (patou) Joy

(٢) عەتری تیژ Spicy blends .

ئەم جۆرە بۆنانە بەم بۆنانەی خوارەوە دەناسرێنەوە :ـ

أ ـ بۆنی مێخـەك

ب ـ بۆنی دارسینی (یان دارچینی)

ج ـ بۆنی گوێزی‌ئیب(٧٠) .

د ـ بۆنی دەلووبیبەر

هـ ـ بۆنی هێـل .

نموونەی ئەم بابەتە ئەم بۆنانەی خوارەوەن :ـ

(١) American Spice

(٢) آردن Blue Grass (Arden)

(٣) Moment Supreme (Patou)

(٤) ئۆریگان L'Origan (Coty)

(٥) ئەڤـۆن Unforgettable (Avon)

(٣) عەتری بابەتی بۆنی‌دار :

بۆنی ئەم بابەتە عەترە نزیکە لە بۆنی دارو درەخت وەکوو بۆنی ڕەگی‌داری

نوجەیلی هیندی(٧١) Uetivor یان بۆنی داری سەندەل (٦٩) یان سۆسەنی فلۆرەنسی(٧٢) یان بۆنی درەختی سیدار(٧٣) نموونەی ئەم بابەتە بۆنانە لە خوارەوە تۆماردەکەین :-

١ - شانێل I Chanel I

٢ - ڤێتی ڤەر Vetiver

(کومپانیای Guerlain دروستی دەکات)

٣ - ئەنتی‌لۆپ Antilope (کومپانیای وەیل Weil دروستی دەکات)

(٤) بابەتی بۆن قەوزەو زەلکاو (بۆنی موس) Mossy Family

ئەم جۆرە بۆنانە زۆر لە بۆنی دارستانو قەوزەو سەوزایی‌یەوە نزیکن. گەلێك کەس ئەو جۆرە بۆنەی لا خۆشە . وێنەی ئەم بابەتە بۆنانە لە خوارەوە باس دەکەین :-

١ - Bluck Stain (لە لایەن کومپانیای Angeligue)

٢ - Hearin My Heart (لە لایەن کومپانیای Avon)

٣ - فەمی Femme (لە لایەن Rochas)

٤ - Evening in Paris

٥ - Somewhere (لە لایەن Avon)

٦ - Intimate (لە لایەن کومپانیای Revlon)

(٥) بابەتی بۆنی پۆژەهەلاتی (٧٤) :

ئەم جۆرە هەترانە لە ڕاستیدا بۆنەکانیان لە سێ بابەتەکانی سەرەوە تێکەڵن . واتە لەم سێ بابەتەن بە تێکڵاوی :-

ا - بابەتی بۆنی‌دار

ب - بۆنە زەلکاوو دارستانی‌یەکان .

ج - بۆنە تیژەکان .

ئەم سێ بابەتانە بە ڕێژەی تایبەتی تێکەڵ دەکرێن لەگەڵ هەندێك لە ماددەی ڤانیللا Vanella یان ماددەی بەنزۆین - Benzion یان ماددەی پیرۆ Peru ، ئەمانەو کەمێکیش لە بۆنی ئاژەڵی وەکوو میسکی تێدەکەن . نموونە ناوبانگەکانی ئەم بۆنە ئەمانەی خوارەوەن :-

١ ــ هەبەنیتا Habanita

٢ ــ تابوو Tabu (لە لایەن دانا Dana)

٣ ــ Toaweld Rose (لە لایەن Avon)

(٦) بابەتی بۆنی گیاوتۆ :

ئەم بۆنانە زۆر لە بۆنی گیاو پووش‌و پووەکە سەوزەکان دەچن . زۆربەی ئەم بابەتە هەتڕە بۆ پیاو بەکاردێت وەکوو :ــ

١ ــ Fougére Royale (لە لایەن Houbigant)

٢ ــ Moustache (لە لایەن Rochas)

٣ ــ Jicky (لە لایەن Guerlain) (٧٥)

٤ ــ Abono

(٧) بابەتی بۆنی توتن‌و چەرم :

ئەم بابەتانە بۆنی توتن یان چەرم دەنوێنن : بۆ وێنە :

١ ــ Cuirde Russie (لە لایەن Chanel)

٢ ــ Tobuc Bland (لە لایەن کارۆن Caron)

٣ ــ Ten (لە لایەن Knize)

٤ ــ سکاندەل Scandal (لە لایەن Lanvin)

٥ ــ باندیت Bandit (لە لایەن کومپانیای Piguet)

(٨) بابەتی ئەلدەهایدەکان Aldehydic Group

ئەم چەشنە بۆنانە لەوانەی سەرەوە ناکەن واتە بۆنیان پەیوەندی بە بۆنە سروشتی‌یەکانەوە نی‌یە . بەڵکو بۆنیان لە بۆنی ئەلدیهایدە ئەرۆماتی‌یەکان(٧٦) Aromatic aldehyde دەکەن . گەلێك لەم ئەلدیهایدە ئەرۆماتی‌یانە لە ناو بۆنە سروشتی‌یەکان هەن . بۆنی گەمێك تیژەو لە بۆنی مێوە دەکات . لە خوارەوە چەن نموونەیەك لەم بۆنانە دەنووسین :ــ

١ ــ شانێل نمرە 5 Chanel No. 5

٢ ــ L - Aimant (لە لایەن کومپانیای Coty)

٣ ـ ئارپیج Arpege (له لایەن لانقین Lanvin)

٤ ـ ماجی Magie (له لایەن Lancome)

٥ ـ مەدام رۆچەس Madame Rochas .

عەترو بۆنی سابوونو کریمو بۆنکوژەکان :

ئەگەر هاتو ویستمان عەترێك له عەترەکان بۆ مەبەستی بۆنخۆشکردنی سابوون یان شامپۆ یان هاراوەی(٧٧) جڵشوشتن بەکاربهێنین دەبێت له پێش هەموو شتێك بزانین که ماددەی سابوون یان کریم یان شامپۆ هەیە کە بیشەیەکی تایبەتی خۆی هەیە . پێش تەوەی بۆنێك دیاری بکەین پێویستە بپرسین ئایا ئەو ماددەیەی که بۆنی خۆش دەکەین بۆ چی بەکاردەهێنرێتو چۆن بەکاری دەهێنن . بۆ وێنە سابوون چڵك لانەبا کەچی کریم پێست نەرم دەکات هەروەها پرۆژێنی بن هەنگڵ ئارەقی بن هەنگڵ وشك دەکاتەوە . واتە بۆنی گونجاو لەگەڵ بیشەی ماددەکە مەرجێکی پێویستە . بۆ وێنە ئەو بۆنەی دەکرێتە ناو سابوون پێویستە کار نەکاتە سەر توانای سابوونەکە بۆ باگۆکردنەوەی چڵك ، هەروەها پێویستە پێکهاتووی نەگۆڕێت پاش تێکەڵکردنی لەگەڵ سابوونەکە (سابوون ماددەیەکی تفتە)(٧٨) .

له لایەکی ترەوە هەندێك بۆن هەیە ڕەنگی شامپۆ یان سابوون دەگۆڕێت یان ڕەنگە جوانەکەی دەبات و ناشرینی دەکات .

عەتری سابوونو تایدو پاگۆکەرەکان (٧٩) :

بۆ ئەوەی کەڵکی بۆنێکی خۆش بۆ بۆنخۆش کردنی سابوون یان شامپۆ یان تایدو تاقی بکرێتەوە ئەم جۆرە تاقیکردنەوەی خوارەوە دەکرێت :

بەشێکی کەم (بەشی سێو چوار قاڵبێکی سابوون یان قوتوویەکی تایدو ..هتد) له هەویری سابوونەکە یان ماددەی تایدەکە لەگەڵ ٥٠٪ یان کەمتر له کێشی عەتری تێدەکرێتو تێکەڵدەکرێن .

لەپاشان دەکرێت به قاڵب به هاراوەی تایدو لەسەر ڕەفتێك بەتاکی بەجێ دەهێڵن بۆ ماوەیەکی زۆر (مانگێك هەتا ساڵێك) ئەمجا سەیری ڕەنگو بۆنی ماددەکە دەکەن ئایا گۆڕاوە یان نا ؟ هەندێك جار ئەم جۆرە تاقیکردنەوەیە به شێوەیەکی خێرا دەکرێت ئەویش بەگەرمکردنی سابوونەکە یان تایدەکە له فڕنێکی گەرمکراو له پلەی ٤٠°م بۆ ماوەی (٢١) ڕۆژ .

دوو بابەت عەتر باون بۆ بۆنخۆشکردنی سابوونو کریمو تایدو شامپۆو .. هتد :ـ

١ – بۆنی گول Rose Bases

٢ – بۆنی یاسەمین Jasmine Bases

خشتەی ژمارە (١) لـە خوارەوە پێکهاتووەکانی بۆنی یەکـەم واتە بۆنی گول نیشان ئەدات لەگەل رێژەی هەر پێکهاتوویەکیان کە بەکاردەهێنرێن بۆ بۆنخۆشکردنی کرێم یان سابوونو یان بۆ مرۆڤ .

خشتە (١)

رێژەی سەدی (٪) هەر ماددەیەک لە پێکهاتووەکانی بۆنی گول لەنـاو عەتری مرۆڤو عەتری کرێمو عەتری سابوونداً .

ناوی ماددەکە	عەتری مرۆڤ	عەتر بۆ کرێم	عەتر بۆ سابوون
رۆدینـۆل Rhodinol	٥٠	١٥	—
Geraniol Coeur	٥	١٥	١٥
Citronellol Coeur	١٠	٣٠	١٥
Phenyl ethyl alcohol coeur	١٠	١٥	—
Phenyl ethyl alcohol	—	—	٢٠
Nerol Coeur	٥	٥	—
Geranyl Acetate	٢	٢	٥
ئەلدەهاید (ژمارەی کاربۆنی ٨) ١٠٪	٤	٤	٥
ئەلدەهاید (ژمارەی کاربۆن ٩) ١٠٪	٤	٤	٥
بەنزۆفینۆن Benzophenone	٣٫٥	١٫٥	٦
Rose Oxide	١	١	—
Rosalva	٠٫٥	٠٫٥	١
Germanium Bourbon	—	٥	١٥
(سروشتی یان دەستکرد) Essence of Styrax	٣	٢	٣
Guaia cwood Oil	٢	—	١٠
	١٠٠	١٠٠	١٠٠

دووەم بابەت لە بۆنی گیراوە کە بەکاردەهێنرێت بۆ سابوونو کرێم جگە لە مرۆڤ پێی دەڵێن (یاسەمین). لە خشتەی ژمارە (٢) پێکهاتووەکانی نووسراون لەگەڵ ڕێژەیاندا بۆ دروستکردنی بۆنی سابوونو کرێمو مرۆڤ .

خشتە (٢)

ڕێژەی پێکهاتووەکانی بۆنی یاسەمین لە ناو بۆنی سابوونو کرێمو مرۆڤدا.

ناوی ماددەکە	عەتری مرۆڤ	عەتر بۆ کرێم	عەتر بۆ سابوون
سرکاتی بەنزیل Benzyl Acetate	٢٠	٢٠	٣٠
کحولی بەنزیل Benzyl alcohol	١٠	١٤	١٠
Linalyl Acetate	١٥	١٥	١٥
Linalool	٤	٨	١٠
Jasmone or Isojasmone	١	١	١
Hexyl Cunamic Aldelyde	١	١	١
ئەلدیهایدی (بۆنی فۆخ) — ژمارەی کاربۆن = ١٤ Hexyl cunamic Aldehyde	٨	١٠	١٠
ئیندۆل (١٠٪) Indole	٨	—	١٫٥
Methyl Anthranilate	١٠	١٠	—
Ylong - ylang oil extra	—	—	١٠
Phenyl ethyl Alcohol Cour	٢٠	٢٠	—
Phenyl ethyl alcohol	—	—	١٠
Jasmine (absolute) (سپی)	١	—	—
Methyl B - nephthyl یاسەمینی بەتی Ketone	—	١	١٫٥
	١٠٠	١٠٠	١٠٠

پۆدرەی بۆندار

پۆدرەی گەرمەژنە بان پۆدرەی دەموچاو پێویستە بۆنی خۆشبێت . ڕێژەیەکی کەم (١٪) لە بۆنێك لەو بۆنانەی باسمانکرد تێکەڵ بە پۆدرەکە دەکرێت بۆ ئەم مەبەستە .

شیانی باسە ئەو بۆنەی کە بۆ پۆدرە دەستئەدات نابێت تێکبچێت بە هۆی پۆدرەکەوە چونکە ماددەی پۆدرەکە بڕێتیبە لە ماددەیەکی ئەلکالی(٨٠) (تفت) لاوازو دەتوانێت کارلێکبکات لەگەڵ بۆنەکە بە ئاسانیو بەم جۆرە پێکهاتووی بۆنەکە دەگۆڕێت . هەروەها مانەوەی پۆدرەکە بۆ ماوەیەك لەوانەیە لەگەڵ ئۆکسجینی هەوادا کارلێکی کیمیایبکاتو کاربکاتە سەر عەترەکەشو پێکهاتووی بگۆڕێت .

پرژێنە(٨١) بۆنگۆژەکانو(٨٢) دژەئارەق(٨٣) :

Deodorants and Antiprespirant Aerosols

لە لای هەموومان زانراوە کە چۆن بازاڕی ئەمرۆ گۆڕاوە لەگەڵ بیست ساڵ لەمەوبەر . بازاڕی ئەمرۆ پڕە لە ئامێرو شتی نوێ کە لە ولاتە پۆژئاوایبەکاندا دروستیدەکەن وەکوو ئەم هەموو قوتووە پرژێنانە کە دەبانبینین هەندێکیان بۆ بۆنی تەوالێتە(٨٤) و هەندێکیان بۆ بۆن خۆشکردنی لەشی مرۆڤەو کەمکردنەوەی ئارەقو ، هەندێکیان تەنها بۆ ئەوەی هەوای ناو ماڵ بۆنخۆش بکات .

ماددە بۆنخۆشەکە (واتە عەترەکە) دەکرێتە ناوی قوتووی پرژێن(٨١) لەپاشان غازی تێدەپەستردێتو لەحیم دەکرێت ، تەنها زوبانەیەکی تایبەتی هەیە (پەمپ) بۆ ئەوەی لە کاتی بەکارهێنانا غازەکە بەرەڵڵابکرێتو ماددە بۆن خۆشەکەش لەگەڵیا دەرچێت .

گەلێك جار عەترەکە لەگەڵ توێنەرێکی(٨٥) تایبەتی وەکوو کحوول تێکەڵ دەکرێت بۆ ئەوەی تیژیی بۆنەکە کەم بکرێتەوە .

ماددەی هایدرۆکاربۆنی فلۆراوی Fluorinated hydrocarbon

بە تایبەتی زۆر باون بۆ تێکەڵکردنی عەترەکانو کەمکردنەوەی بۆنیان .

کیمیای چەن ماددەیەکی بۆنخۆشی دەستکرد :

لە چەن لاپەڕەکانی هاتوودا باسی پێکهاتووی چەن ئاوێتەیەکی ئەندامی دەکەین کە بۆنیان خۆشەو بۆ عەتر دروستکردن بەکاردەهێنرێن . ئەم ماددانەی کە باسیان دەکەین لە کارگەکاندا بە قەبارەیەکی بازرگانی(٨٥) دروستدەکرێت بۆ فرۆشتن .

(١) ئەسیتۆفینۆن Acetophenone

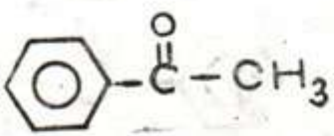

شلێکی بۆن‌خۆشە ، بۆنەکەی لە بـۆنی پرتەقـاڵ دەچێـت . پـلەی کوڵاندنی(٨٦) = ٢٠٢°س . لە ئاودا کەمێکی دەتوێتەوە بەڵام زۆر بـاش لەناو کحوول یان ئیشەر یان کلۆرۆفۆرم دەتوێتەوە .

(٢) **ئەلدیهایدی سینامیکی‌ئەمیل** Amyl Cinnamic Aldehyde

ڕۆنێکی بۆن‌خۆشی بێ‌ڕەنگە ، شـێوەی کیمیـایی(٨٧) بـەم شـێوەی خوارەوەیـە :

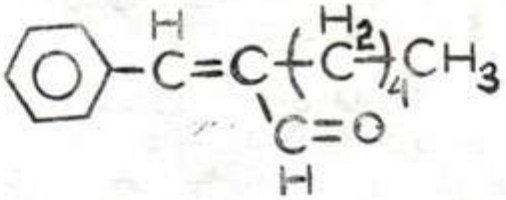

بۆنی ئەم ئاوێتەیە لە بۆنی گوڵی یاسەمین دەچێـتو بۆ دروسـتکردنی گەلێك لە عەترە بهاکان بەکەڵك دێت .

(٣) **ئەلدیهایدی ئەنیسیك** Anisic Aldehyde
(Anisaldehyde)

لە پلەی گەرمی ١١٦ ــ ١٢٠°س‌و لە ژێر پەستانی ٥ر١ میلمەتر جیـوە دەکوڵێت .

شلێکی چەورو لینجە ، لە پلەی گەرمی ٢٤٨°س دەکوڵێت . لەنـاو ئـاو زۆر کەم دەتوێتەوە ، بەڵام لە کحوول یان ئیشەردا زۆر چاك دەتوێتەوە . بۆنی ماددەکە زۆر خۆشـەو لە بۆنی کۆمارین(٨٨) Coumarin دەکات .

(٤) **بەنزۆفینـۆن** Benzophenone

ماددەیەکی بۆن‌خۆشـەو بۆنی لە بۆنی گوڵی جیرانیۆم(٨٩) دەچێت ، لـە پلەی ٥ر٤٨°س دەتوێتەوە . لە ناو ئاو ناتوێتەوە بەڵام لە ئیشەرو کحـوولدا باش دەتوێتەوە . شێوەی کیمیایی ئاوێتەکە بەم جۆرەیە :

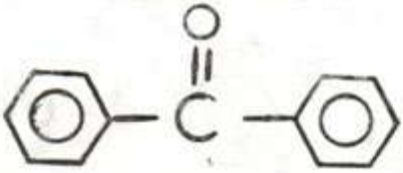

(٥) ئەلدیهایدی سینامیك Cinnamic Aldehyde

شلیکی چەورەو مەیلەو زەردە ، بۆنێکی دارسینی(٩٠) تیژی هەیە . لە پلەی ٢٤٠°س دەکوڵێت . زۆر کەمێکی لە ئاودا دەتوێتەوە بەڵام لە کحوولو ئیسەردا باش دەتوێتەوە . ئەم ئاوێتەیە بۆ دروستکردنی بۆنی خواردەمەنیو عەترو ئارایش بەکاردەهێنرێت .

شێوەی کیمیایی بەم شێوەی خوارەوەیە :

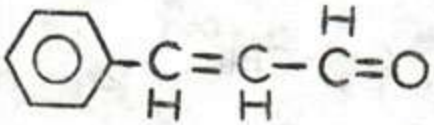

(٦) سیترال Citral

دوو جۆر لەم ئاوێتە هەیە لە خوارەوە شێوەی کیمیاییان نیشان ئەدەین:

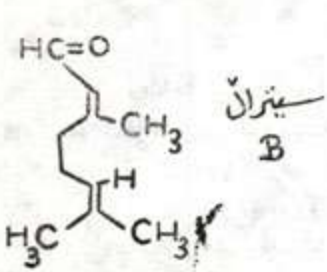

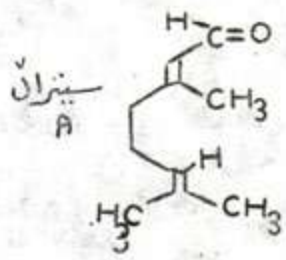

ماددەکە لە ڕۆنێکی شل دەچێتو بۆنێکی لیمۆی تیژی هەیە .

بۆ گیرانەوەو ئامادەکردنی عەترو بۆنی خۆش بەکاردەهینرێن .

لەناو ئاو ناتوێنەوە ، بەڵام لە ناو کحوول یان ئیسەر یان لە ناو بەنزەواتی بەنزیل یان دووەم ئەئیل فتالاتدا باش دەتوێتەوە .

(٧) ئیستەرەکان ESTERS

ئیستەرەکان بە گشتی بۆنیان خۆشە . هۆی بۆنخۆشی میوەو گوڵ وەکوو بۆنی سێوو هەرمێو کاڵەك . بوونی ماددە ئیستەرەکە لە ناو پێکهاتووی توێکڵی ئەو میوانەدا یان لە ناو گوڵەکاندا هەن لە خوارەوە نـاوی چەن ئیستەرێـکی بۆنخۆش دەنووسین کەوا بەکاردەهێنرێن بۆ دروستکردنی عەترو بۆن .

١ ــ کاپرەواتی ئەلیل یان کاپرەواتی هێکسانوات

Allyl Hexanoate or Allyl Caproate

Amyl Caproate	٢ ـ كاپرەواتی ئەمیل
Phenyl ethyl Formate	٣ ـ فەنیل ئەثیل فۆرمات
Phenyl ethyl Acetate	٤ ـ سركاتی فەنیل ئەثیل
Cinnamyl isobutyrate	٥ ـ ئایسۆ بیوتیراتی سینامیل
Geranyl Acetate	٦ ـ سركاتی جیرانیل
Linalyl Acetate	٧ ـ سركاتی لاینەلیل
Eugenol	٨ ـ سركاتی مەنثیل

(٨) ئیوجینۆل

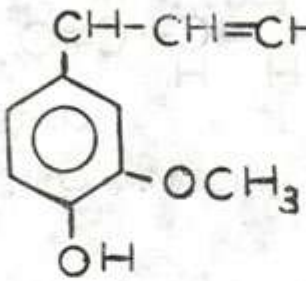

شلێکی مەیلەو زەردە ، ئەگەر بە بەتاکی هەوالێیدا بۆ ماوەیەك ڕەنگی دەگۆڕێت و شلەکەی توند دەبێتەوە . بۆنی ماددەکە زۆر لە بۆنی میخەك دەچێت بەڵام تیژە . لە پلەی گەرمی ٢٥٥ەس دەکوڵێت ، زۆر کەمێکی لە ئاودا دەتوێتەوە بەڵام لە ناو کحوول و ئیشەرو کلۆرۆفۆرم باش دەتوێتەوە . بۆ ئامادەکردنی عەتر ، هەروەها بۆ دروستکردنی ڤانیللا بەکاردەهێنرێت .

(٩) ئایسۆئیۆجینۆل ISOEUGENOL

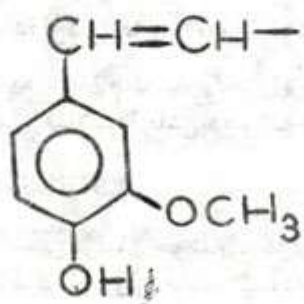

شلێکی خەستی ڕۆنئسبەتە بەئاسانی زوو زەردەهەلدەگەڕێت . لە پلەی گەرمیی ٢٦٦ەس دەکوڵێت . زۆر کەم لە ئاودا دەتوێتەوە بەڵام لە ناو کحوول یان ئیشەر زۆر چاك دەتوێتەوە . شیانی باسە دوو جۆر لە ئایسۆ ئیۆجینول هەیە :

ا ـ سیز ـ ئایسۆئیۆجینـۆل Cis - Isoeugenol
ب ـ ترانس ـ ئایسۆئیۆجینۆل Trans - Isoeugenol

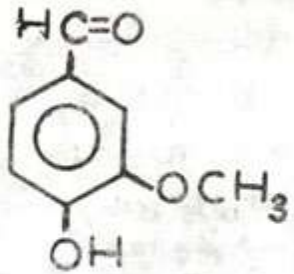

Vanillin

(۱۰) جیرانیۆل Geraniol (۹۱)

زۆربەی ئەم ماددانە بۆ دروستکردنی ڤانیلین (ڤانیللا) بەکاردەهێنرێن.

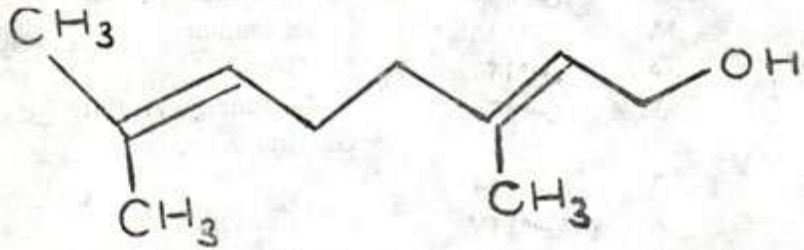

ڕۆنێکی شلەو بۆنیشی خۆشە ، کە بۆنی دەکەیت هەست بە شیرینی دەکەیت ، لە بۆنی گوڵی (ئەشرەفی Rose) دەچێت . لە پلەی گەرمی ۲۳۰°س دەکوڵێت . لە ئاو ئاو ناتوێتەوە کەچی لە کحوول زۆر چاك دەتوێتەوە. سرکاتی جیرانیۆل Geraniol Acetate هەروەها بیوتیراتەکەی، Formate (۹۲)و فۆرماتی Butyrate (۹۳) هەمیشە بۆنیان خۆشە بۆ دروستکردنی عەتر بەکاردەهێنرێن .

(۱۱) سیترۆنیلال Citronellal

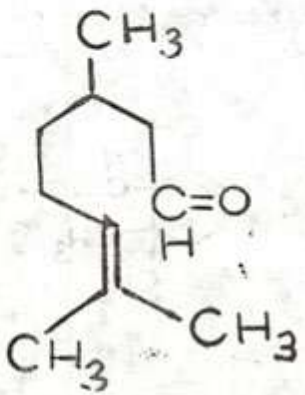

شلێکی بۆنخۆشە ، لە پلەی ٤٧°س دەکوڵێت . ئاوێتەکە لە ناو ڕۆنی جۆرە ڕووەکێك هەیە پێی دەڵێن : ڕۆنی سیترۆنیلالی جاوە . Oil of Citronella Java

پێکهاتووەکانی ئەم ڕۆنە بەم جۆرەی خوارەوەیە (خشتەی ژمارە ـ ٣) :ـ

خشتەی (٣)

ناوێتە		پلەی کوڵانی لە ١٥ میلم جیوە	ڕێژەی سەدی (٪)
تۆرپینەکان	Turpenes	هەتا ٩٠°س	٥
سیترۆنیلال	Citronellal	٩١°س	٤٠
سیترال	Citral	١١٤°س	٢ر٠
سیترۆنیلۆل	Citranellol	١١٥°س	٤
جیرانیۆل	Geraniol	١١٩°س	١٩
نیرۆل	Nerol	١٢٠°س	٥
کخوولەکان	Cetronellyl Acetate Geranyl Acetate	١٢٠°س	٣
سرکاتی جیرانیل		١٢١°س	٦
فینۆلەکان	Phenois	١٢٧°س	٨
سیسکوی‌تیرپین	Sesquiterpenes	١٣٤°س	١
کخوولەکانی سیسکوی‌تیرپین	Sesquiterpene Alcohois	١٤٧°س	٤
		١٥٣°س	٣
خڵت		ـ	١ر٨

(١٢) ئایۆنۆن Ionone

دوو جۆر لەم ئاوێتەیە هەیە وەکوو لە خوارەوە شێوەی کیمیایی‌یان نیشان ئەدەین :ـ

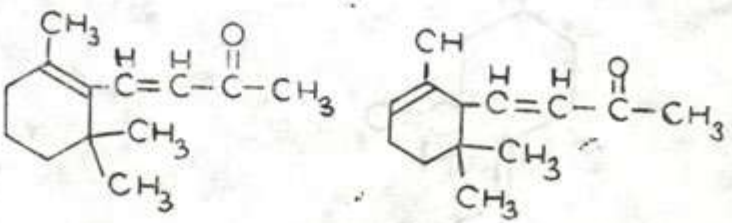

شیانی باسه (ئایۆنۆن) ناوێکی تری هەیە کە بڕێتی‌یە لە : ئایرسۆنە . ماددەکە شلێکی بۆنخۆشەو بۆنی لە بۆنی‌دار (٩٤) (Irisone) . کاژدەکات . کە لە ناو کحوول‌دا دەتوێتەوە بۆنی زۆر لە بۆنی گوڵەوەنەوشە دەچێت . لە ناو ئیشەر یان کلۆرۆفۆرمو یان بەنزین باش دەتوێتەوە . هەندێک کەس هەستیاری‌یان هەیەو ناڕەحەت دەبن بە بۆنکردنی ئەم بۆنە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا قەبارەیەکی زۆری لێبەکاردەهێنرێت بۆ دروستکردنی عەترو بۆن .

(١٣) مێنثۆل Menthol

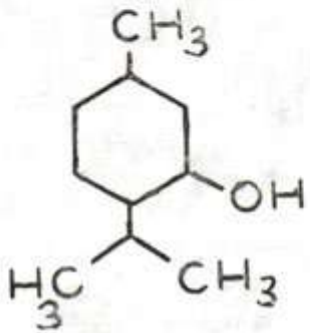

ناوێتەیەکی ڕەقە ، لە پلەی ٤١ ــ ٤٣°س دەتوێتەوە ، لە پلەی گەرمی ٢١٢°س دەکوڵێت . کەمێکی لە ناو ئاو دەتوێتەوە بەڵام کلۆرۆفۆرم یان ئیشەر یان کحوول زۆر چاکی دەتوێنێتەوە . بۆنێکی نەعنای(٩٥) تیژی هەیە . قەبارەیەکی زۆری مێنثۆل بۆ عەترو بۆنو نوقڵو دەرمان دروستکردن بەکاردەهێنرێت . هەر وەها فێکسی(٩٦) هەڵمەتو هاکسی(٩٧) قورگ ئێشە بۆنی مێنثۆلی تێدەکەن .

(١٤) میسك Musk

هەر وەکوو لە شوێنێکی تری ئەم باسەدا باسمانکرد ئەم ماددەیە لە لوویەکی ژێر پێستی جۆرە ئاسکەیەک پەیدا دەبێت . بەڵام زاناکان لەم دوایەدا چەن ماددەیەکی تریان دۆزی‌یەوە یان دروستکرد بۆنی وەکوو بۆنی میسك وابوو . واتە میسك دوو جۆرە :

(١) میسکی سروشتی ــ مەڵبەندەکەی ئاسکەیە .
(٢) میسکی دەستکرد ــ مرۆڤو کیمیازانانەکان دروستی دەکەنو پێکهاتووی میسکی سروشتی هەیە .

(١) **میسکی سروشتی :**

ئەو ماددەیەی کە لە پێستی ئاسکە پوختە دەکرێت پێی دەڵێن (مۆسکۆن Muscone) . . یاساو شێوەی کیمیایی‌یەکەی لە خوارەوە نیشان ئەدەین :

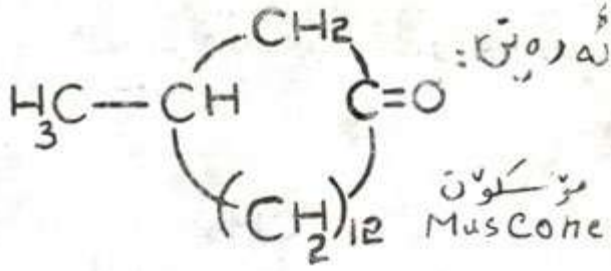

مۆسکۆن شلێکە لە ڕۆن دەچێت بە دیمەن ، پلەی کوڵاندنی ٣٢٨°س لەناو ئاو ناتوێتەوە ، بەڵام لە کحوول باش‌دەتوێتەوە .

(٢) **میسکی دەستکرد :**

بەم جۆرە میسکە هەندێك جـار دەڵێن (نایترۆمیسك Nitro - Musks) چونکە زۆربەی ئەو ئاوێتە ئەندامی‌یانەی کەوا لە بابـەتی ئەلکـیل بەنزیـن و دوو یان سێ کۆمەڵی (نایترۆیان Alkyl benzene بەسـەر ئەلقەی بەنزینەکەدا هەبە بۆنیان هەر وەکوو بۆنی میسکە . لە خوارەوە چەن شێوەی کیمیایی ئەو ئاوێتانە دەنووسین کە بۆنیان لە میسك دەکات :ـ

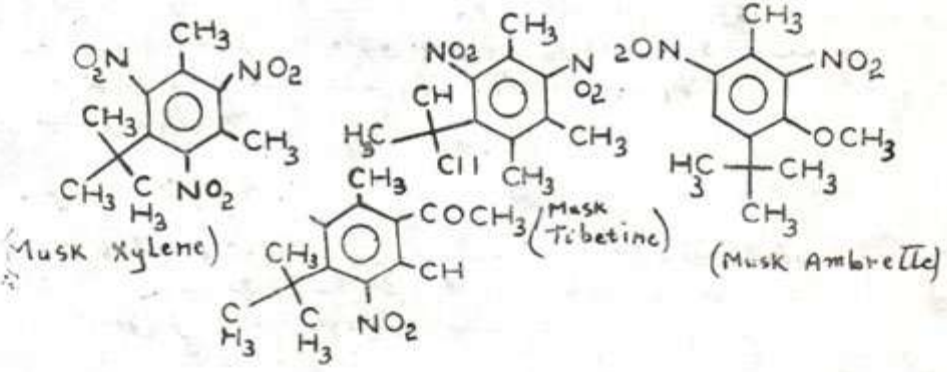

Jasmine Odor (١٤) **بۆنی یاسەمینی دەستکرد**

ئاوێتە دەستکردەکە بڕێتی‌یە لە سرکاتی بەنزیل Benzyl Acetate

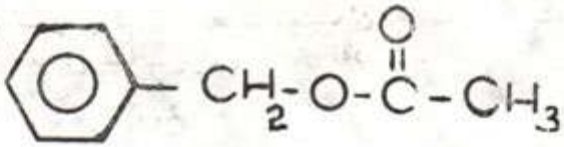

شلێکی بۆن خۆشە بۆنی لە بۆنی هەرمێ دەچێتو بەکاردەهێنرێت بـۆ دروستکردنی عەتری نایاب کە بۆنیان لە بۆنی یاسەمینو گوڵی گاردینیا(٩٨) دەچێت . سرکاتی بەنزیل لە پلەی ٢١٣ەس دەکوڵێت .

لە ناو کحوولو ئیثەر دەتوێتەوە بەڵام لەناو ئاو ناتوێتەوە .
شیانی باسە گوڵی یاسەمین ماددەی جاسمالی Jasmal تیادا هەیە :

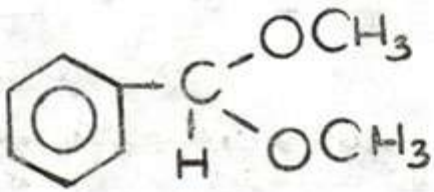

جاسمال Jasmal

هەر وەها هەندێکیش لە سرکاتی بەنزیلیشی Benzyl Acetate تیادا هەیـە .

١٥ ـ پاینین Pinene و لێورگیراوەکانی کامفین Camphene Derivatives

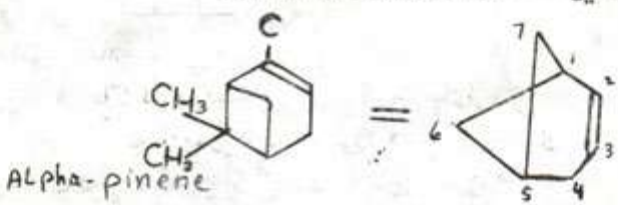

ئەلفا ـ پاینین بۆنێکی خۆشی هەیە زۆر لە بۆنی تەربەنتین Turpentine دەچێت . لە پلەی ١٥٥ ـ ١٥٦ەس دەکوڵێت . لە ناو ئاو ناتوێتەوە بـەڵام لـە کحوولو کلۆرۆفۆرم یان لە ناو ئیثەر باش دەتوێتەوە . بۆ دروستکردنی گەلێك جۆر لە عەتر بەکاردەهێنرێت .

شیانی باسە زۆنی تەربەنتین دوو جۆر پاینینی تیادا هەیە واتە ئەلفا ـ

پاینین‌و بیتا پاینین . شیوگی کیمیا ئەلفا ـ پاینینمان لە سەرەوە نیشـــان‌دا ، لە خوارەوە شیوگی کیمیایی بیتا ـ پاینین نیشان ئەدەین .

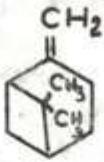

β-pinene بیتا-پاینین

١٦ - فەینیل ئەیثیل ئەلکحول Phenylethyl Alcohol

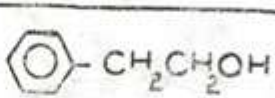

یەکێکە لە ناوێنە سەرەکی‌یەکانی پێکهاتووی پوختەی گوڵی ئەشرەفی (ڕۆز Rose) ، واتـــە ماددەکە بۆنی گوڵە ئەشرەفی لێدێت . ناوێنەکە شـــلەو لە پلەی ٢١٩°س دەکوڵێت ، لە ئاو یان لە کحوول زۆر باش دەتوێتەوە .

پەراوێزەکان :

(١) ڕۆنە سەرەکی‌یەکان = الزيوت الاساسية Essential Oils .
(٢) بەلسەم : مەلحەم : مرهم ، هەروەها بە واتای بۆن‌خۆشیش بەکاردێت.
(٣) میسکی سروشتی : المسك الطبيعي .
(٤) ماددەی ئەندامی : مادة عضوية .
(٥) تاید ـ جۆرێکە لە پاگژکەرە کیمیایی‌یەکان کومپانیای Proeter and Gamble لە ئەمەریکا دروستی‌کرد . دوابەدوای ئەوە بابەتی تری نوێ دروست‌کران . لە عیراق ئێستا بە ناوی (سۆمەر) دەفرۆشرێت.
(٦) Per Fume : وشەیەکی لاتینی‌یە بەواتا (دووکەڵ) Smoke .
(٧) هەڵم‌دار : متبخر .
(٨) Flavor : نكهة الطعام : بۆنی چێشت‌و خواردەمەنی تر.
(٩) Flavor Chemistry : كيمياء الروائح والنكهة .
(١٠) شۆربای تۆتوو : شوربة المعلبات .
(١١) المنشأة العامة للزيوت النباتية .

(١٢) ڕۆنی خۆمان : ڕۆنی ئاژەڵی (مەڕ) .
(١٣) ڕۆنی ئاژەڵی : الدهن الحيواني . جيهانی سێیەم : العالم الثالث .
(١٤) چەن ساڵێك لەمەوبەر پسپۆر بووم (خبير) لە شیرکەتی ڕۆنی ڕووەکی. لەو ماوەیەدا زانیم کە بۆنەکە دەستکردەو لە ژاپۆن دەیکڕن بە پارەیەکی زۆر .
(١٥) ئاوێتە : مركب Compound ، هاوبۆن : روائح متقاربة .
(١٦) گوێزی ئەمریکی وەکوو گوێزی هەورامان وایە بەڵام بچووکەو خڕ نیە لە هێلکە دەچێت پێی دەڵێن پیکان Pecan .
(١٧) لەگەڵ کومپانیای International Fragrances and Flavors.
(١٨) شرکەتی Starch Co.
(١٩) مۆمیا : المومياء .
(٢٠) يقصد به هنا مهنة التحنيط .
(٢١) البابليون .
(٢٢) قرطاجة .
(٢٣) تەوالیت : توالیت : خۆجوانکردن بە یاریدەی ماددەی تایبەتی کە پێتیدەڵێن کۆسماتیك Cosmaties .
(٢٤) پونگە : نعناع .
((٢٥) ئاوێتە : مركب.
(٢٦) هەمەجۆر : متنوع.
(٢٧) گیانەوەر : حيوان. ـ
(٢٨) الزيوت الاساسية. Essential Oils
(٢٩) بەهەڵمن : يتبخر ذاتيا.
(٣٠) دڵۆپاندن : تقطير.
(٣١) توێنەر : مذيب Solvent .
(٣٢) شلاو : محلول مائي .
(٣٣) دەشڵقێنرێت : يرج .
(٣٤) دەپاڵێورێت : يرشح .
(٣٥) پاڵاوتە : الراشح ، پاڵاوتە ڕوونەکە : الراشح الرائق .
(٣٦) Resinoid واتە ماددەکە لینجە وەکوو بنیشتو لەوانەیە پێکهاتووەکەی پۆلیمەر Polymer بێت .
(٣٧) پێی دەڵێن Almond - Oil Camphor ، پلەی شلبوونەوەی ١٣٧ەس .

(٣٨) گالیانۆم : الحلبينه وهو صمغ راتنجي يستخرج من بعض الأشجار التي تنمو في لبنان وايران .
(٣٩) خيمته الأزهار مثل ازهار الجزر .
(٤٠) ئاوەکی : غريب .
(٤١) کێشی تایبەتی : الوزن النوعي .
(٤٢) ناوی زانستی‌یانەی درەختەکەیە .
(٤٣) لێوار : ساحل ، حافه .
(٤٤) دەریای سپی : البحر الأبيض .
(٤٥) قوبرص : قبرص ، كريت : جزيرة كريت في البحر الأبيض .
(٤٦) ئیثەری پیترۆل : Petrolium ether
(٤٧) دووبارەیە لەگەل ٣٣ .
(٤٨) الشرقيون .
(٤٩) توێنەری ئەندامی : مذيب عضوي .
(٥٠) لێوەرگیراوەکان : مشتقات Derivatives
(٥١) Woodruff : القلادة الخشبية واته ملیۆنکی دار .
(٥٢) به زوبانی عەرەبی پێی دەڵێن (مر) واته تال .
(٥٣) سنۆبەری‌یەکان : الصنوبريات : کاژەکان .
(٥٤) پۆلیمەر : بولیمر Polymer : بڕێتی‌یە لەو ماددانە کە گەردەکانیان زۆر قورس‌و درێژەو پێکهاتووە لە بەندبوونی هەزارەها دەنك لە یەکەی تایبەتی پێی دەڵێن مۆنومر Monomer . بۆ وێنە نیشاستەو سیللوزو لاستیك‌و ماددە پلاستیکەکان هەموو پۆلیمەرن .
(٥٥) پەتی‌کردن : تنقية .
(٥٦) ڕێزومەکان : الريزومات : جۆریکە لە ڕەگی ڕووەك .
(٥٧) لەبواریکی کەم پەستن‌دا : في ظروف ضغط واطيء .
(٥٨) بلورێن : بلورة : Crystallization : واتە بە تەکنیکی تایبەتی ماددەکە بکرێت بە کڵۆی بلووری .
(٥٩) ڕاتنجی : لینجی پۆلیمەری .
(٦٠) ڤانیللە : Vanilla ئەو ماددە بۆن‌خۆشەیە کە دەکرێتە ناو کێك‌و هەویرەمەنی هەمەڕەنگ .
(٦١) تکایە سەیری سەرچاوە ژمارە (٨) بکە .
(٦٢) دەپرژێنێتە : يذر ، يبخ : Spray .

(٦٣) قۆناغ : مرحلة .

(٦٤) ئەلدیهاید : الدهاید Aldehyde بابەتێکی ناوێتەی ئەندامین شێوگی کیمیایی‌یان بەم جۆرەیە R - e - H (Ar) .

(٦٥) الیستەر Ester

شێوگی کیمیایی‌یان : R - e - O - RCAr (Ar)

(٦٦) لاکتون Lactone ــ بابەتێکە لە لیستەر وەکوو :

(٦٧) میسکی ڕۆم : ناوی ڕووەکێکی گوڵدارە پێی دەڵێن Tuberose بۆنێکی زۆر خۆێنی هەیە .

(٦٨) لای‌لاك ــ گوڵێکی تایبەتی‌یە .

(٦٩) خشب الصندل .

(٧٠) جوز الطیب .

(٧١) نوجەیلی هیندی : نجیل الهند : عشب عطری .

(٧٢) سۆسەنی فلۆرەنسی : السوسن الفرنسي .

(٧٣) سیدار : خشب السدار .

(٧٤) الروائح الشرقیة Oriental perfeams

(٧٥) بۆنخۆش‌کردنی گەرماو (حەمام) بەکاردێت .

(٧٦) ئەلدیهایدی ئەڕۆماتی ــ بڕێکی ناوێتەی ئەندامین وەکوو بنزئەلدیهاید

Benaldehyde

(٧٧) هاڕاوەی جل‌شوشتی : مسحوق غسل الملابس .

(٧٨) ماددەی تفت : مادة قاعدية .

(٧٩) پاگژکەرەکان : المنظفات .

(٨٠) ئەلکالی : Alkali : قلوي .

(٨١) پرژێن : بخاخه Spray

(٨٢) بۆن‌کوژ : مزیل الروائح Deoderants

(٨٣) دژە ئارەق : ضد التعرق Antipres pirant

(٨٤) تەوالێت : Toilet : ئاودەست (مرافق صحية) .

(٨٥) قەبارەیەکی بازرگانی : کمیات تجارية (واته زۆر) .

(٨٦) پلەی کوڵاندن : درجة الغليان .

(٨٧) شێوگی کیمیایی : الصیغة الکیمیائیة .

(٨٨) کۆمارین ـ بۆنەکەی لە ڤانیللا دەچێتو ئەم شێوگە کیمیاییەی خوارەوەی هەیە :

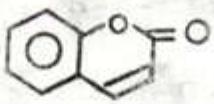

(٨٩) جۆرە گوڵێکە .

(٩٠) دارسینی : دارچینی : دارسین .

(٩١) ئەم عەترە لە گیایەکی تایبەتی پوختە دەکرێت ، بە عەرەبی پێی دەڵێن (زیت الاترجیة ـ یستخرج من عشب عطر) .

(٩٢) بیوتیرات Butyrate : لیستەری بیوتیرات Butyrate esters .

(٩٣) فۆرمات Formate : لیستەری فۆرمات Formate esters

(٩٤) کاژ : صنوبر .

(*) ناوی زانستی ڕووەکەکە ئەمەیە : [Andrapogon Nardus L.]
لە ناوچەی جەباریی کوردستان دەڕوێت .

(٩٥) نەعنا : پونگە : النعناع Mint .

(٩٦) (Vicx) ـ بۆ هەڵمەت بەکاردێت .

(٩٧) MAX ـ شەکرەو میتئولی تیادا هەیە بۆ قورگئێشە بە سوودە .

(٩٨) گاردینیا ـ جۆرە گوڵێکە دەگمەنە بۆنی زۆر خۆشە .

References :

1 — L. Appell, ((Cosmetics, Fragrances and Flavors)), Novox Inc. Publisher, Whiting, New Jersey, 1982.

2 — Kirk - othmer, ((Encylipedia of chemical Technology)), Interseience, 1963, vol. 14 pages 717 - 735.

3 — H. Bennett, Ed., ((Concise Chemical Dietionary)), Chemical publishing Company, Inc., 1962.

4 — Noller, ((Chemistry of Organic Compounds)), Saunders puls. 2nd Ed., 1957.

5 — P. S. Zurer, Chem. Eng. News, September 28, 1987, page 21.

6 — Merk Index, 8th, Ed. Merk Co. 1968.

7 — J. March, ((Advanced organic Chemistry)), MaCGraw Hill Comp. 1977.

8 — Ruzicka, Helv. Chim. Acta, 9, 715 (1926).

كيمياء العطور والروائح الزكية

الدكتور ذنون محمد يريادى
استاذ قسم الكيمياء ـ كلية العلوم
جامعة بغـداد

الخلاصـة :

لاشك أن العطور والروائح الزكية تشكل جزءاً من حياة الانسان المتحضر في الوقت الحاضر • ونخص بالذكر هنا النساء اللائي يبالغن في انفاق المبالغ الطائلة على العطور والروائح ومواد التجميل الأخرى • ولم يقتصر استخدام العطور على النساء وحدهن وانما أخذ الرجـال في العالم المتحضر ينافسون النساء في استخدام العطور الرجالية وموانع الروائح الكريهة والمسك والطيب واخذت بذلك الشركات والمعامل المختلفة في أوروبا وامريكا بصناعة العديد من العطور لتبيعها بمبالغ باهضة وتتنافس في ابتكار الروائح الجديدة كل شهر •

ليس هذا فحسب وانما للعطـور والروائح دور كبير في الصناعـات الغذائية والدوائية بشكل خاص • فهناك المضافات المختلفة الى الأغذية المصنعة من روائح وألوان وعطور •• الخ •

حتى اصبح الغذاء المعلب غنياً بروائح عذبه زكية تزيد شهية الانسان ورغبته في الاكل •

فالبحث الحالي يتعلق بدراسة موضوع العطور والروائح بشكل خاص ونبذة مختصرة عن نكهة الطعام من حيث التركيب الكيميائي وماهي المصادر الطبيعية وخاصة النباتية لهذه الروائح • ماهي التراكيب الكيميائية للمـواد التي تسبب تلك الروائح الزكية ؟ كيف يمكن الجمع بين المركبات الكيميائية لتهيئة وتحضير العطور ؟ ماهي المواد الاولية الطبيعية والصناعية المستخدمة في تحضير العطور ؟

كذلك تحتوي الدراسة على طرق تصنيف الروائح والعطور وتبويبها بغية تسهيل دراستها •

ڕاپەڕینی خێڵەکیی کورد
لە سەدەی ١٦ هەمدا

بەشی سێیەم

نووسینی :
شەمسی محەمەد ئیسکەندەر
شوکور مستەفا

لە ئازەربایجانیەوە کردوویە بە کوردی

بڕێ ڕووداو کە هەر لە سەرەتای سەدەی ١٦هەمەوە لە ژیانی گەلی کورددا ڕوویاندا ، ئەم نەتەوەیەی تووشی شەڕو هەرایێکی سەخت کرد • هەر لەپاش شەڕی چالدیران (١٥١٤) کوردستان کرا بە دوو بەشەوە • بڕێ میرنشینی کورد سەربەخۆیی خۆیان بە ڕەسمی لەدەستدا • سەربەدەوڵەتی عوسمانیو سەفەوی کردنی کوردستان خۆشبەختیو بەختەوەریی بۆ کورد نەهێنا • بە پێچەوانەوە ، گەشەکردنی ژیانی ئابووریو کۆمەلایەتیی ئەم گەلەی بە جارێ شێواندو خاکی کوردستانی بوو بە مەیدانی شەڕوشۆڕی دوورو درێژو گەلی کورد بوو بە هێزی مادديو مەعنەویی ئەم شەڕوشۆڕانە• مێژوونووسانی سەردەمی بدلیسیو بدلیسی خۆشی وای بەدیاردەخەن کە لە شەڕو شۆڕی نێوان عوسمانیو سەفەوی‌دا بڕێ وڵایەتی کورد سووتێندرانو تاڵانکران (١٠٠ ، ٢٩٠ ــ ٣٠١ ، ٥٩ ، ٣٥٦ ــ ٣٧٠) •

خەرجوباجو سەرانەو مولکانەیێکی زۆر قورسوگران بەسەر کورددا سەپێندرابوو • دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتی سەفەوی نەتەوەیێکی هاوخوێنو برای یەکدیان لێکدی ڕاستەدەکردەوەو ئاگری دژمنایەتیی نێوانیان خۆش‌دەکرد • پشت بەو ڕاستیانەی لە سەرچاوەکان‌دا نووسراون ، بە درێژایی سەدەی ١٦هەم تەنها هەر لە شەڕوشۆڕەکانی عوسمانیو ئێرانو شەڕی تیرەگەریی نێوخۆ نزیکەی ١١٢ هەزار کورد پتر لەنێو چوون

بدلیسی که بۆ خۆی ددان بەم بارە نالەبارە لەتوانۆ تاوبەدەرەدا دەنێ ، ژیانی میرە کوردێکی جەهانفولاد (جانپۆلاد ــ وەرگێڕ)ناو بە نموونە دێنێتەوە ، دەنووسێ : «تاتاخروئۆخری تەمەنی لە ٧٠ کوڕ تەنێ هەر (١٠) کوڕی بــە سەرسەلامەتی ماونەوە»[1] (٧٦ ، ٢٢٥) .

ئەم ژمارەیە با زۆریشی فووتێکرابێ وا دەگەیێنێ کە زۆربەی ئــەو خەڵکە لەو شەڕانەدا بۆ نەتەوەی کورد هیچ مەعنایەکی نەبوو ، لەناوچوون.

ئیدی بەم جۆرە ، لەم ڕاستیانە ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لە ئاکامی دەستێوەردانی هەردوو دەوڵەتی عوسمانیو سەفەوی لە کوردستــانداهێزی بەشەری کەمبووەتەوەو باری ئابووری بە جارێ تێکچووەو مــانی مانئاسایی نەتەوەی کورد کەوتووەتە مەترسیەکی گەورەوە .

یەکێ لــەو ڕووداوانەوەی لە سەدەی ١٦هــەمدا وەری بەگیــانی کوردەواری بەردابوو سەرەڕۆیو کەلەشەقیی کاربەدەستانو هەمەکارەی سوڵتانو شا بەکۆمەڵو بە دەسەجەمعی کوردقەلارکردن بــوو . بە پــێی سەرچاوەکان لە سەردەمی سوڵتان مورادی سێیەمدا لە جیاتی تورکێ کە بە دەست کوردێ کوژرابوو سەت نەجیوزادەی کورد ئیعدامکراون . بدلیسی دەنووسێ : «سەرلەبەری ماڵو سامانی ئەوانەی ئیعــدامکراون وەســەر خەزێنەی سوڵتان خراوە» (٧٦ ، ١٣٤) .

ئەوەی ڕاستی بێ ، کورد لە ســەدەی ١٦هەمدا دەبــوو بە گوریسی ناکۆکیی نێوان دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتی سەفەویو بە ئــاگری ئــەم ناکۆکیو کێشەو هەرایەوە دەسووتا . بە نموونە شاتاماسپی یەکەم هەرکە لە بەلای عوسمانیدا مەیلبزوانی تیرەی دونبولی وەگومان کەوت ٤٠٠ کەسی بە یەک قەڵەم لەم تیرەیە ، بە ئەحمەدبــەگو سماییلبــەگو جەعفەربەگەوە کوشت . بدلیسی دەنووسێ : «٣٠ کەسی دیکەش ، لەوانی لە دەربــاری شادا خزمەتیان دەکرد ، کوژران»[2] (٧٦ ، ٣١٣) .

ئیدی بەم جۆرە لە سەرەتای سەدەی ١٦هەمدا بەبن دیلێتیی دەوڵەتی

عوسمانیو دەولەتی سەفەوی کەوتنی کورد مێژووی ئەم نەتەوەیەی بەم جۆرە ڕووداوە خوێناوییانە پڕکرد • هەر لەم سەردەمەدا دەست لەچارەنووسی کورد تێوەردانی عوسمانیو سەفەوی کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ پتری پەرە دەستاند پاڵی بە سەرلەبەری تیرەو هۆزە کوردەکانەوە دەنا لەدژ هەردوو دەولەتی عوسمانیو سەفەوی بۆ سەربەخۆیی خۆیان دەستدەنە خەباتو تێکۆشان • هەر وەك ڕابردوو ئەم بزووتنەوانەی سەدەی ١٦هەمیش کە کورد لەدژ دەستتێوەردانی بیانی دەیکردو هێندەی یاخیبوونی گوندییان گرینگ بوون ، دیسان هەر سەرەك هۆزو تیرەکانی کورد ڕێبەریان دەکردو ئەوان چاوساغی بوون •

لە سەرەتای ١٦هەمدا بۆ یەکەم جار یاخیبوونەکەی هۆزی مەلکیش ڕووی‌دا ، چونکە نوور عەلی خەلیفە ، کە لە ساڵی ١٥٠٦دا لە لایەن شاسماییلی یەکەمەوە بە فەرمانڕەوای جەمەشکەزەك‌و سەرکردەی قزڵباشان دامەزرێندرا بوو لەگەڵ هۆزی مەلکیش‌دا بەو زەبروزەنگ‌و بێ بەزەییەوە هەڵدەسووڕا • ئەم کابرایە هەمیشە خەریکی ئەوەبوو کوشت‌وکوشتاری دەسەجەمعی دەنایەوەو هەر ناوچەو هەرێمێ بە دەنگ‌هاتبا یەك‌سەر دەی سووتاندو وێرانی دەکرد • تەنانەت خەلکێکی زۆر لە کوردی جەمەشکەزەك کە لێی بە دەنگ‌هاتبوون‌و ملیان بۆ نەدەدا ، بۆ ناوچەی خۆراسان دوور خرابوونەوە[٣] (٦٧ ، ٣٨٣) • لەبەر ئەمە هۆزی مەلکیش بۆ دوایی بەسەرەڕۆیی نوور عەلی خەلیفە هێنان دەستی دایەچەك • یاخیبەکان داوای لە میرایەتیی جەمەشکەزەك خستنی نوور عەلی خەلیفەو سەرلەنوێ دانانەوەی سەرۆکی پێشووی هۆزەکە ، ڕۆستەم بەگیان دەکرد• بۆ بەجێهێنانی ئەم خواستەش بڕیاریان‌دا ڕۆستەم بەگ بۆ کوردستان بانگ‌کەن‌و بۆ ئەم مەبەستە نوێنەریان بۆ عیراق‌و ئیسفەهان نارد •

بدلیسی دەنووسێ : «دەستپێکرانی شەڕی چالدیران ئەم بزووتنەوەی

یاخیبوونەی دامرکاندەوە (٧٦ ، ١٦٤ ، ١٦٥) • بەڵام ئەم یاخیبوونە کە لە سەرەتای سەدەی ١٦هەمدا دەستی پێکردبوو ، بوو بە سەرەتای ئەو خەباتەی کە لەدژ بیانیان پێوەچووو بەردەوام بوو • لەپاش ئەمە یاخیبوونی خێڵەکی لەدژ هەردوو دەوڵەتی خۆڵەچارەنووسی کورد هەڵقورتێن دوای نەبڕایەوەو بێناوبڕ هەر پێوەچوو • بزووتنەوەی یاخیبوون لەپاش یەکەم دابەشکرانی کوردستان (١٥١٤) پتری پەرەساندو زێتری گوڕگرتەوە • بەتایبەت لە سەروبەندی سوڵتان سلێمانی غازیدا[٤] (٣٤) (١٥١٩ ــ ١٥٦٦) چەند یاخیبووێکی خێڵەکی ڕووی‌دا • یەکێ لەمانە یاخیبوونی ڕووزەکی‌یەکان بوو •

میرنشینی بدلیس لە ساڵی ١٥٣٥دا لە لایەن سوڵتان سلێمانی غازی‌یەوە داگیرکرا • بەڵام هۆزی ڕووزەکیش وەک سەرتۆپی هۆزو تیرەکوردەکانی سەر بەم میرنشینە سەری بۆ فەرمانڕەواییی سوڵتان دانەنەواندو نەبوو بە دەستدای‌و کار گەیشتە دەستدانەچەکۆ شەڕو تێکگیران • یاخی‌یەکان لەم شەڕو تێکگیرانەدا کە سێ ساڵی خایاند داوای لە میرنشینی وەدەرنانی کاربەدەستانی عوسمانی‌و سەربەخۆیی خێڵەکی‌یان دەکرد • سوڵتان بۆ سەرکوتکردنی ئەم سەربزێوی‌و یاخیبوونە گەلێ میرە کوردی بۆ شەڕ تەیارو سەفەربەر کرد ، بەڵام بە هیچ ئاکامێ نەگەیشت ، چونکە گەلی کورد لەو سەفەربەرەدا بە ڕاستی‌و بەدڵ لەگەڵ یاخی‌یەکاندا شەڕیان نەدەکردو هەرکە هەلێکیان بۆ هەڵدەکەوت یەکسەر دەچوونە پاڵ یاخی‌یەکان • لەبەر ئەمە سوڵتان سلێمانی غازی دەستی لە سیاسەتی بە تۆبزی‌و زۆرلێکردنی یاخی‌یەکان هەڵگرت‌و بۆ لە خشتەبردنیان دەستی دایە دەگ‌و دەهۆگیرانو کەلەکبازی •

بدلیسی دەنووسێ : «سوڵتانی لە سیاسەتی زۆرداری بەکارهێناندا دۆڕاو لە سەرێکەوە بە هۆی بەهائەددین میری حەزۆوە[٥] خەبەری بۆ

یاخیبەکان دەنارد گوێا لێیان خۆشدەبێو لە سەرێکی دیکەوە بەڵێنو گفتێکی چەوری بە ئیبراهیم بەگو قاسمی سەرکردەی یاخیبەکان داو[٦] بەم جۆرە قەڵای بدلیس داگیرکرا» (٧٦ ، ٣٦٠ ــ ٣٦١) .

لە ساڵی ١٥٣٨دا بە داگیرکردنی قەڵای بدلیس بزووتنەوەی سەربزێویو یاخیبوون دایە باری کزیو دامرکایەوە . سوڵتان لە بری وەی لە یاخیبەکان خۆشبێ بەوپەڕی دڵڕەقیبەوەی سزادان . بە پێی زانیاریێکی کە لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە ، ٤٠٠ کەس لە هۆزی ڕووزەکی لەو یاخیبوونەدا هاوبەشیبان کردبوو ، زێدو نیشتمانی خۆیان بەجێ هێشتو بۆ ئازەربایجان کۆچیانکردو بەمە خۆیان لە سزای سوڵتان ڕزگارکرد (٧٦ ، ٤٤٣) . بەڵام یاخیێکی زۆر بە فەرمانی سوڵتان لە سێدارە دراوو میرنشینی بدلیس بەبن باری دیلێتیی عوسمانیبان کەوت .

پاش یاخیبوونی هۆزی ڕووزەکی سەربزێویو یاخیبوونی تیرەو هۆزە کوردەکان هەر پێوەدەچوو نەدەبڕایەوە . هەرچەند کورد تەنگەتاوکردنی کاردبەدەستانی شاو سوڵتان توندو تیژتر دەبوو بزووتنەوەی خەباتو بەربەرەکانێیش بەو پێیە پەرەی دەستاندو توندو تیژتر دەبوو . بەتایبەت خەرجو باجو میرانەیێکی لەسەدەی ١٦هەمدا وەردەگیرا بە جارێ بڕستی لە میرانی کورد بڕیبوو ، هەر سەرەکێ هۆزێ خەرجو باج پێدرانی لەکێشدا نەبوایە بێسێو دوو هەڵدەواسراو سوڵتان دەستی بە سەر موڵکو سامانیەوە دەگرتو لێی داگیردەکرد . هەرلەبەر ئەمە لە نیوەی دووەمی سەدەی ١٦هەمدا بەربەرەکانێ لە دژ خەرجو باج ساندنی گرانو لە تواندەدەر بزووتنەوەی یاخیبوونی بۆ سەربەخۆیی بەهێزکرد . بزووتنەوەی ئەم سەردەمە تیرەو هۆزە کوردەکانی ئێرانیشی گرتبۆوە .

لە ساڵی ١٥٦٤دا شاتاماسپی یەکەم ساڵانە داوای ١٠ هەزار سەر هێستری لە میری لوڕستانی گەورە[٧] دەکرد . هەروەها ئەم خواستەشی

بەرەوڕووی محەمەدی بەگی میری لوڕستانی بچووکیش کردبۆوە ، بەڵام لەبەر ئەوەی کە محەمەدی بەگ نەیدەتوانی ئەم خەرج و باجە گرانە بۆ شا پڕکاتەوە سەد کەس لە نەجیوزادانی لوڕستان زیندان کران . قازی ئەحمەدی قەزوینی دەنووسێ : «محەمەدی جوامێرێکی وابوو ، زیارەتکەران کە بە لوڕستاندا تێدەپەڕین کۆمەگ و یارمەتیان هەمیشە لەو دەستاند، بەڵام لە ساڵی ١٥٦٤دا گیراو لە قەڵای ئەڵەموت لە زیندان خرا (١٠٠ ، ١٧٤) . ئیدی بەم چەشنە ئەم ڕووداوە بوو بە مایەی وروژانی تێو هۆزەکانو لە ئاکامدا ، دەستدانە چەک و ڕاپەڕین . خەڵکەکە وایان بیردەکردەوە کە ئەگەر خەرج و باج لەسەر میرنشینەکەیان سووک کرێ ، ئەوانیش ژیانو گوزەرانیان بەش بەحاڵی خۆیان خۆش دەبێ . هەرلەبەر ئەمە لە دژی ئەو خەرج و باجگرانەی بەسەر میرنشینەکەیاندا سەپێندرابوو ، زۆر بە جەرگەوە خەباتیان دەکرد .

کاتێ محەمەدی بەگ لەگەڵ نەجیوزادەکانی لوڕستاندا پێکەوە لە قەڵای ئەڵەموت زیندان کران ، هەرسێ کوڕەکانی جەهانگیرو شاوێردیو عەلیخان لە ناوچەی خورەمئاباددا دەستیان بە خەباتی چەکدارانە کرد . زۆربەی تیرەو هۆزەکانی لوڕ لەم بزووتنەوەیەدا هاوبەشیان کرد . سەرلەبەری خەڵکەکە داوای بەردانی محەمەدی بەگیان دەکردو لە هەمەدانو ئیسفەهانو ناوچەکانی دیکەدا پەلاماری کاربەدەستانی شایان دەداو دەیانکوشتن .

هەر لەو سەروبەندەدا ، لە گیلانیش ، یاخیبوون لە دژی سەفەویەکان سەری هەڵدابوو . لەبەر ئەمە شاتاماسپی یەکەم لە پەرەساندنو تەنینەوەی یاخیبوونی لوڕستان ترسی لێنیشتو بۆ سەرکوتکردنی ئەم بزووتنەوەیە تەواو بەخۆکەوت ، بەڵام پەنای بۆ تەگبیرو چارەسەرێ برد دادی نەداو هیچ سوودێکی لێوەگیرنەکەوت . بەدلیس دەنووسێ :

«شارۆستەمی فەرمانڕەوای لوڕستانو سەرکردەو میرە قزلباشەکانی دیکەی سەرسنوورەکان بۆ لەنێوبردنی مەترسیی یاخیبوونەکە هەوڵێکی زۆریاندا، بەڵام بێئاکام بوو» (٧٦ ، ٥٠) • سەبارەت بەمە کاربەدەستانی دەربارو شارۆستەم‌بەگ لە شایان گەیاند ، یەکە ڕێگای دامرکاندنەوەی یاخیبوونەکە ئەوەیە کە محەمەدی بەگو هاوڕێیانی لە زیندان ئازادکرێن •ئیدی بەم جۆرە شا فەرمانی لە زیندان ئازادکرانی محەمەدی بەگو هاوڕێیانی داو بەمە سەربزێوی‌و یاخیبوونەکەی لوڕستانی سەرکوت‌کردو کوژاندەوە•

لە ئاکامی ئەم یاخیبوونەدا محەمەدی بەگ لەو خەرجو باجە قورس‌و گرانەی کە دەبوو بۆ خەزێنەی شای پڕکاتەوە ئازادبووو کرا بە میری سەربەخۆی لوڕستانیش • بدلیسی دەنووسێ : «محەمەدی بەگ بە لە خۆڕازی‌کردنی شاتاماسپی یەکەم‌و پاشان شاسماییلی دووەم ، خەرجو باجی کەم‌دەداو بەمە سەربەخۆییی خۆی پاراست» (٧٦ ، ٥٢) •

لە سەدەی ١٦هەم‌دا تیرەو هۆزە کوردەکانی سەر بە عوسمانی‌و سەفەوی لە دژ زوڵم‌و زۆرو نیزامی خەرجو باج ئەستێنی خەباتیان دەکردو لە هێندێ حاڵەت‌دا لەم خەباتەدا یەکیشیان دەگرت • ئیسکەندەر مونشی دەنووسێ : «کورد هەرکە هەست بە مەترسیی دژمن دەکەن دەگەڵ یەکدی ڕێکدەکەونو یەکدەگرن ، بەڵام هەرکە ئەم مەترسییە لە گۆڕێدا نەما دەبنەوە دژمنی گیانی یەکو شیروتێر لێکدەسوون» (٤٧ ، ٧٨١) •

بە پێی زانیاریی سەرچاوەکان لە ساڵانی ٣٢ ــ ٣٨ی سەدەی ١٦هەم‌دا، لە بەشە کوردستانی عوسمانی‌دا سەربزێوی‌و ڕاپەڕینی کورد لە نوێوە سەری هەڵداوەتەوە •

لە سەرێنی ئەوەی زیائەددین ، سەرۆکی پێشووی هۆزی سلێمانی کە لە میافارقین دەژیان لەگەڵ محەمەد خانی ئوستاجلووی سەرکردەی

قزلباشان که فەرمانڕەوای دیاربەکر بوو ، خزمایەتی‌و دۆستایەتیی دامەزراند، سولتان سەلیم کوردستانی داگیرکردو ولاتەکەی سەر لەبەر بوو بە ملکی تایبەکاری سولتان • لەسەردەمی سولتان سلێمانی غازیدا خەرج‌وباجێکی لەکێش‌بەدەر بەسەر ئەو هۆزەدا ، کە لەو میرنشینە دەژیان ، سەپێندرا • سولتان ئەرکی کۆکردنەوەی ئەو خەرج‌و باجانەی لە ئەستۆی بالوول بەگی میری میافارقین هاویشت ، بەڵام بالوول بەگ نەی‌توانی ئەو خەرج‌و باجانە کۆکاتەوەو بە خەزێنەی دیاربەکری بسپێرێ •

بدلیسی دەنووسێ : «لە ئاکامی ئەو هێرشانەی تورکەکان دەیانکردە سەر خاکی عەجەم هۆزی سلێمانی تووشی بارێکی تووش‌و نالەباربوون • سەردەمێکی دوورودرێژ بوو ، لە تاو خەرج‌و باج‌و سەرانەی سولتان ناچار هەموو کۆچیان کرد» (٧٦ ، ٢٦٧ ــ ٢٧٠) •

ئەم تیرەو هۆزە کوردانە میرنشینەکانی خۆیان بەجێهێشت ، هەموو ڕوویان لە سەرسنووورەکانی ئازەربایجان کرد چونکە ئەوانەی لەو سەرسنوورانە دەژیان باری خەرج‌و باج لێساندرانیان لە هی دیکە تا ئەندازەیێ سووکتربوو • ئیدی بەم ڕەنگە هۆزی سلێمانی هیچ خەرج‌و باجێکیان بە سولتان نەدا •

خەبات‌و تێکۆشان لە دژ خەرج‌وباجی قورس‌وگرانی لە وزەبەدەر، ویلایەتەکانی دیکەی کوردستانیشی گرتەوە • پاش هۆزی سلێمانی هۆزەکانی دیکەیش ئەستۆی خۆیان لە هەموو جۆرە ڕەسمی خەرج‌وباجدانێ قوتارکرد • شاسوار ناوێ جڵەوی ئەو خەباتەی وەدەستە خۆ گرت • شاسوار بۆ خۆی میرلیوای قەڵای بایەزید بوو[٨] • بدلیسی دەنووسێ : « شاسوار لە هەزار سواری پتر لە هۆزی سلێمانی‌و هۆزەکانی دیکە لە دەوری خۆ خڕکردەوەو قەرەپوولێکی خەرج‌وباج بە سولتان نەدا (٧٦ ، ٢٧٠) •

بەهلوول بەگ تێردرا ، بچێ خەرجوباجی ئەو ناوچانە خڕکاتەوەو بـە خەزێنەی دیاربەکری بسپێرێ • بەڵام هـۆزی سلێمانی ملیـان بـۆنەدا کار بە دەستدانەچەکو تەقەولێکدان گەیشت • سەرەنجام بالوول بـەگ کوژراو خەرجو باجیش خڕنەکرایەوە • پاش کوژرانی بالوول بەگ ئەمیر خانی کوڕی جڵەوی سەرکردایەتیی هۆزەکەی وەدەستە خۆ گرت • بـەڵام ئەمیش لەگەڵ هۆزەکەیدا خراپ ڕەفتاری کردو بزووتنەوەی سەربزێویو یاخیبوون لەنێو هۆزەکەدا سەرلەنوێ هەڵیسایەوەو هێندەی دیکە گوڕی ساندەوە • سوڵتان بە هەڵاواسینی ئەمیرخـانو لایەنـگرانی پێشی لـە بزووتنەوەی یاخیبوونەکە گرتو دایمرکاندەوە •

سوڵتان عومەربەگی برای ئەمیرخانی کرد بە میری میافارقین • بدلیسی دەنووسێ : «دەبوو عومەر بەگ هەموو ساڵێ چوار خەروار[9] زێڕو چەندین خەرجوباجی دیکەی بە خەزێنەی دیاربەکر دابا» (٧٦ ، ٢٧١) • بەڵام بـە فەرمانی سوڵتان محەمەدی سێیەم میرنشینی میافارقین لە دەست عومەربەگ، کە میراتگری ڕاستەقینەی میرنشینەکە بوو ، دەرهێندراو بە ئیبراهیم بەگی ئاقسای درا • پاش ئەم ڕووداوە عومەربەگ بە کۆمەگو یارمەتیی بڕێ لـە میرانی کورد هەوڵیدا خەرجو باجەکانی سوڵتان بۆ خۆی کۆکاتەوە ، بەڵام هیچی پێنەکرا • لە پاشان بە هێزی چەکدارەکانی خۆیەوە لە دژ سـوڵتان ڕاپەڕی • بەڵام سەبارەت بەوە کە هێزەکەی کەم بوو ، ملی لە خراپـکاری ناو لەبەر ئەمە بدلیسی بە ڕێگرو تاڵانکەری لەقەڵەمداوە (٧٦ ، ٢٧١) •

یەکێ لەو سەربزێویو یاخی بوونانەی لەم سەروبەندەدا ڕوویانداوە ، سەربزێـویو یاخیبوونـەکەی هـۆزی بوختیبە کە بۆ خۆیـان سـەر بەفەرمانڕەوایی عوسمانی بوون • ئەم یاخیبوونە لە بنەڕەتدا لە دژ ئـەو میرە ڕووی داوە کە سوڵتانی عوسمانی بەزۆرەملێو تۆبزی بەسەر هۆزەکەیدا سەپاندبووی •

به پێی زانیاریی سەرچاوەکان فەرهاد پاشای وەزیر لە ساڵی ١٥٨٢دا ١١٢ هەزار فلوورینی لە میر عەزیز ناوێ ساندو کردی بە میری جزیر ، بەڵام هۆزی بوختی لەبەر ئەوەی میر ناسری میراتگری ڕاستەقانیی میرنشینەکەیان دەویست لە فەرهاد پاشایان ڕاگەیاند ، کە بە پێی فەرمانی سوڵتان سلێمانی غازی هۆزەکان دەبێ خۆیان میر بۆ خۆیان هەڵبژێرنو گوتیان : «ئێمە میر عەزیزمان ناگەرەکە ، بەڵکو میر ناسرمان گەرەکە » .

بدلیسی دەنووسێ : «وەزیر لەم قسانە ڕکی هەڵستاو یەکسەر فەرمانی کوشتنی میر ناسریدا (٧١ ، ١٣٦) .

تیرەو هۆزە کوردەکانی جزیر سەرلەبەر لەم ڕووداوە تووڕە بوون . پاشان هەرسێ براکانی میر ناسر ، میر شەرەفو عیززەددینو میر ئەبدال دەستیان دایە خەباتی چەکدارانەو هۆزی بوختی هەر لە یەکەم ڕۆژەوە دەستیان دایە چەکو خەباتکردن . تیرەو هۆزەکان ، دەرکردنی میر عەزیز کە بە دەسکێنیی فەرهاد پاشا سەروبەر نرا بووو کرابوو بە میری جزیر ، تۆڵەساندنەوەی میر ناسریان لەپێشە خۆ دانا . هۆزی جوختی بڕێ شارو گوندی سەر بە ئەیالەتی جزیریان بە هێزی چەک گرتو وەسەر قەڵەمڕەوی خۆیانیان خستن . میر عەزیز کە بارودۆخەکەی بەو ئاوایە دیت یەکسەر بۆ ئەستەمبوول هەڵات . بەڵام لایەنگرانی میر عەزیز لە شەڕی خۆیان ساردنەبوونەوە . شەڕەکە چل ڕۆژی خایاندو بە سەرکەوتنی هۆزی بوختی شکایەوە . ئەم ڕووداوە سوڵتان مورادی سێیەمی زۆر تووڕە کرد . سوڵتان لە شکرێکی گەورەوگرانی لە میرانی کوردستان بە سەرکردایەتیی حوسەین پاشای میرمیرانی ئەیالەتی مووسڵەوە بۆ سەر جزیر ناردو بەیاناتێکی زۆری بۆ دان ، کە دەبێ بە هەر نرخێ بێ ، ئەیالەتەکە گۆیا لە دەستدرێژیی دەستدرێژکەران ڕزگاربکەن . بدلیسی دەنووسێ : «سوڵتان بۆ ئەوەی دەرزی پەندو عیبرەت بە وانەی سواری سەری خۆیان بوونو ئالای

یاخیبوونیان هەڵکردووە ، بۆ دادا حوسەین پاشای ڕاسپارد سزای میر شەرەفو براکانی بدا» (٧٦ ، ١٣٩) • بەڵام لەم شەڕەشدا دیسانەکە هەر میر عەزیزو لایەنگرانی بەزینو ژێرکەوتن ، بگرە میر عەزیز بۆ خۆی کوژراش• ئیدی بەم ئاوایە سەربزێویو یاخیبوون دریژەی کێشاو پێوە چوو• میر شەرەف بوو بە فەرمانڕەوای جزیرو بەمە سەربزێویەکەی هۆزی بوختی بە سەرکەوتنەوە دواییی هات •

یەکێ لەو میرە کوردانەی کە خاکی پشتاوپشت بۆبەجێماوی لە دەستچوو لە سەدەی ١٦هەمدا میر سەیفەددینی سەرۆکی تیرەی یەزیدی بوو •

میر سەیفەددین لە لایەن سوڵتان سلێمانی غازییەوە میر نشینەکەی لێداگیرکرابوو • ئەمیش نەیکردە نامەردی لە دژ حوسەین بەگ کە کرابوو بە میری ویلایەتی سوهران ، ڕاپەڕی • سەبارەت بەوە سەرپاکی ئەندامانی تیرەکەی لەگەڵیدا یەک دڵو یەک گیان بوون یاخی بووو بە کۆمەگی تیرەکەیەوە دەگژ حوسەین بەگی سەرۆکی تیرەی داسنی ڕاچووو بەزاندی• لەم شەڕەدا لە ٥٠٠ کەس پتر لە تیرەی داسنی کوژران • سوڵتانی عوسمانی ئەم ڕووداوەی پێ ناخۆش بوو ، دیسانەوە بۆ سزادانی ئەو کوردانەی ئازادانە دەبزووتن لەشکری لەسەرکردن • بدلیسی دەنووسێ : « سوڵتان لەگەڵ میرانی کوردستاندا پێکەوە وەدووی میر سەیفەددین کەوت ، هەوڵیدا ویلایەتی سوهران داگیرکا ، بەڵام ئاکامێکی چاکی لێوەچەنگ نەکەوت» (٧٦ ، ٢٧٥ — ٢٧٦) •

میر سەیفەددین توانی سەربەخۆیی میرنشینەکەی بپارێزێو بوو بە سەرۆکی تیرەکەی • ئەو یاخیبوونو سەربزێویانەی لە سەرەتای سەدەی ١٦هەمەوە دەستیان پێکردبوو سەرتۆپی ئەندامانی تیرەو هۆزەکانی کورد هاوبەشیان تێدادەکرد • ئەم سەربزێویو ڕاپەڕینانە هێندێ جار بە

سەرکەوتن و هێندێ جار بە بەزین و ژێرکەوتنەوە بە ئەکام دەگەیشتن . بەڵام یاخیبەکان لە سەرێکەوە سەربەخۆیی میرنشینەکانیان بۆ خۆیان مسۆگەر دەکردو لە سەرێکی دیکەوە هەڵومەرجیان بۆ ملهوڕی و هەرکە بۆخۆیەتیی هەمەکارەو کاربەدەستانی هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی خۆش دەکرد .

بە پێی سەرچاوەکان ، لە سەدەکانی ١٦ ــ ١٧دا بڕێ میرنشین لە کوردستان توانیویانە سەربەستیی خۆیان بپارێزن و ئازاد بژین . تەنانەت هەڵۆخانی میری ئەردەڵان لە ساڵی ١٥٨٨دا میرنشینێکی ئازادو سەربەخۆی دامەزراندووە . بدلیسی دەنووسێ : «هەڵۆخان سەربەستانەو ئازاد ئەمێستاکە بە بێ کۆسپ و تەگەرە فەرمانڕەوایی خۆی بەڕێوە دەبا» (٧٦ ، ٨٩) .

لەسەر داخوازی گەلی کورد ئیبراهیم پاشای میرمیرانی دیاربەکر لە دەوروبەری ساڵی ١٥٩٣دا زیندانکراو لەسەردەمی سوڵتان محەمەدی سێیەمدا کوژرا . بدلیسی دەنووسێ : «سوڵتان محەمەدی سێیەم بۆ ترساندنی دژمنەکانی ، لە مەیدانی ئەستەمبوڵ هەڵیواسی»[١٠] (٧٦ ، ٢٤٩) .

ئیتر بەم ڕەنگە سەربزێوی و یاخیبوونەکانی کورد لەسەدەی ١٦هەمدا جەماوەری خەڵك بەدڵ وگیانەوە هاوبەشیان تێدادەکرد ، بەڵام ئەوی ڕاستی بێ ئەم یاخیبوونانە سەرەك هۆزوتیرە کوردەکان سوودیان لێوەردەگرتن و بە قازانجی ئەوان دەگەڕان . ئەم بزووتنەوەی سەربزێویانە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی مەرکەزیی کوردستان نەبوو ، بەڵکو بۆ بە جیا ــ جیا پاراستنی سەربەخۆیی میرنشینەکان سوودیان لێوەردەگیرا . جگە لەمەش ئەم یاخیبوونانە بە بتوونی و تێکڕا لە هەموو میرنشینەکاندا لە یەك کاتداو بە ڕێك وپێکی ڕوویان نەدەدا ، بەڵکو بە وچان و ناوبەناوێکی دوورو یەك لێرەو یەك لەوێ و پەڕاگەندە ڕوویان دەدا . هەر لەبەر ئەمەشە سوڵتانەکانی

عوسمانی بۆ سەرکوتکردنو دامرکاندنەوەیان زۆر جار هەر سوودیان لە میرەکوردەکان خۆیانو هێزەکانیان وەردەگرت (٧٦ ، ١٣٩ — ٢٧٦ — ٣٦١)٠

بۆ سەرکوتکردنو دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینو سەربزێویی تیرەو هۆزە کوردەکان پاشاکانی عوسمانی زۆر دڵڕەقانەتر ڕەفتاریان لەگەڵ دەکردن ٠ بە پێی نووسینی هێندێ میژوونووس ، مورادپاشای قویوچی ، بۆیە «قویوچی» یان پێگوتووە ، چونکە لاشەی کوردەکانی بە سەدان هەڵدەداشتە هەڵدێرانو بە دەها بیری لێپڕدەکردن (٨٩ ، ٤٦) ٠

بەم ئاوایە ، لایەنی هەرە بەرچاوی ئەو سەربزێویو یاخیبوونە خێڵەکییانەی کورد لە دژ دەست تێوەردانو خۆلە کاروباری کورد هەڵقورتاندنی عوسمانیو سەفەوی لە سەدەی ١٦هەمدا لەوەدایە کە هەستوخوستی خەبات لە پێناوی سەربەخۆیی نەتەوەی کورد هێندەی دیکە بە گڕتر کردو بوون بە بنەڕەتی بزووتنەوەی ڕزگاری خوازیی نەتەوەی کورد ٠

بەشی سێیەم

میرنشینی بدلیس بە پێی «شەرەفنامە»

لە سەدەکانی ١٥ ــ ١٦دا

لەم بەشەدا بە کورتی لە میرنشینەکانی کورد ، بە تایبەت میرنشینی بدلیس لە سەدەی ١٥ ــ ١٦ هەمدا ، دەدوێین . هەروەها جگە لەمە ، لە هەلکەوتی باری جوغرافیایی میرنشینەکەو خەلکەکەی‌و مێژووی سیاسی‌و پێڕۆی بەڕێوەبەریەتی‌و ڕۆشنبیری‌و شارستانێتیشی دەکۆلینەوە .

(کورتەباسێ دەربارەی میرنشینەکانی کورد)

وەک لێی‌کۆڵدراوەتەوە ، کورد شاشیان هەبووەو فەرمانڕەوای گەورەو بەدەسەلاتیشیان هەبوون . بێ‌گومان شاو فەرمانڕەواکانیان لەو جۆرە شاو فەرمانڕەوا خاوەن مافە گەورانە نەبوون دەسەلاتیان بەسەر دەوڵەتی مەرکەزیی کوردستان‌دا ڕۆیشتبێ ، بەڵکو فەرمانڕەواگەلێ بوون دەسەلاتی پاتشایەکی سەربەخۆ ، یان نیوە سەربەخۆیان بووەو بەس .

هەر لەو سەروبەندانەدا (لە سەدەکانی ١٠ ــ ١٢دا) ئەم شانشینانە نەک تەنها هەر لە خاکی کوردستان ، بگرە لە خاکی کوردستانیش‌و میسریش‌و سووریاش‌دا دامەزراون .

قازی ئەحمەدی قەزوینی دەربارەی ئەم شانشینانەی بە شێوەیەکی فرەواتر کۆلیوەتەوەو زانیاریی بەربڵاوتری نووسیوە (١٠١ ، ١٦٧ ــ ١٧٤) . بدلیسی لکی یەکەمی «شەرەفنامە»ی کە بریتیە لە پێنج بەش بۆ ئەم

شانشینانه تەرخان کردووه (٧٦ ، ١٩ ــ ٨١) • قەزوینی کە لەم باسە دەدوێ لەبەر ئەوەی پتری پشت بە « روضة الصفا »و « جهان‌آرا » بەستووە ، ڕووداوەکان کوتومت لێك دەچن • بدلیسی لکی دووەمی کتێبەکەی بۆ ئەو فەرمانڕەوایانە تەرخان کردووە کە لە هێندێ بارودۆخدا خودبەیان بە تێوەوە خوێندراوەتەوەو دراوی زێڕیان بە تێوەوە لێدراوە (٧٦ ، ٨٢ ــ ١٤٩) •

بدلیسی لکی سێیەمی کتێبەکەی کردووە بە سێ بەشەوە • بەشی یەکەمیان ٩ فەسڵەو دەربارەی میرەکانی دیکەی کوردستان زانیاریی بە نرخی تێدایە (٧٦ ، ١٤٩ ــ ٢٦٩) • نووسیار بەشی دووەمی هەر ئەو لکەی کردووە بە دوو فەسڵەوەو لەم فەسڵانەدا میژووی میرنشینەکانی کوردی بە شێوەیێکی بەرفەوان ڕوونکردۆتەوە (٧٦ ، ٢٧٠ ــ ٣٣١) •

بدلیسی لە لکی سێیەمی بەرگی یەکەمی « شەرەفنامە »دا باسی میژووی کوردی ئێران دەکا (٧٦ ، ٣٢٢ ــ ٣٢٤) •

ئیتر بەم جۆرە بدلیسی لە کتێبەکەیدا ، لەمەڕ شاو فەرمانڕەواو میرانی کورد زانیاریی زۆر بە سوود دەنووسێ • شەرەفخان زۆربەی ئەمانە بە ڕەگەو ڕەگەما دەباتەوە سەر عەرەبان • ئەم ئیددیعایەش لەگەڵ تەبیعەتی ئەو ڕۆژگارەدا زۆر دەگونجێ • چونکە ئەو نەجیوزادانەی پێش فەتحی ئیسلامی خۆیان بە ڕەچەڵەك دەبردەوە سەر شاکانی ئێرانو پاش فەتحی ئیسلامی خۆیان بە سەرکردە فەتحکەرە عەرەبەکانەوە دەبەست کەم نەبوون• هێندێ لەو نەجیوزادانەی شانازییان بەم خۆپێوەهەڵاواسینەوە دەکرد هەر لە ناوەندی سەدەی ١٦ هەمەوە مەیلیان بە لای بەرەی عوسمانیدا بزووتو هەر لەبەر ئەمە دەبینی نازناوی وەکو پاشاو ئەفەندیو ئی دی لە تێو نەجیوزادانی کورددا هاتەگۆڕێ •

هیچ گومان لەوەدا نییە کە بنەماڵەیێکی کوردی بە ڕەگوڕەچەڵەك

کورد خۆی بە عەرەبەوە یا عەجەمەوە یا تورکەوە هەڵاواسیبێ ئەمە لـەوە بەوڵاوە نەبووە کە لە نەتەوەکەی خۆی لاری بووە • ئەم بارودۆخە بۆ ئەو دەوڵەتە دراوسێیانەی کورد کە لەسەر سیاسەتی تواندنەوەی کورد کە بـە ژمارە لە خۆیان کەمتر بوون لەناو بۆتەی نەتەوەکەی خۆیاندا بارودۆخێکی لەبار بووە • چونکە ئەو مێژوونووسە بۆرجوازیانەی سوودیـان لـەم مەیلبزوانە وەرگرتووە ، کورد ، کە مێژوویـان لەپێـش لەدایـكبوونی عیسایشەوە ڕووندو ئاشکرایە ، بە ڕەچەڵەك جارێ دەبەنەوە سەر فـارس و جارێ دەیانکەن بە عەرەب و جارێ دەیانکەن بە تورکی چیایی • هەر لەبەر ئەمەیشە ئەو مێژوونووسە هاوچەرخانەی لە ڕەچەڵەکی کوردیان کۆڵیوەتەوە هێشتا نەکەوتوونە سەر یەك ڕاستەڕێ ، تەنانەت بدلیسی خـۆیشی کە لـە کارتێکردنی سەردەمو بیروبڕوای مێژوونووسانی عەرەب و ئێرانی ڕزگار نەبووە نەیتوانیوە لەبارەی نەتەوەکەی خـۆیەوە بـیروبڕوایەکی بنەبڕو بڕ کێشەو یەکلا دەربڕێ (٧٦ ، ١٢ ــ ١٣) •

مێژووی میرنشینەکانی کورد کە بە پێی «شەرەفنامە» بە کورتی لەسەری دەدوێین ، ڕاستت دەوێ بۆ خۆی لێ کۆڵینەوەیێکی زانستـانەی بەجیـای دەوێ • جا هەر لەبەر ئەمەیشە کە تەنها بەوەنـدە دادەکەوین و مـێژووی فەرمـانڕەوایانی کە باووبـاپیرانی نووسیاری « شەرەفنامە » ، شەرەفخانی بدلیسی لەوانن ، بە پێی «شەرەفنامە» شی دەکەینەوەو لێی دەکۆڵینەوە ، چونکە بدلیسی خۆی لەمەڕ بارودۆخی خۆڕسـکی هەمـان میرنشـین ، لەمـەڕ خەڵکەکەی ، لەمەڕ مێژووی سیاسیی ، لەمەڕ شکڵو شێوەی مولکداری و خەرجوباج ، کەمووزۆر دواوە • شەرەفخان ، لەبارەی هونەرو هونەرکاریی میرنشینی بدلیسەوە کە لەگەڵ میرنشینەکانی دیکەدا جیاوازە ، لەبـارەی بازرگانیەوەی ، لەبارەی ڕۆشنبیری و شارستانێتیەوەی زانیاریی چـاکی نووسیوەو لکی چوارەمی کتێبەکەی بۆ باسی هەمان میرنشـین تەرخـان کردووە •

میرنشینی بدلیس له سەدەی ١٥ ـ ١٦دا :

هەلکەوتی باری جوغرافیایی‌و خەلکەکەی : شاری بدلیس کە لە باشووری ڕۆژاوای گۆلی وان هەلکەوتووە ، یەکێکە لە شارە هەرە کۆنەکان • بەو جۆرەی بدلیسی نووسیویە ، لە پێشان لە گوێ چۆمی وان قەڵای بدلیس ڕۆنراوەو لە پاشان بە هەر چواردەوری قەڵاکەدا شارەکەیش ڕۆنراوە (٧٦ ، ٣٣٥ ، ٤٨ ، ٣١٥) •

فەیرووزابادی دەڵێ : «بدلیس ناوی شارێکی جوانە لە نزیك ئەخلات (١١١ ، ٢١٥) • شەمسەددین سامی نووسیویە : «شاری بدلیس کە لە کوردستانە لە سەردەمی ناوەنددا سەردەماێکی دوور مەڵبەندی فەرمانڕەوایی‌یەکی چکۆلەی کورد بووە • لەبەر ئەوەی دەوروبەری باخ‌و شینایی‌یە شارەکە زۆر گەورەو فرەوان دێتە پێش‌چاو • بدلیس هەوای خۆش‌و ئاوی سازگارو سارده» (٨١ ، ١٢٣٩) •

حاجی زەینەلعابیدینی شیروانی دەنووسێ : «شاری بدلیس کە لە ڕۆژاوای ئەخلاتە لەبەر ئەوە کە لە نێوان دوو چیادا هەڵکەوتووە ، خانووبەرەکانی لێکدی بەرزو نزمتر دێنە پێش چاو • لەم شارەدا نزیکەی پێنج هەزار خانووی دڵگیر لەبەردی داتاشراو هەڵنراوەو ئەم خانووانە سەرنجی پیاو ڕادەکێشێ» (٥٨ ، ١٣٢) •

لەمەڕ ئاوو هەواو تەبیاتی بدلیس بڕێ نووسیار ، با کەمیش بن ، دوواون • بدلیسی دەڵێ : «بدلیس لە نێوان ئازەربایجانو دیاربەکرو ئەرمەنستاندا دەربەندێکی ئەوتۆیە کە بەشێکی زۆری حاجی‌یەکانی ئاسیاو بازرگانو گەڕیدەکانی ئەوروپا گەڕیدەێکی زۆری دنیا دەبێ لەڕێوە تێپەڕن » (٧٦ ، ٣٣٩) •

شاری بدلیس لە باکووڕەوە لەگەڵ چۆمی مورادو لە باشووڕەوە لەگەڵ چۆمی دیجلەو لە ڕۆژاواوە لەگەڵ چۆمی فوراتو لە ڕۆژهەڵاتەوە لەگەڵ

گۆلی واندا کەوشەنیان لێکدەگەڕێتەوە • چۆمی ڕەبیات کە بەناوەندی شاری بدلیس‌دا دەڕوا دیمەنێکی جوانی تایبەکاری دەداتێ • قەرمانڕەوایانی ئەم شارە کە لە ١٩ گەڕەك پێكهاتووە خانووبەرەیێکی کۆمەڵەکێیی زۆریان تێدا ڕۆناوە •

میرنشینی بدلیس کە لە سەدەکانی ناوەندا مەڵبەندێکی گەورەی بازرگانی بووە چەند میرنشینێکی لە دەوری خۆی خڕکردبۆوەو ببوون بە یەك • بدلیسی دەنووسێ : «میرنشینی بوختی‌و میرنشینی نیوە سەربەخۆی ئەخلاتیش لە پاشان لەگەڵ بدلیس‌دا یەکیان‌گرت» (٧٦ ، ٣٥١) • بەڵام لە ئاکامی بوومەلەرزە بەسامەکەی ساڵی ١٢٤٦و پاشان هێرشی مەغوول‌و شەڕو هەرای نێوان عوسمانی‌و ئێران لە سەدەی ١٦هەم‌دا ئەخلات تێکچووەو لەبەریەك هەڵتەکاوە •

بڕێ لەو میژووونووسانەی لە میژووی بدلیسیان کۆڵیوەتەوە ، لەمانە قازی ئەحمەدی قەزوینی‌و گونابادی کە هاوچەرخی بدلیسی بوون ، نووسیویانە کە میرنشینی عیمادی‌یەش سەر بە ویلایەتی بدلیس بووە (١٠١ ، ٢٨٦ ، ١١٣ ، ٢٩٤) • ئەم میرنشینە کۆنترین شاری کوردستانە •

حەمدوڵڵای موستەوفی دەنووسێ : «ئەم شارە عیمادودەولەی دەیلەمی سەرلەنوێ ڕۆی‌ناوەتەوەو بێوی عیمادی‌یەی لێناوە » (٦٣ ، ٤٥) •

بدلیسی لە «شەرەفنامە»کەی‌دا بەشێکی تایبەتی بۆ میرنشینی عیمادی‌یە تەرخان‌کردووەو تا سەردەمی خۆی (دوادوای سەدەی ١٦هەم) میژووی میرنشینی ناوبراوی نووسیوە •

بێگومان زانیاری‌یەکی لە «شەرەفنامە»دا کە یەکە کتێبی میژووی کوردە نووسراوە دەبێ بە ڕاست لەقەڵەم بدرێ • بەم جۆرە ، جگە لە بڕێ لە شارۆکەو گوند کە لە سەدەی ١٥ ــ ١٦هەم‌دا سەر بە میرنشینی بدلیس

بوون میرنشینه گرنگه‌کانی وه‌کوو ئه‌خلاتو مووش‌و خنۆس ده‌توانین بڵێین هه‌ر سه‌ر به بدلیس بوون .

به پێی زانیاری‌یێکی له «شه‌ره‌فنامه»دا تۆمارکراوه ، هه‌ر له‌م سه‌روبه‌نده‌دا قه‌ڵا گرنگه‌کانی وه‌کوو ئه‌خلاتو بدلیس‌و مووش‌و ئۆنیك‌و ئه‌خته‌مارو که‌فه‌ندووزو که‌لهۆك‌و فه‌یرووزو سه‌لم‌و گولخارو تانیك‌و سوولی (٦١) له‌ژێر ده‌ستی میرنشینی بدلیس‌دا بوون (٧٦ ، ٤٢٤) . له ژێرده‌ست فه‌رمانڕه‌وایی بدلیس‌دا بوونی ئه‌م قه‌ڵایانه که بۆ ئه‌و سه‌روبه‌نده زۆر گرنگ‌بوون له مێژووی ئه‌م میرنشینه‌دا .

«شه‌ره‌فنامه» وای به‌دیارده‌خاکه : «ئێستاکه‌ش هه‌ر شوێنێکی ئه‌خلاتی کۆن هه‌ڵده‌که‌ندرێ ، ئاسه‌وارێکی که له ژیانی خه‌ڵکی ئه‌و سه‌رده‌مانه ده‌دوێ ، به‌دیارده‌که‌وێ» (٧٦ ، ٣٥٣) .

ئیتر به‌م جۆره ئه‌خلاتیش بووه به یه‌کێ له‌و شاره کۆنانه‌ی که سه‌ر به‌میرنشینی بدلیس بوون . ناوچه‌یێکی دیکه‌ی سه‌ر به‌میرنشینی بدلیس ولاتی مووشه . مووش یه‌کێکه له شاره هه‌ره کۆنه‌کان . بدلیسی نووسیویه : «باووباپیرانی من که لێره فه‌رمانڕه‌وایی‌یان کردووه ... له‌سه‌ر چیاکان قه‌ڵایێکی نوێ‌یان ڕۆنابوو» (٧٦ ، ٣٥٣) . مووش ڕاستانی چاك‌و نه‌ورایی باش‌و لێڕه‌واری ده‌وله‌مه‌ندیشی زۆرن . به‌وه‌ی که چۆمی فورات به باکووری ڕاستانه‌کانی مووش‌و قه‌ره‌سوو به ناوه‌ندی‌دا ده‌ڕۆن ئه‌مه دیمه‌نێکی خۆکردی جوانی پێ‌به‌خشیوه .

یه‌کێ له ناوچه‌کانی دیکه‌ی بدلیس ناوچه‌ی خنۆسه . خنۆس زۆزان‌و کوێستانی زۆر جوانی هه‌ن . به پێی کتێبه‌که‌ی کاتب چه‌له‌بی ناوچه‌ی خنۆس یه‌کێ بووه له ناوچه‌کانی سه‌ر به‌میرنشینی بدلیس (١٠٣ ، ٤١٥) .

له خنۆس گۆلێ هه‌یه ، حه‌وت کیلۆمه‌تر دڕێژه ، گۆلێ شلوێی پێ‌ده‌ڵێن (٧٦ ، ٣٥٥) .

بێ‌لەمە ، دوو کانیاوی بە کوڵی جوانیش لە جوانیی خۆکردی ئەم شارە زێدەدەکەن‌و هێندەی دیکەی دەرازێننەوە • بوختیش‌و خنۆسیس لە ڕووی دەسکەوتخێزی‌و بڕشتەوە بایەخێکی گەورەیان هەبووە •

خەڵکەکە :

خەڵکی میرنشینی بدلیس لە چاو خۆی‌دا تارادەیێ لە ڕەگەزی جۆراو جۆر پێکهاتبوو • لەم وڵاتە مالە ئاسووری‌و ئەرمەنی‌یێکی زۆر بەرچاو دەکەوتن • بەڵام زۆربەی خەڵکەکە لە تیرەو هۆزەکانی کورد پێکهاتبوون • « شەرەفنامە » دەڵێ : « چوار هەزاری خەڵکەکەی میرنشینی بدلیس ئەرمەنی بوون »[١٢] (٧٦ ، ٣٤١) •

بە پێی « شەرەفنامە » بیست‌و چوار بنەچەکەی هۆزی کورد لە میرنشینی بدلیس دەژیان (٧٦ ، ٣٦١) • بەم پێیە ئەگەر هەر هۆزێ ، دوو هەزار کەسی بەرکەوێ دەتوانین بڵێین ئەو سەردەمە تەنها میرنشینی بدلیس ٤٨ هەزار کەسی تێدا ژیاوە • بەڵام بە پێی قسەی شەمسەددین سامی کە لەپاشان نووسیویە ، ئەم میرنشینە ١٧٢ گوندو سێ هەزار کەس بووەو سێ‌یەکێکی ئەم خەڵکەیش ئەرمەنی بوون»[١٣] (٨١ ، ١٢٣) •

بەم پێیە زانیاری‌یێکی «شەرەفنامە» لەمەڕ ژمارەی خەڵکەکەوەی نووسیوە لەگەڵ زانیاری‌یەکەی «قاموس الاعلام»ەکەی شەمسەددین سامی‌دا جیاوازە • بەڵای ئێمەوە هەردوو نووسیار ڕاستیان نووسیوە • بەڵام ئەوەی ئەم جیاوازی‌یەی هێناوەتە گۆڕێ ڕووداوی کۆمەڵایەتی‌و سیاسین • واتە هەروەك لە میرنشینەکانی دیکەی کورددا ڕووی‌داوە ، میرنشینی بدلیسیش هەر لەپاش وەژێر دەسەڵاتکەوتنی دەوڵەتی عوسمانی ژمارەی خەڵکەکە وردە وردە ڕووی کردۆتە کەم‌وکورتی‌و داوێتیە باری کزی • هۆزی بنەڕەتی ئەمەیش دەبێ لە شەڕوشۆڕەکانی نێوان عوسمانی‌و ئێران‌دا بدۆزینەوە •

هۆزی هەرە بەهێزی کوردی میرنشینی بدلیس هۆزی ڕووزەکی بووو

هەر لەبەر ئەمەیشە کە ئەم هۆزە دەورێکی زۆر گەورەی لە مێژووی ئـەم میرنشینەدا گێڕاوە .

بدلیسی دەنووسێ : «ئەو شا بەهێزانەی کەوتبوونە سەر کەلکەڵەی داگیرکردنی کوردستان دەبوو لەپێشان لەگەڵ فەرمانڕەوایانی بدلیس و هۆزی ڕووزەکی‌دا بەشەڕبێن ، چونکە بەبێ وەژێربارهێنانی هۆزی ڕووزەکی هیچ هۆزێکی دیکەی کوردیان بۆنەدەهاتە ژێر بارو هەموو کردو کوششێکیان خەیاڵی خاو بوو » (٧٦ ، ٣٦٠) .

خەبات و بەربەرەکانێیێکی کوردی بدلیس لە ساڵی ١٤٧٩ ــ ١٤٨١دا لە دژ فەرمانڕەوایـانی ئاق‌قۆیونلووو لە سـاڵی ١٥٣٥ ــ ١٥٨٣دا لـە دژ دەسەڵاتو ئاغایەتیی عوسمانی کردوویانە دەشێ بە نموونـەی ئـازایەتی و خۆڕاگریی هۆزی ڕووزەکە لەقەڵەم بدرێ .

لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە : «هێندەی بەردی قەڵای بدلیس سەری هۆزی ڕووزەکی بڕدراوە» (٧٦ ، ٣٦٠) . لەبەر ئەمە فەرمانڕەوایی بدلیس سەبارەت بە زۆریی هۆزی ڕووزەکی لەسەرێکەوەو ئازایەتی و میرخاسی و گەرناسیان لەسەرێکی دیکەوە ، بەدرێژایی سەدەکان هەر بە دەست میرانی ئەم هۆزە ئازاو نەبەزەوە بووە .

مێژووی سیاسیی بدلیس : بە پێی نووسینی بدلیسی ڕدێن سپی‌یانی ڕووزەکی عیزەددین و زیائەددین کە هەرتکیان برابوون و بە نژاد ، بنەچەکەی کیسرا[١٤] بوون ، لە ئەخـلاتەوە بۆ بدلیس بانـگ کراون (٧٦ ، ٣٦٠) . عیزەددین دەبێ بە فەرمانڕەوای بدلیس و زیائەددین دەبێ بە فەرمانڕەوای حەزۆ ، کە ساسۆنیشی پێدەگوترێ . بەڵام لەپاشان زیائەددین بە فڕوفێـڵ فەرمـانڕەوایی بدلیس داگیردەکاو عیزەددینی برای دەتێرێ بۆ حەزۆ . بە بنەچەکە چوونەوە سەرکیسرای فەرمانڕەوایانی بدلیس لە «شەرەفنامە»دا بە ڕاشکاوی بەرچاو دەکەوێ (٧٦ ، ٣٦٢) .

پاش مردنی زیائەددین ، پاشماوەکانی دوابەدوای یەك فەرمانڕەوایی بدلیسیان کردووە . نووسیاری «شەرەفنامە» دەنووسێ : «هەر لە پاش ۱۱۰ ساڵ بدلیس بە دەست ئەو بنەماڵەیەوە نەماوەو کەوتۆتە دەستی بیانی» (۷٦ ، ۳٦۲) . چونکە میرنشینی بدلیسیش وەك میرنشینەکانی دیکەی کوردستان کەوتۆتە ژێر دەسەلاتی سەلجووقی‌یەکانەوە .

بدلیسی دەڵێ : «ئەوانەی لە میژوودا نێویان نووسراوەو بەرچاوم کەوتبن ۱۸ کەسن‌و لە ٤٥ ساڵ پترە فەرمانڕەوایی دەکەن» (۷٦ ، ۳٦٤) .

دەوڵەتشای سەمەرقەندی دەڵێ : « سوڵتان جەلاڵەددینی خوارەزمشا بەرانبەر لەشکری مەغوول بەزی‌و هاتە ئازەربایجانو لێرەش هەڵی‌نەکرد ، چووە بدلیس‌و لەوێندەرێ کێژی مەلیك ئەشرەفی هێنا »[۱۵] (٦٦ ، ۱٦۲) . بدلیسیش لە کتێبەکەی خۆی‌دا هەر ئەم ڕووداوەی وەك دەوڵەتشای سەمەرقەندی نووسیوەو دەڵێ : « کە سوڵتان جەلاڵەددین لە ساڵی ۱۲۲۵دا هاتە بدلیس ئەوسا مەلیك ئەشرەف فەرمانڕەوابوو » (۷٦ ، ۳٦۹ ، ۹۷ ۳۳٤) .

مەلیك پێش ئەوەی بێ بە فەرمانڕەوای بدلیس لە شام ژیاوەو بوو بە سەرلەشکری ئەیوبی‌یەکان . ئەم پیاوە بێ ئەوەی سەر بە هیچ شایەك بێ بۆ چەندێ سەربەخۆ فەرمانڕەوایی کردووەو پاشان مردووە . لەپاش وی مەلیك مەجدەددینی برای ئەرکی میرایەتیی لە ئەستۆی خۆ گرتووە . بدلیسی دەنووسێ : « لەپاش وی (لە پاش مەلیك مەجدەددین) کوڕەکانی یەك لە دوای یەك فەرمانڕەوایی‌یان کردووەو تا سەروبەندی ئەمیر تەیموری گورگانی کەسیان تخوون نەکەوتووە» (۷٦ ، ۳۷۲) . لەم سەردەمەدا ڕووداوێکی ئەوتۆ لە میرنشینی بدلیس کە شایانی نووسین‌بێ ڕووی نەداوە .

دوای مەلیك مەجدەددین باسی فەرمانڕەوایی عیزەددین‌و ئەمیر ئەبوبەکرو میر شێخ شەرەف‌و پاشان میر زیائەددینی هاوچەرخی تەیموری لەنگ کە بە دیداری یەکدی گەیشتوون دوابەدوای یەك لە «شەرەفنامە»دا

تۆمارکراوە • بەڵام بە گوێرەی هێندێ سەرچاوەی دیکەی ئەو سەردەمە فەرمانڕەوای بدلیس لە سەردەمی تەیموری لەنگدا میر زیائەددین نیە ، بەڵکو حاجی شەرەفەو ئەم بە دیداری تەیموری لەنگ گەیشتووە •

شەرەفەددین عەلی یەزدی کە باسی لە سالی ١٣٩٣دا بۆ ولاتی کوردستان هاتنی تەیموری لەنگ دەکا ، دەڵێ : « حاجی شەرەف ، فەرمانڕەوای بدلیس کە لە سەرانسەری کوردستانداو بە سەرڕاستیو یەکڕەنگی ناووبانگی ڕویشتبوو بە دیداری تەیموری لەنگ گەیشتو ئەسپی چاکو ڕەسەنی بە دیاری پێشکێش کرد • تەیموریش پاداشتو خەلاتی خۆی دایەو بدلیسی لەگەڵ بەشەکانی دیکەیدا سەرلەنوێ بە خۆی دایەوە »[١٦] (٧٧ ، ٦٨٧) •

میژووونووسێکی زۆری ئەو سەردەمە (نظام‌الدین شامیو بوداق قزوینی) هەمان ڕووداویان لە کتێبەکانیاندا وەکو خۆی نووسیوە (١٢٦ ، ١٥٢ ، ١٥٤ ، ٢١٦) • بەنموونە ف• میتسۆپسکیش دەڵێ : «میر شەرەف هات بۆ کن تەیموورو بەوپەڕی ڕێزەوەی پێشوازێکردو سوڵحنامەو ڕێککەوتن نامەی دایەو بەمە سەرانسەری ولاتەکە سەرسووڵو ئاسوودە بوو » (٤١ ، ١٤) •

بدلیسی دەڵێ : « حاجی شەرەف کلیلی قەڵای بدلیسو ئەخلاتو مووشو قەڵاکانی دیکەی برد ، چوو بۆ دیداری تەیموور لەنگو دیاریی گرانبایی پێشکێش کرد • تەیموریش پێشوازێکی گەرمی لێکردو بە خەلاتو بەراتێکی زۆرەوەی ڕێزلێ ناو چەند ناوچەیێکی دیکەی بۆ هاویشتە سەر میرنشینەکەیو لەم بارەوە فەرمانێکیشی بۆدەرکرد » (٧٦ ، ٣٧٢) •

لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە ئەم فەرمانە تا سالی ١٥٣٣یش پارێزراوە•

بدلیسی دەنووسێ : «لە میرنشینی بدلیس‌دا هەراوهوریاو ئاژاوە ڕووی‌دا ، لە ساڵی ١٥٣٣دا شەرەفخان کوڕرا ، شەمسەددین خانی کوڕی کە لەگەڵ ڕووزەکی‌یەکان‌دا بەرەو ئێران چوون فەرمانەکەی تەیموورلەنگ‌و چەند فەرمانێکی شاکانی‌تریش لەم هەراوهوریایەدا لە ناوچوون (٧٦ ، ٣٧٣) . بەم جۆرە لەبارەی چاوپێکەوتنو بە دیداری یەک گەیشتنەکەی میر زیائەددین‌و تەیموری لەنگ نە لە «شەرەفنامە»داو نە لە سەرچاوەیێکی دیکەدا تووشی هیچ باس‌و خواسێ نایەین ، تەنانەت ئەو مێژوونووسانەی لەپاشان هاتوون‌و باسی مێژووی کوردستانیان نووسیوە دەڵێن ئەوەی چاوی بە تەیموورلەنگ کەوتووە حاجی شەرەفی فەرمانڕەوای بدلیس بووە (٧٦ ، ٣٣٥) .

بەم پێیە ، گومان لەوەدا نیی‌یە کە حاجی شەرەف فەرمانڕەوای بدلیس بووە ، بەڵام بە دیداری تەیموورلەنگ گەیشتنەکەی جێی گومانە ، چونکە وەک لە پێشەوە گوتمان فەرمانڕەوای بدلیس لەو سەردەمەدا حاجی شەرەفی کوڕی زیائەددین بووە . ئەمەیش بۆ بەڵگە لە «شەرەفنامە»ش‌و سەرچاوەکانی دیکەش‌دا باسی‌کراوە .

حاجی شەرەف بەو پەڕی ژیری‌و دووربینی‌یەوە ئەمەی لەپێش چاوگرتووەو لەگەڵ دۆستێکی بەهێزو دەسەڵاتداردا ڕێک‌کەوتووەو بەمە توانیویە سەربەخۆیی خۆی بارێزێ .

پاش حاجی شەرەف مەلیک شەمسەددینی کوڕی (لە دەوروبەری ١٣٩٩ ــ ١٤٢٥دا) بووە بە جێگری باوکی‌و چۆتە سەر تەختی فەرمانڕەوایی بدلیس .

سەردەمی مەلیک شەمسەددین لە مێژووی میرنشینی بدلیس‌دا بە سەرسووکی‌و کپی‌یەوە بەسەرنەچووە . لەسەردەمی تەیموورلەنگ‌دا

قەرەیوسفی قەرەقۆیوونلووی قاچاخ پاش مەرگی تەیموور ، لە ساڵی ١٤٠٥دا لەگەڵ هاوپەیمانو پەیڕەوانی خۆیدا لەپێشان هەڵاتووە بۆ دیاربەکرو پاشان پەنای وەبەر فەرمانڕەوای بدلیس ، مەلیك شەمسەددین بردووە • بە پێی نووسینی ف• میتسۆپسکی مەلیك شەمسەددین بە نانو نمەکەوەی پێشوازلێکردووەو بە چەکو ئەسپو هێسترو هەموو پێداویستیکی شەڕ ئامادەو تەیاری کردووە (٤١ ، ٢٢ ــ ٢٣) •

خوندە میر دەنووسێ : «کاتێکی قەرەیوسف بۆ دیاربەکر هات ، لەگەڵ فەرمانڕەوای ئەخلاتو بیلپیس[١٧] (بدلیس ش• م) مەلیك شەمسەددیندا دۆستایەتی گرتو بوو بە خزمی • مەلیك شەمسەددین کچی قەرە یوسفی هێنا » (٤٦١ ، ٦٤) •

بدلیسی دەنووسێ : « قەرە یوسف کێژی خۆی لە مەلیك شەمەددین مارە بڕی • مەلیك شەمەددینیش ناوچەی پاسینو ئۆنیکی خستە ژێر دەستی » (٧٦ ، ٣٧٦ ، ٩٧ ، ٣٣٦) •

ئیدی بەم تەرزە پاش ئەوە کە قەرە یوسف بڕێ هێزی لە دەوری خۆ خڕکردەوە لە ساڵی ١٤٠٦دا هەلیکوتایە سەر قەڵای چوخورسەعد کە بە دەست ئەبوبەکری نەوەی تەیموورلەنگەوە بوو • لەو شەڕەدا قەرە یوسف سەرکەوتو جگە لەم قەڵایە قەڵاکانی مەرەندو نەخچەوانو شەروورو ماکۆیشی داگیرکرد •

بە گوێرەی نووسینی فۆن هاممەر فەرمانڕەوایی بنەماڵەی قەرە قۆیوونلووەکان لە ساڵی ١٣٧٥ەوە تا ساڵی ١٤٦٧ درێژەی بووە (٩٩ ، ١٧) •

پشت بە زانیاریی سەرچاوەکان هەرچەندی هێزو دەسەڵاتی قەرە یوسف بە ڕادەیێ گەیشتبوو قەرە یوسف بە ــ کوڕم ــ ی تێوەبرد» پەرەی دەستاندو بە ڕمێنو بڕەوتر دەبووو مەیدانی قەڵەمڕەوی میرنشینەکەی

هێندەی دیکە بەربلاوترو فرەواتر دەبوو . عەبدوڕەززاقی سەمەرقەندی لەم بارەوە دەنووسێ : «دۆستایەتی و نێوان تەبایی میر شەمسەددین و قەرە یوسف بە ڕادەیێ کەیشتبوو قەرە یوسف بە ـ کوڕم ـ ی نێودەبرد» (٧٦ ، ٣٧٦ ، ٩٧ ، ٣٣٧) .

ئیدی بەم جۆرە ئەم دەستێ کەڵی و ڕێك کەوتن و نێوان خۆشی یە لە دڵ بنەماڵەی تەیموور تا دەهات بنچەسپترو پتەوتر دەبوو . کە قەرە یوسف بوو بە شا هەرێمەکانی مووش و ئەخلاتیشی بە سیورغال[١٨] وەسەر میرنشینی بدلیس خست و بە فەرمانی ڕەسمیش چەسپاندی :

ڕەنووسی فەرمان

فرزەندانی زۆر خۆشەویست خوای بەرز بە منتان بێڵێ ـ سەردەستان و سەرپەلان و سەرلقان و سەرهەنگان و سەرداران و ئەمیران و گزیران و سەروەران و کوێخایان و ئاغایان و مەلیکانی کوردستان و بۆرەپیاگ و دەشتەوان و بازرگان و سەرناسانی دانیشتوانی بدلیس و ئەخلات و مووش و خەنووس و دەوروبەریان و ئەوانەش کە سەربەوانن ، با بزانن : کە بێ هیچ ڕۆدەروایسی دڵسۆزی بێ کەمایەسی و یەکڕەنگی ، بێ تڵتەو خڵتەو فیداکاری ڕیشەداری کوڕی گەورەو پایەبەرزو بە ئاوەزو چاکەحەزو دەفریارەسی بێدەسان و پێکهێنەری مەبەسانم میری میرەکانی عەجەم : میر شەمسەددینی سەربڵند لە ئەندازەبەدەر بووە ـ لە خودام دەوێ هەرگیز پایەی نەوی نەوێ و هەتا قیامەت سەلامەت بێ چی ئاواتە دەستی کەوێ ـ ئێمەش لە لای خۆمانەوە بۆ پاداشی شایانی ئەو بە ئەرکی خۆمانسان زانی کە وەك ڕۆژانی ڕابراو جەنابی میری ئاوبراو بە هەموو جۆر چاودێری و بەزەمین پێ بەخشینی زۆر بیبەینە سەرووی ئامپایان . لەو بارەوە دڵی نەرمی پڕ بەزەیی شاهانەمان جارێ وەکوو دەمخۆشکەرە ئەم فەرمانەمانی دەڵێند : مەزنایەتی و میرایەتی و دەستەڵاتو باج و پێتاکی دیوانی بدلیس و ئەخلاتو خەنوس و

موش‌و دژو قەڵاکانی‌تـرو زیـادەپـارچەی سـەرخراوو پـاژەزەمینی لاوەیی دەپاڵخزاوو ڕەپاڵنراو کە دەپێشداش هەر هی خۆی بوون لەنوێ پێی‌دەبەخشینەوەو نابێ کەس بەشی تێدابێو بەوهۆیەوە ئەم فەرمانە ڕوانەمان ــ دەی خودا پیرۆزی کاتن ــ لەسەر هەموو هاوولاتیان پەخش‌کراو بریاردرا کە میری دەست‌نیشان‌کراو ناوچەو مەڵبەندو پاوانو دەشت‌و کەژو ئاوی‌و بەژێ کەبوویەتی هی خوێەتی‌و بەسەریانۆ هەمەکارەس‌و نابێ کەس بە نیازی هاوبەش هیچ کاتێ بەلای‌دا بچێ یان لە دەورەشی هەڵخولێو کەس نـەکا دەست‌و پیوەندی تووشی هەراو کێشە بکا . هەرکێش بزانین ناباڕەو لیچی لەم فەرمانە خواڕە دەکێشرێتە پای قەنارەو سزای زۆربێڕەزای دەدرێ . ئەرکی شانی کارداران‌و سەرکارو کارکوزاران‌و ڕیش‌چەرموان‌و سەرناسان‌و تێشتەچێو دانیشتوانی بدلیس‌و ئەخلات‌و موش‌و خەنووس‌و شوێنەکان‌و کێلکەکان‌و پاسداران‌و دژدارانە : هەمیشە زەلامەکانی میری پایەداری کوڕم بە گەورەی خۆیان بزانن‌و بە ڕاسپێری‌و ئامـۆژگاری‌و پەنـدی ڕێـندو بەهرەمەندی ڕەفتاربکەن‌و مل بۆ دۆزی بچەمێنن‌و خاوی‌و خلیسکی نەنوێنن. هەر تەگەرەو گرێ‌یەکیشیان دێتەبەر پەنا بە پیاوی ئەو بەرن‌و هەر پسوولەی ئەو وەخوێنن‌و بەسەر شۆپی ویدا بڕۆن تا سەروماڵ نەدۆڕێنن . ئەو فەرمانە باوەڕنامە دەی مانگی مەولوودی ساڵی : هەشتصەدوبیست نویسەراو بـە ئیمزای بەرزو جێگەورە ڕازێنراوەو خەملێنـدرا (وەرگـێڕانی هـەژار ل : ۷۰۱ ، ۷۰۲) .

لە ساڵی ۱٤۲۰دا قەرە یوسف مرد ، هەر لەپاش مردنی بە چل ڕۆژ شاهروخ میرزای کوڕی ئەمـیر تەیموور هـاتە کوردسـتان . بـە پێی سەرچاوەکان : «کاتێ شاهروخ میرزا لە شوێنێ ، لە ناوچەی ئەخلات کە «مەرکو»ی پێدەڵـێن ، دەهێـورێ ، فەرمـانڕەوای بدلیـس مەلیـك شەمسەددینیش لەگەڵ میرانی دیکەی کوردستاندا چـاوی بە شـاهروخ

دەکەوێ و پەیڕەوایەتیی خۆی لێڕادەگەیێنێ » (٧٦ ، ٣٧٨ ــ ٣٧٩) • پاش ئەمە ئیتر شاهروخ میرایەتییەکەی بۆ تەسدیق کردووە •

بەم ئاوایە ، میر شەمسەددین بەوەی کە چەنانێ لەگەڵ قەرە یوسف و پاشان لەگەڵ شاهروخ میرزادا تێوانیان خۆش بووە ، توانیویە سەربەخۆیی خۆی بپارێزێ • ئەم زاتە لە چاو کەسانی ســەردەمی خۆدا پیاوێــکی ژیرو سیاسی بووە • لە ناو کورددا بە شەمسەددینی گەورە (شمس‌الدین الکبیر) ناسراوە •

بە گوێرەی « شەرەفنامە » مەلیك شەمەددین خودبەشی بەتێــوەوە خۆیندراوەتەوەو دراویشی بە تێوەوە لێدراوە » (٧٦ ، ٣٧٩) • ئیدوارد براون دەنووسێ : « ئیسکەندەری قەرەقۆیونلوو دەگەڵ شاهروخ بەشەڕ هاتو بەزاندی ...لە سالی ١٤٢٥دا فەرمانڕەوای ئەخلات ، شەمــەددینی بەزاند » (٥١ ، ٦٦) •

لەم ڕاستییانە ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە سەردەمی مەلیك شەمــەددین بۆ میرنشینی بدلیس سەردەمێکی هەرە بەرزو بە بڕەوو ڕمێن بووە • هەر لەبەر ئەمەیشە کە ڕووداوی مردنی ئەم زاتە چ لە سەرچاوەکانداو چ لــە نووسینی لێکۆڵەوانانداً بەر ناوەندی سەرنجی میژوونووسان کەوتووەو زۆری بە تەنگەوە هاتوون •

ف• میتسۆپسکی مردنی ئەم میرەی بە ڕوونکردنەوەیێکی بەربلاوەوە نووسیوە ، دەڵێ : «ئیسکەندەری کوڕی قەرە یوسف لە سالی ١٤٢٥دا هاتە باکەش[١٩] (بدلیس م• ش) ، داوای قەڵای ئەخلاتی لــە میر شەمسەددینی میردی خوشکی کرد ، بەڵام میر شەمسەددین ئەم داوایەی ئیســکەندەری ڕەتکردەوەو ئەویش لەسەر ئەمە کوشتی » (٤١ ، ٢٧) •

مردنی میر شەمسەددین لە «شەرەفنامە»دا بــەم جــۆرە نووسراوە :

«لەبەر ئەوەی کە ژنەکەی میر شەمسەددین کچە تورکمان بوو ، زۆری حەز لە سواری‌و جریدبازی دەکرد • میر چەند جارێکی ژنەکەی تەمێ کردبوو : کە ئەم کارە لە نێو کوردەواری‌دا فەهێت‌و شووڕەیی‌یە ، بەڵام ژنە بە گوێی میر ناکا • میریش تووڕە دەبێ لێی دەداو دداتێکی دەشکێنێ ، ژنەش ناکاتە نامەردی ، یەکڕاست ددانە شکاوەکەی بۆ ئیسکەندەری برای دەنێرێ • ئیسکەندەرە شێتیش دێ ، میر شەمسەددین دەکوژێ» (٧٦ ، ٣٨٠) •

نووسیار ئەم ڕووداوە وەك نەقڵ دەگێڕێتەوە وای بەدیاردەخا کە هۆی بنەڕەتی کوژرانی ئەمیرکەبیر (میر شەمسەددین) ئەوە بووە کە لە دەربـاری شاهرووخ نزیك کەوتۆتەوە (٧٦ ، ٣٨١ ، ٢٤ ، ١٤٩) •

ئەگەر ناکۆکی‌یە کۆمەڵایەتی‌یەکانی سەروبەندی نووسیار لەپێش چاو بگرین دڵنیا بە قسەکەی دواین ئاودەخواتەوە ، چونکە میر شـەمسەددین وەختی خۆی بۆیە لەگەڵ فەرمـانڕەوایی قەرەقۆیونلوودا ڕێك‌کەوتبوو ، تا سەربەخۆیی میرنشینەکەی پێ‌بپارێزێ • دیـارە کە فەرمـانڕەوایی قەرەقۆیونلووەکان ڕووی لە کزی‌و بێهێزی کرد ، دەبوو خـۆی وەپـاڵ فەرمانڕەوایێکی بەهێزو بەدەسەڵات دابا ، دەنا نەی‌دەتوانی سەربەخۆیی میرنشینەکەی بپارێزێ • جا لەبەر ئەم هۆیە ، شەمسەددین کە خۆ لە دەرباری شاهرووخ نزیك دەخاتەوە ئەمە کارێکە پڕبەپڕی سرشتی ئەو سەردەمەیـەو دەبوا هەر وا بکرێ • بەڵام ئەم خۆنزیك‌خستنەوەیە لە دەرباری شـاهرووخ کە دژمنی بنەماڵەی قەرەقۆیونلوو بوو ئیسکەندەری تووڕە کردبووو بوو بە هۆی کوژرانی میر شەمسەددین •

هێندێ لەو مێژوونووسـانەی ، چ لەسەردەمی حـاجی شەرەف‌و چ لەسەردەمی جێگری وی‌یان کۆڵیوەتەوە ڕووداوەکانیان بە پێی سەرچاوەکان ڕوونکردۆتەوە ، بەڵکو بە شێواوی‌یان باس‌کردووە •

لە «شەرەفنامە»دا گوتراوە : «ئەو فەرمانەی تەیموری لەنگ بە حاجی

شەرەفی بدلیسیی دابوو ، تا سالی ١٥٣٣یش هەر مابوو • بەڵام بە بۆنەی هەراو بگرەو بەردەی بێ پشووی ئەو سەروبەندە شەرەفخان کوژراو میر شەمسەددین خانی کوڕی بەرەو وڵاتی ئێران چوو(٢٠) • ئا لەم تێکەوڵێکەیەدا فەرمانەکەی تەیموورى لەنگ لەگەڵ فەرمانەکانی شاکانی دیکەدا بۆ خۆی لەناوچووە» (٧٦ ، ٣٧٣) •

لێکۆڵەوانی ئاڵمان فرێچ سەرەڕای ئەوەیش کە پشتی بە «شەرەفنامە» بەستووە ، ڕووداوەکەی بە هەڵە ، بەم جۆرە نووسیوە : «پاش مردنی حاجی شەرەف میر شەمسەددینی کوڕی بوو بە میری بدلیس» (٩٧ ، ٣٣٦) • لە «شەرەفنامە»دا هەرچەندە باسی چوونە ئێرانێی نووسراوە ، بەڵام لەمەڕ گەڕانەوەی هیچ نەنووسراوە (٩٧ ، ٣٣٦) •

فرێچ تەنانەت مێژووی ڕووداوەکانیشی بە هەڵە نووسیوە • حاجی شەرەفی کە لە سەرەتای سەدەی ١٥ هەمدا میری بدلیس بووەو میر شەمسەددینی کوڕی لەگەڵ میر شەرەفخانی نێوەڕاستی سەدەی ١٦ هەمداو شەمسەددین خانی کوڕیدا تێکەڵ کردووە • وا دیارە فرێچ بە هۆی وێکچوونی نێوەکان سەری لێ تێکچووە • بە بەندوباوی کوردەواری نەوەی بەتایبەت لە نێو هۆزی ڕووزەکیدا ، بە نێوی باپیریەوە نێودەنرێ • وێ دەچێ فرێچ بەمەی نەزانیوەو بە گومانەوەی ڕووانیوەتە ئەوەی لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە •

ئەمە لە کتێبی «تاریخ الکرد وکردستان»ەکەی محمد امین زەکیش‌دا وەک کتێبەکەی فرێچ هەروا بە هەڵە نووسراوە • هۆی ئەمەیش ڕووڵو ئاشکرایە • محەمەد ئەمین زەکی لە لێکۆڵینەوەکانی‌دا نەهاتووە پشت بە «شەرەفنامە» ، کە یەکە سەرچاوەی مێژووی کوردە ، بەستێ ، بەڵکو هاتووە هەڵەکەی فرێچی کە کتێبێکی لە تەرزی « شەرەفنامە » داناوە ، دووپات‌کردۆتەوەو زۆربەی لێکۆڵینەوەکانی هەر لەم کتێبە وەرگرتووە(٢١)•

ئیمەیش بە پێی ئەم دەساوێژەی بەدەستمانەوەیە ، بیروڕای هەردوو نووسیاری تێوبراو بە پێکەڵی بەدواوە دەدەین و ڕەتی دەکەینەوە .

یەکێ لەو ڕووداوانەی سەروکاریان بە میرنشینی بدلیسەوە هەیەو بە ڕاستو ڕەوانی لێی نەکۆڵدراوەتەوە پاش مەرگی تەیموورلەنگ (١٤٠٥) هاتنی قەرەیوسفی قەرەقۆیونلوو بۆ میرنشینی بدلیس و کێڕی خۆ لە میر شەمسەددین مارەکردنێتی . نووسیاری وتاری «کورد» ب. ف. مینۆرسکی لە «ئینسیکلۆپیدیای ئیسلام»دا دەڵێ : «قەرە یوسف هات بۆ کوردستان ، میر شەمسەددین کێڕی خۆی لێ مارەکردو بەمە فەرمانڕەوایی خۆی پتەوو قایم کرد» (١٣٢ ، ١٢٠٦) .

ڕەشید یاسەمی پش لە کتێبەکەی دا (٦٩ ، ٢٠٢ ــ ٢٠٣) هەر ئەم ڕایە دووبارە دەکاتەوە . چونکە یاسەمی بۆ نووسینی کتێبەکەی زۆری پشت بە وتارەکەی ب. ف. مینۆرسکی بەستووە .

محەمەد ئەمین زەکیش (١١٧ ، ١٧٤) لە بەرگی یەکەمی کتێبەکەی دا هەمان ڕووداوی وەک ئەو نووسیارانەی لە سەرەوە تێومانبردن ، بێ کەم و زیاد دووبارە کردۆتەوە . بەڵام ئەو لە بەرگی دووەمی کتێبی «تاريخ الكرد وكردستان»ەکەی دا ، کە بە سەرناوی «تاريخ الدول والامارات الكردية في العهد الاسلامي»ەوە دای ناوە هەڵەکەی پێشووی دووبارە نەکردۆتەوەو ڕووداوەکەی بە گوێرەی سەرچاوەکان نووسیوە .

ئیمە کاتێ باسی ئەم ڕووداوەمان کرد وەک کتێبەکانی ب. ف. مینۆرسکی و خوندەمیرو بدلیسی (٤١ ، ٢٧ ، ٦٤ ، ٥٦٨ ، ٧٦ ، ٣٧٦) دەڵێن ، نەک میر شەمسەددین کێڕی خۆی بە قەرە یوسف داوە ، بەڵکو قەرە یوسف کێڕی خۆی بە میر شەمسەددین داوەو داوای کۆمەگی لێ کردووە . ئیدی بەم ڕەنگە ، پشت بە سەرچاوەکان ، دەتوانین بڵێین ئەو ڕووداوە لە

کتێبەکانی ب. ف. مینۆرسکی‌و ر. یاسەمی‌و محەمەد ئەمین زەکی‌دا بە هەڵە نووسراوە .

پاش مردنی میر شەمسەددین میر شەرەفی کوڕی دەبێ بە فەرمانڕەوا (١٤٢٥ ــ ١٤٢٨) . بەڵام میر شەرەف پیاوێکی نەکارەو تەوەزەڵو بی‌دەسەڵات بوو . « شەرەفنامە » دەنووسێ : « شەوانە لە کولخەنی گەرماوان‌دا دەنووست‌و بە ڕۆژ لە قەفەسێکی ئاسن‌دا دادەنیشت‌و دەی گوت، جێگای نێرەکەو ئێرەیە» (٧٦ ، ٣٨١) . بدلیسی دەڵێ : «سەرلەبەری تەمەنی خۆی بە فیڕۆ لەدەست داو شتێکی وای نەکرد مێژوو بۆی بنووسێ» (٧٦ ، ٣٨١) .

کاتێ میر شەرەف مرد ، شەمسەددینی کوڕی هێشتا منداڵ بوو . بدلیسی دەنووسێ : «کاروباری میرنشینەکەی (میرنشینەکەی شەمسەددین) شاهم خاتوونی دایکی بەڕێوەی دەبرد» (٧٦ ، ٣٨٢) .

فرێچ شاهم خاتوونی بە شاه خاتوون نووسیوە (٩٧ ، ٣٣٧) . محەمەد ئەمین زەکیش هەروەها بە هەڵە ، بە شاه خاتوونی ژنی شەمسەددینی نێوهێناوە(١١٧ ، ٢٣٨) . سەیر ئەوەیە هەردوو مێژوونووس وا بە دیاردەخەن کە ئەم زانیاریەیان پشت بە «شەرەفنامە» نووسیوە . کەچی «شەرەفنامە» نوسخەکەی پێتەربورگ‌و نوسخەکەی قاهیرەیشی ، هەردووکیان بە شاهم خاتوونی دایکی شەمسەددینیان نووسیوە (٧٦ ، ٣٨٢) .

لەبەر ئەوە ئێمە ڕای فرێچیش‌و محەمەد ئەمین زەکیش لەو بارەوە کە ژنەکە نێوی شاه خاتوون‌و ژنی شەمسەددینە بە هەڵە دەزانین .

ئیتر لەپاشان شاهم خاتوون لەبەر ئەوە کە نەی‌توانیوە کاروباری بدلیس بە ڕێکی‌وپێکی بەڕێوەبەرێ ، هۆزی ڕووزەکیی لێ بە گلەیی‌وگازن کەوتوون‌و لە ساڵی ١٤٠٣دا میرنشینەکە لە نێوان نەجیوزادانی ڕووزەکی‌دا

تەخشانو پەخشان کراوە • ناوچەی ئەخلات میر محەمەد ئاغا نەسیرەددین دەستی بەسەردا گرتووەو ناوچەی موشیش بەر عەبدورڕەحمان ئاغای قەوالیسی کەوتووە • لە ساڵی ١٤٣٢دا شاهم[٢٢] خاتوون مرد • تا ماوەیێ شاری بدلیس پڕبوو لە ئاژاوەو هەڵاڵو بگر • بەڵام میر شەمسەددین گەورە بووو میرایەتیی بەکەی وەدەستەخۆ گرت (١٤٣٢ ــ ١٤٣٦) • لە ماوەیێکی کەمدا سەرکەوتنێکی زۆری وەدەستهێناو نازناوی « میر شەمسەددینی کۆڵنەدەر»ی درایێ (٧٦ ، ٣٨٦ ــ ٣٨٧) • میر شەمسەددین چەندین خانومانی کۆمەڵایەتیی ڕۆناوە •

پاش میر شەمسەددین میر ئیبراهیمی کوڕی (١٤٣٦ ــ ١٤٣٨)لە جێی وی بووە بە فەرمانڕەوای بدلیس • سەردەمی ئەم میرە زۆری درێژە نەکێشاوەو بە سەرسووکیو بێ قڕەوبڕە بەسەرچووە • پاش مەرگی ئیبراهیم حاجی محەمەدی کوڕی چووەتە جێ (١٤٣٨ ــ ١٤٦٢) • میر حاجی محەمەد فەرمانڕەوایێکی ژیرو سەرگرانو سیاسی بووە • تەنانەت لە بەڕێوەبردنی کاروباری میرنشینەکەیدا سوودی لە ڕێزلێگیرانو دەسەڵاتی دەوڵەتە دراوسێکانی خۆی وەرگرتووە • میر محەمەد بنیاتنێی دالدەو خانومانێکی کۆمەڵایەتیی زۆرە لە بدلیس •

میر حاجی محەمەد وەسیەتی کردبوو ، لە پاش مردنی ئیبراهیمی کوڕی لە جێی وی ببێ بە فەرمانڕەوای بدلیس • سەردەمی فەرمانڕەواییی میر ئیبراهیم (١٤٦٢ ــ ١٤٧١) بە هێمنیو بێ کێشەکێش بەسەرچووە •

لە ساڵی ١٤٥٣ حەسەن بەگی بایەندوری (ئوزون حەسەن) کە لە دیاربەکرو ئەرمەنستان فەرمانڕەوا بوو ، لە ساڵی ١٤٦٨دا قەرەقۆیونلووەکانی بە زاندو بڕێ میرنشینی کوردیشی خستە ژێر دەستی خۆیەوە • ئوزون حەسەن بە بۆنەی ئەوەوە کە میرەکانی بدلیس خزمایەتیو دۆستایەتییان لەگەڵ قەرە یوسفی قەرەقۆیونلووودا دامەزراند بوو ، زۆری ڕێ لە میرنشینی

بدلیس دەبۆوە .

ئەبوبەکری تەهرانی دەنووسێ ، لە ساڵی ١٤٦٨ ــ ١٤٦٩دا ئـوزون حەسەن شارو قەڵایێکی زۆری لە کوردستان داگیرکرد . پێنج هەزار سواری بۆ گەمارۆدانی ویلایەتی بدلیسی کردە سـەری (٤٤ ، ٥٤٣) . بدلیسی دەڵێ ئوزون حەسەن داگیرکردنی قەڵای بدلیسی بە سڵێمان بەگی کوڕی بێژەن سپارد . کوڕی بێژەن (بێژەن ئۆغڵوو) قەڵاکەی سێ ساڵێ ڕێگ گەمارۆدا (٧٦ ، ٣٨٨ ، ١٠٣ ، ٤١٤) . لەبەر ئەوە کە گەمارۆدانەکە زۆری درێژەکێشا حاڵی بەرگری لێکەرانی قـەڵاکە زۆر پەرێشان بـووو سەبـارەت بـە بلاوبوونەوەی دەردو ئاهۆی جۆراوجۆر خەڵکێکی زۆر لەناوچوون . بەو پێیە «شەرەفنامە» نووسیویە ، لە بەرگری کەرانی قەڵا ، بە میر ئیبراهیمەوە، تەنها حەوت کەس مابوونەوە (٧٦ ، ٣٨٩ ، ١٠٣ ، ٤١٤) .

بە پێی سەرچاوەکان وا بەدیاردەکەوێ ، لەشکری ئاققۆیونلووەکان لە لایەن بەرگری کەرانی قەڵای بدلیسەوە تووشی بـەربەرکانێیەکی زۆر توند بوون . ئەبوبەکر تەهرانی دەنووسێ : «لە ساڵی ١٤٧١دا« ئوزون حەسەن»ی ساحیبقڕان بە سەرکردایەتیی سڵێمان بەگی پـورناك (بێژەن ئۆغڵوو)و بایەندور بەگ لەشکرێکی دوو هەزار کەسیی سەرلەنوێ بـۆ سەرقەڵای بدلیس نارد » (٤٤ ، ٥٥٩) . شاعیری پەسنوێژی سڵێمان بەگ، کوڕی مەحموود (مەحمـوود ئۆغڵوو) بەربـەرەکانێی سەرسـەختانەی سەرلەبەری تیرەو هۆزە کوردەکانی بدلیسی لەدژ ئاق قۆیونلـووەکان بـە هەڵبەست هۆنێوەتەوە ، دەڵێ :

« چ جار سەر بۆ سولەیمان نانەوێنن کوردی بدلیسێ

ڕەگەز کورد یاری ئاورگێکە ئاوری هەر بنایسێ » (٧٩ ، ٣٨٩).

(تەرجەمەی هەژارە)

شەڕی دوورودرێژخایەن میرنشینی بدلیسی لە هەموو سەرێکەوە لە دەستوپێ خستو لەبەر ئەمە میر ئیبراهیم داوای ڕێک‌کەوتنی کرد • بدلیسی دەڵێ ، حەسەن بەگ ئەنگوستیلەیێکی بە نیشانەی بۆ ڕێک‌کەوتن ئامادەبوون بۆ میر ئیبراهیم نارد (٧٦ ، ٣٨٩) • بەڵام ئەبوبەکری تەهرانی دەنووسێ کاتێ میرە گەورەکانی بدلیس سەرپاك گەمارۆدران میر ئیبراهیم یاری‌کارەکەی خۆی لەگەڵ دایکیدا بۆ تەکاکاری نارده کن ئۆزوون حەسەن ، ساحیبقڕانیش لێی‌خۆش‌بووو لەشکرەکەی لە گەمارۆدانی بدلیس کێشاوەو چوو مووشی گەمارۆدا (٤٤ ، ٥٤٣) •

بە لای ئێمەوە هەردوو میژوونووس باس‌وخواسی شەڕوهەراکەی بدلیسیان بەڕاستی نەنووسیوە • بەڵام ئەم نوختەی جیاوازیەی نێوانیان لە دەمارگیریی نەتەوەیی‌یەوە هاتۆتەگۆڕێ •

سەرەنجام ، هەردوولا بە ڕێک‌کەوتن قایل‌بووزو میر ئیبراهیم بەرەو تەورێز چوو ، بۆکن ئوزوون حەسەن ، بە پێی «شەرەفنامە» دوازده کەسی بە شان‌وشکۆو گرەگر لە هۆزی ڕۆژەکی لەگەڵ میر ئیبراهیمدا هاتوون بۆ ئازەربایجان (٧٦ ، ٣٩) •

ئوزوون حەسەن میر ئیبراهیمی بۆ ناوچەی قوم دوورخستەوەو بە ڕواڵەت گۆیا کارێکی شیاوی پێڕەوادیتووە ، بەڵام ڕاستت گەرەکە میری بە بارمتە لەوێ دانابوو ، چونکە هەر لەپاش گرتنی قەڵای بدلیس بەربەرەکانێی کوردەکان لە میرنشینی بدلیس لە دژ ئاق‌قۆیونلووەکان هەر پێوەدەچووو نەدەبڕایەوە • تەنانەت دەستەیێك لە کوردی بدلیس بە ناوی یاریکاریی حەسەن عەلی بەگی میری مووشەوە بەرەو ناوچەی مووش بزووتن • ئەبو بەکری تەهرانی دەنووسێ : «ساحیبقڕان هەرکە ئەم هەواڵەی بیست سۆفی خەلیلی بەکتاشیی نارد ، هەموویانی بەدیل‌گرتن ••• و چاوی هەموشیانی هەڵکۆڵی» (٤٤ ، ٤٦٣) •

ئیدی بەم جۆرە میرنشینی بدلیس لە سالی ١٤٧١ەوە تا سالی ١٤٩٨ بە دەست فەرمانڕەوایی ئاق‌قۆیونلووەکانەوە مایەوە • هەر لەو سەروبەندەدا هۆزی ڕۆژەکی هەرچەندە لە دژ ئاق‌قۆیونلووەکان چەندین جار ڕاپەڕین ، بەڵام سەرنەکەوتن و بەزین (٧٦ ، ٣٩) •

لە سالی ١٤٧٧دا ئوزوون حەسەن مردو فەرمانڕەوایی ئاق‌قۆیونلوو بە مەرگی ئوزوون حەسەن دایە بـاری کزی‌وکەنەفتی • ئەو کوردانـەی سوودیان لەم بارو دۆخە وەردەگرت نەیاندەویست سەر بۆ ئاق‌قۆیونلووەکان دانەوێنن •

بدلیسی دەنووسێ، یەعقووب بەگ، کوڕی حەسەن بەگ میر ئیبراهیمی لە قوم بە خنکاندن‌دا (٧٦ ، ٣٩٠) • یەعقووب بەگ وای دەزانی بە لەناودانی میر ئیبراهیم کوردی بدلیس دەمکـوت دەکا • بەڵام کارەکە بەو جـۆرە نەشکایەوە ، بەربەرەکانێ هێندەی دیکە توندو تیژ تر بووو پتری پەرەسەندە•

میر ئیبراهیم سێ کوڕی بە ناوی حەســەن عەلی‌و حوســەین عەلی‌و شا محەمەدەوە هەبوون • حەسەن عەلی‌و حوسەین عەلی کەلکیان لە ناکۆکی‌و ناتەبایی ئەو سەروبەندە وەرگرتو کەلکەڵەی ئەوەیـان کەوتە سـەر بین بە خێوی میرنشینە پشتاوپشت بۆبەجێماوەکانی خۆیان ، لە سالی ١٤٩٥دا هاتنە کوردستان ، لە پێشدا لە حەکاری ، لە نزیك بدلیسەوە گیرسانەوە ، چاوەڕێی هەلودەرفەتی لەباریان کرد • بەڵام لەم سەروبەندەدا یاخیبوونی ئاســووریەکان کە لە میرنشـینی حەکاری بوون نەخشـەی کارەکەی لێتێکدان • بدلیسی دەنووسێ : «لە هەنگامەی شەڕی نێوان عیزەددین شێر ، میری حەکاری‌و یاخیبەکان‌دا حەسەن عەلی‌و حوسەین عەلی کوژران» (٧٦ ، ٣٩٢) • پاش ئەمە سێیەم کوڕی میر ئیبراهیم ، شا محەمەد لە قومەوە هات بۆ ویلایەتی بدلیس • شا محەمەد بە یارمەتیی هۆزی ڕۆژەکی قـەڵای بدلیسی گرتو مافی بە میرات بۆ بە جێماوی خۆی وەرگرتەوە (١٤٩٨ ــ

١٥٠٠) • شا محەمەد پاش ئەوەی نەختێ خـۆی گرتەوە شـەرەف بەگی ئامۆزای لە ویلایەتی ئوروخەوە کە هی هۆزی بەختی بوو ، هێنا لە ناوچەی مووش بە نوێنەری خۆی دای‌مەزراند • بەڵام فەرمانڕەوایی شا محەمەد زۆری درێژە نەکێشا ، شا محەمەد لە ساڵی ١٥٠٠دا مردو کوڕێکی چکۆلەی بە تێوی ئیبراهیمەوە لە پاش بەجێما • لەبەر ئەمـە کاروبـار بەڕێوەبردنی میرنشینی بدلیس کەوتە دەست عەبدوڕڕەحمان ئاغای قەوالیسی کە یـەکێ لە نەجیوزادانی هۆزی ڕۆژەکی بوو[٢٣] ، بەڵام شێخ ئەمیری بڵباسی کە لە نارازی‌یانی نەجیوزادانی هۆزی ڕۆژەکی بوو لە دژ عەبدوڕڕەحمان ئاغـا کەوتە کنەو کەڵەکبازی‌و بڕیاری‌دا شەرەف بەگی مـیری مـووش بێنێتـە ویلایەتی بدلیس • بدلیسی دەڵێ ، ئیتر ئەوسـا زمـانشڕو کەتن‌گـێڕو چـاوچنۆکان دەستیان خستێ‌و تەبایی‌و تێوان‌کۆکیی ئامۆزایانیـان کردە ناکۆکی‌و دڕدۆنگی (٧٦ ، ٤٠٠ ، ٤٠١) •

میر ئیبراهیم بە یارمەتیی عەبدوڕڕەحمان قەوالیسی پێلانێکیان بۆ میر شەرەف دەبەر چاوگرت• وایان دانا کارێك بکەن میر شەرەف بێننە بدلیس‌و هەردوو گلێنەی چاوی هەڵکۆڵن• بەڵام شەرەف بەگ بەم پیلانەی زانی‌و نەهات بۆ بدلیس • «شەرەفنامە» دەڵێ ، میر ئیبراهیم وێڕای ئەوە کە چەنـد کاغەزی بۆ شەرەف بەگ نووسی ، بەڵام داواکەی ڕەتکردەوەو نەچـوو (٧٦ ، ٤٠١) • میر ئیبراهیمیش ئەمەی لە شەرەف بەگ کرد بە دەسپێچك‌و بیانگەو لێ‌بڕا لەشکر هەڵکاتە سەر ناوچەی مووش • بەڵام شەرەف بەگ بەم پیلانەی زانی‌و لەگەڵ لاگرانی‌دا خۆی بۆ شەڕ سازداو خزایە قـەڵای موشەوەو سەنگەربەندیی خۆی کردو وەك تـای تـەوراس ئـامادەی بەربەرەکانی‌و خەبات بوون • سەرەنجام هەردوو لەشکر پێك‌داهاتن ، لـەو پێك‌داهاتنەدا شەرەف بەگ سەرکەوت • چونکە زۆربەی هۆزی ڕۆژەکی لەسەریان دەکردەوەو داکۆکی‌یان لێدەکرد • بدلیسی دەڵێ : «لە گەرمەی

شەڕدا هۆزی ڕۆژەکی لە میر ئیبراهیم جوێبوونەوە چوونە پاڵ شەرەف بەگ» (٧٦ ، ٤٠٣) • میر ئیبراهیم و عەبدوڕەحمان ئاغا کە دێتیان کار بەو خاڵە گەیشتووە داوای پێکهاتنیان کرد • هەردوولا بە پێکهاتن ڕازی بوون• بە پێی پێکهاتنەکە میرنشینی بدلیس لەگەڵ ئەخلاتدا بە شەرەف بەگ دراو میرنشینی مووش لەگەڵ خنۆس‌دا بە میر ئیبراهیم درا • هەر لەپاش ئەم ڕێکەوتنە میر ئیبراهیم یەکسەر لە قەڵای بدلیس نانو خوانی بۆ میوان ڕازاندەوە و میر شەرەف دەستە پیاوێکی لە هاوەڵستانو یارانی نزیک و تێڕادووی خۆی دەگەڵ خۆدا بردە قەڵاو ئامۆزای هاتە پێشوازی و یەکدی‌یان دە هەمبێز گرت و زۆریان چاڵو خۆشی‌یان لێکردو چوونە سەرخوان • بەڵام ئەم ئاشتی‌یە پشووی زۆر درێژ نەبوو • بدلیسی دەڵێ ، لە شەوی میواندار‌ی و ڕابواردن‌دا لەپڕ شێخ میری بلباسی دەگەڵ چەند سەربزێوێکدا وەژوورکەوتن و میر ئیبراهیمیان لەسەر کورسی دابەزاندو لە پا هەتا مل زنجیر پێچ کردو ڕەپێچەکیان دا بۆ سووچی زیندان • ئیدی بەمە شەرەف بەگ بوو بە فەرمانڕەوای سەرانسەری وڵات (٧٦ ، ٤٠٥) •

میر شەرەف لە ساڵی (١٥٠١)ەکەوە تا ساڵی (١٥٣٣) بە ناوبڕ فەرمانڕەوایی بدلیسی بەڕێوەبردووە • سەردەمی فەرمانڕەوایی میر شەرەف لە مێژووی سیاسیی بدلیس‌دا یەکێکە لە سەردەمە هەرە سەخت و دژوارو نالەبارەکان • چونکە لەو سەردەمەدا ناکۆکیی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و ئێران لە سەر کوردستان گەیشتبووە ئێستقان •

لە ساڵی ١٥٠٧دا کاتێ شا سمایلی سەفەوی لە دیاربەکر گەڕایەوە میر شەرەف چووبوو بۆ دیدەنی و مەسەلەی چوونەپاڵ سەفەوی‌یانی ڕاگەیاندبووێ •

بدلیسی دەڵێ : «کاتێ شا سمایلی سەفەوی گەیشتە قەڵای ئەخلات میر شەرەف بە پیریەوە چووو پێشوازی لێکردو دیدەنی‌یەکی بە تەنتەنەو

سەنسەنەی بۆ سازدا • میر شەرەف پێسکێش‌و دیاریی گرانبایی بە شا پێشکێش‌کردو شایش خەڵاتی گرانبایی زۆری بە میرداو فەرمانڕەوانامەی سەرلەنوێ میرایەتیی بدلیسی بۆ مۆرکرد » (٧٦ ، ٤٠٩ ــ ٤١٠) •

هەر لەو ساڵەدا جارێکی دیکەیش کاتێ شا سمایيل لە (خووی) زستانی ڕادەبوارد میر شەرەف لەگەڵ چەند میرە کوردێکی دیکەدا بۆ دیدەنیی شا چووە بۆ (خووی) • محەمەد خانی ئوستاجلوو ، سەرپەرشتی دیاربەکر ، کورد زۆریان بەسەر هێنابووو گلی‌وگازێکی زۆری لە دەستیان کردبوو • شا فەرمانی‌دا هەریەك لەوان درا بەدەست میرێ لە قزڵباشان • میر شەرەفی‌دا بە دەست ئەمیرخان موسلوو• پاشان شا سمایيل هەریەکە بە تیپە لەشکرێکەوە چاپان سوڵتانی ئوستاجلووی بۆ سەر بدلیس‌و دێو سوڵتان ڕوومڵووی بۆ سەر ناوچەی حەکاری‌و یەکان بەگی قۆرچی باشی تەکەلووشی بۆ سەر جزیرە ڕەوانەکرد • بدلیسی دەڵێ ، هۆزی ڕۆژەکی شەش مانگی ڕێك داکۆکی‌یان لە قەڵای بدلیس کرد ، بەڵام لەبەر ئەوەی لە هاتنی میر شەرەف ناهومێد بوون قەڵایان دا بە دەست سوڵتان چاپانەوە (٧٦ ، ٤٠٧) •

پاش بەدەستەوەدرانی قەڵای بدلیس لە ساڵی ١٥٠٧دا چاپان سوڵتان کوردبەگی شەرەفلووی (لە ئەسڵەکەدا «قورد بەگ» نووسراوە ــ وەرگێڕ) کرد بە میری بدلیس‌و خۆشی گەڕایەوە بۆ تەورێز • هەر لەو ساڵەدا ڕووداوگەلێ کە لە دەرباری سەفەوی‌یان‌دا ڕوویان‌دا ، بە تایبەت هەڵکردنە سەر ناوچەی خۆراسان لە لایەن شەیبەك خانی ئوزبەگەوە شا سمایيلی شاش‌وواش کرد • شا لە گرتنی میرو مەزنانی کوردستان تووشی پەژیوانی ببوو • هێندێکی لێ‌ئازادکردن ، لێشی پرسین : سەردارو پێشەواتان کێیە ؟ سەرلەبەر گوتیان : میر شەرەف‌و مەلیك خەلیل[٢٤] • بە پێی «شەرەفنامە» جگە لەم دووانە ئەوانی دیکەی هەموو بەردان‌و ئەمانی بە بەندی هێشتنەوەو لەگەڵ خۆشی‌دا بەرەو خۆراسانی بردن (٧٦ ، ٤١٢) •

لە سالی ١٥١٠ دا شاسمایل میرشەرەفو مەلیك خەلیل بە دیلێتی بەرەو خۆراسان ڕەهەنەدەکا . محەمەد ئاغا کەلەۆکی کە لە هۆزی ڕۆژەکی‌یان بوو ڕەگەڵ هۆردووی شا دەکەونو هەر لە دۆژی چەند ڕۆژێك‌دا میوەو خۆراك هەڵدەگرن ، دەرفەت دێنن ، دەچنە چادری تورکمانانو سەر لە میر شەرەف دەدەنو کەین‌وبەینی خۆدەکەن کە چۆن ڕاکاو کەنگی هەڵێ ! پاشان محەمەد ئاغا هەلی بۆ هەڵدەکەوێ چەند ئەسپێك بە زینەوە لە نەدیوی هۆردوو ڕادەگرێو میر شەرەف لەناو چادری دەس‌بەسەر دێنێتە دەرو بۆ کوردستانی دەبا ، دێنە گوندێ ، لە حەکاری . لەوێ شێخ میر شەرەفی بلباسی ، کە یەکێ بوو لە نەجیوزادانی ڕۆژەکی‌و دۆستی لە مێژینەی میر شەرەف بوو خەبەردار دەکرێو ئەویش گەڕانەوەی میر شەرەف لە سەرانسەری هۆزی ڕۆژەکی جارێدەدا . میر شەرەف هۆردوویێکی دوو هەزار کەسیی لە هۆزی ڕۆژەکی لە خۆ کۆدەکاتەوەو لەگەڵ شێخ ئەمیر بلباسی‌دا هەڵدەکەنە سەر

وەك لە پێشەوە گوتمان ، کورد بەگ شەرەفلوو کە لەسەر بدلیس‌و عادیلجەوازو ئەرجیش گزیری شا سمایل بوو کاتێ زانی : وا شێخ ئەمیر بە دوو هەزار چەکدارەوە دەوری قەلای بدلیسی‌دا دەگەڵ قزلباشەکانی ناوچەی بارگیری‌و ئەرجیش‌دا پەلاماری شێخ میری داو لە گۆڵ مەیدانی بدلیسێ دوو لەشکر دەگڕێەك‌ڕاچوون . هێندەی نەمابوو شنەی سەرکەوتن بەرەو ڕۆژەکی‌یان هەلکا ، بەڵام لە سۆنگەی ناپاکیی محەمەد بەگی پازۆکی (لە ئەسڵەکەدا «مەحمود بەگ» نووسراوە ــ وەرگێڕ) . قزلباشەکان سەرکەوتن . بدلیسی دەڵێ : «لەم شەڕەدا ڕۆژەکی‌یەکان بەزین . شێخ میری بلباسی‌و عەلی ئاغای کوڕی بەرگی شەهیدانیان پۆشی‌و مەردانە لە مەیدان کەوتن . قزلباشان کە شێخ میریان ناولێنابوو : قەرە یەزید ! لاشەی ئەوو کوڕەکەیان لەناو گۆڵەمەیدان‌دا سووتاند » (٧٦ ، ٤١٤ ــ ٤١٥ ، ٩٧ ، ٥٣٦) .

ئیدی بەم ڕەنگە ، میر شەرەف چەنانێ دۆزی لێئالۆزاو دێمی دڵخواز

لە پشت پەردەی ناهومێدی‌یەوە خۆی مەلاس‌دا • لەو سەروبەندەدا ناکۆکیی نێوان ئێران‌و عوسمانی بە چڵەپۆپەی توندوتیژی‌و شێروتێر لێك‌سوین گەیشتبوو • مەولانا ئیدریسی بدلیسیش لە بەرژەوەندی دەرباری عوسمانی لە نێو میرانی کورددا کەوتبووە بانگەشەو چاووڕاوو لەدژ شا سماییلی سەفەویی هاندەدان ، میر شەرەف کە بۆ وەرگرتنەوەی مافی میرایەتیی پشتاوپشت بۆبە جێماوی خۆی بە لاس‌و پی‌لاس‌دا دەچوو ، یەکسەر لێ‌بڕا کەڵك لەم ناکۆکی‌یە وەرگرێ‌و چەند میرە کوردێکیشی هێنایە سەر ڕای خۆی • بە پێی «شەرەفنامە» میر شەرەف لەگەڵ چەند میرە کوردێکی دیکەدا کاغەزیان بۆ سوڵتان سەلیمی یەکەم ناردو ڕای گەیاندێ کە ئەوان ئیدی لەمەوپاش گوێ بە فەرمانی دەرباری ئەون • کاغەزەکەیان بە هۆی محەمەد ئاغای کەڵەکی‌و مەولانا ئیدریسی بدلیسەوە بە دەرباری سوڵتان گەیاند (٧٦ ، ٤١٥ — ٤١٦) •

سوڵتان سەلیم زۆری کەیف بەم کاغەزی میرە کوردانە سازبووو لەو هێرشەدا کە بۆ سەر ئازەربایجانی ئامادەکردبوو هاوبەشی‌کردنیانی سازدا • بدلیسی دەڵێ : «••• لە هێرشە سەرکەوتووەکەی سوڵتان‌دا لە دەشتی چاڵدیران میر شەرەفیش هاوبەش بوو» (٧٦ ، ٤١٥ — ٤١٦) •

هەر لەو سەروبەندەدا عەوەز بەگی برای محەمەد خان ئوستاجڵووی فەرمانڕەوای دیاربەکر لە لایەن شا سماییلەوە بەسەر بدلیس ڕادەگەیشت • لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە کە میر شەرەف لەپاش شەڕی چاڵدیرانیش لە شەڕەکەی دیاربەکریش‌دا کە عوسمانی‌یەکان لەدژ قزڵباشان کردیان هاوبەش‌بووەو لە سالی ١٥١٦دا میرنشینی بدلیسی لە قزڵباشان ساندۆتەوە (٧٦ ، ٤١٧ — ٤١٨) •

بە پێی سەرچاوە تورکی‌یەکان میر شەرەفەددین کاتێ کە زانی شا سماییل قزڵباشێکی زۆری بە کۆمەگی قەرەخانی والیی دیاربەکرەوە ناردووە بە گوێی

مەولانا ئیدریسی بدلیسی کردو لەگەڵ میرە کوردەکانی دیکەدا ڕێگەکەوتو بە چوار هەزار سوارەوە لە ئەخلاتەوە بەرەو میرنشینی ئەرجیش دایان قەڵاشتو دەستێکی چاکیان لە دژمن وەشاند (٨٥ ، ٣٧٩) .

محەمەد ئەمین زەکی نووسیویە کە شا سماییلی سەفەوی لە شەڕی چالدیراندا ژێرکەوتو بەزی . شەرەف بەگی میری بدلیس ئالای عوسمانییەکانی لەسەر دژو قەڵاکانی خۆی هەڵکردو خالید بەگی برای کە شا سماییل لەسەر ئەو میرنشینەی کردبوو بە فەرمانڕەوا دەرکرد (١١٧ ، ١٧٦) . بدلیسی بە پێچەوانەی قسەی محەمەد ئەمین زەکی دەڵێ ، میری بدلیس خالید بەگی برای میر شەرەف نەبوو ، بەڵکو کوڕەکەی سوار بەگی پازۆکی بوو (٧٦ ، ٤٠٢) . جگەلەویش سەرکردەی شەڕەکەی دیاربەکر محەمەد پاشا بیقلی بە بۆنەی لە شەڕی دیاربەکردا سەرکەوتنیەوە لەو نامەیەدا کە بۆ سوڵتان سەلیمی یەکەمی ناردبوو ڕای گەیاندبوو کە لەگەڵ هەموو میرە کوردەکاندا یەک دڵەو بە یارمەتیو کۆمەگی میرە ئازاو دلێرە کوردەکانەوە دژمنی بەزاندووە (٩٨ ، ٤١٨ ــ ٤١٩) .

لەبەر ڕۆشناییی ئەم ڕاستیانە ئێمە قسەکانی محەمەد ئەمین زەکی کە گوێا لە ساڵی ١٥١٤دا میر شەرەف لە میرنشینی بدلیس بووەو خالید بەگ برای ئەو بووە بەڕاست نازانین .

سەرکەوتنەکەی سوڵتان سەلیمی یەکەم لە ئازەربایجانو کوردستان بوو بە هۆی ئەوە کە بڕی میرنشینی کورد بکەونە بارودۆخێکەوە ناچار گوێ بە فەرمانی فەرمانڕەواییی عوسمانییان بوەو سەربەو بن . بە نموونە میرنشینی بدلیس بە پێی داوو دەستووری وەجاخ بە میرات گری درا بە میر شەرەف . میر شەرەف لە سەروبەندی سوڵتان سەلیمیشو سوڵتان سلێمانی غازییشدا میرایەتیی خۆی کرد ؛ بەڵام لە سۆنگەی ملهوڕیو هەرکە بۆخۆییی هەمەکارانی تورک نەختێ ناڕازی بووو لەوەش دوودڵ بوو

مەیلی بەلای دەرباری سەفەوی‌یەکان‌دا دەربڕێ • هەر لەو ســەروبەندەدا ناکۆکی‌و دووبەرەکی کەوتبووە نێو سەرکردەکانی قزڵباشەوەو عوسمانی‌و ئێران کەوتبوونە شیروتێرلێك سوین • میرمــیرانی ئازەربایجــان ئوێلمــە تەکەلوویش ئەمەی بە هەل زانی ، لە تەورێز لەدژ شــاتاما سپی یەکەم ئالای سەربزێوی هەڵکرد •

قازی ئەحمەدی قەزوینی کە دێتە سەر باسی ڕووداوەکانی ساڵی ١٥٣١ دەڵێ : «ئوێلمە تەکەلوو لە ئازەربایجان حەوت هەزار کەس لە لایەن گرانی خۆی گردکردەوەو یاخی‌بوو ، بەڵام ژێرکەوتو لە پێشان بــەرەو وانێی داقەڵاشت ، پاشان چوو بۆ وڵاتی ڕۆم (تورکیا) » (١٠١ ، ٢٨٦ ، ٢١٣ ، ٨٣ ، ١٢) •

ئوێلمە بوو بە پیاوی حوکوومەتی سوڵتانی عوسمانی‌و ســوڵتانیش سەرلەنوێ بۆ شەڕی ئازەربایجانی ناردەوە • بە پێی زانیاریی سەرچاوەکان سوڵتان سولەیمانی غازی لەشکرێکی سی هەزار کەسیی بە سەرکردایەتیی فیل یاقووب پاشاوە خستبووە تەك ئوێلمەو بۆ سەر میر شــەرەفی مــیری بدلیس‌و عیمادی‌یە ناردبوو (١٠١ ، ٢٨٧ ، ٧٦ ، ٤٢٣) •

سوولاق زادە کە یەکێ لە مێژوونووسانی سەدەی ١٦ هەمەدەنووسێ، ئوێلمە تەکەلوو ڕووی لە شا وەرگێڕا ، هــات بۆ دەربــاری ســوڵتان ، سوڵتانیش بە هێزێکی گەورەوەی بۆ ســەر بدلیس نــارد • تەکەلوو کاتێ وێستی بدلیس بگرێ ، شەرەفخان ، فەرمانڕەوای پێشوو کە لە لایەن شاوە کرابوو بە والیی ئەوێ ، کوردێکی لە ژمارەبەدەری خڕکردەوەو دەستی بەشەڕکرد ، بەڵام لەشکرەکەی ئوێلمە سەرکەوتو شەرەفخان سەربڕدراو سەرەکەی بۆ دەرباری سوڵتان تێردرا (٨٥ ، ٤٨٣) •

بەڵام ئــەو شەڕو شۆڕەی کــە لە نێوان ئــوێلمەو شــەرەفخان‌دا ڕووی‌داوە ، وەك مێژوونووسە تورکەکان دەڵێن ، هەروا بە سووکی‌و سانایی

نەبڕاوەتەوە • میر شەرەفی خۆ دەبەرابەر دژمن‌دا کۆڵ‌وتەیارکردوو لە ساڵی ١٥٣٤دا چوو بۆ تەورێزو لە شاتاماسپی یەکەم داوای‌کرد ، یارمەتیی بـدا، ئەویش کۆمەگی کرد • میر شەرەف لە یەکەم تێک‌گیرانو لێک‌هەڵپڕژان‌دا سەرکەوت‌و ئوێلمەی ناچاری پاشەکشێ‌کرد • شـا تاماسب دەنووسێ : بدلیس •

«ئوێلمە بوو بە پیاوی عوسمانی‌یەکان • شەرەفخانی فەرمانڕەوای بدلیس هات بۆ لای ئێمە ، فینس ئەوسا کاغەزم بۆ خونکار[٢٥] نووسی ، ئـەوان ئوێلمە بنێرنەوە ، ئەویش شەرەفخانیان بۆ دەنێرێتەوە • بـۆچی لەسـەر ئوێلمەو شەرەفخان شایانی ئیسلام بەشەڕبێن • بەڵام سوڵتان ئەم پێشنیهادەی قوبووڵ نەکرد» (١٠١ ، ٢٨٦ ، ٨٣ ، ١٨) •

لە سەرچاوەکانی ئەو سەروبەندەدا وا بەدیار کەوتووە کە : «شا تاماسپ بۆ ئازادکردنی ویلایەتی بدلیس سەربازێکی زۆری ناردووەو لە ماوەیێکی کەمدا ئوێلمەو فیل پاشای لەو ناوە دوورخستۆتەوە» (٧٦ ، ٢٨٦ ، ١١٣ ، ٢٩٣) •

بە پێی نووسینی نووسیاری «شەرەفنامە» ئەمیر شەرەف بە بـۆنەی ئەم سەرکەوتنەوە پێنج‌یەکی هاتی میرنشینی بدلیسی بە پیاوانی شا بەخشیوەو لەسەر شەرەفی شا لە ئەخلات ئاهەنگێکی میواندارێی بە هـەیتوهووتی گێڕاوە • «شەرەفنامە» دەڵێ ، شا میر شەرەفی خەڵات کرد • نازناوی خانی دایێو بە فەرمانێکی شایانە فەرمانڕەواییی بۆ مۆرکرد (٧٦ ، ٤٢٨ ــ ٤٣٠)•

« چونکە نیازی بنەڕەتی دەسەڵاتی خونکارانی ئاکارتەرزو هەوێـنی بەرەوژورچونی کاروباری پادشایانی خاوەنشکۆ : چاوەدێری‌و ڕاهێنـانی کومەڵێک لە سەروەرانە کە ئەوانە دایـمو دەرهەم لە پێنـاوی بـیروبڕوا تێکۆشاون‌و لەبەر هیچ کۆسپو لەمپەرێک دانەماون‌و لە مەیدانی ماندوبوونێو بۆ نەترسان لە تێچونێ گۆی چـالاکیان لە ئامپایان بردۆتـەوە • لە ڕای

خزمەتگوزاری‌داو لە باری فیداکاری‌دا هەر سووربوونو لە خاوی‌و گـزی دووربوونو هەموو سەرمایەی ژیانیان بۆ دەرگای جیهانپەنامانو بارەگای گەردونئاسامان بەختدەکەنو بە گیانبازی‌و لەخۆبووردن کەندوکۆسپی سەرڕێی ئێمە تەختدەکەن ، لەو پارەوە پالاوی فەرمانڕەوایی‌و گەشەدەری دامودەزگای ترۆپبەرزی حکومەتمان : سەروەری میرانی مەزنو پوختەی بنەماڵەی گەورە ، ژیاتووی دەستەڵاتداری‌و بەختیـاری دینودنیـا : شەرەفخان زۆر بە دڵسۆزی‌و بڕواوە بەم خانەدانە بەرزەمان کە هێلانـەی سەربەرزانە پەناهێنەو وازی لە دوژمن هێنـاوەو داوێنی چـاکەو بەزەیی‌و پیاوەتی ئێمەی باداوەو وە زوان حاڵ پێمان ئەوشێ :

شـیعر :

هـاتنی من نە لەبـەر ڕێزە نە زێڕو زێوە

ترسی دوژمن منی پێچـاوەتە مـاڵی ئێوە

بە کۆڕی بەرزو پیرۆزمان سەرفرازبوو ، بێگومان بەزەیی‌و چـاکەی بێئەندازەی شاهانەمان ورەی دڵو هێزوڕێزی پێدەبەخشێ‌و وەك زانایـان بە ڕەوانی فەرموگیانە :

شـیعر :

پەسیوو پەنای بێکەسە ماڵی من

کەسێك خۆ بهاوێتە بنبـاڵی من

لە کەس با نەترسێ بەسوێندو بەڵـێن

وەناکەم لە گوڵ کاڵتری پێبڵـێن

وا ئەو میرە پەنابەرە لە ژێر سێبەری دووبەرو بەرپانی ئێمەدا ڕێگەی دراو پلەو پایەی نازناوی : (خان)ی پێدراو ناومان لێناوە : شەرەفخان !

پێشەواییی کۆیلەکانی دیوانی بەرزیشان پێداو لە ڕێزی خانو میرانی خودانشانی بەرباڕەگای سەربلنددا جەساو کراو ، کراش بە میر میرانو فەرمانڕەوای هەموو میرانی کوردستان ، بدلیس و ئەخلاتو موش و خەنووس وێڕای ئەو شوێنانەی تریش کە ژێردەستەی میری دەس نیشان کراوبوون ، بە زەمینی پارێزراوی بریکارانی پیرۆزی شاهانەی خۆمانن زانی و بەو پیاوە شایستەن بەخشی و سەرهەوساری بگرەو بەردەو گیرۆداری دنیاداری و دارایی ئەو ولاتەمان دەناو مشتی گرێ گشتی ئەو میرە تا ، تا هەمیشە وەك دبێژن : (بە چاکە کۆیلە پەیداکە) ئەویش چاکەی لەبەر چاوبێ و لە شارێی خزمەتی شادا ئەمەگدارو دەس بەکاربێ و وەك تۆکەری چاك و دڵسۆز با چاکی لۆبکا بەلاداو بۆ هیمپتەوی و هەمڕەنگی ئەوەند هەوڵو تەقەلادا کە میرو مەزنانی هاوسای گشتیان لاسای ئەو وەکەنو لە سایەی ئەم فیداکاریەی دەم لە دووەمم لەبەر چاومان پەسندترو لامان خۆشەویستتر دەبێ . ! لەسەر هەموو میرو گزیرانو سەرکردانی کوردستانە کە ئەم خانە ناوداڕە بە میری میران بزانن و سەرکزی بەرفەرمانی بن و هیچ کات و سات و زەمانێ لەبەر فەرمانی دەرنەچن و خاوەخاویشی لێ نەکەنو گوێ بۆ جاڕەکانی شل کەنو هەر پێداویستیکی بوێ کە بۆ دەوڵەت بەهرەی بوێ بۆی پێك بێنن . پادشایانو کوێخانو بۆرەپیاگو دانیشتوانی ئەو ناوچانەو سەرکۆمارو خێڵەوارو ئاژەڵداری سەربەوێنە گەرەکە خانی ناوبراو بە تەرخانی شابزانن و فەرمانڕەوایان خۆیەسی و هەرچی ئێژێ وەگوێی بکەنو لاری و چەوتی دەگەڵ نەکەن . ئەرکی سەرشانی خانیشە ئەرای مسکێنو ژێردەستان ڕەفتاری ئەوەندە خاس وێ : نزای بەخێری بۆ بکەن ، زۆردار بێزۆر بەر خۆ نەداو لاسار هەژار دانەکرۆژێ . تامیری دەرودراوسێش چاولێکەری ڕەچاوکەنو بە سەرشۆپی ئەودا بڕۆن .

هەرگا ئەم فەرمانە جوانە بە ئیمزای بەرزو پیرۆزمان ڕازایەوەو نەخشێندرا ئەوا فەرمان سەپێندرا ، بە فەرمانی بەرزەیانە : خوای بەرز

بەرزتری کاو هەتا هەتایە بیهێڵێو هەمیشەش دە ڕمێنێدابێو دەستی کەسی پێرانەگا .. لە بیستی صەفەرەمانگی ئاخرخێرو لەباوخۆشی سانی نۆصەدو سیو نۆ ئیسەرا» .

(٧٦ ، ٤٢٨ ــ ٤٣٠). «وەرگێرانی هەژار ٧٥٦ ــ ٧٥٧ ــ ٧٥٨ ، شەرەفنامە» .

لە سانی ١٥٣٢دا شاتاماسپ پاش ئەوەی کە شەرەفخانی بە میرمیرانی کوردستان دامەزراند ، شەمسەددینی کوڕی لەگەڵ شادا بۆ ئازەربایجان نارد .

هەرلەو سەردەمەدا ، عوبێدخانی ئۆیزبەگ گەڕی لە خۆراسان ئالاندبوو ، هەر کاوناکاوێ هەڵیدەکردە سەری ، شایش خۆی بۆ شەڕی عوبێدخان ئامادە دەکرد . لەبەر ئەوە وای بە چاک دەزانی کە میر شەمسەددین بنێرێتەوە بۆ وێلایەتی بدلیس . مەترسی بۆ سەر بدلیسو ئازەربایجان زۆر جار لە لایەن عوسمانیەکانەوە ڕووی دەدا ، لەبەر ئەوە شا تاماسپ کاغەزێکی بۆ شەرەفخان ناردو سەرسنوورەکانی ئازەربایجانی بەو سپارد . هەروەها شا هۆڵهۆڵ سوڵتانی عەرەبگیرلووو ئووەیس سوڵتان پازۆکیو ئەجەل سوڵتان قاجارو ئەمیر بەگ مەحموودیو موسا سوڵتانی فەرمانڕەوای تەورێزی لە سەرکردانی قزڵباش ، بە یارێکاریی شەرەفخان دانابوو .

بە پێی نووسینی بدلیسی ، شا هەر کاتێ پێویست بووبێ ، ئەم میرانەی سەرلەبەر خستوونە ژێر فەرماندەی شەرەفخانەوە (٧٦ ، ٤٣٠ ــ ٤٣١) .

شا پاش سەروبەرنانی هەموو کارەکانی بەرەو خۆراسان بزووتووە . بدلیسی دەنووسێ : «میر شەمسەددینی باوکم کە ئەم هەموو ڕووداوانەی بۆ گێڕامەوە ، کاتێ لە تەورێز گەڕایەوە ، شا پێی گوت : «لە شەرەفخان ڕاگەیێنە تا لە خۆراسان دەگەڕێمەوە ، لەگەڵ عوسمانیەکاندا بە هەر

جۆرێ بێ هەڵکاو بیگوزەرێنێ ، چونکە ئۆتلمە بووە بە دژمنی‌و سوور دەزانم ، بە دووزمانی‌و شۆڤاری عوسمانی‌یەکانمان لە دژ ڕاستەکانەوە» (٧٦ ، ٤٣١) • بەڵام شەرەفخان نەسیحەتە چاکەکانی شای پشت‌گوێ‌خست‌و لەسەر ئەو بڕیارە گیرسایەوە کە هەر میرێ لەو میرە کوردانەی وەختی خۆی هاوکاری‌یان لەگەڵ ئۆتلمە تەکەلووو فیل پاشادا کردبوو تۆڵەی لێ‌بکاتەوە، هەستا بەسەر میرنشینی خێزانی‌دا داو تالانی‌کرد • ئەم کردەوەیەی شەرەفخان بوو بە هۆی ئەوەکە بڕێ لە میرانی کورد، لەمانە زۆربەی زۆریان نەجیوزادانی هۆزی ڕۆژەکی بوون ، لە شەرەفخان هەڵبڕین‌و لەگەڵ ئۆتلمە تەکەلوودا یەک بگرن • بدلیسی لە «شەرەفنامە»دا تێوی ئەوانەی لەگەڵ دژمن‌دا ڕێک‌کەوتوون ، لەمانە میر بوداقی کیسانی‌و ئیبراهیم ئاغای بلباسی‌و قەڵەندەر ئاغاو دەرویش مەحموودی هەمور نووسیون» (٧٦ ، ٤٣١) •

ئەم ڕووداوە کە لە مێژووی سیاسیی بدلیس‌دا ڕووی داوە هەڵو مەرجێکی لەباری بۆ ئەوە هێنایەگۆڕێ کە فیل پاشاو ئۆتلمە لە ساڵی ١٥٣٣دا بە لەشکرێکی ١٠ هەزار کەسی‌یەوە سەرلەنوێ هەڵکەنە سەر بدلیس • لەو سەروبەندەدا شەرەفخان تەنها پێنج هەزار کەسێ هێزی چەکداری هەبوو • ئەو بە پێی ڕاسپاردەی شا تاماسپ ویستی لە سەرکردەکانی قزڵباش داوای یارمەتی بکا ، بەڵام نەجیوزادانی ڕۆژەکی قایل نەبوون • سەید عەلیی پورتافی (ڕەنگە «پرتوی»بێ ــ وەرگێڕ) لە کۆڕێک‌دا کە ڕدێن‌سپی‌و دەمراستی هۆزی ڕۆژەکی بوو ، گوتی : «ئەگەر ڕۆژەکی‌یەکان لەدژ ئۆتلمە ڕانەپەڕن‌و سستی‌و دەوودڵی‌یێک لەبەرەنگاربوونی‌دا بنوێنن ، ئەوسا مێش سەرلەبەری فەلەی ویلایەتی بدلیسی لێ‌ڕاستدەکەمەوە بە وان دەگڕی ڕادەچم‌و دەی‌بەزێنم» • نووسیاری «شەرەفنامە» ئەم تەکلیفەی پورتافیی بە نەزانی‌و ملهوڕی لە قەڵەمداوە (٧٦ ، ٤٣٢) • ئیدی بەم جۆرە شەرەفخان بە پێی بڕیاری کۆڕەکە

به لەشکرێکی پێنج هەزار کەسیەوە لە دژمنی بەهێز چووە پێشێ . لە شارۆکەی تاتیکدا هەردوو لەشکر ڕووبەڕووی یەک هاتن . لە تێک گیرانێکدا شەرەفخان بریندارکراو بریندەکەشی زۆر قورس بوو . ئەمیر بەگی مەحمودی کە ئەمەی دیت ملی لە خیانەتکاری نا ، دەگەڵ ئوێلمە تەکەلوو ڕێک کەوت و بەم جۆرە لەشکرەکەی شەرەفخان تووشی پەرت وبلاوی بووو ئوێلمە بەسەرکەوت .

بە پێی نووسینی بدلیسی لەم شەڕەدا کە ڕۆژێکی خایاندووە[٣٦] ٧٠٠ کەس لە لەشکرەکەی شەرەفخان کوژراون . لەم کوژراوانە ٥٠٠یان لە نەجیوزادانی ڕۆژەکی بوون (٧٦ ، ٤٣٢) . شەرەفخانی میری بدلیس بریندەکەی هێند سەخت بوو پێی مرد . لەمەڕ مەرگی شەرەفخان کە لە مێژووی سیاسیی میرنشینی بدلیسدا دەورێکی گەورەی گێڕاوە نەک هەر لە «شەرەفنامە» بگرە لە سەرچاوەکانی دیکەشدا زۆری لەسەر نووسراوە (١٠١ ، ٢٨٧ ، ٨٣ ، ٢١) . شەرەفخان سی و سێ ساڵی فەرمانڕەوایی کردووە . شەرەفخان لە بدلیس فێرگەیەک و زارۆکخانەیەک (خیریة) و چەند دووکانێک و تەلارێکی دوو نهۆمی ڕۆناوە[٣٧] .

لە باسی سەردەمی فەرمانڕەوایی شەرەفخاندا لە بدلیس ، قسەکانی «شەرەفنامە» و ئەوەی لە سەرچاوەکانی دیکەدا نووسراوە لێک تاق وجووت کەوتوون و یەکناگرنەوە . بە نموونە شەمسەددین سامیی خاوەنی «قاموس» نووسیویە ، کە ئەم ڕاستەدەکا[٣٨] ، دەڵێ ، شەرەفخان لە پێشان بووە بە پیاوی سوڵتان سەلیمی یەکەم ، پاشان شا سماییلی یەکەم ، دووایی لە ساڵی ١٥٣٢دا بووە بە پەیڕەوی سوڵتان سولەیمانی غازی (٨١ ، ١٢٣٩) .

وەکوو لە سەرەوە گوتمان ، چ بە پێی «شەرەفنامە» و چ بە پێی سەرچاوەکانی دیکە شەرەفخان لە پێشان بووە بە پەیڕەوی شاسماییلی

یەکەم ، پاشان سوڵتان سەلیمی یەکەم ، پاشتر سوڵتان سولەیمانی غازی و لە دوادوای تەمەنی‌دا بوو بە گوێ‌بەفەرمانی شا تاماسپی یەکەم .

قازی ئەحمەدی قەزوینی بە دەم باسی ڕووداوەکانی ساڵی ١٥٣١ کەوە دەنووسێ : «ئوێلمە تەکەلووی میرمیرانی دیاربەکر لەگەڵ فیل پاشادا هەڵیان‌کردە سەر شەرەفخانی میری بدلیس‌و عیمادی‌یە کە خەرج‌و باجێکی زۆروزەوەندەی بە دیوانخانەی شا دەدا» (١٠١ ، ٢٨٦) . گوناپادی دەڵێ: «شەرەفخانی کورد کە سەر بە بنەماڵەی سەفەوی‌یان بووو هەموو ساڵێ خەرج‌وباج‌و دەس‌و دیاری‌یەکی زۆری بە خەزێنەی شادەدا ، لە شای ڕاگەیاند کە ئوێلمە تەکەلوو لەگەڵ فیل پاشادا هەڵیان کردۆتە سەری» (١١٣ ، ٢٩٤) .

لە نووسینی ئەم میژووونووسانە کە هاوسەردەمی شەرەفخانی بدلیسی بوون ئەنجامێکی ئاوها بەدەستەوە دێ کە شەرەفخان پێش ئەوەی ئوێلمە تەکەلووو فیل پاشا هەڵی‌کەنەسەر ببوو بە گوێ بە فەرمانی دەربارەی سەفەوی‌یان ، کەچی بدلیسی نووسیویە کە : «خەبەری بە سی هەزار کەسەوە هەڵکردنە سەر بدلیس بە سەرکردایەتیی فیل یاقووبەوە شەرەفخانی زۆر ناڕەحەت کردو هەرچەند دیاری‌یەکی زۆری بۆ سەرای سوڵتان ناردو گوێ بە فەرمانیی خۆی بۆ سوڵتان دەربڕی ، بەڵام هیچ دادی نەداو چیی لێوەچەنگ نەکەوت» (٧٦ ، ٤٢٣) .

ئیدی بەم تەرزە لە نووسینەکەی بدلیسی وا بەدیاردەکەوێ کە شەرەفخان هەر کاتێ مەترسیی دژمن تەنگی پێهەڵچنیوە ، با دوودڵیش بوو بێ ، چۆتە پاڵ عوسمانی‌یەکان‌و بووە بە گوێ‌بەفەرمانی ئەوان ، بەڵام هەرکە بەرەوڕووی مەترسیی عوسمانی‌یەکان بۆتەوە چۆتە پاڵ شا تاماسپ‌و بووە بە گوێ‌بەفەرمانی دەوڵەتی سەفەوی .

بدلیسی بۆ خۆی لە کتێبەکەی‌دا ئەم مەسەلەیەی بە تێروتەسەلی

ڕوونکردۆتەوە ، دەڵێ : «ئوێلمە تەکەلوو سەبارەت بەوە کە لەگەڵ شەرەفخانیدا دژمنایەتیی هەبوو ، سوڵتان غازیی لە دژڕاستکردۆتەوە» (٧٦ ، ٤٢٠ ــ ٤٢٤) .

لەبەر ئەوە ئەو زانیارییەی لە «شەرەفنامە»دا ، کە یەکە سەرچاوەی مێژووی کوردە نووسراوە دەبێ بەڕاستو دروست بزانرێ . فرێچ کە مێژووی میرنشینی بدلیسی پشت بە «شەرەفنامە» نووسیوە ، دەڵێ ، شا سمایلی سەفەوی یەکەم لە پاش مردنی شەرەفخان (ساڵی ١٥٣٣) خالید چۆلاقی کرد[٢٩] بە میرمیرانی کوردستان (٧٦ ، ٣٦٨) . کەچی بدلیسی نووسیویە وەختی خۆی شا سمایلی سەفەوی خالید چۆلاقی لە ساڵی ١٥١٢دا کردبوو بە میرمیرانی کوردستان (٧٦ ، ٤٣٥) . فرێچ لێرەدا نەک هەر بە ڕاستودروستی لەو ڕووداوە کە لە «شەرەفنامە»دا نووسراوە ، وردنەبۆتەوە، بگرە ئەو فەرقی مردنی نێوان شا سمایل‌و مردنی شەرەفخانیشی لە بیرکردووە . چونکە شا سمایلی سەفەوی لە ساڵی ١٥٣٤دا مردووە ، هەرچی شەرەفخانە لە ساڵی ١٥٣٣دا مردووە . هەر ئەم مێژوونووسە ڕووداوی ژنهێنانی کوڕەکەی شەرەفخانیشی ، کە ناوی شەمسەددینە پشت بە سەرچاوەکەی خۆی بەڕاستو دروستی نەنووسیوە . ئەو نووسیویە ، شەرەفخان لە کێژی عەلی بەگی ساسۆنی تەنها هەر کوڕێکی هەبووە کە ئەویش شەمسەددینە . پاشان فرێچ دەڵێ : «ئەم کوڕە لە دوایی‌دا کچی عەلی بەگی حەزۆیی (عەلی بەگی ساسۆنی ــ ش. م.) هێنا» (٩٧ ، ٣٦٨) .

« شەرەفنامە » خۆی دەڵێ میر شەمسەددین کە کوڕە تاقانەی میر شەرەفخان بووە لە کێژی عەلی بەگی ساسۆنی بووە . شەرەفخان کچی محەمەد بەگی حەزۆیی بۆ ئەم کوڕەی هێناوە (٧٦ ، ٤٣٤) .

دەبینی بەم جۆرە ئەو زانیارییانەی لە کتێبی «کورد»ی فرێچدا نووسراون لەگەڵ ئەو سەرچاوەیەدا نووسیارەکەی پشتی پێ بەستووە چەند

لێك‌تاكو جووتن‌و به هیچ جۆری ناچنەوە سەریەك .

به پێی هەموو سەرچاوەكانی ئەو سەروبەندە تەكەلوویی‌یەكان كە سەفەوی‌یەكان به كۆمەگو یارمەتیی وانەوە دەستیان بە قڵفی فەرمانڕەوایی‌یەوە گرت تورکمانن (٥٩ ، ١٢٥) . بەڵام كێبی « میژووی ئازەربایجان » دەڵێ ، ئولامەبەگ ناوێ (ئوێلمە ــ ش. م.) كە یەكێ بوو لە میرە كۆچەری‌یەكانی كورد لە سالی ١٥٣١دا لە دژی شا تاماسپ یاخی بوو (٣٤ ، ٢٥١) . به پێی سەرچاوەكان ئوێلمە تەكەلوو بە میرەكورد لە قەڵەمدان به هیچ جۆرێ ڕاستنی‌یەو ڕێنێ‌ناچێ .

میژووی دواییی میرنشینی بدلیس به میر شەمسەددینی كوڕی میر شەرەفخان دەست پێدەكا . بەڵام فەرمانڕەوایی میر شەمسەددین زۆری درێژە نەكێشا . بدلیسی دەڵێ : «میر شەمسەددین لە پێشان لە جێی بابی بوو به فەرمانڕەوای بدلیس ، بەڵام زۆری پێ‌نەچوو لەتاو بێ بەزەیی سوڵتان سولەیمان غازی نیشتمانی خۆی بەجێهێشت » (٧٦ ، ٤٣٨) .

لە «مونشەئاتی سەلاتین»دا باس‌وخواسی ئەو ڕووداوانەی كە لەو سەردەمەدا لە ناوچەكانی بدلیس‌و ئەخلات ڕوویان داوە بە بەربلاوی‌یەوە نووسراوە . ئەو كێبە دەڵێ : «لە سالی ١٥٣٥دا قەڵای بدلیس گیراو غازی قران بەگ لەو قەڵایەدا دامەزرا... هەر لەو ساڵەدا ئولامە (ئوێلمە) پاشا داوای ناوچەی ئەخلاتیشی كردو نامەی بۆ ئەوێ نارد . دایكی میر شەمسەددین ، فەرمانڕەوای بدلیس كلیلی قەڵاكانی هێنا دای به ئولامە پاشا » (٩٨ ، ٥٩٦) .

كاتب چەلەبی نووسیویە كە : «لەسەردەمی سوڵتان سولەیماندا ئەخلات ، كە یەكێ لە ویلایەتەكانی كورد بوو گیرا » (١٠٣ ، ٦٩٦) .

باس‌وخواسی لەدەست میراتگرانی ڕاستەقانیی خۆ دەرچوونی میرنشینی بدلیس لە سالی ١٥٣٥داو لە شێوەی ویلایەتێكدا گێرسانەوەی بە دەستی

دەولەتی عوسمانی‌یەوە لە سەرچاوەکان‌دا زۆرە • ئەم میرنشینە ٤٣ ساڵ (١٥٣٥ ــ ١٥٧٨) بە دەست بیانی‌یەوە بووەو لە ساڵی ١٥٧٨دا ، لەسەردەمی سوڵتان موراد خانی سێیەمدا دراوەتەوە بە شەرەفخانی بدلیسی ، کە نووسیاری کتێبی «شەرەفنامە»یە • مێژووی سیاسیی ئەو سەردەمەی میرنشینی بدلیس تا بڵێی ناڕەحەتی لەکێش‌بەدەر بووە • بدلیس خۆی‌و ناوچەکانی ئەخلاتو مووش‌و خنۆسی سەر بە بدلیس بە دەست قزڵباشان ، تەنانەت بە دەست شەمسەددینی بدلیسی خۆی چەندین جار تاڵانو بڕۆکراون (٨٣ ، ٥٨) •

شەرەفخانی بدلیسی دەنووسێ ، لەبەر ئەوەی بە دانانی کتێبی «شەرەفنامە»وە سەرقاڵبووە بۆ چاکەی شەمسەددینی کوڕی دەستی لە کاروباری میرایەتی هەڵگرتووە • (٧٦ ، ٤٥٦ ، ٩٧ ، ٣٨) •

هەروەها دەربارەی لە ساڵی ١٥٨٨ ــ ١٥٩٦دا چوونە سەرتەختی فەرمانڕەواییی شەمسەددینی کوڕی میر شەرەفخانی بدلیسی لە «شەرەفنامە»دا زانیاریی زۆر هەیە • بەڵام لەمەڕ مێژووی فەرمانڕەوایانی بدلیس لە پاش شەرەفخان خۆی‌و هەروەها لەمەڕ میراتگرانی دیکەی شەرەفخان جگە لەسەرچاوەکانی دیکە لە شوێنێکی تر تووشی هیچ باس‌وخواسێ نایەین • چونکە بدلیسی لە کتێبەکەی‌دا تەنها هەر باسی شەمسەددین بەگی کوڕەگەورەی دەکا •

ئیسکەندەر بەگی مونشی دەربارەی ڕووداوەکانی ساڵانی ١٦٠٥ ــ ١٦٠٦ نووسیویە ، دەڵێ : «چەند میرە کوردێ هاتوونە دەرباری شا عەباسی یەکەمو بوون بە گوێبەفەرمانی سەفەوی‌یان • نووسیار دەڵێ ، فەرمانڕەوای بدلیس ، زیائەددین خانی کوڕی شەرەفخانیش لە لایەن شاوە خەڵاتکراو ڕێگەی درایێ بگەڕێتەوە سەر میرنشینەکەی خۆی (٤٧ ، ٧٢١) •

جەلالەددین محەمەدی مونەججیمی یەزدی لەو کتێبەی‌دا کە ناوی

«تاریخ‌عباسی»یه له باسی ڕووداوه‌کانی ساڵی ١٦٠٨دا ده‌ڵێ : «شه‌ره‌فخان له‌ساڵی ١٦٠٨دا ده‌سته‌یێ کورد به سه‌رکردایه‌تیی ئایدن به‌گی کوڕی بۆ تاڵان‌کردنی نه‌خچه‌وان ده‌نێرێ ، به‌ڵام بۆیان به‌سه‌رناچێ» (٥٧ ، ٢٧٨) . بێ‌گومان ، دوور نیه ئایدن به‌گ ، کاتێ شه‌ره‌فخان فه‌رمانڕه‌وای ئه‌و ناوچه‌یه بوو ، له‌گه‌ڵ ئه‌و ناوچه‌یه‌دا ئاشنایه‌تیی په‌یداکردبێ و سه‌رکردایه‌تی‌کردنی ئه‌و ده‌سته کورده‌ی که نیازی تاڵان‌کردنی نه‌خچه‌وانیان هه‌بووه ، له لایه‌ن سوڵتانی عوسمانی‌یه‌وه پێی سپێردرابێ .

ئیدی به‌م جۆره به پێی سه‌رچاوه‌کان ، جگه له شه‌مسه‌ددین که شه‌ره‌فخانی بدلیسی خۆی له «شه‌ره‌فنامه»دا باسی کردووه ، وا دیاره دوو کوڕی دیکه‌یشی به نێوی زیائه‌ددین خان‌و ئایدن به‌گه‌وه هه‌بوون‌و ئه‌م ڕاستی‌یه‌شمان بۆ ئاشکرا بوو . ئیسکه‌نده‌ر به‌گی مونشی ده‌نووسێ ، ته‌که‌لوو پاشا (محه‌مه‌د پاشاشی پێده‌گوترێ)ی به ١٢ هه‌زار شه‌ڕکه‌ری کورده‌وه هه‌ڵی کردۆته سه‌ر ئازه‌ربایجان . ئه‌و ده‌ڵێ : «زیائه‌ددینی کوڕی شه‌ره‌فخانی فه‌رمانڕه‌وای بدلیس که یه‌کێ له میره کورده‌کان بوو به گوێی پاشای نه‌کردو بێ ئه‌وه‌ی‌ئیزنی لێ‌وه‌ربگرێ بۆ سه‌ر میرنشینه‌که‌ی گه‌ڕایه‌وه» (٤٧ ، ٩٢٣ ، ٦٩ ، ٢١٠) .

ژان باتیست تاڤێرنێ دنیاگه‌ڕی فه‌ره‌نسزی که له پاشان له کوردستان گه‌ڕاوه له یادداشته‌که‌ی‌دا که به ناوی «سفرنامه تاڤێرنه» وه‌ی نووسیوه‌و بۆخۆی به شه‌خسی به دیداری میری بدلیس گه‌یشتووه زۆری له‌مه‌ڕ میرنشینی میری بدلیس نووسیوه (بڕوانه : گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ده‌سته‌ی کورد ، ساڵانی ١٩٧٨ ــ ٧٩ ــ وه‌رگێڕ) تاڤێرنێ له‌باره‌ی به‌دیدار گه‌یشتنی میری بدلیس‌و دیاری به‌یه‌کدی پێشکێش‌کردن‌و پێکه‌وه قاوه‌خواردنه‌وه‌ی به دوورودرێژی دوواوه (٧٣ ، ٢٨٠) . که‌چی ئه‌م گه‌ڕیده ڕۆژاوایی‌یه ئه‌م سه‌روبه‌نده (١٦٣٢ ــ ١٦٦٦) ، واته ئه‌و کاته‌ی بۆ میرنشینی

بدلیس چـووه ، نـاوی فەرمـانڕەوای ئەم میرنشـینەی نەنووسـیوه ، بـەڵام ئێمـە ئـەم بـاس‌وخواسە لـە گەشتنامەکەی گەڕیـدەی تورکی بەناوبانـگی سـەدەی ١٧ هـەم ، ئەولیـا چەلـەبی‌دا بـە دوورودرێژتر دەتـوانین بخوێنینەوە • بە پێی نـووسینی ئەم نووسیارە فەرمـانڕەوای میرنشینی بدلیس لە نێوەندی سەدەی ١٧ هەمدا ئەبدال خـان بووە (٢) • ئەم نووسیارە بۆ خۆی بە شەخسی لە موسادەرەکردنی سەرتۆپی دارایی‌و شمەکی مالی ئەبدال‌خان‌دا لە لایەن ئەحمەد پاشای والیی وانەوە بە شـدار بووەو لەم بارەوە باس‌وخواسی سەیری نووسیوە (٤٨ ، ٢١٩) •

محەمەد مەردۆخی کوردستانی کە یەکێ لە میژوونووسانی هاوچەرخە، دەڵێ ، لە سالی ١٨٣٣دا شەرەفخانی میری بدلیس لەدژ تورکیا (دەولەتی عوسمانی ــ وەرگێڕ) ڕاپەڕینێکی گەورەی کردووەو داوای سەربەخۆیی دەکرد (١١٤ ، ٦) •

ف• نیکیتین بە دیاری‌دەخا کە میرنشینی بدلیس لە سەدەکانی ١٦ ــ ١٧ و ١٨دا ناوبەناو سەر بە عوسمانی نەبووە • تەنانەت لە نێوەندی سەدەی ١٩ هەمدا حوکوومەتی عوسمانی کاتێ ویستی میرنشینەکانی کوردەواری هەر بە جارێ هەڵگرێ ، لە پێشان (لە سالی ١٨٤٩دا) شەرەف بەگی میری بدلیسی بۆ ئەستەمبوول بردو پاشان میرنشینی بدلیسی بە حوکوومـەتی عوسمانی‌یەوە بەست (٢٣ ، ٢٤٨) • بە پێی نووسینی میژوونووسانی ئـەم دوایی‌یانە میرنشینی بدلیس هەمان سال لە لایەن جێگرانی شەرەفخانەوە بـە نیوە سەربەخۆیی بەڕێوەبراوە •

ئێمە باس‌وخواسی دوامیژووی ئەمیرنشینە دەتوانین لە کێبەکـەی محەمەد مەردۆخدا بخوێنینەوە • ئەو نووسیویە ، لە سالانی ١٩١٣ ــ ١٤دا لە ویلایەتی بدلیس یاخی‌بوونێ بە سەرکردایەتیی مەلاسەلیمو شەهابەددینەوە دەستی‌پێ‌کرد ، بەڵام هێزی چەکداری حوکوومەتی عوسمانی یاخی‌بوونەکەی سەرکوت‌کرد • مەلا سـەلیم لـە بدلیس پەنـای وەبەر کۆنسولگـەریی

ڕووس‌برد • کاتێ شەڕی گەورەی جیهـان دەستی‌پێ‌کرد هێزی تـورك دەرفەتی هێنا ، کۆنسولگەریی‌یەکەی تالآن کردو مەلا سەلیم لە سێـدارە درا (١١٤ ، ٩) •

ئا بەم ڕەنگە ، مێژووی سیاسیی میرنشینی بدلیسیش وەك مێژووی میرنشینەکانی دیکەی کورد بە درێژایی سەدەکان بووە بە مێژووی خەبات‌و تێکۆشان لە پێناوی سەربەخۆیی‌دا • بێ‌گومان ئەم خەبات‌و تێکۆشـان‌و شەڕوشۆڕانە یەکێ لەو هۆیانەیە کە بارودۆخی ژیانی ماددیی زەحمەتکێشانی میرنشینی بدلیسی نالەبارو سەخت کردبووو لەپێش سەربەخۆ گەشەکردنیان‌دا ببوو بە کۆسپ‌و هەڵەموت • هەر لە سۆنگەی ئەمە بوو کە مـیرنشینی بدلیسیش بە دەردی میرنشینەکانی دیکەی کورد چـووو سەرەبەخۆیی خۆی لەدەست‌داو بوو بە یەکێ لە ویلایەتەکانی تورکیـا •

دەستووری فەرمانڕەوایی‌و کاربەڕێوەبردنی میرنشینەکە :

لە سەدەکانی ١٥ ــ ١٦دا خانەدانێتیی (وەجاغلق) کە وەك لە هەموو مـیرنشینەکانی کـوردەواری‌دا بـاوبووە لـە مـیرنشینی بتلیسـیش‌دا کاربەدەستایەتی‌یەکی بەرزو زەوی‌وزارێکی تایبەکاری فەرمـانڕەوای ئـەو سەردەمە بووەو پشتاوپشت لە باوکەوە بۆ کوڕ بەجێدەما • کە باوك دەمرد ئەم کاربەدەستایەتی‌یە بە کوڕە گەورەی دەسپێردرا • ئەم کارە لە بەڕێوبردنی میرنشینەکەدا بە وردی جێبەجێدەکرا • کە فەرمانڕەوایێکی تازە دادەنـرا ، فەرمـانڕەواکە بۆ خۆی لەو گەنم‌گردی‌یە بەتەتەنەو سەنـەیەدا کـە نەجیوزادانی هۆزەکان دەیان‌گێرا بەشداری‌یان دەکردو سەرلەبەری ئەندامانی هۆزەکان بەدەست ماچ‌کردنی فەرمانڕەوای نوێ گوێبەفەرمانیی خۆیـان دەردەبڕی‌و پیرۆزبایی‌یان لێدەکرد •

وەزیفەی بەرزی فەرمانڕەوایی پێشان بە سەرکردە شـەڕکەرەکان ،

پاشان بەو نەجیوزادە کوردانە دەدرا کە لە شەڕدا بەسەر تیرەو هۆزە کوردەکانی دیکەدا سەردەکەوتن . ئەم پایەومایەیەش تەنها بەر نەجیوزادانی ئەو تیرەو هۆزانە دەکەوت کە لە هەموو سەرێکەوە ، لەچاو تیرەو هۆزەکانیتر لە سەرووترو لەبەرترو زەبردەستتربوون ، هەرلەبەر ئەمەیە کە هۆزی ڕۆژەکی کە زۆربەی نیشتەنیبانی میرنشینی بدلیسیان پێك دەهێنا بە دریژایی چەندین سەدە هەر ئەوان فەرمانڕەوای بدلیس بوون .

ئەم جۆرە تیرەو هۆزە بەهێزانە لە نێو کورددا عەشیرەتیان پێدەگوترا. لەبەر ئەمە سەرۆکەکانی ئەو وردە تیرەو هۆزانەی لە چوارچیوەی میرنشینەکەدا بوون مافی ڕادانیان تەنها بۆ ئەندامانی هۆزەکانی خۆیان هەبوو ، بەڵام سەرۆکی عەشرەتە گەورەکە مافی ڕادانی بۆ هەموو تیرەو هۆزەکانی ژێردەستی هەبوو ، واتە ئەم دەستی بەسەر هەموویاندا دەڕۆیشت. هەر بۆیەکە ئەم جۆرە سەرەڵهۆزانە لە ژیانی نەتەوەی کورددا دەورێکی گەورەیان دەگێڕاو دەیانتوانی بە هەر لایەکیاندا ئارەزوو لێبا ، ڕایانبدەن.

ئیدی بەم جۆرە دەبینین بنەمای کۆمەڵایەتیی میرنشینی پادشایەتی بابەتی ڕەهای بدلیس سەرکردەی تیرەو هۆزە جۆراوجۆرەکانو بەتایبەت ئەندامانی ئەو تیرەو هۆزانە پێکیان دەهێنا . هەرچی دەزگای بەرزی فەرمانڕەواییو کاربەڕێوەبردن بوو بریتی بوو لە کۆڕێ کە بە بەشداریکردنی نەجیوزادانی تیرەو هۆزەکان پێك دەهات . لەم کۆڕەدا تەنها هەر نەجیوزادان مافی بەشداری تێداکردنو ڕاوێژکردنو ڕادانیان هەبوو . چینی فەرەوانی زەحمەتکێشی هۆزەکان لەم مافە بێبەش بوون . وا باو بوو فەرمانڕەواکە هەر خۆی دەبوو بە دەمڕاستی کۆڕەکەو ئەو ڕێبەرایەتیی بۆ گرتنی کۆڕەکە دەکرد کارێکی دەخرایە پێشی کاتو کارنامەی بۆ دیاری نەدەکرا. کۆڕ بە فەرمانی فەرمانڕەوا دەگیرا ، کاری لە جۆری شەڕجارڕدانو پەیمانی ئاشتی بەستن کە سەروکاری بە مردنو ژیانەوە هەبوو ، دەخستە ڕاوێژو

وتوویژەوە (٧٦ ، ٤٢١ ــ ٤٣٣) • هەر بڕیارێ لەو کۆڕەدا درابا دەبوا ئەندامانی هۆز سەرلەبەر بە ناچاری جێبەجێیکەن • تەنانەت زۆر کاری وا هەبوو فەرمانڕەوا گوێی بە کەس نەدەداو هەر بۆ خۆی بڕیاری لەسەردەداو جێبەجێی دەکرد • بینباشیو کاربەدەستی گەورەی دیکە فەرمانیان لە فەرمانڕەوا خۆی وەردەگرت • بۆ ناوبژیکردنو تێوان سازاندانی کوێخادێو خەڵکوخوای دیکەی گوندان لە کاتی تێوان تێکچوونو شەڕوهەرادا پیاوی کاربەدەستو خەرجوباجگری هەبوون • لە سەدەکانی ١٥ ــ ١٦دا لە میرنشینی بدلیسدا دەستوورێکی ئاوها بەڕێوەدەبرا • هێزی چەکداری میرنشینەکە ئەندامانی ئەو تیرەو هۆزانە پێکیان دەهێنا کە سەر بە میرنشینەکە بوون • هێزی چەکداری هەر تیرەیێ نەجیوزادەی تیرەکەی خۆی سەرکردایەتیی دەکرد ، بەڵام سەرلەبەری هێزی چەکداری میرنشینەکە، میر بۆ خۆی سەرکردایەتیی دەکرد • ژمارەی هێزی چەکدارانی میرنشینی بدلیس بێ سنوور بوو • چونکە لە کاتی شەڕدا هەر مەترسیێك هەڕەشەی لە میرنشینەکە دەکرد ئەندامانی تیرەو هۆزەکان بەوردو درشتیانەوە ، وەك تاکە کەسێ هەڵدەستان • لە باری وادا مەلاو فەقێو تەنانەت ژنانیش دەستیان دەدایە چەکو داکۆکیان لە میرنشینەکەیان دەکرد •

بە پێی «شەرەفنامە» ڕووداوی وا لە میرنشینی بدلیس زۆر جار ڕووی‌داوە (٧٦ ، ٣٤٥) •

هێزی چەکداری میرنشینەکانی کورد پێش ئەوە چەکی ئاگرداریان وەچەنگ کەوێ زۆریان کەڵك لە چەکی ساردی وەك شیرو مەتاڵو تیزە وەردەگرت • کورد تیژەی لە چەکی دیکە لە سەروو‌ترەوە دادەنا • نەجیوزادەو میرانی کورد زۆر جار هەر بۆ جوانی هەڵیاندەگرتو خۆیان پێدەڕازاندەوە • بەڵام پاشان کورد کەڵکی لە چەکی ئاگردار وەرگرت • وەك بدلیسی نووسیویە ، شەرەفخانی میری بدلیس لە ساڵی ١٥٣٢دا

ڕۆستەم بەگی میری حەکاریی بە تفەنگ کوشتووە (٧٦ ، ٤٣٦) .

ئیدی بەم جۆرە فەرمانڕەوایی وردە دەرەبەگی ڕەهای کوردلە بدلیس ، لە سەدەی ١٥ ــ ١٦ هەمدا هاتبووە گۆڕێو لە سەرێکەوە سەربەخۆیی پشتاوپشت بۆ بەجێماوی فەرمانڕەوای دەپاراستو لە سەرێکی دیکەوە ئەندامانی تیرەو هۆزەکانیشی لە مەترسی دەپاراست لەبەر ئەوە ڕێز لە فەرمانڕەواگرتنو گوێبەفەرمانیی میرو خودانی ئێلو عەشیر شێوەی پەرستێکی تایبەکاری بەخۆوە دەگرت . هەر لە سۆنگەی ئەمەیشە کە لەچەرخو چاخەکانی دواییدا هەر ئەو فەرمانڕەوایانە بۆ خۆیان نێوی شێخو مەلایان لە خۆ ناوەو دەسەلاتی سیاسیشو دەسەلاتی ئایینیشیان لە دەستیاندا یەکخستووە .

بنەڕەتی میرنشینەکە لە کەلەکەبوونی سەروەتو سامانێ پێکدەهات کە بە شێوەی ملکایەتیی تایبەکاری زەوی‌وزاری وردەدەرەبەگو داوودەستووری چەوساندنەوە کە ، کە بەو شێوە ملکایەتییە پشت ئەستووربوو ، یا وەک ف. ی. لینین بڵێین ، بە « چەوساندنەوەی چینی چەوسێندراو » کە ئاغاکان بۆ بەرژەوەندی خۆیان لێیانبارەدەکردن ، دەبوو شەڕوشۆڕیشیان بۆبکەن .

پەراوێز

(تێبینی : هەر پەراوێزێ بە ناوی «م. جەمیل»ەوە نووسراوە ، بە کوردیی‌یەکەی خۆیەتی ، بە کوردیی‌یەکەی وەرگێڕ نی‌یە) .

(١) ئەمیر شەرەف نووسیویە : «جانپۆلاد ماوەی تەمەنی لە ٩٠ سال تێپەڕی‌و گەیی‌یە دەوروبەری صەت سال . وەك وتراوە ، لە منداڵانی نێرینە (٧٠)ی هەبوون . بەشی زۆریان پاش ئەوەی بارِبوون هەر بە گەنجی گیانیان سپاردووە» (٢٩٢) . شەرەفخان باسی ئەوەی نەکردووە لە شەڕوشۆڕدا کوژرابن ، کە شەمسی محەمەد ئەو بە نموونە دێنێتەوە (ڕۆژبەیانی) .

(٢) لە «شەرەفنامە»دا بەم جۆرەیە «شاه طهماسپ خۆیشی نزیکەی بیستوسی کەسێکی لە دەرباریانی تیرەکە کوشت» (٤٠٣) (ڕۆژبەیانی) .

(٣) «خەڵکێکی زۆر لە کوردی چەمەشکەزەك ... دوورخرانەوە» ئەم قسانە لە شەرەفنامەدا نی‌یە (ڕۆژبەیانی) .

(٤) لەبەر ئەوەیان غازی یا قانوونی‌یان پێ‌گوتووە ، چونکە لە سەردەمی فەرمانڕەیی‌دا بڕێ یاساو دەستووری تازە دانەڕاون ، بڕوانە : (٧٤ ، ١٣) .

(٥) (حەزۆ) ساسۆنیشی پێ‌دەگوترێ . بڕوانە : (٧٦ ، ٦) .

(٦) «بەڵێ‌و گفتێکی چەوری بە ئیبراهیم بەگ‌و قاسم‌دا ...» ئەم عیبارەتە لە شەرەفنامەدا بەم جۆرەیە : «کە قەڵاکانی ئیبراهیم بەگ‌و برای گەمارۆدران ، ئیبراهیم قاسم بەگی برای نارد کە داوای ئاشتیی لێ‌بکات . قاسم چووە لای خوسرەو پاشاو داوای لێ‌کرد دەوری قەڵاکە بەربدەن . خوسرەو پاشا بەڵێنی داین بەو مەرجەی ئیبراهیم بەگ خۆی بدا بەدەستەوە ، ئنجا ئیبراهیم ئەمیر خانی برای نارد ، بەڵام خوسرەو پاشا بە فەرمانی سوڵتان ، قاسم بەگی کوشت‌و فەرمانی دا ئەمیریش بکوژن ، ئەمیر هەوالی بیست‌و خۆی گەیاندە (حەکاری)و پاشان کەوتە شەڕەوە ، ئنجا بەرەو لای صەفەوی‌یان هەڵات . پاش چەند ساڵێ دووبارە پەنای هێنایەوە لای سوڵتان سولەیمان (٥٦٧ ـ ٥٧٠) (ڕۆژبەیانی) .

(٧) ئەو سەردەمە فەرمانڕەوایی لە لوڕستان‌دا بە دەست تیرەی کوردەوە

بوو . بڕوانە : (١٠٠) .

(٨) عوسمانی‌یەکان بە سەرۆکی پەلی ئینزیباتی‌یان دەگوت (میرلیوا) .

(٩) خەروار نزیکەی (١٢٠٠) کیلۆگرامە .

(١٠) سوڵتان محەمەدی سێیەم تاد ...
ئەم باسە لە شەرەفنامەدا نیە ... ئەوەی کە سوڵتان محەمەدخانی سێیەم کوشتی «فەرهاد پاشا» بوو نەوەك «ئیبراهیم پاشا» بڕوانە : (قاموس الاعلام : سەرگوزەشتی سوڵتان محەمەد خانی سێیەم) .

(١١) ئۆروج بەگی بەیات ئەم قەڵایەی بە ناوی « کاردوکیان »ەوە نووسیوەو دەڵێ یەکێکە لە قەڵا کۆنەکانی کوردەواری . بڕوانە : (٤٦ ، ١٠٥) .

(١٢) «شەرەفنامە» دەڵێ : «چوار هەزاری خەڵکەکەی ... ئەرمەنی بوون» هەوالی وەها لە شەرەفنامەدا نیە . ناوی ئەرمەنی لەم لاپەڕەیانەدا هاتووە : (٤٤٧ ـ ٤٥٤ ـ ٤٦٢ ـ ٤٦٤ ـ ٤٩٦) ، بەم جۆرە :
١ ـ دانیشتوانی شار زۆربان ئەرمەنین .
٢ ـ لە دەوروبەری (ئەخلات) صەت ماڵێ ئەرمەنی لە گوندەکانا نزیك بە یەکن .
٣ ـ لە خود شاری بتلیس‌دا بیست خێزانی ئەرمەنی لە بەشی وەقفدان.

(١٣) شەمسەددین سامی نووسیویە «ئەم میرنشینە ١٧٢ گوندو سێ هەزار کەس بووەو سێ یەکێکی خەڵکەکەش ئەرمەنی بوون» ئەم هەواڵە دوو هەڵەی تێکەوتووە :
١ ـ شەمسەددین سامی نووسیویە : دانیشتوانی شاری بتلیس (١٥) کەسن . دوو بەشیان کوردنو سێیەکیان ئەرمەنین .
٢ ـ سەرژمێری قەزای بتلیس (٣٠) هەزار کەسە . بەشی زۆریان کوردی موسوڵمانن‌و ١٧٢ گوند سەر بەوێن ، (١٢٣٩/٢) .

(١٤) سەردەمانێ بە سەرۆکی بنەماڵەی ساسانی‌یان دەگوت کیسرا . خوسرەو ئەنوشیروانیش لەم بنەماڵەیەیە .

(١٥) باسی سوڵتان جەلاڵەددین دووروودرێژ لە کتێبی «جهان‌گشای‌جوینی»دا هاتووە ... هەروەها «ابن‌الاثیر» لە «الکامل»دا نووسیویە : جا بۆ ڕاستی : «جەلاڵەددین هەرگیز نەبووە بە زاوای «مەلیك ئەشرەف».. بەڵکو هەردوکیان بەرودوا لەو لایەنەوە ـ کە داوێن پیسی پێدەوترێ ـ کاری خراپیان دەربارەی یەك کردووە ، ئەگەر (ئەشرەف) ڕاست بێ (مووسا کوڕی مەلیك عادیلی ئەیووبی) ناوی براکانیشی «نجم‌الدین»و « غازی » بووە . ئەم ئەشرەفە خاوەنی هەموو «جزیر» بووە تا «حەڵەب». بەڵام ئەگەر وەکوو «ئەمیر ئەشرەف» خۆی لاف لێئەدا ، ئەم ئەمیر ئەشرەفە بتلیسی بووبێ‌و براکەی ناوی «مجدالدین» بوو بێ .. ئەوەیان لە هیچ سەرچاوەیێکی میژووی ترا باڵپشت نەکراوە . لەم گێروداوانەشا تەنیا

دوو جار ناوی «بتلیس» هاتووه :

١ ــ حاجب حسام‌الدین علی حمادی خەلکی موصل ، کە لە بنەڕەتا بە بنەماڵەی «طغان ارسلان» بە ناوبانگ بوون ئەمە سەردارێ بتلیس بووە .

٢ ــ ئنجا «بکتمر» سەیفەددین ، خێوی (خەلات) لێی داگیرکردووە ، بەڵام ئەوەی کە ئەمین زەکی بەگ دەڵێ : دەبێ یەکەم ئەمیری بتلیس «عزەددین ورمەر حەکاری» لە فەرماندەکانی (مەلیك ئەشرەف) بوو بێ . شتێ وەها لە «الکامل» نیە .

(١٦) باسەکەی «حاج شەرەف بتلیسی» لە کتێبەکەی «شەرەف عەلی یەزدی»دا چاپی ئۆزبەکستان لاپەڕە (A ٢٥ ــ ٥٣٧) بەم جۆرەیە : «ئەمیر تەیموور وڵاتەکەی شەرەفخانی بە هەموو سەربەرێو دەوروبەرییەوە دایەوەو شیرو کەمەری زێڕینی خەڵات کرد » .

«شەرەفنامە» کە باسی (ضیاءالدین)یش دەکا وا دیارە : ئەمیر ضیاءالدین کوڕی شەرەفخان بووێو لە خزمەت باوکیدا چووبێ بۆ دینێ ئەمیر تەیموور ، بەڵام (عەلی یەزدی) لەبەر ئەوەی لە خزمەت باوکیدا بووە ، ناوی نەبردووە . (ڕۆژبەیانی) .

(١٧) خوندەمیر ناوی بدلیسی بە « بیلبیس » نووسیوە ، کەچی « بیلبیس » لە کوردستان ناوی گوندێکە لە ویلایەتی حەکاری . بروانە : (٧٦ ، ٣٥٨) .

(١٨) بۆزێدە زانیاری وەرگرتن لەمەڕ سیوەفال بروانە : (٢٤ ، ٦٤٥ ــ ١٨٢) .

(١٩) ئەسکەندەری قەرەیوسف هاتە « باکەش » .
دەبێ هەڵەبێ (باکری)بێ کە شارێکە سەر بە (ئەخلات) .
(ڕۆژبەیانی)

(٢٠) شەرەفخان باپیری نووسیاری «شەرەفنامە»یەو باوکی ناوی شەمسەددین خانە .

(٢١) لەبارەی ژندانی قەرەیوسف بە ئەمیر شەمسەددین ، عەرەبی‌یەکەی کتێبەکەی ئەمین زەکی بەگ هەڵەی تێداپەیدابووە ، لە کوردی‌یەکەدا بەم جۆرەیە : «قەرەیوسف ئەمیری قەرەقۆیونلی کە لە ترسی ئەمیر تەیموور گورگان فیراری کردبوو ، گەڕایەوە کوردستانو التحاقی کردە ئەمیر شەمسەددین بتلیسیو کچەکەی خۆی لێماڕەکردو بە یارمەتی ئەو سەرلەنوێ حوکومەتێکی دامەزراند تاد . ب١/١٥٧ ، کوردو کوردستانی ئەمین زەکی . بەڵام دەبوایە «ڕەشید یاسەمی» کە لە عەرەبی‌یەکەی ئەمین زەکی وەرگرتووە ، هەروا ئەوانی تری بە هەڵەدا نەچن ، چونکە قەرەیوسف لە فەرمانەکەیا بە ئەمیر شەمسەددین دەڵێ : «کوڕی خۆشەویستم» ئەگەر زاوای نەبوایەو خەزووری بوایە دەیوت : خەزوورم ، یاخۆ مامم ... (ڕۆژبەیانی) .

(٢٢) « محەمەد ئەمین زەگی » بەگیش هەروا بە هەڵە (شاه خاتوونی) لەباتی (شاه خانم) نووسیوە ئەمە دیسان هەڵەیە . لە کتێبەکانی ئەمین زەکی بەگدا کوردی‌یەکانو تەرجەمە عەرەبی‌یەکان ناوی (شاه خاتون)و (شاهم خاتون) نەهاتووە .

(٢٣) ئەم قسەیە هەڵەیە . لە «شەرەفنامەدا» بەم جۆرەیە : ... کەوتە دەس عەبدورپرەحمان ئاغای تەوالیسی‌و ئاغاکانی تری ئەو عیلەو ئەمیر شەرەفەددین ـ کە لە سەردەمی میرێتیی ئەمیر شاه محەمەددا لە «ئەروخ»ی سەربە بۆتان (بوختی)دوە هێنرابۆوە ، بە پێی پەسندی پیاو ماقوولانی پۆژەکی لە ناوچەی مووش کردبووی بە نائیبی خۆی ـ کە ماوایێکی کەم بەم جۆرە ڕابورد ، شێخ ئەمیر بلیاسی بە تیرەو عیلەکەی خۆیەوە دژی «عەبدورپرەحمان ئاغا»و کۆمەکی تەوالیسی خۆی گەیاندە خزمەت ئەمیر شەرەف . پاشان بە هۆی دوو زمانی‌و بشێوێنانەوەی بەدزمانانەوە شیرازەی دۆستایەتی‌و خۆشەویستی لە نێوان ئامۆزاکانا پچڕاو بوو بە ناخۆشی . جا ئیبراهیمو عەبدورپرەحمان ئاغا وبستان ئەمیر شەرەف لە هووشەوە تاد ... » (پۆژبەیانی) .

(٢٤) لە گەڵ سەرچاوەکانی سەدەی ناوەندا سوڵتانەکانی عوسمانی نێویان بە « خۆندکار » نووسراوە .

(٢٥) « بە پێی نووسینی بدلیسی لەم شەرەدا کە پۆژێکی خایاند تاد ... » عیبارەتەکەی «شەرەفنامە» بەم جۆرەیە : «لەو پۆژەدا نزیکەی ٧٠٠ صەت کەس لە گەنجانی خەنجەروەشێن‌و ئازایانی دوشمن شکێن ئابووت بوون» (٥٥٨) (پۆژبەیانی) .

(٢٦) «... شەرەفخان لە بتلیس فیرگەیێك تاد ...»
ڕاستی‌یەکەی :
«شەرەفخان هەر لە بتلیس‌دا مزگەوتێك‌و فیرگەیێك‌و خانەقایێکی جوانی (زاویە) بەناوی «شەرەفیە» دروستکردووەو قەیسەری‌یەك‌و خانوویێکی دوو نهۆمی زۆر گەورەی بەرپاکردووەو گەڵ گوندی جوانکیلەو زەوی‌وزارو دووکان‌و ئاشی‌کردووە بە وەقف » (٥٦٨) (پۆژبەیانی) .

(٢٧) ئەم قسە هەڵەیە . شاه سمایل (٩١٢ك = ١٥٠٧ز) لەسەر تەخت دانیشتووەو سوڵتان سەلیم (٩١٨ك = ١٥١٢ز) ، شەرەفخان‌و هەموو سەردارانی کورد ساڵی (٩١٣ك = ١٥٠٨ز) ، چوون بۆ پیرۆزبایی شاه سمایل‌و ددانی ناوە بە میرێتی (شەرەفخان داو زۆر جێگەی تری خستۆتە سەر بتلیس . باش ئەوە ئینجا هەموو میرانی کوردی بانگکردۆتە تەورێزو لە ڕکی ئەوەی لە کاتی خۆیا مەلیك خەلیلی حیسن‌کیف خۆشکەکەی داگیرکردبووو ماوەی کردبوو ، هەموو سەرانی

کوردی خسته زیندانو بەر لە شەڕی چالدیران زۆربەیانی بەردان ، تەنیا شەرەفخانو مەلیك خەلیلی هێشتەوە ، تا بە هۆی شەڕی چالدیرانەوە ڕزگاربوون لە زیندان ... شەمسەددین سامی جگە لەوەی ئەم هەڵەیەی کردووە (وڕاستناکا) هەروا ناوی (شەرەف)ی ناوە (شەریف)و ئەم باسەی لە ناوی (بتلیس)دا هێناوە ، نەك لە سەرگوروشتی (شەرەف)دا .
(ڕۆژبەیانی) .

(٢٨) فرێیەر کە ئەڵێ : «خالید چۆلاق کرا بە میرمیرانی کوردستان» ئەمە ڕاستە ، بەڵام لە ساڵانی ٩١٢ ــ ٩١٣ك ١٥٠٧ ــ ١٥٠٨زدا ، نەوەك (١٥٣٣) ، چونکە چۆلاق خالید لە شەڕی چالدیراندا (٩١٨ ــ ٩٢٠ = ١٥١٢ ــ ١٥١٤) کوژراوە .

(٢٩) میرنشینی هەزۆ ، میرنشینی ساسونیشیان پێدەگوت . جا عەلی بەگی ساسونی ، هەر عەلی بەگی هەزۆیی خۆیەتی .

ملخص البحث :

بين يدي القارىء الكريم الترجمة الكردية للجزء المتبقى من القسم الثاني والفصل الثالث من أطروحة الدكتوراه المعنونة (تاريخ الكرد في القرن السادس عشر ــ كتاب «الشرفنامة» مرجعاً لتاريخ الشعب الكردي) للدكتور المغفور له شمسي محمد اسكندر وهو عالم آذربايجاني سوفيتي حاز على درجة الدكتوراه في أكاديمية العلوم لجمهورية آذربايجان السوفيتية ــ معهد شعوب الشرقين الأدنى والأوسط .

وقد تناول في هذا الفصل :

١ ــ وثبات العشائرية الكردية في القرن السادس عشر .

٢ ــ امارة بدليس على اساس «الشرفنامة» في القرنين الخامس عشر والسادس عشر .

خـۆ

لە تەرازووی زمـانـدا

دوکتۆر نەسرین فەخری

زانستگەی پەروەردە زانکۆی بەغدا

بێ گومان کە دەڵێین (ڕاناو) ، یان کە زاراوەی (ڕاناو) بەر گوێمـان دەکەوێ یەکسەر سەرنجمان بۆ (راناوی کەسی) دەچێو هەر ئەو کۆمەڵە ڕاناوەمان دێتە بەر چاو ، لە کاتێکدا ئەگەر بە تەواوی وشـە بناسینو لـە عاستی (بەشەکانی ئاخافتن)دا بوەستین کە (وشە)یەو لە هەر یەکـە لـەو (حەوت بەشە ئاخافتن[1]ە بگەینو تایبەتێتیی بزانین ئەوە لەم بەشە وشەیەش دەگەین بە باشی وەك وشەو ڕاناوێکی سەربەخۆ ، هەروەها ئەو ڕاناوانەش ((PRONOUN)) لە بڕوانە خۆیانـدا دابەش دەکەین بەپێی تایبەتی یـەك ، کە هەر بەشە لەوی تر جودادەکاتەوە ، هەر بەو پێیەش دەوری بەشە ڕاناوە تۆمار دەکەینو خۆی دەستنیشان دەکەین لە زمانـداو دەری دەخەین کـە هیچ بەشێکی تر ناتوانێ بە ئاسانی جێگەی بگرێتەوە ، بۆ ئەم ڕاستیەش ئەگەر لەجێی لای دەین ، یان هەوڵبدەین بە جۆرە وشەیەکی تر کـە ئـەو شوێنە پڕ بکەینەوە با لە (جنسی) خۆشی بێت ، بێ گومان گۆڕینی بەسەردا دێ ، جا ئەو گۆڕینە هەر چەندەو هەر چۆنێك بێت •

جا لێرەدا مەبەستمان لەم پێشەکییە سەرنج ڕاکێشانە بۆ وەستان لـە عاستی هەر وشەو بەشە وشەیەك کە لە زمانـدا بە بێ سوود نەهاتۆتە کایەوە، چونکە گرنگی لە بچووکیو گەورەیی ، یان کەمو زۆری بەکارهێنانـدا نییە، ئەوەندەی کە لە کاتـو شوێنی خۆیدا دەوری خۆی دەبینێ •

جا یەکێك لەو بەشە وشانە (خۆ)و (ڕاناوی خۆیی)یە لەم زمانەدا ، کە (ڕاناوی کەسی) بانی خۆی کێشاوە بەسەر ئەم ڕانـاوەو ڕانـاوەکانی دیکەدا ، لە کاتێکدا ئەگەر هیچ نەکەینو بە هیچ جۆرێك خۆمان مانـدوو نەکەین ، بۆ گەیشتن بەم ڕاستییە ، بەڵکو تەنیا گوێی خۆمان ڕایەڵکەیـن بۆ گفتوگۆی خۆمانو ئەوانەی وتوێژیـان لەگەڵدا دەکەین بە درێژایی ڕۆژ ــ بەپێی پێویستیو کاری ڕۆژانەمان ــ بۆ ئەوەی بزانین ڕۆژی چەنـد جارو بە چەند جۆرو بۆ چەند مەبەست ئەم (خۆ)یە بەکاردەهێنین ، ئەوسا بۆ گومان سەرسام دەوەستین :ــ

١ ــ لەبەر زۆر بەکارهێنانی .

٢ ــ لەبەر پشت گوێخـستنو هەستنەکردن پێی ، لە کاتێکدا کە پێویستە ئەو مانەی بدرێتێ کە (پڕ بە پێستی خۆی بێ) .

جا ئەگەر تەنیا گوێشل کردن بۆی بمانگەیێنێ بەم ئەنجامە ــ ئایـا شایانی وەستانێکی وردو لێکۆڵینەوەیەکی زانستیانە نییە ؟ تا بزانین بـە چ ئەنجامێکمان دەگەیێنێ ؟!

جا بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە وا ئەم گەشتە بەپێی توانا لەگەڵ (خۆ)دا دەکەین ، کە پلەیەکی تایبەتیو جێی ئەوتۆی بڕیوە لە ژیانی ئـەم زمانەو ڕێزمانی ئەم زمانەداو ، لۆڕۆپی وەهای تێدا هاویشتووە کە بـە ڕاستی ئاوێنەی میژوویەکی دوورو درێژی ئەم وشە بە تواناو کۆنو ڕەسەنە دەخاتە ڕوو کە نە ڕێکەوتو و نە ڕۆژو دوو ڕۆژ دەتوانێ بیگەیێنێتە ئـەم شێوەو شوێنەی ئەمڕۆێ .

بە کورتی ئەگەر ئاوڕێك لەو کێبانە بدەینەوە کە لە ڕێزمانی کوردی دەدوێنو سەرنج لەو شوێنانە بدەین کە دەربارەی (جێناوی خۆیی)[٢] لـە دیالێکتی کرمانجیێ خواروودان ، دەبینین کە بەڵای زۆر لایەنی باسەکەدا

نەچوونو سادەیی ئەو باسانەو ئەو سادەییەیە لەو نووسەرانەدا بەدی دەکەین کە بۆتە هۆی بوونیان بە دوو کۆمەڵ :ـ

کۆمەڵی یەکەم :ـ

وا ڕادەگەیێنن کە مۆرفێمی (خۆ) جێناوی خۆییەو دەستەی یەکەم لە جێناوە لکاوەکان (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) وەردەگرێنو دەبێتە (خۆم ، خۆت ، خۆی ، خۆمان ، خۆتان ، خۆیان)[٣] [٤] .

گۆمەڵی دووەم :ـ

PEFLEXIVE PRONOUN

جێناوی خۆیین[٥] .

وایان داناوە کە : (خۆم ، خۆت ، خۆی ، خۆمان ، خۆتان ، خۆیان)

پێناسینی (خۆ) لە زمانی کوردیدا

لە ڕووی ڕووالەتەوە

وێنەی ئەم (خۆ)یە زۆر کۆنەو لە شێوەی (خود)و (خوە) لە شێوەی تردا بەکارهاتووە ، هەروەها لە هەردوو زمانی کوردیو فارسیدا لە کۆنەوە ، ئەمڕۆش تەنیا لە وێنەی (خوە) لە شێوەی ژووروودا (خۆ) لە شێوەی خواروودا ماوەتەوە ، دیارێشە کە (خۆ) کوڕتترین ڕووالەتی ئەم (ڕاناوە)یەو سەر بە لقی زمانە ئێرانیانەکانە ، جا بە کوڕتی (خۆ) یان (خوە) یان (خود) بێ بە پێی شێوە سەرەکییەکانو بەشە شێوەکان لە دەربڕینی ئەمڕۆدا کە ئەمەش بەشێکە لە سروشتی هەر زمانەو هەر وشەیە لەو زمانەدا ئەنجامی مێژووو درێژایی ئەم مێژووەو کاتو زرووفو دەورو توانایەك کە لەگەڵ ئەم هەموو ئاڵۆگۆڕەدا دەگونجێ ــ یەکەو یەك ئەنجام دەگەیێنێ .

هەروەها (خۆ)[٦] وشەو ڕاناوێکی سادەیە ، نەك « بۆ ناوێکی لێکدراوە »[٧] بە تەنیا ، بەڵکو ڕاناوێکە کە بە تەنیاو بە بێ ڕاناوی کەسی بەکارنایێ بۆیە لەگەڵیدا دەبێ بە ڕاناوێکی لێکدراو (ڕاناو + ڕانـاو = ڕاناوی لێکدراو ، چونکە : وشە + وشە = وشەیەکی لێکدراو) .

بە کوڕتی :ــ (خۆ) ڕاناوێکی جوداو سادەیەو بـۆ (چەسپـاندن ــ تاکید)و سەرنجڕاکێشانو سڕینەوەی هەر گومانێکە کە هەبێو بکرێ لەو کەسو ڕاناوە کەسیانەی کە بۆیانو لەگەڵیاندا (بە هەردوو گۆمەڵی یەکەمو دووەم)لاوە بەکاردەهێنرێو لەگەڵیاندا ڕاناوێکی لێکدراو دروستدەکەنو

له شوێنی خۆی‌داو به پێی پێویستی‌و گەلێك مەبەستو چەندین واتای نوێ دەبەخشن بەم زمانە کە باوەڕ ناکەین ، یان ئەوەندەی ئاگادارین ؛ کەس ئەگەر بۆ بەشێکیشی چووبێ بۆ زۆری نەچووە ، ئەمەش ئەوە ناگەیێنێ کە ئێمە بۆ هەمووی چووین CUWIN ، بەڵام تا ڕادەیەك لەگەڵیك لاوە تیشکی ڕووناکیمان ئاڕاستەی کردووە ، لەوانەیە یاریدەدەری خوێنەر بێ بۆ ڕوونکردنەوەی لایەنی تری ئەم باسە .[٨]

هەروەهاو هەر وەك لە ناوەکەیەوە دیارە ڕاناوی (خۆیی) (خۆیەتی)و (خاوەنێتی) دەگرێتەوەو وەك گوتمان بۆ (تاکید)ی ناوێ یان ڕاناوێکی‌تر بەکار دەهێنرێ وەك :

ــ بە خۆتم وت کە نایەم بۆ ئەوێ .

لەبری ناوێ بەکار هێنراوە .

ــ من خۆم چووم بۆ بازاڕ .

بۆ (تەوکید)ی ڕاناوی (من) بەکارهێنراوە[٩] [١٠] .

لیستەی ڕاناوە کەسییە لکاوەکان لەگەڵ ڕاناوی (خۆ)دا .

١ ــ لەگەڵ دەستەی دووەم (م ــ ت ــ ی ــ مان ــ تان ــ یان) [١١] ، [١٢] .

خۆ + م = خۆم	خــۆ	م
خۆ + ت = خۆت		ت
خۆ + ی = خۆی		ی
خۆ + مان = خۆمان		مان
خۆ + تان = خۆتان		تان
خۆ + یان = خۆیان		یان

خۆ + ئەم ڕانـاوانە
لەگەڵ فرمانی تێپەڕداو .
لە کاتی ڕابوردوودا
بۆ نموونە لەگەڵ (نووسین)دا

خۆم ــ نووسیم ــ	م +م ــ ١ + ١ = ٢
خۆت ــ نووسیت ــ	ت + ت ــ ١ + ١ = ٢
خۆی ــ نووسیی	ی + ی ــ ١ + ١ = ٢
خۆمان ــ نووسیمان	مان + مان ــ ١ + ١ = ٢
خۆتان ــ نووسیتان	تان + تان ــ ١ + ١ = ٢
خۆیان ــ نووسییان	یان + یان ــ ١ + ١ = ٢

چونکە هەمان ڕاناوی لکاو کە دەچێتە سەر (ڕاناوی خۆ) دەڵکێ بـە فرمانی تێپەڕەوە لە کاتی ڕابوردوودا ، بۆیە هەمان ڕاناو دووبارە بۆتـەوە لێرەدا .

دووبارە بوونەوەی (خۆ) دوا بە دوای یەک

چاوك = خۆ نووسین — خۆ + خۆ نووسین
نەك ــ نووسـین

خۆم ــ خۆم نووسی	م + م	
خۆت ــ خۆت ــ نووسی	ت + ت	
خۆی ــ خۆی ــ نووسی	ی + ی	نووسی
خۆمان ــ خۆمان نووسی	مان + مان	
خۆتان ــ خۆتان ــ نووسی	تان + تان	
خۆیان ــ خۆیان ــ نووسی	یان + یان	ك(٢) + ك(١)

خۆم
خۆت
خۆی
خۆمانسان
خۆتانتان
خۆیانیان

نووسی

سێ جار دووبارە بوونەوەی ڕاناوی (ك ٢)

خۆ نووسین (کاتی ڕابوردوو) :

وەلأم بۆ

کێ خۆتی نووسی = من خۆم نووسی ــ ئێمە خۆمانسان نووسی
هتد ... خۆم خۆم نووسی ــ خۆمان خۆمانسان نووسی
یەك (جودا) + دوو لکاو (١ + ١) = من + م + م .

راناوی کۆمەڵی دووەم (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) لەگەڵ کۆمەڵی یەکەم (م ، یت ، یت (ی) ، ین ، ن ، ن) لەگەڵ هەردوو فرمانی تێنەپەڕ بۆ هەموو کاتەکانو لەگەڵ تێپەڕدا بۆ ئێستاو داهاتوو .

کاتی ئێستا نووسین (تێپەڕ)	
خۆم دەنووسم [١٤]	م + م ك (١) + (ك ١)
خۆت دەنووسیت	ت + یت
خۆی دەنووسێت	ی + یت (ی)
خۆمان دەنووسین	مان + ین
خۆتان دەنووسن	تان + ن
خۆیان دەنووسن	یان+ ن

ئێمه خۆمان دەنووسین

خەوتن ــ (تێنەپەڕ) ــ لە کاتی ئێستادا

خۆم ــ دە خەوم (من خۆم دەخەوم) م + م ك٢ + ك١

=

خۆت ــ دە خەویت ت + یت

خۆی ــ دە خەوێت (ێ) ی + ێت (ی) = = = =

خۆمان ــ دە خەوین مان + ین = = = =

خۆتان ــ دە خەون تان + ن = = = =

خۆیان ــ دە خەون یان + ن = = = =

لێرەدا ڕاناوی کۆمەڵی یەکەم (م ــ یت ــ ێت (ی ــ ین ، ن ، ن) ، لەگەڵ ڕاناوی کۆمەڵی دووەم کە لەگەڵ (خۆ)دا بەکارهاتووە ــ لەگەڵو لە کۆتایی هەردوو فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕدا هاتووە ، چونکە (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) تەنیا بۆ فرمانی تێپەڕی ڕابوردووە ، بۆیە هەردوو کۆمەڵ کەوتوونەتە یەك .

دەخەوم ــ خەوتم ــ خۆم خەوتم م + م

دەخەویت ــ خەوتیت ــ خۆت خەوتیت ت + یت

دەخەوێ ــ خەوت ــ خۆی خەوت ی + ت

دەخەوین ــ خەوتین ــ خۆمان خەوتین مان + ین

دەخەون ــ خەوتن ــ خۆتان خەوتن تان + ن

دەخەون ــ خەوتن ــ خۆیان دەخەون یان + ن

تێنەپەڕ	تێپەڕ	تێنەپەڕ
خۆم ــ چووم ــ کردم	خۆم ــ دەچم ــ دەکەم	
خۆت ــ چوویت ــ کردت	خۆت ــ دەچیت ــ دەکەیت	
خۆی ــ چوو ــ کردی	خۆی ــ دەچێ ــ دەکات	

خۆمان ــ چووین ــ کردمان　　خۆمان ــ دەچین ــ دەکەین
خۆتان ــ چوون ــ کردتان　　خۆتان ــ دەچن ــ دەکەن
خۆیان ــ چوون ــ کردیان　　خۆیان ــ دەچن ــ دەکەن

ڕاناوی کۆمەڵی دووەم ــ دووجار + کۆمەڵی یەکەم
لەگەڵ فرمانی تێپەڕو کاتی ئێستادا

خۆ نووسین (تەنیاتێپەڕ)	ك٢ (٢) + ك١ (١)
خۆم خۆم دەنووسم	م + م + م
خۆت خۆت دەنووسیت	ت + ت + یت
خۆی خۆی دەنووسێت	ی + ی + یت (ێ)
خۆمان خۆمان دەنووسین	مان + مان + ین
خۆتان خۆتان دەنووسن	تان + تان + ن
خۆیان خۆیان دەنووسن	یان + یان + ن

بۆ وەڵامدانەوەی پرسیاری ــ کێ یە ؟ کێم ؟

ــ خۆم ــ من خۆم ــ غەریب نیم ــ ناسیاوم ــ لە خۆتانم
ــ خۆیت ــ تۆخۆیت ــ غەریب نیت ــ ناسیاویت ــ لە خۆمانیت
ــ خۆیە ــ ئەوخۆیە ــ غەریب نییە ــ ناسیاوە لە خۆمانە
ــ خۆین ــ ئێمە خۆین ــ غەریب نین ــ ناسیاوین لە خۆتانین
ــ خۆن ــ ئێوە خۆن ــ غەریب نین ــ ناسیاون لە خۆمانن
ــ خۆن ــ ئەوان خۆن ــ غەریب نین ــ ناسیاون لە خۆمانن

کێ یە ؟ ــ خۆم ــ غەریب نیم ــ کێ یە ؟ ــ خۆمم ــ منم
کێ یە ؟ ــ خۆمانین ــ غەریب نین ــ ؟ ــ خۆمانین ــ ئێمەین
کێم ؟ خۆیت ــ غەریب نیت ــ کێم ؟　خۆتیت ــ تۆیت
کێم ؟ خۆن ــ غەریب نین ــ کێم ؟　خۆتانن ــ ئێوەن

کێیە ؟ خۆیە ــ غەریب نییە ــ کێ یە ؟ خۆیەتی ــ ئەوە
کێ یە ؟ خۆن ــ غەریب نین ــ کێ یە ؟ خۆیانن ــ ئەوانن

هەردووکیان تەنیا لە ڕووالەتدا یەکن نەك لە ناوەرۆکدا ، بە گوێرەی جۆری پرسیار .

با دووبارە بگەڕێینەوە بۆ لاپەڕەکانی پێشوو سەرنجی هەردوو جۆرە نموونەکان بدەینەوە ، دەبینین : لەیەکەمدا لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕ .

لە دووەمدا لەگەڵ فرمانی تێپەڕ .

لە یەکەمدا ــ کە (ڕاناوی خۆ) ڕاناوی کۆمەڵی دووەمی وەرگرتووە (م ــ ت ــ ی ــ مان ــ تان ــ یان) تایبەتییە بە فرمانی تێپەڕ لە ڕابوردوودا، چونکە ئەم (ڕاناوی خۆ)یە ، ئەم ڕاناوە کەسییە لکاوانــە وەردەگرێت چ فرمانی تێپەڕ چ تێنەپەڕ بێت، بۆ ڕابوردوو یان ئێستاو داهاتوو بێت[١٥،١٦].

لەگەڵ (مۆرفێم)ی (ش ــ یش)

(١)	(٢)
خۆم ــ خۆشم	خۆم ــ خۆمیش
خۆت ــ خۆشت	خۆت ــ خۆتیش
خۆی ــ خۆشی	خۆی ــ خۆییش
خۆمان ــ خۆشمان	خۆمان ــ خۆمانیش
خۆتان ــ خۆشتان	خۆتان ــ خۆتانیش
خۆیان ــ خۆشیان	خۆیان ــ خۆیانیش

بۆ نموونە

ــ ئەوانمان ناردو خۆشمان چووین
ــ ئەوانمان ناردو خۆمانیش چووین
خۆمان کڕیمانو خۆشمان فرۆشتمان
خۆمان کڕیمانو خۆمانیش فرۆشتمان

ئاوێك بڕوا بۆ ڕۆخانه خۆیش بیخوا نەك بێگانه هتد ...

با سەرنجێكی ورد بدەین لەم جۆرە نموونانه

خۆشم دەمەوێ ــ خۆشم دەوێ

خۆشی بێو ترشی بێ ــ خۆشی بێ هەر ناچم

كاتی بەرچاو كەوتنو بەكارهێنان

لیستەی ڕانـاوەكان

ئەمجارە (ئەم جارە) وەڵام بە (ناو)و ڕاناو (ناوەڵناو) نەك فرمان

ڕاناوی كۆمەڵی دووەم (ك[٢]) + كۆمەڵی یەكەم (ك[٢])

لەگەڵ (ناو)و وەڵامدانەوە بە (ناو)و ئاوەڵناو

كێیە ؟ خۆمم ــ خۆ + م + م = منم

خۆتیت مم

خۆیەتی

كێن ؟ خۆمانین (مانین)

خۆتانن ــ

خۆیاین ــ

كێ قوتابیەیە ــ من قوتابیم ــ خۆم قوتابیم

(م + م)

كێ قوتابیی باشە • من قوتابیی باشم ــ من + م

خۆم قوتابیی باشم ــ م + م

خۆمم قوتابیی باش ــ مم

هتد ...

خۆمـن

هی خۆمن	له خۆمن	وەك خۆمن
بۆ خۆمن		

(١)

	خـۆم			خـۆم	
	خۆت			خۆت	
هی	خۆی	ن	له	خۆی	ن
	خۆمان			خۆمان	
	خۆتان			خۆتان	
	خۆیان			خۆیان	

	خـۆم			خـۆم	
	خۆت			خۆت	
وەك	خۆی	ن	بۆ	خۆی	ن
	خۆمان			خۆمان	
	خۆتان			خۆتان	
	خۆیان			خۆیان	

(٢)

هی	من تۆ ئەو ئێمە ئێوە ئەوان	ن	لە	من تۆ ئەو ئێمە ئێوە ئەوان	ن ــ ە ــ یە

وەك	من تۆ ئەو ئێمە ئێوە ئەوان	ن ــ ە (یە)	بۆ	من تۆ ئەو ئێمە ئێوە ئەوان	ن ــ ە یە

ئەوان ــ هی ــ من ــ ن	ئەوان لە ــ من ــ ن
تۆ	ئەوان لە ــ تۆ ــ ن
ئەو	ئەوان لە ــ ئەو ــ ن
ئێمە	ئەوان لە ــ ئێمە ــ ن
ئێوە	ئەوان لە ــ ئێوە ــ ن
ئەوان	ئەوان لە ــ ئەوان ــ ن

ئەوان ــ وەك ــ من ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ من ــ ن
ئەوان ــ وەك ــ تۆ ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ تۆ ــ ن
ئەوان ــ وەك ــ ئەو ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ ئەو ــ ن
ئەوان ــ وەك ــ ئێمە ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ ئێمە ــ ن
ئەوان ــ وەك ــ ئێوە ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ ئێوە ــ ن
ئەوان ــ وەك ــ ئەوان ــ ن ئەوانە ــ بۆ ــ ئەوان ــ ن

بڕوانە ــ هی خۆمن ــ هی منن
له هی خۆمن ــ له هی منن
هتد ...

ق ١ به خۆیم زانی ــ به خۆییم ــ زانی
ق ٢ خۆیم خۆییم
به خۆیم زانی ــ وام زانی ئەوه به خۆییم زانی ــ وام زانی غەریب نیه ــ ناسیاوه ، له خۆمانه
خۆیم ــ من ــ ئەو ــ م خۆیم ــ ناسیاوم .

« خـۆ »

لەگەڵ چاوگو فرمانی (سادەو داڕێژراو ، لێکدراو)دا

کوشتن تێپەڕ خۆکوشتن (انتحار)
گرتن تێپەڕ خۆگرتن
ناسین تێپەڕ خۆناسین
فرۆشتن تێپەڕ خۆفرۆشتن ئیدیۆم (زاراوه)یه
شکاندن تێپەڕ خۆشکاندن شکان (زاراوه)یه
نوواندن تێپەڕ خۆنوواندن نووستن
شکاندن تێپەڕ خۆخەواندن خەوتن
گۆڕین تێپەڕ خۆگۆڕین

شتن ، شوشتن تێپەڕ	خۆشتن خۆشوشتن
سووتاندن تێپەڕ	خۆسووتاندن سووتان
پەرستن تێپەڕ	خۆپەرستن
پاراستن تێپەڕ	خۆپاراستن
گەیشتن گەیاندن تێپەڕ	خۆگەیاندن
ترساندن تێپەڕ	خۆترساندن ترسان
بینین ڕابینین تێپەڕ	لە خۆ ڕابینین
کردن فێرکردن تێپەڕ	خۆ فێرکردن

هتد ...

با بە وردی سەرنج بدەین و بزانین دەبێت بەچی و چی دەگەیێنێت پێش ئەوەی سەیری لیستەکانی دواتر بکەین بۆ ئەم مەبەستانەو بڕوانینە هەموشیان یان تێپەڕن یان بوونو کراون بە تێپەڕ . نەك لەبەر ئەوەی لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕدا نابێت بەڵکو لێرەدا بۆ مەبەستێکی گرنگو تایبەتیی ئەو بۆیە کە جێگەی سەرنجو وردبوونەوەیەکی باشە لەبەر ئەو دەورەی کە دەیبینێت لە ڕێزمانداً (GRAMMER) بۆیە با سەرنجی ئەم نموونانە بدەینەوە لەگەڵ نموونەکانی سەرەوەدا .

پاشماوەی (خۆ) + چاوگو

فرمانی سادەو داڕێژراوو لێکدراوی

« تێپەڕ »

گرتن ــ ڕاگرتن	تێپەڕ	خۆ ڕاگرتن
ــ ڕاپەڕموون		
کێشان ــ هەڵکێشان	تێپەڕ	خۆ هەڵکێشان
شاردنەوە	تێپەڕ	خۆ شاردنەوە
تەکاندن هەڵتەکاندن	تێپەڕ	خۆ هەڵتەکاندن
گەیاندن پێ گەیاندن		خۆ پێ گەیاندن

(گەیشتن)

گیران ــ پێ گیران　　خۆ پێ گیران ــ باش بوو خۆی پێ گیرا
خۆی پێ نەگیرا

ناسین ناسینەوە　　تێپەڕ　　خۆ ناسینەوە
خۆ شلاندن (*)

کشان کشانەوە　　خۆ کشانەوە

هتد ...

(*) دەبینین چۆن بکەرو بەرکار دەبن بە یەك .
واتا بکەر خۆی بەرکارەو بەرکار خۆی بکەرە .
بۆیە دەبێت فرمان هەمیشە تێپەڕبێت جابنجی یان دروستکراو بێت.
لە هەمان کاتیشدا وشەو واتای تازە دروستدەکەن ، زیاتر لە واتایەك ، هاوواتا ، دژواتا ، تائیدیەمو زاراوەش .

خۆ لە شێوەی جووتە وشەدا

دووبەدوو ــ یان دووبارە بوونەوە ، بە تەنیاو بە یاریدەی نامراز

ــ خۆی خۆی والێ کرد　　(خۆی خۆی)
خۆی ئەمەی بەسەر خۆیدا (خۆیا) هێنا
ــ خۆی وای لە خۆی کرد .　　خۆمان وامان لە خۆمان کرد
خۆی وای بە خۆی کرد .
ــ خۆم بە خۆمم کرد　　ــ خۆ بە خۆ ــ
ــ خۆ بە خۆی خۆمان = واتا :　　خۆ بە خۆ ــ خۆ ــ (سێ جار)
لە ناو خۆماندا　　۱ + ۱ + ۱ = ۳
ــ خۆ بۆ خۆیی چنی　　خۆ ــ بۆ ــ خۆ
ــ خۆم و خۆت ــ واتا کەسی تر نا
خۆمانو خۆتان .
ــ خۆمان بە خۆمانمان کرد = مستەهەقین .
ــ خۆی ئەم قوڕەی بۆ خۆی گرتەوە
ــ خۆی بە دەستی خۆی قوڕی کرد بەسەر خۆیا : (۱ + ۱ + ۱ = ۳)

ـ خۆی ئەم داوەی بۆ خۆی نایەوە
ـ بە خۆی بڵێ ؟ بە خۆت بڵێ . (بەخۆ)
ـ لە خۆی بپرسە ، لە خۆت بپرسە (لەخۆ)

دەتوانین بە پێی شوێنی خۆیان بیانگۆڕینەوە بۆ هەموو کەسەکانو لەگەڵ هەموو ڕاناوەکانداـ لێرە بۆ درێژی پێنەدان ـ تەنیا یەك نموونە دەهێنینەوە :

هەر خۆت بە خۆت بی
ـ خۆتو بەختی خۆت
ـ خۆمو خوای خۆم
ـ خۆی لە خۆیەوە وای لێهات .
ـ خۆی خۆی بە درۆ خستەوە
ـ خۆی لە کیس خۆی دا . (زاراوە) = خۆی دۆڕاند هاوواتان .
ـ خۆی خۆی تووش کرد = بە دەستی خۆی
ـ خۆی لە خۆیدا = زاراوە
واتا : ناتەواوە
ـ خۆم خۆم لەبیر چۆتەوە ـ خۆمان خۆمان لەبیر چۆتەوە خۆم خۆمم لەبیر چۆتەوە ـ خۆمان خۆمانمان لەبیر چۆتەوە

خۆم خۆم لەبیر خۆم بردۆتەوە
خۆمان خۆمان لەبیر خۆمان بردۆتەوە

خۆم خۆم لەبیر خۆم بردۆتـەوە
خۆمان خۆمانمان لەبیر خۆمان بردۆتەوە (١٧)

خۆمان وامان بە خۆمانکرد
خۆما وامان لە خۆمان کرد ، خۆمان خۆمان والێ کرد (١٨)

خۆمان له خۆمان بێزارین
خۆمان له خۆمان ناگەین

ناوو ئەو ناوانەی له چاوگو فرمانی هەمه چەشنه دروست دەبن
به یـاریدەی (خۆ)

بۆ نموونه :ــ

ــ بەختکردن خۆ بەختکردن خۆ بەختەکەر ــ فدائي
ــ مالّیکردن خۆمالّیکردن خۆمالّی ــ محلي (مالّی ــ الیف)، ئەم پشیلەیە خۆمالّیە (مالّی بووە)
ــ کردن خۆکردن خۆکرد ــ ئەم فەرشە خۆکردە ، ئەم دەسمالّە خۆکردە.
  لەسەر خۆ لەسەرخۆ برۆ ، قسە بکە.
  زۆر لەسەر خۆیە = (هێمن)ە
ــ خۆ خواردن خۆ خۆر تایبەتەی خۆخۆرن .

له چاو خۆت له چاو خۆی عاقله (ژیرە)
له چاو خۆتدا له چاو خۆیا هەر باشە
خۆ ئاسایی = وەك خۆت
وەك خۆت = خۆت ئاسایی
لەبەر خۆی لەبەر خۆی ئاگای = هەر خۆی لەبیرە
لەکەس نیە .
لای خۆی عاقلّە !
خۆتو بەختی خۆت
خۆمو خوای خـۆم
خۆ پێ گەیاندن ــ خۆ پێ گەیێنەر (عصامي)

کاتی خۆی ــ له کاتی خۆی‌دا
شوێنی خۆی هەیە ــ له شوێنی خۆی‌دا
کات‌و شوێنی خۆی ــ له کات‌و شوێنی خۆی‌دا
ــ سەبارەت به خۆم
ــ دەرهەق به خۆم
هتد ...

لەخۆ ، به خۆ ــ و ــ ئەوانەی یەکسەر دوابەدوای یەك دێن بەو شێوەیەو به تەنیا دەبن به وشەی لێکدراو هەر وەك ــ خۆ + ڕاناوی کەسی = وشە ــ یان ــ ڕاناوی لێکدراو .

خــۆ

لەگەڵ ئــامرازی جیاوازدا

١ ــ لەگەڵ ئامرازی (له)دا

١ ــ ترسان	له خۆ ترسان	(له خۆ
٢ ــ گەیشتن	له خۆ گەیشتن	(له خۆ
٣ ــ دەرچوون	له خۆ دەرچوون	(له خۆ
٤ ــ بیرکردنەوە	بیر له خۆکردنەوە	
٥ ــ بایی بوون	له خۆ بایی بوون	

٢ ــ لەگەڵ ئامرازی (بۆ)دا

بۆ نموونە :

(زاراوە)	خێری بۆ خۆشی نییە	بۆ خۆ
(زاراوە)	بۆ خۆی سەری نایەوە	
	بۆ خۆی زۆر وریایە	
	بۆ خۆی با هەر بڕێسێ	
	باش بۆ خۆی تووش بوو	

٣ ــ لەگەڵ ئامرازی (بە)دا

بۆ نموونە :

ڕاپەڕموون بە خۆدا ڕاپەڕموون
بەڵێندان بەڵێن بە خۆ دان
بە خۆم نەزانی
جێ بە خۆی نــاگرێ
پەندی بە خۆی دا

٤ ــ لەگەڵ ــ (لە) + (وە)

١ ــ لە خۆیەوە وای لێهــات .
٢ ــ هەر لە خۆیەوە تووڕە دەبێت
خۆی لە بیر چۆتەوە .

٥ ــ لەگەڵ ــ (بە) + (وە)

. شتی وای بە خۆیەوە نەدیوە .
. ڕێوی بە کونەوە نەئەچوو هەڵگێکیشی بە خۆیەوە بەستبوو .

٦ ــ لەگەڵ پاشگری (وە) بە تەنیا

بۆ نموونە :

١ ــ خۆی کڕیەوە (پاش خۆفرۆشتن) زاراوە
٢ ــ خۆی بردەوە (پاش دۆڕاندن) زاراوە

هتد ...

(خـۆ)

له داڕشتنی وشەی نوێی هەمەچەشنەداو دروستبوونی واتای نوێو زیاتر لە واتـایەك تا دەگاتە ئیدیەم دروستکردن

کەوتن ــ نەخۆش کەوتن خۆ نەخۆش خستن

نەخۆش خستن

پەسەندکردن خۆ پەسەندکردن (لە خۆڕازی بوون)

کۆکردنەوە خۆ کۆکردنەوە ــ خۆ ئامادەکردن

ئامادەکردن خۆ ئامادەکردن (خۆ حازر کردن)

ڕەحەتکردن خۆ ڕەحەتکردن = خۆ حەساندنەوە

خۆ ناڕەحەتکردن = خۆت ناڕەحەت مەکە ناهێنێ •

ماندوو بوون ــ خۆ ماندووکردن ــ بەخوتو خۆڕایی خۆی ماندوو

ماندووکردن ــ دەکات

مەشغوول بوون خۆ مەشغوولکردن = بۆ بێتاقەتی خۆم مەشغوول دەکەم

مەشغوولکردن بەخوتو خۆڕایی خۆی مەشغوولّ کردووە • بێسوود

بـادان خۆ بادان ــ هەر خەریکی خۆ گۆڕینو خۆ بادانە

واتا هیچ ئیشێکی تری نیە ، یان ــ لە دەستنایەت •

لەناو بردن خۆ لەناوبردن ــ سەبەبکاری خۆی خۆی بوو

دەرمانکردن خۆ دەرمانکردن (*)

هتد ...

(*) وەك پێشتر وتمان ــ هەر یەکە زۆری لە بارا هەیە ئەگەر لێکیان بدەنەوە، بۆ درێژە پێنەدانی ئەم لایەنانەو لایەنی تریشـمان لـە وتارێـکی تـری سەربەخۆدا کۆکردۆتەوە ، لەم گۆڤـارە یان لە شوێنێـکی دی بلاوی دەکەینەوە .

دەرمان خواردن	خۆ دەرمان خوارد کردن	خۆ
دەرمان خواردکردن		
فێرکردن	خۆ فێرکردن	خۆ
کوێرکردن	خۆ کوێرکردن	خۆ
تەکاندن =		
تەکاندان	تە کان دانە خۆ	خۆ
کڕکردن	خۆ کڕکردن (خۆ بێ دەنگ کردن)	خۆ
بە خۆ زانین	من بە خۆ زانی = خۆم زانیم	
	بە خۆم زانی (هەستم کرد)	
	بە خۆ دەزانم	

بە خۆم دەزانم (کاتێك بە خۆم زانی کە کار لە کار ترازابوو).

ئەگەر سەرنجی واتا کانیان بدەینو لە جیاوازیان بگەینو لێکیان بدەینەوە لەگەڵ نموونەی وەك خۆیانو جودا لە خۆیان .

لەو نموونانە :

ناسین ناسیم

ناسیمەوە

خۆم ناسی

خۆم ناسییەوە

با بە وردی سەرنجێك لە ڕووالەتو واتای : خۆ ، ئاخۆ ، یاخۆ بدەین لەم نموونانەی خوارەوەدا .

ئەم (خۆ) یە ــ لێرەدا زۆر تایبەتی‌یە لە بەکارهێنانو واتا گەیاندنو دەوری لە زماندا ، دەکەوێتە سەرەتای ڕستەوە بۆ دەست بەقسەکردن ، سەرنج ڕاکێشان ، هۆشیارکردنەوە هتد ، چۆنە زمانی عەرەبی‌و تورکی‌یەوەو لە زمانی فارسیش‌دا بۆ هەمان مەبەست بەکاردێت .

هەندێك وێنەی ئەو نموونانە :

ـ خۆ تۆ بە ڕەشکەو سپیەکەتدا ڕووانی ![19]
ـ خۆ من هەر بە خۆم نەزانی !
ـ خۆ لە کەس ناپرسێتەوە !
ـ خۆ کەس ناوێرێت توخنی کەوێت !
ـ خۆ شتەکە ناشاردرێتەوە •
ـ خۆ ئەگەر ناتوانیت بۆ دەی کەیت ؟!

سەرنجی ـ ئامرازی ـ نەرێ ـ (نەفی) ـ نا ـ بدەن •
ـ خۆ کەرمان نەکرد •
ـ خۆ عاجز نەبوویت •

سەرنجی ـ ئامرازی نەرێ ـ (نەفی) ـ نە ـ بدەن ـ کە بۆرابوردووە لەگەڵ فرمانەکە ـ کە دووبارە بۆ ڕابوردووە ـ نە پێچەوانەی فرمانەکانی سەرەوە ـ کە بۆ ئێستاو داهاتووە •

ـ خۆ خۆم نەپرسمەوە کەس ناپرسێتەوە •
ـ خۆم خۆم نەی‌کەم کەس نای‌کات •

بڕوانە دووبارە بوونەوەی (خۆ)و دووبارە بوونەوەی هەردوو ئامرازی نەرێ (نە ، نا) •

ـ خۆ ئەڵێی لەگەڵ ئەویشت نییە •
ـ خۆ پێت ناخۆش نییە •

ڕستەی (ناوی)ی نەفی‌کراو :

ئاخۆ کەی بەیەك شاد دەبینەوە ؟
ئاخۆ چەند بەردەوام دەکات ؟
ئاخۆ بە چ شاخێکەوە گیرساوە دڵی من •
یاخۆ بە چ داخێکەوە سووتاوە دڵی من ؟
بۆ پرسیارو لە شێوەی پرسیاردا •

دەوری (خۆ) لە گۆڕینی واتـادا .

بۆ نموونە :

کەڕ بوون ــ تێنەپەڕ

کەڕ کردن ــ تێپەڕ

خۆ کەڕ کردن ــ (زاراوە) یە .

کوێر بوون ــ ا ــ بە ڕاستی کوێر بوون ــ یا چاو کول بوون

خۆ کوێر کردن ــ ب ــ (زاراوە) یە .

خۆ لە نموونەی هەمە چەشنەدا .

ــ دەستی لە خۆی شتووە ــ ئیدیەم (زاراوە) .

ــ پڕ بە پێستی خۆیەتی ــ ئیدیەم (زاراوە) .

ــ گوێی خۆی بۆ شل کردووە ــ ئیدیەم (زاراوە) .

ــ تف هەڵ دەیت ڕووی خۆت دەگرێتەوە ــ پەند .

ــ مااڵی خۆ نەخۆر بۆ چەکمەبۆر ــ پەندی پێشینان .

ــ خۆا بە دڵی خۆی لەگەڵ بکا ــ دووعای خێر .

ــ لە خۆی تێكدا ــ قەدری عافیتی نەزانی .

ــ پێی نا بە جەرگی خۆیدا ــ زۆری لە خۆی کرد ، لە حەد بەدەر ــ .

ــ سەری خۆی خوات ــ دووعا .

ئەنجامو هەندێك لە تایبەتیەكانی (خۆ)

لە ئەنجامدا دەڵێین پێویست ناکات گشت ئەو تایبەتیانە دوو بـارە بکەینەوە بە دوورو درێژیو نموونەی زۆرەوە ــ گەڕانەوە بۆ باسەکەو وردبوونەوە لەو تایبەتیانە بەسە بۆ گەیشتن بـەم مەبەستە بۆیـە لێرەدا تەنیا هەندێکیان دەژمێرین بە نموونەیەکەوە بۆ دانی (وێنەیەك)ی گشتی بۆ (خۆ) .

١ ــ وەرگرتنی ڕاناوی کۆمەڵی دووەم (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)و بوونی بە ڕاناوێکی لێکدراو لەگەڵیدا .

٢ ــ بەکارهێنانی لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕو تێپەڕدا بە پێی پێویست ــ چونکە خۆی بۆ (تەوکید) (چەسپاندن)و سەرنج ڕاکێشانو لادانی گومانە، هەر لەبەر ئەمەش :

ا ــ لەگەڵ هەردوو کۆمەڵی ڕاناوە کەسیەکان‌دا لە ڕستەو دەربڕین‌دا بەرچاو دەکەوێتو پێکەوە دێن .

ب ــ (کۆمەڵە ڕاناوە کەسیەکان)ی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) دووبارە دەبێتەوە ئەگەر فرمانەکە تێپەڕ بوو .

٣ ــ دەورێکی باڵای هەیە لە ڕێزمان‌دا بە تایبەتی کە (بکەرو بەرکار) یەک دەخات بە مەرجێک فرمانەکە تێپەڕ بێت ، بۆ نموونە .

کوشتن ــ (خۆ کوشتن ــ) ــ (کوژەرو کوژراو) هەمان کەسە .

٤ ــ دروست‌کردنی دەیەها واتای نوێ کوشتن (انتحار) (قتل) ــ خۆ کوشتن .

زیاتر لە واتایەک دەگەیێنێت بە یاریدەی (وە) .

ناسین ــ خۆ ناسین

ناسینەوە ــ خۆ ناسینەوە

دروست کردنی هاو واتا (المترادفات)

فرۆشتن ــ خۆ فرۆشتن ــ خۆ دۆڕاندن .

دروست کردنی : دژواتا (الکلمات المتضادة)

خۆ فرۆشتن × خۆ کڕینەوە .

٥ ــ دەورێکی باڵای هەیە بە دووبارە بۆونەوەی (خۆ) خۆی ــ لە وێنەی جووتە وشەدا :

خۆی خۆی والێکرد ، هەر خۆی بە خۆی بێت .

٦ ــ دەوری لە دروست بوونی دەیەها (ئیدیەم)و پەندو نموونەی هەمەچەشنەدا هەیە . (بگەڕێنەوە) بۆ نموونەکان .

٧ ــ دەورێکی باڵای هەیە لە دەوڵەمەندکردنی ئەم زمانەو فەرهەنگی ئەم

زمانەدا کە هەر خۆی بەتەنیا (فەرهەنگوکێك)ی تـایبەتیی دەوێت (ئامادەمان کردووە بۆ باسێکی تری سەربە خۆ) وەك گوتمان .

٨ ــ هەر (خۆ)ی ئەنجامی کۆنیو توانای گەلێك مەبەستی تر دەگەیێنێت کە ئەم مەبەستانەو گەلێك لایەنی تریشمان لەم وتارە لادا لەبەر دوورو درێژی بۆ بلاّو کردنەوەی لە باسێکی سەربە خۆی تردا .

بۆ نموونە :

١ ــ (خۆ) بە خەیاڵیشیا نایێت ، کە لە تورکیو عەرەبیشدا بەکاردێت (چۆتە ئەو زمانانەوە ــ بگەڕێوە بۆ نموونەکانی باسەکەو سەرنج لە قسەی خۆتان بدەن .

٢ ــ (ئاخۆ)و (یاخۆ) = (ئایا) .

٩ ــ بەکارهاتنی لەگەڵ (مۆرفێم)ی (ش ، یش) (خۆم : خۆشم ، خۆمیش) بە هەردوو شێوە بێگومان جێگەیەکی باشی بۆ خۆی کردۆتەوە لەم زمانەدا لەپاڵ تایبەتیەکانی تریشدا کە جێی سەرنجدانە .

١٠ ــ دەوری لە ڕستەی (ناوی)دا خۆی بەتەنیا باسێکی سەربەخۆیە . کێیە : منم خۆمم ــ لە خۆتانم، وەك خۆتانم خۆیەتی، خۆییم، هتد.. هی کێیە ؟ هی خۆمە ــ

بۆ کێیە ؟ بۆ خۆمە .

١١ــ لادانی ڕاناوی کەسیی جـوداو دانانی (خۆ) لە شوێنی یـان بـە پێچەوانە ــ بەڵگەی فراوانیو توانای زمان دەخاتە ڕوو ، سەرەڕای جیاوازیی مەبەست کاتی بەکارهێنان . بگەڕێتەوە بۆ باسەکە .

١٢ــ هاتنەوەی لە جیاتی باریٚك ، یان دوو جار ، سێ جار ــ دووبارە بۆ مەبەستێکی جیاوازە لەوانی کە . (مەبەست) دووبـارە بـوونەوەی (خۆ)و (سێ جار ڕاناوی کەسیی لکاو) ــ خۆمان خۆمانمان ...

هتد ...

پەراوێزەکان :

(١) واتا : ناو ، ئاوەڵناو ، ڕاناو ، کار ، ئاوەڵکار ، ناوی ژمارە ، ئامراز .
(٢) لێرەدا مەبەست لە (جێناو) (ڕاناوە) .
(٣) ڕاناو + ڕاناو = ڕاناوی لێکدراو ، واتا : ــ
ڕاناوی خۆیی + ڕاناوە کەسیی لکاو = ڕاناوی لێکدراو ، وەک : خۆم ، خۆمان هتد .
(٤) بشڕوانە ــ قواعد اللغة الكردية ــ توفيق وهبي ، بەغدا جـ١ ــ ب٢ ، ١٩٥٦ ، ل ٨١ .
(٥) د . ئەورەحمان حاجی مارف ڕاناوە لکاوەکانی (م ، ت ، ی ، مان ، تان، یان) بە کۆمەڵی یەکەم دادەنێت لە کاتێکدا ئێمە ئەم کۆمەڵە بە کۆمەڵی دووەم دەزانین ، چونکە ئەم کۆمەڵە تەنیا لەگەڵ فرمانی (تێپەڕ) کە ڕابوردوودا بەکاردێت ، کە دەبێتە هۆی جوداکردنەوەو ناسینەوەی فرمانی تێپەڕو تێنەپەڕ لە ڕابوردوودا ، لە کاتێکدا کۆمەڵە ڕاناوی (م ، ێت ، ــ ، ێت ، ین ، ن ، ن) لەگەڵ فرمانی تێنەپەڕ لە ڕابوردوودا و تێپەڕو تێنەپەڕ لە ئێستا داهاتوودا بەکاردێت ، بڕوانە وتارەکەی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕۆشنبیری نوێ (گۆڤار) ، ساڵی ١٩٨٦، بەغدا ، ژمارە ــ ١١١ ، ل ١٦١ ــ ١٦٢ .
(٦) بڕوانە :ــ دەستووری زمانی کوردی ، تۆفیق وەهبی ، ١٩٢٩ ــ بەغدا ، ل ١١٢ ، ف ٣٢٢ ، کە بە لێکدراوی داناوە نەک بە تەنیا بەڵکو لەگەڵ ڕاناوی کەسیدا ، واتا خۆیی بە تەنیا بە سادە داناوە .
(٧) بڕوانە : نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، ١٩٦٠ ل ٩٥ ــ ٩٦ .
(٨) هەروەها بڕوانە ، قواعد اللغة الكردية ــ توفيق وهبي ، بەغدا ، ١٩٥٦ ، جـ٢ ــ ل ٨١ .
(٩) ئەگەر لیستەی ڕاناوەکان یەک بەیەک بەرانبەر وێنەی شێوەی ژووروو بەکار بێنین ، یان (خۆ) لادەبن و ڕاناوی کەسیی جودا بخەینە جێی ، یان هەردووک پێکەوە ، یان هەر نموونەیە بۆ گشت کەسەکان بە (تاک)و (کۆ)وە بەکاربێنین ، نەک تەنیا یەک دوو نموونەو بەس بە (نەفی)و (مثبت)هەوە (نەرێ)و (ئەرێ) ، لەگەڵ شێوەی کرمانجیی ژووروو شی بخەینەپاڵ بە کاتی داهاتووەو ئینجا تێکڕاو یەکە یەکە لەگەڵ (مۆرفیم)ی (ش) (یش)دا ئینجا بەراوردی‌کردن لەگەڵ هەندێک زمانی دوورو نزیک وەک : عەرەبی ، تورکی ، ئینجا ــ فارسی ، ڕووسی ، ئنگلیزی ، چ باسێک دەگرێتەوەو چ ڕوونا‌کی‌یەک دەخاتە سەر (خۆ) ؟! گشت ئەمانەو تێبینیی دی کەرەسە باسێکی تایبەتی‌و ئامادەکراوە بۆ بڵاوکردنەوە .
(١٠) بە تایبەتی بگەڕێوە بۆ باسەکەی د. ئەورەحمان (ڕاناوی خۆیی لە زمانی

کوردیدا) .

(١١) بەرانبەر بە (خۆ) لە عەرەبیدا (نفس ، عین) لەگەڵ ڕاناوی کەسیی لکاودا ، لە ئنگلیزیدا ــ (self) = نفس بەڵام لەگەڵ ڕاناوی جودا ــ خۆم My self ــ وەك شێوەی کرمانجیی ژوورو بەڵام لەگەڵ ئامرازی (بە) (ب) بەخۆی بخۆ = خۆم ، واتا لە کوردیدا ــ لە هەردوو جۆر ، لە ڕووسیدا = Cama = نفس Self لەگەڵ ڕاناوی کەسیی جودادا ، وەك ئنگلیزی .

(١٢) باشترین باس کە تا ئێستا بەرچاوم کەوتبێت دەربارەی (ڕاناوی خۆیی)و چۆنێتی بەکارهێنانی لەگەڵ هەردوو کۆمەڵەی ڕاناوە کەسییەکاندا، باسە بە نرخەکەی دوکتۆر (ئەورەحمانی حاجی مارف)ە بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو پێشتر .

(١٣) ناوی دوو کۆمەڵە ڕاناوەکان لەگەڵ د. ئەورەحمان بە پێچەوانەی یەکدی ناومان ناون و ئەمەمان ڕوون کردۆتەوە بۆچی و لەبەرچی ، بگەڕێوە بۆی .

(١٤) لەبەر ئەوەی د. ئەورەحمان خۆت و خۆمان ــ خۆتان ــ ی بەکارهێناوە لەگەڵ (ین) دەبوو ڕوونی بکاتەوە کەی و بۆ ... هتد . بگەڕێوە بۆ باری ناوبراو .

(١٥) دەستەی یەکەم و دووەم لە هەندێك شوێن تێکەڵکراوە ، (هی خۆمن) جیاوازە لە (لە + خۆمن) ، (لە + هی + خۆمن) ، وەك + خۆمن) بۆ + خۆمن هتد . لە ڕووی واتاو ناوەڕۆکەوە ...

(١٦) بۆ بەڵگە بڕوانە نموونەکانی باسەکەو بەراوردیان بکەن لەگەڵ یەکدا .

(١٧) هەوڵبدەن ڕاناوی خۆیی بگۆڕنەوە بە ڕاناوی کەسیی جوداو لێکیان بدەنەوە ، لەگەڵ هەموویاندا .

(١٨) خۆمان خۆمان وا تێ کرد دەتوانین بڵێین :
ئێمە خۆمان وا لێ کرد ــ نەك : خۆمان وامان لە ئێمە کرد . خۆمان لە خۆمان بێزارین . ناتوانین بڵێین : ئێمە لە ئێمە بێزارین ، بەڵام دەڵێین : ئێمە لە خۆمان بێزارین ، ئەمە بۆ نموونە ، جا بگەڕێوە بۆ لیستەکانو نموونەکانو تاقیبان بکەنەوە بە ئاڵوگۆڕکردن .

(١٩) سعید کابان ــ لە کتێبی (مختصر صرف ونحوی کوردی)دا ١٩٢٨ ــ بەم خۆیە دەڵێت ــ بۆ ــ تکدیر ــ ە ــ بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ــ کە نموونەکەشمان وەك خۆی وەرگرتووەو تاقە نموونەشە . ل ٦٩ .

(٢٠) لایەڕەیەکی زۆرمان لەم باسە هێنایە دەرەوە لەبەر درێژیی باسەکە ــ کە دەیەها نموونەی تێدایە لەگەڵ (خۆ)و ئامرازەکان تەنیا یان بە یەکەوەو بە پاش و پێشکەوتنیان و هاتنیان لە سەرەتاو ناوڕاستو کۆتایی ، ئەو نموونە هەمەچەشنانە ، کە لە باسێکی سەرخۆی تردا بڵاوی دەکەینەوە لە ژێر

ناوی (فەرهەنگۆکی ــ خۆ ــ لە زمانی ــ کوردیدا) لەگەڵ لایەنی تریش کە لەوانەیە ببێتە باسی سێیەم لە بارەی (خۆ)وە کە لێکدانەوەی واتاکانە لەگەڵ بەراوردی کردنی لەگەڵ خۆیانداو لەگەڵ چەند زمانێکی تری دوورو نزیك لەم زمانەوە خوا یار بێت . (نووسەر) .

سەرچاوەکان :

١ ــ تۆفیق وەهبی ــ دەستووری زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٩ .
٢ ــ تۆفیق وەهبی ــ (قواعد اللغة الکردیة) بەغدا ، ج١ ، ج٢ ، ١٩٥٦ .
٣ ــ سەعید سدقی کابان (مختصر صرفو نحوی کوردی) ، ١٩٢٨ .
٤ ــ شێخ محمدی خاڵ ، فەرهەنگی خاڵ ، بەرگی یەکەم .
٥ ــ شێخ محمدی خاڵ ، فەرهەنگی خاڵ ، بەرگی دووەم .
٦ ــ شێخ محمدی خاڵ ، پەندی پێشینان .
٧ ــ دوکتۆر ئەورەحمان حاجی مارف ، ڕاناوی خۆ ، گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) ، ژمارە (١١١) ، لاپەڕە (١٦١ ــ ١٦٨) .
٨ ــ نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، ١٩٥٦ .
٩ ــ دوکتۆر نەسرین فەخری ، دوکتۆرانامە ، بە زمانی ڕووسی .
١٠ــ دوکتۆر نەسرین فەخری ، (المصطلحات والکنایات) في اللغة الکردیة مع مقارنتها باللغة العربیة ــ بە زمانی عەرەبی (٢٢) ئەلقە ــ ڕۆژنامەی عیراق ، ساڵ ١٩٨٢ ــ ١٩٨٣ .
١١ــ دوکتۆر نەسرین فەخری (جووتە وشە) لە زمانی کوردیدا (١٢) ئەلقە ، ڕۆژنامەی عیراق ، ساڵ ١٩٨٢ ــ ١٩٨٣ .
١٢ــ (خۆ)و (فەرهەنگۆکی خۆ) لە تەرازووی بەراوردی‌کردندا ، وتارێکی ئامادەکراوە بۆ بڵاوکردنەوە .
١٣ــ پەرەسەندنی مێژوویی واتای (خۆ)و دەوری لە دەوڵەمەندکردنی زماندا ئەلقەیەکی ئامادەکراوە بۆ بڵاوکردنەوە . (لێکسیکۆلوژیا) .

الملخص العربي

لـ : (خوّ)

في ميزان اللغة الكردية

الدكتورة نسرين فخري

كلية التربية الاولى ـ جامعة بغداد

(١٩٨٨ ـ ١٩٨٩)

« خوّ » ككلمة تنتمي الى أقسام الكلام وكضمير (للتأكيد) الى مجموعة الضمائر ، يقابل (نفس ، عين ، ذات) في العربية .

بحكم هذا الموقع لهذه الكلمة فاستعمالها شائع وتداولها مألوف ، وحضورها دائم في شتى ميادين اللغة ، وفي مختلف التعابير التي بحاجة الى التاكيد ، وازالة الشك ، أو الى بيان ووضوح يعبر عن سلامة الأسلوب وسلامة التعبير كما يجول في الخاطر .

اذن فكلمة (خوّ) متعددة الأدوار ، متنوعة الخصائص ، فاذا ألقينا نظرة على البحث وتابعناه في الشرح والنقاط التي هي موءشرات لما تلعبها من دور في اللغة شكلا ومضموناً وما تفرز من معان ومفاهيم ومدلولات عبر الصيغ المختلفة مع غيرها من الكلمات ، زدنا يقيناً بأنها بحق كلمة جديرة بوقفة واعية شأن أية كلمة وكل كلمة متميزة في العطاء والتداول بحكم خصائص اختصت بها دون سواها .

والغريب في اهمالها انها ليست بكلمة ضيقة المجال او محدودة الاستعمال حتى تغيب عن ذهن الدارسين والمختصين هذا الغياب ، ولا هي من الكلمات التي عفا عليها الزمن فأنحسرت هنا وهناك بحكم تطور اللغة التي هي مرآة المجتمع الصادقة ، فتخلفت عن مسايرة ذلك التطور ، بل كلمة نشطة ، حية ، دوارة مع اللغة وعلى السن الجميع سواء بسواء .

لذا آل الباحث على نفسه ، ان يقف عندها ومعها هذه الوقفة لعلها تلقي عليها من الضوء مايكفي لجلب انظار الذين عليهم اعادة النظر في ما اجـل ، وما غبن حقها في ميدان البحث والدراسة .

ولطول البحث وتعدد جوانبه ، رأى الباحث ان يسلط الضوء عليهـا من جانبين :

الجانب الأول : اسماً وضميراً في ميدان اللغة وقواعدها .

الجانب الثاني : مكانتها في التراث اللغوي والأدبي كدليل ساطع على اهميتها التي تنعكس في عشرات الكنايات والمصطلحات وفي عشرات المعاني والمفاهيم والمدلولات والاضداد والمترافات التي ماكانت لولاها على الاقل ، اوليس من السهلا ختيار بديل يغني عنها ولو في بعض جوانبها ..

وقد فضل الباحث اختيار الجانب الأول أولا بشكل مفصل كمدخل سهل للجانب الثاني ، وترك الجانب الثاني لبحث آخر تجنباً للاطالة والمداخلة التي تبعدنا عن جوهر الموضوع وتحقيق الغرض المنشود من البحث .

والامثلة كثيرة حولها وانتشارها في عشرات الامثلة اليوميـة تغني عن التفكير في الاتيان بهذا المثال وذلك كبديل عليها .. فهي تنتشر انتشار الدم في شرايين اللغة في صور شتى ، مضيفة الى ذلك قدرتها البينة في التوافق والانسجام مع غيرها من الكلمات لتكوين الصيغ والمفاهيم الجديدة ..

فحيثما تستمع تطرق (خوّ) سمعك .
وفيما تحدثت . كان (خوّ) على لسانك .

فهي كلمة تثري اللغة قواعداً وقاموساً وادبا وتراثا وان دل ذلك على شيء فانما يدل على تاريخ وتواصل هذه الكلمة مع اللغة عبر مسيرتهـا وتاريخهـا الطويل .

فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی

وریا عمر امین

بەشی کوردی ـ زانکۆی بەغداد

کولێجی پەروەردە

زۆربەی ئەوانەی باسی دەنگەکانی زمانی کوردی‌یان کردووە فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی‌یان لێك جیا نەکردۆتەوە • بابەتەکانی فۆنۆلۆجی بە فۆنەتیکی ناودەبەن و ناوی فۆنۆلۆجی ناهێنن[1] •

فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی دوو بواری زۆر جیاوازن • هەر یەکە باسی لایەنێکی زمان دەکات و هەر یەکە ئامانج و پەیڕەوی تایبەتی خۆی لە شی‌کردنەوەدا هەیە • هەر باسێکی زمانەوانی لە دەنگەکانی زمان بکۆڵێتەوە ئەم دوو لایەنە جیا نەکاتەوە تێکەڵ و پێکەڵ دەردەچێ و بەر پەیڕەوی زانستی ناکەوێ •

ئەم باسە هەوڵدانە بۆ ڕوون کردنەوەی هەندێ جیاوازی لە نێوان ئەم دوو لقەی زانستی زمان •[2]

کە یەکێ قسە دەکات زانیاری (کە لە مێشکی‌یا پارێزراوە) دەخاتە ناو قاڵبی ڕیزە دەنگێکەوە ، کە بە ئەندامانی ئاخاوتن دروستیان دەکات • دەنگەکان بە هۆی شەپۆلەکان لە هەوادا دەگوێزرێنەوە • گوێ وەریان دەگرێ و هەوالەی مێشکیان دەکات • مێشك شی‌یان دەکاتەوە دەیانپارێزێ ـ واتا : قسە بە لای کەمی سێ قۆناغی هەیە •

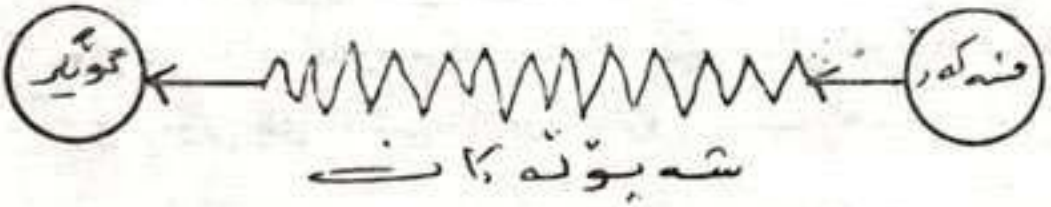

شەپۆلەکان

فۆنەتیك ئەو لقەی زانستی زمانە کە لە دروست کردنو گواستنەوە وەرگرتنی دەنگەکانی زمان دەکۆلێتەوە وەك دیاردەیێکی گشتی • واتا دەنگەکانی زمان دەشێ بەلای کەمی لە سێ سووچەوە سەیریان بکرێ و لێیان بکۆلرێتەوە :

١ ــ لەڕووی دروست کردنەوە Articulatory phonetics ئەمە میکانیزمیەتی ئەندامانی ئاخاوتن دەگرێتەوە •

٢ ــ لە ڕووی چۆنیەتیی گواستنەوەی دەنگەکان لە هەوادا بە هۆی ئەو شەپۆلانەی بە هێزی ڕەوتی بای لە سیەکانەوە هاتوو جوولانەوەی ئەندامانی ئاخاوتنەوە دروست دەبن Acoustic phonetics .

٣ ــ لە ڕووی وەرگرتنی ئەم دەنگانەوە بە گوێو شی کردنەوەو پاراساتنیان لە میشکا Auditory phonetics ئەمەیان میکانیزمیەتیو فسیۆلوجیەتی گوێو میشك دەگرێتەوە •

لەبەر چەن هۆیێك کە پەیوەندیان بە سروشتی ئامانجەکانی زانستی زمانەوە هەیە •• زانستی زمان لە بواری وەسفیدا بە شێوەیێکی گشتی بایەخ هەر بە لقی یەکەم دەدا • دوو لقەکەی تر بواری تریان لێ بۆتەوە •• پەیوەندیان زیاتر بە لقەکانی تری زانستەوەی وەك فیزیاو کۆمپیوتەر ••• هتد هەیە یا وەك بابەتی سەربەخۆ لە ناو چوارچێوەی زانستی زمانی گشتیدا باس دەکرێن • ئێمەش لەم باسەدا بە کورتی لە چەمکی فۆنەتیك لە ڕوانگەی دروست کردنەوە دەدوێین • ئنجا لەگەڵ فۆنۆلۆجیبا بەراوورديان دەکەینو جیاوازیی تێوانیان ڕوون دەکەینەوە •

فۆنەتیك ئەو لقەی زانستی زمانە کە لە کەرەسە هەرە خاوەکانی زمان دەکۆلێتەوەو شیان دەکاتەوە • کەرەسە خاوەکانی زمانی ئەو تاکە دەنگانەن کە بە هێزی ڕەوتی بای لە سیەکانەوە هاتوو[٣] لە ئەنجامی کۆمەڵە

جوولانەوەیەك كە لە پەردەی ناوپنچكەوە دەستپێ دەكاتو سوڕێنچك و قوڕگو بەشەكانی زارو لووت بەشداری دەكەن ، دروست دەكرێن •

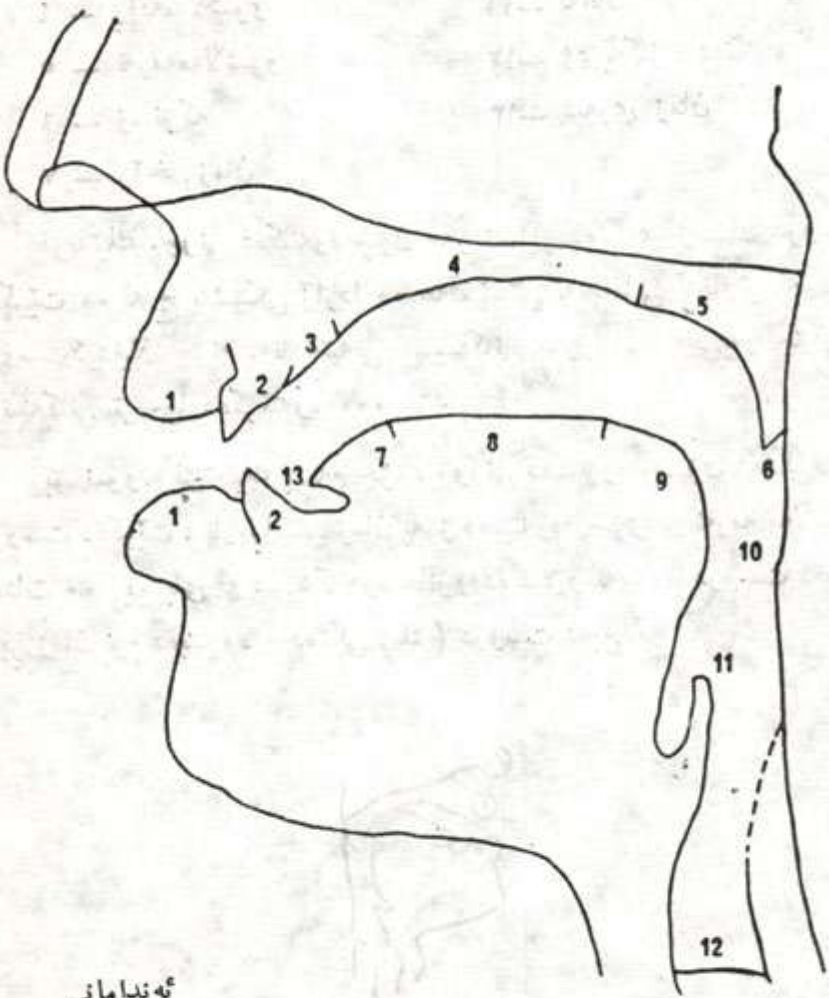

ئەندامانی

ئاخاوتن

١ ــ لێوەکان
٢ ــ ددانەکان
٣ ــ پووك
٤ ــ ڕەقەمەلاشوو
٥ ــ نەرمەمەلاشوو
٦ ــ زمانۆکە
٧ ــ ڕۆخی زمان
٨ ــ پێشەوەی زمان
٩ ــ دواوەی زمان
١٠ــ گەروو
١١ــ لەهات
١٢ــ ژێرەکانی دەنگ
١٣ــ سەری زمان

فۆنەتیك ڕوونی دەکاتەوە چۆن هەر تاکە دەنگەی زمان دروست دەکرێت .. لە چ بەشێکی زاردا .. هەڵوێستی ئەندامانی ئاخاوتن لە کاتی دروستکردنیان چۆنە ، تایبەتیەتی و سیماکانی هەر دەنگە چیەو چۆن لە دەنگەکانی تر جیا دەکرێتەوە ... هتد

بۆ نموونە فۆنەتیك بەم جۆرە ڕوونی دەکاتەوە چۆن دەنگی (ك) دروست دەکرێت ، ناوەڕاستی زمان بەرز دەبێتەوەو خۆی لە نەرمە مەلاشوو دەدات .. ڕێ بای لە سیەکانەوە هاتوو دەگرێو تەوژمێ دروست دەبێ. لەپڕ زمان نزم دەبێتەوە . دەنگی (ك) دروست دەبێ .

گەر لە کاتی دروست کردنی ئەم دەنگە (ژێ[٤])کان لەرینەوە دەنگەکە

دەبێتە (ك) . واتا (ك) و (گ) لە هەمان شوێنا لە زاردا دروست دەكرێن ئەوەی ئەم دوو دەنگە هاوشوێنە لێك جیا دەكاتەوە هەڵوێستی (ژێ)كانە. لە كاتی دروست كردنی (ك)دا نالەرنەوەو لە (گ) دەلەرنەوە .

بۆ دروست كردنی دەنگی (س) . بەشی پێشەوەی زمان نزیك بەشی پێشەوەی مەڵاشوو دەبێتەوەو كەلێنێ پێك دەهێنێ . بای لە سیەكانەوە هاتوو بەم كەلێنەدا تێدەپەڕێ دەنگی (س) دێتە بەرهەم .

گەر لە كاتی دروست كردنی ئەم دەنگە ژێكان لەرینەوە دەنگەكە دەبێتە (ز) .

كە دواوەی زمان بەرەو نەرمەمەڵاشوو بەرز كرایەوە دەنگەكە دەبێتە (ص) .

[س] ، [ز] و [ص] هاوشوێنن . ئەوەی لێكیان جیا دەكاتەوە هەڵوێستی ژێكانو زمانە .

بۆ دروست كردنی دەنگی [پ] لێوی خوارەوەو سەرەوە دێنەیەك و ڕێی بای لە سیەكانەوە هاتوو دەگرن . تەوژمێ پەیا دەبێ لێوی خوارەوە لەپڕ نزم دەبێتەوە وەك تەقینەوەیێك دەنگی [پ] دێتە بەرهەم .

گەر لە کاتی وتنی ئەم دەنگە ژێکان لەرینەوە دەنگەکە دەبێتە [ب] •
گەر بای لە سیەکانەوە هاتوو لە لووتەوە دەرهێنرا دەبێتە [م] •

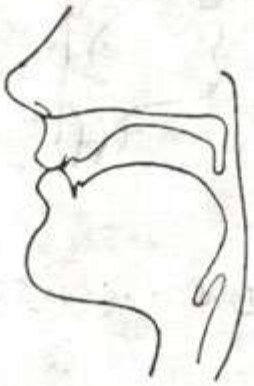

لەوەی ڕابورد دەردەکەوێ کە هەر چەن دەنگێك لە هەمان شوێن لە زاردا دروست دەکرێن • ئەم دەنگانە ناو دەنێین (هاوشوێن) • بۆ نموونە : [ب ، پ ، م] هاوشوێنن هەموو بە لێکدانی لێوی سەرەوەو خوارەوە دروست دەبن • پێیان دەووترێ (لێوی) bilabial .

لە [ت• د• ن] سەری زمان خۆی لە ددانەکانی سەرەوە دەدات • پێیان دەوترێ (ددانی) dental .

لە [ف ، ڤ]دا لێوی خوارەوە خۆی لە ددانەکانی سەرەوە دەدات پێیان دەوترێ لێودانی labio - dental .

لە [ك ، گ]دا ناوەڕانی زمان خۆی لە مەلاشـوو دەدات ، پێیـان دەووترێ (مەلاشوویی) platal . ئیدی بەم جۆرە •

ئـەوەی دەنـگە هاوشـوێنەکانی لێکجیـادەکاتەوە هەلوێسـتە manne of articulation .

ئەو هەلوێستانەی ناومان هێنان ئەمانە بوون •

١ ــ هەلوێستی ژێـکانی دەنگ لە کاتی دروسـت کردنی دەنـگەکان • (لەرینەوە ــ نەلەرینەوە) •

ئەو دەنگانەی کە لە کاتی دروستکردنیان ژێکان لەرینەوە بە (ژێدار) voiced ناودەبرێن وەك [ب ــ ز ــ گ ــ ڤ ــ د] •• •

ئەو دەنگانەی کە لە کاتی دروست کردنیان ژێکان نەلەرینـەوە بـە ناودەبرێن وەك [پ ــ س ــ ك ــ ف ــ ت]• بە (بێژێ) voicless

٢ ــ هەلوێستی [زار] بەرامبەر [لووت] ئەو دەنگانە لە کاتی دروسـت کردنیان گەر بای لەسیەکانەوە هاتوو لە زارەوە دەرچێ بە (زاری) oral نـاو دەبرێن • وەك [ت • ڤ • ش ، خ•••] گەر بایەکە لە لووتەوە دەرچێ بە (لووتی) nasal نـاو دەبرێـن وەك [م•ن]•

٣ ــ هەلوێستی دواوەی زمان [بەرزی] بەرامبەر [نزمی] • ئەو دەنگانەی لە کاتی دروست کردنیان دواوەی زمان بەرەو نەرمە مەلاشوو بـەرز دەبێتـەوە بە (مەلاشـوێنراو) palatized نـاو دەبرێـن وەك [ل ــ ط ــ ص] •

واتا هەر دانە دەنگەی زمان بە دوو لایەن دەستنیشان دەکرێت •

١ ــ شوێنی دروست کردن Place of articulation .

٢ ــ هەلوێستی دروست کردن Manner of articulation . ئـەم

لایەنانە سیماکانی فۆنێتیکی Phonetic features دەنگەکان.

واتا : هەر دەنگەی چەن سیمایەکی هەیە . وەك :

سیماکانی [ب] ئەمانەن

١ ــ لێوی bilabial

٢ ــ ژێدار voiced

٣ ــ زاری oral

سیماکانی [پ] ئەمانەن

١ ــ لێوی bilabial

٢ ــ بێژێ voicless

٣ ــ زاری oral

سیماکانی [م] ئەمانەن

١ ــ لێوی bilabial

٢ ــ ژێدار voiced

٣ ــ لووتی nasal

جیاوازیی نێوان ئەم سێ دەنگە هاوشێنە لەم نەخشەیەدا ڕوون کراوەتەوە .

لێوی		
	زاری	لووتی
ژێدار	ب	م
بێژێ	پ	ــ

سیماکانی [ف] ئەمانەن

١ ــ لێوددانی labio - dental

٢ ــ بێژێ voicless

سیماکانی [ڤ] ئەمانەن

١ ــ لێو ددانی labio - dental

٢ ــ ژێدار voiced

	لێوددانی
ژێدار	ڤ
بێژێ	ف

دەنگەکانی هەر زمانێ دەشێ بەم پەیڕەوە پۆلێنبکرێو هەموو لە یەك نەخشەدا کۆبکرێتەوە • بۆ نموونە دەنگەکانی زمانی کوردی بەم جۆرە پۆلێنکراوە(٥) :

دەنگەکانی زمان لە ڕووەکی تر دەبنە کپ Consonants و بزوێن Vowels • لەڕووی چۆنیەتی دروست کردنیان فۆنەتیك بەم جۆرە جیایان دەکاتەوە •

گەر لە کاتی دروست کردنی دەنگ دوو بەشی زار پێك کەوتن ئەوە (کپ)ە • گەر پێك نەکەوتن ئەوە (بزوێن)ە •

	لێوی	لێوددانی	ددانی	پووکی	پووکه ـ مەلاشوویی	نەرمە ـ مەلاشوویی	زمانۆکەیی	گەروویی	ژێیی
نەقیو	ب پ		د ت			ک گ			
خشەدار		ف ڤ		ز س	ژ ش		غ خ	ع ح	
شەکاوە				ج چ					
کەبوویی	م		ن						
لازمانی				ل					
هەژوک شێوە بزوێن	و (۷)			ر ڕ	ی (۷)				

[ت] دەنگێکی کپە چونکە لە دروست کردنیا پێشەوەی زمان خۆی لە ددانەکانی سەرەوە دەدات • [گ] کپە ، چونکە ناوەڕاستی زمان خۆی لە نەرمە مەلاشوو دەدات • بەلام (ا ــ ە ــ ۆ ــ وو ــ و ــ ی ــ ێ ••) هەموو بزوێنن چونکە لە کاتی دروست کردنیان هیچ بەشێکی زار بە هیچ بەشێکیتر ناکەوێ و بای لە سیەکانەوە هاتوو بێتەگەرە بە زارا تێدەپەڕێ •

دەنگە بزوێنەکانیش بە هۆی چەن سیمایێك لێك جیادەکرێنەوەو پۆلێن دەکرێن • سیماکانی بزوێنەکان ئەمانەن :

١ ــ هەلوێستی زمان چۆنە •• واتا چ بەشێکی بەرز دەبێتەوەو چ بەشێکی نزم دەبێتەوە • بۆ ئەمە زمان کراوەتە سێ بەش •

١ ــ پێشەوەی زمان

٢ ــ هەلوێستی لێوەکان (خڕن)

٣ ــ دواوەی زمان

٢ ــ هەلوێستی لێوەکان (خڕن) rounded یا بەش‌بوونەتەوە spread .

٣ ــ درێژو کورتی دەنگەکە ••

بۆ نموونە لە دروست کردنی دەنگی [و]دا دواوەی زمان بەرەو نەرمە مەلاشوو بەرز دەبێتەوە • لێوەکان شێوەی (خڕ) دەگرنە خۆ وەك لەم وێنەیەدا ڕوونکراوەتەوە •

[و] [وو]

ئەگەر دەنگەکە درێژکرایەوە دەبێتە [وو] .

بۆ دروستکردنی دەنگی [ی] ناوەڕاستی زمان بەرەو نەرمەمەلاشوو بەرزدەبێتەوە . لێوەکان لە باری ئاسایی‌دا دەمێنێنەوە ..

گەر دەنگەکە کورتکرایەوە دەبێتە [ɪ].

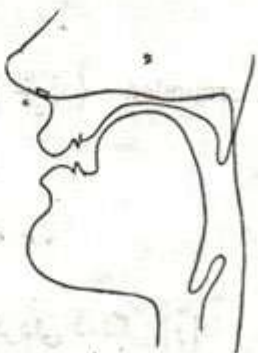

[ɪ] [ی]

فۆنەتیك هەر لەو دەنگانە ناکۆلێتــەوە کە لە نووســینا بــە تیــپ

دەردەبڕێن • کەرەسەی (دەنگی)ی تر هەن کە زۆر گرنگن لە زمانـا ، بەڵام لە نووسینی ئاسایی‌دا هیچ نیشانەیێکیان بۆ نیە • وەك :

١ ــ هێز stress وزەیێکی زیـاترە (بە گوێرەی بەشـەکانی‌تر) دەخرێتە سەر یەکێ لە بڕگەکانی وشە یا دەستەواژە • بۆ نموونە لە وشەی [ئازاد]دا هێز کەوتۆتە سەر دوابڕگە • لە وشەی [چونکە] هێز کەوتـۆتـە سەر بڕگەی یەکەم • لە وشەی [نوستن]دا هێز دەکەوێتە سەر بڕگـەی یەکەم گەر مەبەست (ئەوان نوستن) بوو ، دەکەوێتە سەر بڕگەی دووەم گەر مەبەست بابڵێین (نووستن خۆشە) بوو •

٢ ــ ئاوازە intonation . • گوڕینی ئاوازی ڕستەیە بۆ گەیاندنی مەبەستی جیاواز • هەر ڕستەیێك دەیان مانا دەگەیەنێ بە پێی ئاوازەکەی • وەك لەم ڕستەیەدا :

ئازاد دوێنێ دوو کتێبی چاکی بۆ هێنام •

ڕستەکە بکەرە وەڵامی ئەم پرسـیارانە ، دەردەکەوێ بـۆ هەر یەکە ئاوازێکی هەیە جیاواز لەوانی تر • [کێ ، کەی ، چەن ، چی ، چۆن] •

٣ ــ تـۆن ton . • ئاوازی بڕگە یا وشەیە • لە هەندێ زمانـا بە گۆڕینی ئاوازی بڕگە یا وشە مانای وشەکە دەگۆڕێ ، وەك زمانی بورمی‌و تایلاندی •

فۆنەتیك لەو کەرەسانە هەموو دەکۆڵێتەوە وەك کەرەسـەی زمـان بە گشتی •

هەر زمانێك دەستەیێك یاسای تایبەتی بە خۆیەوەی هەیە :

١ ــ فۆنیمەکانی [لە دەنگەکانی‌یەوە] دەست‌نیشان‌دەکات •

٢ ــ له ناو قالبی بڕگەی فۆنەتیکی ئەم فۆنیمانە لێکدەدات بە بڕگەی فۆنۆلۆجی پێك دەهێنێ .

٣ ــ له ئەنجامی لێکدانی فۆنیمەکان . دەنگ هەیە دەگۆڕێ . هەیە دەتوێتەوە . هی تازە پەیا دەبێ ... هتد .

ئەو یاسایانەی ئەو ئەرکانە جێبەجێدەکەن بە یاساکانی فۆنۆلۆجی ناودەبرێن .

واتا : فۆنۆلۆجی شتێکی تایبەتی‌یە بە پێچەوانەی فۆنەتیك کە گشتی‌یە. بۆ جیاکردنەوەی جیاوازیی نێوان فۆنەتیك‌و فۆنۆلۆجی ئەم بەراوورد‌ی‌یە دەخەینە ڕوو :

زمانی کوردی‌و عەرەبی[٦] لەم شەش دەنگە بەشدارن . [ر ــ ڕ ــ س ــ ص ــ ل ــ ڵ] وەك لەم نموونانەدا دەردەکەوێ .

دەنگ	کوردی	عەرەبی
ر	پەری	برد (سەرما)
ڕ	کڕین	حر (گەرما)
س	سەوز	سماء (ئاسمان)
ص	صاڵ	صباح (بەیانی)
ل	لانك	لیل (شەو)
ڵ	گوڵ	الله (خوا)

ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە له نووسینی زمانی کوردی‌دا (ر)و (ڕ) جیاکراونەتەوە کەچی له هی عەرەبی‌با جیانەکراونەتەوەو بە دووان یەك نیشانەیان هەیە . هۆی ئەمە ئەوەیە له زمانی کوردی (ر)و (ڕ) دوو شتی جیان ، وەك : چۆن (س)و (ل) یا (س)و (ب) جیان ، چونکە ئەم دوو دەنگە واتا (ر)و (ڕ) دەتوانن له هەمان بیئەدا دەرکەونو مانابگۆڕن

وەك لەم نموونانەدا دەردەكەوێ .

برین	بڕین
کەر	کەڕ
وەرین	وەڕین
پەری	پەڕی

... هتد .

لە زمانی عەرەبیدا ئەم دوو دەنگە جیاوازە یەك نرخیان هەیە . چونکە هیچ وشەیەك لەم زمانەدا نادۆزرێتەوە تیایا (ر)و (ڕ) ئاڵو گۆڕ بکرێ کار لە مانا بکات . هۆی جیاوازیی کارتێکردنی ئەو بیئە جیاوازانەیە کە تیایا دەردەکەون . بەم جۆرە (ر)و (ڕ) لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان لە زمانی عرەبیدا سەر هەمان فۆنیمن .

فۆنیم	عەرەبی	کوردی	فۆنیم
/ ر /	برد — [ر] — برین —		/ ر /
	حر — [ڕ] — بڕین —		/ ڕ /

[ ] نیشانەیە بۆ دەنگ

/ / نیشانەیە بۆ فۆنیم

بە پێچەوانەوە . دوو دەنگی [س]و [ص] لە زمانی کوردیدا دوو شێوەی جیای هەمان فۆنیمن جیاوازیی تێوانیان لە ئەنجامی ئەو بیئە جیاوازانەیە کە تیایا دەردەکەون .. لە زمانی کوردیدا هیچ وشەیەك نیە تیایا [س]و [ص] ئاڵو گۆڕ بکرێو کار لە مانا بکات کەچی لە زمانی عەرەبیدا دەتوانن لە هەمان بیئەدا دەرکەونو کار لە مانا بکەن ، بۆیە لە زمانی عەرەبیدا [س]و [ص] دوو فۆنیمی جیان .

سلب ــ صلب
ســار ــ صار
عســير ــ عصير
عسى ــ عصــا
سهر ــ صهر
فسيح ــ فصيخ
مس ــ مص ... الخ

به هەمان پەیرەو (ل)و (ڵ) لە زمانی عەرەبیدا دوو شێوەی جیــای هەمــان فۆنیمن . دەرکەوتنیــان لە بیئەی جیــاوازدا ئەم جیــاوازیەی پێبەخشین . کەچی لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان چونکە دەتوانن لە هەمان بیئەدا دەرکەوێو کار لە مانا بکەن وەك لە :

چل ــ چڵ
گەل ــ گەڵ
گول ــ گوڵ

پەلە ــ پەڵــە ... هتد .

بە بەراوورکردنی زمانی کوردیو عەرەبی لە ئــاستی فۆنەتیــکیو فۆنۆلۆجی لەم شەش دەنگەدا ئەم ئەنجامەمان دەستدەکەوێ :

فۆنۆلۆجی	دەنگ			فۆنۆلۆجی
فۆنیم	کوردی	فۆنەتیك	عەرەبی	فۆنیم
/ ر / ــ	پەری ــ	[ر] ــ	برد	/ ر /
/ ڕ / ــ	پەڕی ــ	[ڕ] ــ	حر	
/ س /	ساڵ ــ	[ص] ــ	صهر	ــ / ص /
	سەوز ــ	[س] ــ	سهر	ــ / س /

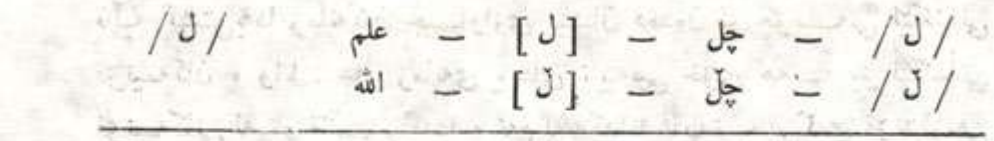

واتا ئەم شەش دەنگە هاوبەشە پێنج (فۆنیم) لە زمانی کوردیداو چوار فۆنیم لە زمانی عەرەبیدا پێك دەهێنن .

ئەم دەنگانە چ لە زمانی کوردیدا بن چ لە زمانی عەرەبیدا ، چ لە هەر زمانێکی تردا بن بە هەمان جۆرو پەیرەو دروست دەکرێن . ئەمە لایەنە گشتییەکەیەو ئەرکی فۆنەتیکە ڕوونیکاتەوە چۆن دروست دەکرێن ، بەڵام وەك دەرکەوت هەر زمانەی جۆرە نرخێك بەو دەنگانە دەدات . ئەمە لایەنە تایبەتییەکەیەو ئەرکی فۆنۆلۆجییە .

بۆ دەستنیشانکردنی فۆنیمەکانی هەر زمانێ ئەو جووتە وشانە بەراوورد دەکرێن کە بە تەواوی وەك یەك وان لە تاکە دەنگێ نەبێو ئەم جیاوازییە کار لە مانا دەکات وەك [بیر ـ پیر ـ سیر ـ تیر ـ میر ـ شیر ـ ژیر ـ لیر] .. هتد(٧)

جۆری دووەمی یاسا فۆنۆلۆجییەکان ئەوانەن کە لە ناو قاڵبی بڕگەی فۆنەتیکدا فۆنیمەکان لە یەك دەدەنو بڕگەی فۆنۆلۆجی پێك دەهێنن .

تا ئێستا هیچ قوتابخانەیێکی زانستی زمان نەیتوانیوە پێناسەیێکی بێ کەلەبەری بڕگە پێشکەش بکات . بە شێوەیێکی گشتی دوو جۆری لێجیاکردۆتەوە :

یەکەم بڕگەی فۆنەتیکی : ئەم جۆرەیان گشتییە . واتا هەموو زمانانی جیهان تیایا بەشدارن . پەیوەندی بە فسیۆلۆجییەتی هەناسەوەرگرتنو چۆنیەتی کار کردنی ئەندامانی ئاخاوتنەوە هەیە . لە ناو چوارچێوەی ئەم

قالبە گشتیەدا زمانەکان جیاوازی پێشان دەدەن لە چۆنیەتی لێکدانی فۆنیمەکان • واتا : هەر زمانەی یاسای تایبەتیی خۆی هەیە بۆ لێکدانی فۆنیمەکانی لە ناو قالبی بڕگەدا • ئەم لەیەکدانە تایبەتییە بڕگەی فۆنۆلۆجی پێك دەهێنێ • دووەم ــ بڕگەی فۆنۆلۆجی :

لە هەموو زمانێکا بزوێن ناووکی بڕگە پێك دەهێنێ • لەگەڵ ئەم بزوێنەدا دەشێ چەن فۆنیمێکی کپ دەرکەوێ • ژمارەی ئەو کپانەو سروشتی ڕیز بوونو دەرکەوتنیان پێکەوە لە زمانەکانا جیاوازە • بۆ نموونە : فۆنیمی (s — p — r) لە زمانی کوردیو ئینگلیزیا هەن ئەم سێ فۆنیمە دەتوانن لە زمانی ئینگلیزیدا (هێشو)یك cluster لە ناو قالبی بڕگەدا پێك بهێنن ، وەك لە بڕگەی (spring) دا •• ئەلم سێ دەنگە هەرگیز ناتوانن بەم شێوەیە لە زمانی کوردیدا دەرکەون • واتا لە زمانی ئینگلیزیدا یاسایێکی فۆنۆلۆجی هەیە بە هۆیەوە ئەم سێ فۆنیمە یەك دەگرنو هێشو پێك دەهێنن • لە زمانی کوردیدا ئەم یاسایە نییە ••

لە زمانی عەرەبیا هەرگیز دوو کپ (بێ بزوێن لە نێوانیانا) لە سەرەتای بڕگەدا دەرناکەوێ •

کەچی لە زمانی کوردیا بۆی هەیە دوو کپ لە سەرەتای بڕگە پێکەوە هێشو دروست بکەن وەك لە [برا ــ درا ــ خوا ــ جوان•• هتد] ••

لە هەندێ فۆنیم هەرگیز پێکەوە دەرناکەون یا هەرگیز یەکێکیان پێش ئەوی تر ناکەوێ ••• ئەو یاسایانەی سروشتی ڕیز بوونی فۆنیمەکان لە ناو قالبی بڕگەدا دەستنیشان دەکەن • یاسای فۆنۆلۆجین •

جۆری سێیەمی یاسا فۆنۆلۆجییەکان ئەوانەن کە بە هۆیانەوە لە ئەنجامی لە یەکدانی فۆنیمەکان (لە هەندێ حالەتدا) دەنگ هەیە دەتوێتەوە وەك توانەوەی (ە)ی ئامرازی پێناسین (ەکە) کە (ان)ی کۆی دەچێتە سەر :

هەندێ جار لە ئەنجامی لێکدانی دەنگەکان دەنگی تازە پەیا دەبێ وەك دەرکەوتنی (ی) لە نێوان دوو (ا)ی (مامۆستا)و (ان)ی کۆ .

لە هەندێ حاڵەتا دەنگ هەیــە شێوەکەی دەگۆڕێ . وەك گۆڕینی (ۆ) بە (و)ی کپ وەك لە من دەخۆم = ئەو دەخوات .

لە هەر زمانەدا کۆمەڵە یاسایەك هەیە بە هۆیانەوە توانەوەو پەیابوونو گۆڕینی دەنگەکان دەستنیشان دەکات . بەم یاسایانە دەووترێ فۆنۆلۆجی (نەك فۆنەتیکی) .

لە ئەنجاما دەردەکەوێ کە هەر دەنگێکی زمانی سەر بە هەچ زمانێك بێ هەمان سروشتو پێکهاتنی هەیە . [هێز ، ئاوازە ، ت ، ل ، ڵ ، ك ، گ ... هتد] لە زمانی کوردیدا بێ . ئەسکیمۆ بێ .. باسك بێ .. سەنهالی بێ .. هتد هەمان سروشتو پێکهاتنیان هەیە .. فۆنەتیك ئــەو لقەیە کە ئەم سروشتو پێکهاتنە دەستنیشان دەکا . ئەم کەرەسانە لە هەر زمانەی بە جۆرێ بەکاردێو یاسای تایبەتی خۆی هەیە بۆ دەرکەوتنیان . ئەو یاسا تایبەتیانەی لە زمانە جیاوازەکانا هەیە کە چۆنیەتی دەرکەوتــنو بەکارهێنانی ئەم کەرەسانە دەستنیشان دەکەن بە یاساکانی (فۆنۆلۆجی) نــاودەبرێن .

پەراوێزەکان

(۱) بە پێی ئەو سەرچاوانەی لە ژێر دەستمدان مامۆستایان محمد معروف فتاحو محمد امین هەورامانیو خوالێخۆشبوو غازی فاتح وەیس ئــەم دوو لایەنەیان جیاکردۆتەوە .

(۲) بۆ زانیاریی زیاتر لە بارەی لقەکانی زانستی زمــانەوە ســەیری ئــەم سەرچاوەیە بکە :
وریا عمر امین (۱۹۸۱) زانستی زمان چیە ؟ گۆڤاری ڕۆشــنبیری نوێ . ژمارە (۸۸) .

(٣) زۆر زمان هەیە هەندێ دەنگیان تیا بە هێزی بای لەسی‌یەکانەوە هاتوو دروستناکرێن ئەمانە سێ جۆرن (clicks) (ejective) (implosion)
بۆ ئەم جۆرە زمانانە سەیری سەرچاوە ژمارە (٥) بکە ل (٩٦) .

(٤) ژێکان دوو پارچە گۆشتی سروشت لاستیکین ئەرکی بایۆلۆجی‌یان ئەوەیە ناهێڵن خواردن بچێتە ناو بۆڕیی هەناسەوە لە قسەکردنا ، کە دێنە یەك ، بە هێزی بای لەسی‌یەکانەوە هاتوو دەلەرنەوەو سیمای ژێداری دەدەنە دەنگەکە . گەر لێك دوورکەوتنەوە با بێ تەگەرە لە نێوانیانا تێدەپەڕێ .

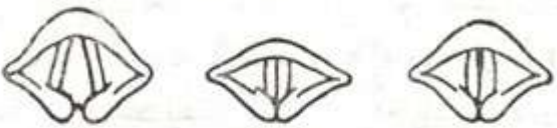

لەرینەوە داخراو کراوە

(٥) ئەم نەخشەیە لە ل٢١ی سەرچاوە ژمارە(٢)وە وەرگیراوە،کە بەم جۆرەیە: لێژنەی زمان لە کۆڕی زانیاری عیراق ــ دەستەی کورد زاراوەکانی کردۆتە کوردی .

	Bi-labial	Labio-dental	Dental	Alveolar	Palatal-alveolar	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngal	Glottal
Plosive	p b		t d				k g	q		
Fricative		f v		s z	š ž			x ɣ	ḥ ʕ	h
Affricate					č j					
Nasal	m		n				ŋ			
Lateral				l ɬ						
Rolled				r ṛ						
Semi-vowel	w					y				

(٦) دەشێ هەردوو زمان بۆ ئەم جۆرە بەراوورد‌یەبە هەڵبژێرێ . ئێمە زمانی عەرەبیمان هەڵبژارد چونکە زۆربەمان شارەزای ئەم زمانەین .

(٧) بۆ چۆنیەتی دەستنیشانکردنی فۆنیمەکانی زمانی کوردی سەیری سەرچاوە ژمارە (٨) بکە .

علم الصـوت وعلم نظم الصـوت

وريـا عمر امـين
استاذ علم اللغة المساعد
جامعة بغداد ـ كلية التربية
قسم اللغة الكرديـة

معظم الباحثين واللغويـين في الدراسات الكردية لايميزون بين علم الصوت Phonetics وعلم نظم الصـوت Phonology . فهما مجالان مختلفان تمامـا ، لهما طرقهما واهدافهما الخاصة في التحليل . كل دراسة لغويـة لاتاخذ بنظر الاعتبـار هذا الاختلاف تعوزه المنهجية واسس البحث العلمي .

علم الصوت هو تحليل الاصوات اللغوية كظـاهرة عامة وتحديد عناصرها من حيث تولدها وانتقالها واستقبالها . اما علم نظم الصوت فيحدد القوانـين والانظمة التي بموجبها تتحدد القيم الصوتيـة (الفونيمات) وكيفيـة اتحـاد الفونيمات ضمن المقطع والقوانين التي بموجبها تتاثر الاصوات ببعضها .

يحاول الباحث تعريف كل فر عوتحديد وظيفتها ثم يحلل بعض جوانب اللغـة الكرديـة على ضوئها .

سەرچـاوەکان

1 — Abercrobie. D. (1967) Elements of general phonetics. Edinbrgh.
2 — Amin, Waria Omar (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish.
Thesis presented to the University of London.
3 — From Kin. V. and Rodman. R. (1978) An introduction to language.
4 — Fudge. E. C. (1970) Phonology, in New Horizons in linguistics. (ed.) J. Lyons .
Fatah. M. Maruf. (1981) on stress in Kurdish. Zanko
5 — Cleason. H. A. (1965) An introduction to descriptive Linguistics. Holt.
6 — Robins. R. H. (1971) General Linguistics, Longman.
٧ ـ وريا عمر امين (١٩٨٤) فۆنۆلۆجى ـ گۆڤارى كاروان ژمارە (٢٠) .
٨ ـ وريا عمر امين (١٩٨٢) ئيملاى كوردىو چەن تێبينىيەك گۆڤارى كۆرى زانيارى عيراق ـ دەستەى كورد . ژمارە (٩) .

بەیتی لاس‌و خەزاڵ

خوێنەری بەڕێز ئەمەی دەی خوێنیەوە بەشێکی تر لەو کۆمەڵە فۆلکلۆرەی کە وەختی خۆی کۆڕی زانیاری کورد ، کە ئێستا لەئەڵ کۆڕی زانیاری عیراق یەکخراوەو بووە بە دەستەی کورد بە یارمەتیی چەند کوردێکی دڵسۆزەوە کۆی‌کردۆتەوە .

ئەم بەشە فۆلکلۆرە بە ناوی « بەیتی لاس‌و خەزاڵ »وەیەو ئەمیش نوسخەیێکی دیکەی ئەو بەیتە بە ناوبانگەیەو کاك عوسمان مەولوود عەبدوڵڵا هەمەوەندی گوتوویەو کاك مەحموود زامدار سەرپەرشتی‌کردووە . بەیتەکە لەناوچەی کەرکووك کۆکراوەتەوە . ئەم بەیتە مام هێمنی موکریانی وکاك جەلالی ڕەحمەتی لەسەر شریتیان ڕاگوێزتۆتە سەر ڕووپەڕان .

لاس‌و خەزاڵ (١)

بەشی دووەم

عبداللطیف عبدالمجید گڵی

بۆ لەچاپدانی ئامادەکردووە

ئەمان دەوری‌یەو عەسعەسانو تەتەرانو خولامان چاویان دەکەت بە ڕەشایەتی‌یە . دەیانگۆت ئەو ڕەشایەتیە چی‌یە ؟ خانزادە خاتوونیان گازدەکرد دەیانگۆت دەنگی ژنانە دەنگی پیاوان نی‌یە . چونکی خەزاڵیش دڵی بە غەمە، کراسەکی شینکەی ڕەشی بەسەر ئەو جلکە جوانەی‌دا هێشتی‌یە .

خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبی‌یە ، حەیفە لۆ لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ، لە دەشتی هەرێ لە تو دیار نی‌یە ، ئەتوو ببینی ئەوهاڵە بە غەریبی‌یە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، ئەو ڕۆیشتنە سێ سەعاتی ڕابواردی‌یە ، ئەو ڕۆیشتنە بە سێ سەعاتی لەسەر تێپەڕی‌یە . دەگەیشتە بن قەسری

خانزادێ دەیگۆ ناوم خەزالە کیژێ مەلانەبیە • ئەمن لە مالێ بابێ خـۆم هەلاتیمە بەلاڵ ئەو قسەی ناکەم لەکن خانزادێ نەبی لەکن چ کەسی دیە •

خانزادیش دەیگوت ئەوە خەزالە دەزانم کیژێ مەلانەبیە • بابی وی قەدیمەلقەدیم هەر لە کنە مە بووەو مەڕداری مەیەو سەرکاری مەیەو ئەمـان ئەمن بیستیتم خەزالیش مارەکرایە لەجیاتی تۆ خینان لە وەیسیە • گەلی خزمەتکارو تەتەرو عەسعەسینە لەنگۆ مەعلووم‌بی خەزاڵ هەلاتیە ، هەلاتنی بە خۆرایی نیە • دەبا بیبەمە هۆدەیێ سەریە ، چار قسەی لێ بپرسم بـە تەنیایی‌یە ، پیاوم لە کن نەمێنێ بزانم مەخسەدو مرازی دڵی خەزالە شۆڕێ چیە یان چ نیـە •

شەو تاریکە براینە برادەرینە ئەوی دەوری خۆ کارەبا نیە • فانۆس‌و چرای ئەگەر پێ کردیە ، مەجلیسی خانزادێ هەمووی دانیشتیە • نیوەی شەرعە ، نیوەی خولامە ، نیوەی خزمە تکارە ، نیوەی عەسعەسە ، نیوەی تەتەرە ، نیوەی تەگبیر کەرە ، نیوەی مەلاو قورعـان خینی دینداریـە • خانزادە خاتوونم ئەو ئیشەی بیکردایە دەیکرد بە عەمری شەرعیە •

گەلی براینە برادەرینـە مەجلیسی هەموو چـۆل کردیـە ، دەیبردە هۆدەکی بە تاقی تەنێ خەزاڵی دای‌دەنا لە بەرامبەری خـۆی قسەی گەلەك زۆری لێ پرسیە •

دەیگۆ سەر شینێ سەر بەتاڵێ بزانم بەو شەوەی کارت چیە ؟

دەیگۆ خانزادێ هەریرو هەریر بەگیە ، بەو خوایەی نامری لە ژۆری سەریە ، بەو قورعانەی سەر ڕانی مەلا نەبیە ، بە قەبری سلێمان بەگیە، بە چاوی لاسی ئەحمەدبەگیە • دەیگۆ سەر شینێ سەر بـە تاڵێ دنیـام هەمووی دیتیە ، سولتانو پاشازادەم ناو هەموو بیستیە ، ناوی کاکە لاسم ئەو جارە نەبی لە توو نەزانیە •

دەیگۆ خانزادێ هەریرو هەریر بەگیی‌ـە ، روحی خەزاڵێت بیی بـە قوربانیی‌ە، ئەگەر چاوت بکەوی بە لاسی ئەحمەد بەگیی‌ە ، بەجێدێڵی تەختێ هەریرو هەریر بەگیی‌ە. دڵت ڕاناوەستی لە بۆ کاکە لاسیی‌ە. بە ژنی داری سووسنیی‌ە ، گەردەنی ڕێحانی کۆسرەتیی‌ە ، سیێڵی سۆری خورمەیی‌ە ، لێوی قەیتانە ڕوومەتی گـوڵ گوڵیی‌ە • سینگی ڕۆستەمیی‌ـە ، دەستو بـازووی ئەسکەندەریی‌ە ، سەرو میێزەری قەپلانیی‌ـە • شـانو ڕکێفی سلێمانبەگیی‌ە • شۆڕە وا لە دنیایێ هێشتان چاوت پێ نەکەتیی‌ە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، وەکی خەزاڵە شۆڕی مەلا نەبیی‌ە ، ئەو قسەی دەگۆتە خانزادێ هەریرو هەریربەگیی‌ە ، خانزاد دەیگۆتە خـەزاڵێ کیژێ مەلا نەبیی‌ە ، سەرو بابانت لە کوینێدا ڕەش کردیی‌ە • خۆ ئەتوویـان لەوەیسی وسووکاسکیان ماڕە کردیی‌ە • عەگیـدەڵو ڕەشـیدەکی وەکی وەیسی لە ناو خەیلانیاندا نیی‌ە • ئەتوو لۆچی هەڵخەڵەتای بە قسەی هەتیمەکی کوردی شارەزووریی‌ە ؟

بەڵاّن قەرار وابی ئەتوو، نە دەمە دەست وەیسیی‌ە، ئەگەر بڵێی وەیسی ڕادەکێشم ئێرە پەتی دەکەم بە زەبرێ سواریی‌ە • مەلا نەبیش قۆڵ بەست دەکەم دەیهینم دەیهاوێمە زیندانێ هەتا دەمری سەری دەچتە بن خـاکیی‌ە ، مادام ئەتوو دەخالاتت بە من کردیی‌ە ، حەزت لە کەکە لاسی ئەحمەدبەگی کردیی‌ە • خۆزیا بمزانیبوایە ئەو لاسە چیی‌ە ؟

خەزاڵ دەڵێ خاتوون خانزادێ هەریرو هەریربەگیی‌ە ، ئەو روحـەت بیی بە قوربانیی‌ە • خەزاڵت دابنشی لە کن بە کارەکەریی‌ە • ئەگەر چاوت بکەوی بە لاسی ئەحمەدبەگیی‌ە ، تەختی هەریـرێی لەبۆ بە جی دێڵی بـە تەواوەتیی‌ە ، ئەتووش دادەنیشی لە کنی بە کارەکەریی‌ە •

وەکی خانزاد ئەو قسەی لە خەزاڵێ بیستیی‌ە ، خۆی لە خەزاڵێ تووڕە

کردیە • دەیگۆت سەر شینێ سەر بەتاڵێ ، وەفا قەت لە کن ژنان نیە • ئەمن تەختی هەریرێ تەختی سولەیمانبەگی سۆران بە جێ نابێڵم لە بۆ لاسی ئەحمەدبەگیە • ئەمن ماڵو مێردم لە خۆم حەرام کردیە ، پاشی کوشتنی کاکم سولەیمانبەگی ڕەحمەتیە •

گەلی براینە بە جێ بێڵم خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبی لە خزمەت خانزادێ هەریرو هەریر بەگیە • کاکە لاسیش بە جی دێڵم لە ڕاوێ حەف شەوو حەف ڕۆژیە • دەچمەوە دوو کاکە وەیسی وسووکاسکیە •

هەتا نوێژی عیشایێ لە ماڵێ مەلا نەبی دەبوە سەرو سۆراغە • ئەمان دەڵێن خەزاڵە شۆڕی بابان وێران لە ماڵێ چ دەستە خوشکانی دیار نیە • هەر حەفسەت ماڵی عێڵو عێلەساتی خەیلانیان کردیە ، بەڵاڵن براینە برادەرینە خەزاڵە شۆڕیان چاو پێ نەکەتیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کابرایەك دەهاتەوە ناوی حەمەدە ، لە ڕێیەهەریرێ دوو مەڕی لە مێگەلی بزر کردیە • ئەو کابرایە ناوی حەمەد بوو لە عێڵو خزمی مەلا نەبیە • دوو مەڕی لە مێگەلی بەجی دەما دەچوو مەڕەکانی بینتەوە لە کانیێ سۆراوان لە گۆڕێ تووان لە ترسی گورگیە • دەیگۆ گەلی براینە گەلی برادەرینە ئەنگۆ مەیکەنە هاوارو ڕۆڕۆ لە ناو قەومیە • ئەمن ڕەشایەتیەکم چاو پێکەتیە ، پاشی نوێژی مەغریبێ ، بەڵاڵن ڕووی خۆی کردبۆوە دەشتێ هەریربەگیە • ئەو ڕەشایەتیەم باش نەناسیە• ڕووی خۆی کردیتەوە دەشتێ هەریرو هەریربەگیە • ئەمن ئەگەر بزانم ئەو ڕەشایەتیە خەزاڵە هەڵاتیە کێژێ مەلانەبیە •

قسە هەر ئەوەندە بکەویتە زارەکی دەکەویتە شارەکی • ئەو قسانە دەگاتەوە ، دووزمان گەلەك زۆرن ئەو قسەیان دەگەیاندە خزمەت وەیسیە•

وەیسی غەزەبی هەڵگرتیەیە ، شیری شامسری لە کالانی دەردەهینا ڕایەگرت بە ڕووتیەیە • ڕمی هەژدە گەی گورگانی لە عەرزی چەقاندیە• گازی چاوشووشەو چڵکن چاوڕەشی مامی کردیەیە • دەیگۆ سواڕەکم لۆسوارکەن بە گورجیەیە ، بگاتەوە کن مااڵن مەاڵنەبیەیە ، بزانی ئەو قسەیە ڕاستە یان درۆ نیەیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، قاسیدەکیان سواردەکرد ناوی ئەحمەدە پیاوی کاکەوەیسیەیە • وەکی دەهات بەربووك لە مااڵن دانیشتیەیەو مااڵن مەاڵ نەبی کەس قسەناکا ، قەومو خزمو کەسی مەاڵنەبی دەورەیان لە مەاڵنەبی دایە هەمووی دانیشتن بە بێدەنگیەیە •

دەیگۆ ئەمن هاتیمە کاکە وەیسی ئەمنی هەناردیەیە جوابەکی بەڕاستیم بدەنێ بەبێ دەنگیەیە • شایی‌و سەیرانی تێکبدەم یان سبەینێ دوو سەت سواران بنێرم لە دوو خەزااڵن مەاڵنەبیەیە ؟

مەاڵنەبی دەیگۆتە ئەحمەدی پیاوی وەیسیەیە ، بڕۆ سەاڵمەکی بکە لە وەیسیەیە • سێ ڕۆژان مۆڵەتم بدا سەبرم لێبگری بێقەیدیەیە • خەزااڵ شۆڕ دڵم عێجز کردیەیە ، نازانم ڕووی لە کێندەرێ کردیەیە • ئەگەر شایی‌و لۆغانیش تێکدەدا ، ئەوەش پرسیارەکی دیەیە • ئەگەر شایی‌و سەیران تێکدەدا ،ئەوەش کەیفی خۆیتی ، ئیشی من نیەیە ئیشی ویەیە •

قاسیدیش بەربووکی لەگەڵ خۆی هەڵگرتیەیە • خەنەیان لەناو ئاوێ ڕێشتیەیە • شایی‌و سەیرانی وەیسی بەتاڵ کردیەیە • غەزەبی گرتیەیە لە ڕکانو لە خەفەتان هەر دوو لێوی خۆی کڕۆشتیەیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، لە خەفەتان وەیسی لێوی خۆی کڕۆشتیەیە • بەاڵنەکێنێ گازی چڵکن چاوڕەشی مامی کردیەیە • بەسەردار عەشیرەت‌و هۆزانی گۆتیەیە ، خەزاڵ گەاڵك نەخۆشە ،

ئەو شایی‌و سەیرانەی هەڵدەگرین لەبۆ حەفتەکی دی‌یە • دیارە خەزاڵ گەڵەك نەساخە ، دیارە خەزاڵ گەڵەك نەخۆش‌و نەساخە ، بەڵاڵ دڵتان چ نەکا لە تەرەفی وەیسی‌یە •

شایی‌و بەزم‌و سەیرانیان تێك دەدا ، کاکە وەیسی ڕۆژ لە کۆسرەتی هەڵاتی‌یە سبەینێ لەگەڵ نوێژی سبەینێ ئەسپی چارپەڵسپی زین‌کردی‌یە • ئەحمەدو چاوشووشەو چڵکن چاوڕەشی لەگەڵ خۆی هەڵگرتی‌یە • سەر مەیدانەشی لەگەڵ مەلانەبی گرتی‌یە • دەیگۆ یان شەڕە دوو بەرەکی‌یە ، یان خەزاڵم دەوێ هەتا سێ‌ڕۆژی دی‌یە • بێتە بەر ماڵێ ببیتە ژنو هاوسەرم بە حەڵاڵی‌یە • ئەو ئاین‌و ئۆینانە لە کنە من نی‌یە ، ئەو جارە سەرت دەکەم بە قوربانی شێرێ شامسری‌یە •

ئەو کابرایەی ناوی حەمەدە دوو مەڕی بزرکردی‌یە ، باشی لە مەلانەبی گەیاندی‌یە • دەیگۆ خەزاڵ دەست بوخچەکی پێبوو ، تازە باشم ناسی ، ئەمان تاریکاتی گەیشتبوو سەر عەردی‌یە ، شەرمم کرد گاسی‌کەم خەزاڵێ مەلانەبی‌یە ، ڕێت لە چ لایێکی‌یەو ڕووت لە کێندەرێ کردی‌یە • مەعلوومت بی خەزاڵە شۆڕێ کێژت ڕووی لە کن خانزادێ خوشکی سولەیمانبەگی کردی‌یە •

ئەوجار مەلانەبی هەنگینێ تێی‌گەیشتی‌یە زانی قسەی کەرکانە کەچەڵی ڕاستەو درۆ نی‌یە • لاسی ئەحمەد بەگی هاتی‌یە ، پەیمانی لەگەڵ بەستی‌یە ، شەرت‌و قراری لەگەڵ گرتی‌یە ، بیست‌و یەك ڕۆژی دیکە بێتن ببیا بە زەبرێ شێری شامسری‌یە • سەری وەیسیش ببڕێتن وەکی کاری‌یە • خەزاڵە شۆڕێش بباتن مارەی بکاتن بە شەرعێ محەممەدی‌و بە حەڵاڵی‌یە •

ئەگەر مەلانەبی سێ ڕۆژی ڕوحنسەت لە کاکە وەیسی خواستی‌یە ، تەگبیرەکی دەکا لەگەڵ ئیختیاری هۆزو عیلی‌یە • دەیگۆ بە چ ڕووەکی

بچمه کن خانزادێ هەریر بەگیە • سیلاحم دەشکێنی ناموسم دەبا ، ئابڕووم دەبا لەناو عێل‌و عێلەساتی خەیلانیە •

بەڵان خەزاڵە شۆڕ ئەوێ شەوێی خەو لە چاوی نەکەتیە • سبەینێ ڕۆژ هەڵات گەلەك دڵی عێجز بوو دەکەتە سێودووە • دەیگۆتە خانزادێ دەچمە سەر کانیێ ، دڵم گەلەك عێجزە دەڵم گەلەك ماندیە •

دەیگۆ کیژێ بابان وێران ئەوشۆ لە خەفەتی لاسی خەوت لێ نەکەتیە• داخوا چ هەتیمەکی دەوڕووتەی کوردی شارەزووریە • ئەتوو لۆ نایەی بتدەمە وەیسیە ، عێلەکی لەبن دەستیە حەف سەت ماڵی خەیلانیە • ڕم وەشێنە شیروەشینە عەگیدە لەناو چاردە عەشیرەتان تاکی نیە •

دەیگۆ ڕاستیت پێ بڵێم بە دۆغریە ، دڵم لەسەر کاکە وەیسی ڕەشەو دڵم قەراری لەگەڵ وی نیە • شەرت‌و قەراری لەگەڵ نابەستم قەت نابینە حەڵاڵو هاوسەریە • هەستی دڵی من کاکە لاسی گرتیە ، دڵی کاکە لاسیش ئەمنی گرتیە • شەرت‌و قەرارم لەگەڵی بەستیە ، هەتا ئەوێ ڕۆژێ سەرم دەچیتە بن خاکیە ، یان ئەمن دەمرم یان خەزاڵیش لەبۆ کاکە لاسییە •

لەخۆم دڵ کولێ ، لەخۆم دڵ بەبرینێ ، لەخۆم مەجبووریێ • خاتوونە خانزاد ئاگات لە دڵی من نیە ، کەس نیە جوابەکی پێدا بنێرم بە شەرت‌و پەیمان هەبی لەبۆ دەشتی شارەزووریێ •

بەڵان خانزادێ لەسەر کورسی خۆی دانیشتیە • حوکمی خۆی دەگێڕاو حوکمی وەرگرتیە • گوێی لە دادو لە شەرع‌و لە فیغانێ ڕاگرتیە• خەزاڵیش دەیگۆتە خانزادێ هەریر بەگیە ، دەچمەوە سەر کانیێ عەیشێ حوسێن بەگێ بە جارەکی بە تەمامیە • ئەو کانی عەیشێ حوسێن بەگی سولەیمان بەگ لەبۆ عەیشێ حوسێن بەگی خۆشی کردیە • هەموو کەس ناچتە سەر ئەوێ کانیێ ، ئەوەی نەبیتە میوانی خانزادێ هەریر بەگیە •

دەورەیان گوڵو ڕێحانیان لێچەقاندیە ، چەند تاتە بەردیان لۆ نوێژێ خۆشکردیە • ئەو کانیە ئاوی لە چیای هەریرێ دێتە خوارێ بە عەینی دەڵێی چاوی قرژاڵەو چاوی ماریە •

سێبەری داران فێنکی بوهاران ، گوڵی ئەشرەفی ، حاجیلەو تێرگزو بەیبوونو دەزیدانەو شلێرو گوڵەمێلاقە سێبەری لەو کانیەی کردیە •

ئەمان دڵی گەلەك گەلەك عێجزە خاتوونە خەزاڵم ڕووی خۆی دەداوە سەر کانیە • ئەمان زۆر دوور نیە لە قەڵاتی خانزادێ ، نەیزانی ئەوێ ڕۆژێش مەلانەبی دوو سواری لەگەڵ خۆی هەڵگرتیە ، دێ دەخالەت دەکا بە خانزادێ هەریرو هەریر بەگیە • نە خەزاڵ بابی دیتیە ، نە بابیشی مەلانەبی چاوی لەو دەمی بە خەزاڵێ کەتیە •

خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبیە ، لەبەر عێجزی دڵیە ، دەهات دادەنیشت لەسەر کانیە • تێر بە هەردوو چاوان فرمێسکی باراندیە • فەقێیەکی ناو محەمەدی چاو پێکەتیە ، دەوری دەکردەوە لە دەورەو پشتێ کانیە •

دەیگۆ کاکە فەقێ ناوت چیە ؟

دەیگۆ خاتوون ناوم محەمەدە ، دەخوینم کتێبێ شەرعیە •

دەیگۆ ئەو ڕوحەت ببی بە قوربانیە ، وەرە کاغەزەکم لۆ بنووسە ، بکە لە ڕاهی خوایو پێغەمبەریە ، لۆ دەشتی شارەزووڕێ لۆ خۆشەویستەکەی من کاکە لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووریە • بەگزادەیێ جافیە ، کوڕی خەجیجخانی عارەبیە •

فەقێ دەیگۆت بەسەر چاوان ، هیچ قیمەتی نیە • ئەوە ئیشەکە ئیشی شەڕ نیە دیارە ئیشی خێریە • ئەمان ناوت نازانم نازدار ناوت چیە ؟

گۆتی ناوم خەزاڵە کیژێ مەلا نەبیە •

گۆتی چ بنووسم ئەی نازدارە چاو بەنگیە ؟

خەزاڵ دەڵێ بنووسە سەلام بێ لە کاکە لاسیی • ئەو ڕوحەی ببێ بە قوربانیی • سەری بیستو یەک ڕۆژانە لە من تێپەڕیی • ئەمنی لەبیرکردیی • شایی و لۆغانم بە وەیسی بەتاڵکردیی • خەنەی بووکینیم لە ئاوێ کردیی ، بە بەربووکم ئەو خەنە ڕێشتیی • دوو شەوو ڕۆژە ئەمن کەتیمە بەکارەکەریی لە کن خانزادێ هەریربەگیی • زۆر لەبۆ وی ناپیاوەتی یەو بێشەرتی لەگەڵ من کردیی • هەوای شارەزوورێی لەسەری دایە لەپێش چاوی ناکەوی تەختی پاشایەتیی • ئەدی ئەوێ ڕۆژێی بە بیر نایێ وەکی سینگ و مەمکی منی گۆواندیی بە پەنجەی شمشاڵیی • وەکی سینگێ خۆم لۆ کردبۆ باژێری مەلاتیی ، بە پەنجەی نەرم و شلی دەستی خۆی دەگێڕا لەسەر جۆتە سێوی تەورێزیی •

ئەدی ئەوێ شەوێی بەبیر نایێ وەکێ دامدەپۆشت بە بیست و چار کەزیی ، سەرمای بوهارێ کاری لە قەلبی نەکردیی ؟

ئەدی ئەوی دەمی بەبیر نایێ وەکی دەوی خۆ دەهاوێشتە سەر ناسکەی ڕوومەتێ ، بیست و چار ماچی لە ڕوومەتێ گوڵگوڵی کردیی ؟

ئەدی ئەوی سەعاتی بەبیر نایێ وەکی دەستی خۆی دەهاوێشتمە سەر هەر دوو ملیی ، بۆنی دەکرد خاڵوخومری گەردەنێ ، چاوی خۆم هەردوک دەهاوێشتە سەر یەکدیی • ئەنگوستیلەی زیوم بە دیاری لە دەستی دیتیی • پەرچەمی تاوسیمی بۆنکردیی • مابەینی منو وی عالەم پێی زانیی • حەف سەت ماڵی خەیلانیی • وەیسی وسووکاسکیی دەستی بە شەڕێ کردیی لەگەڵ بابیی • ئەمان نازانم دەردی دڵداری منو توو تەگبیری چیی ؟

ئەگەر نێیە دووم ئەمن نەینیە دەرێ لەو گەرداوەی ، دیارە مووی پیاوان لە توو نەهاتیی • شەرتو پەیمانت هەمووی درۆیە هیچیشت ڕاست نیی •

زۆر عەیبو زۆر مخابنە لۆ کاکە لاسی ئەحمەد بەگیی ، ئەمنی لەبن

قەرە ڕەشماڵێ لەبیر کردیە • ئەمنی لەبن قەرە ڕەشماڵێ مەلانەبی لەبیر کردیە • ئەمنی کردە دوژمن لەگەڵ باب‌و برایان لەگەڵ وەیسیە •

خانزادیش لەو کارەساتەی مە تێگەیشتیە • بەڵآن خانزاد ئەتووی نەدیتیە • قەشمەری بە قسەی من دێ دەڵێ کاکە لاس هەتیمەکی کوردی شارەزووریە‌و خوێڕیە •

ئەگەر هاتی وەرە بە تەدارەکی سواری‌و شەڕیە • خانزادی سۆران بەشکو ئەتوو ببینی لە دڵی نابیتە دیدار عەزرەتیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە ، ئەو ناو محەممەدە قاغەزی تەواوکردیە • لە ترسان بە گورجی ڕۆیشتیە • وەیزانی خانزاد لۆ کن خەزاڵێ هاتیە • چونکی عالەم ترسی لە خانزادێ گەلەك پەیا کردیە • لەو ڕۆژەی خانزاد وەکی لەشکری کوشتیە ، قەتمیەن بڵێی وێڕدانی لە کن نەمایە ، ڕەحمی لەسەری ڕۆیشتیە • گەلەك بێ بەختە ، ئەمان ئەو ئیشەی بکا خانزاد دەیکا بە ئەمری شەرعیە •

خشپەی پێی دەهات وەیزانی خانزادە لۆ کن خەزاڵێ هاتیە ، نەیدەزانی کابرایەکە بارگینەکی بزرکردیە • دوو بارگینی هەبوو ، یەکی هەڵاتیە بزری کردیە • ئەو دوو بارگینەی لەبن جۆتیبە ، جۆتی ڕاوەستایە • دەگەڕێ لە دەوجۆگەی هەڕێ ، دەیزانی کانیە عەیشێ خوسێن بەگیە • خەزاڵ لەسەر کانیە دانیشتیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، خەزاڵ دەیگۆتە ئەو ئەختیارەی مامە بە قوربانت بم ناوێ تووچیە ؟

دەیگۆ خوشکێ برای کەسی بابی ناوی من کەریمی سوورچیە • ئەو ڕۆ دوو ڕۆژە بارگینەکم بزرکردیە • هەرچەندی لێی دەگەڕێم لە من دیار نیە •

دەیگۆت مامەکەی خۆم کەریمی سوورچییە ، قاغەزەکم پێیە گەلەك بە درەنگییە • قاغەزەکم پێیە ئەو قاغەزە گەلەك بە تالوکەیەو بە درەنگییە• ئەگەر ئەو کاغەزەم لۆ ببەیە دەشتێ شارەزووری خزمەت کاکە لاسی ئەحمەد بەگییە ، لە جیاتی ئەو بارگینەی لۆت دەنووسم بداتە ئەو قاسیدەی ماینەکی لە نەتەوەی شێخەزاڵی بە جوانییە •

کەریمی سوورچییە وەکی تێفکرییە ، بارگین دوو لیران ناکا بەێ ئەمیەتییە • ماینی شێخەزاڵ بە جوانییە قیمەتی دووسەت لیرەی زەمانییە• شێخەزاڵیش لەو مەملەکەتە نییە ، لەکن ماڵێ لاسی نەبی لە کن چ عاشیرەتان بە دەستناکەوی بە بێ قەیدییە •

بەڵاّن خەزاڵە شۆڕێ مەلانەبییە هەردوو دەستی کەریمی سوورچی ماچکردییە •

کەریمی سوورچییە کاغەزی دادەنا بەر سەرییە • دەشتی هەریڕێی بەجێهێشتییە ، وەکی کلاّوی بابردییە • لە هەورازان ڕۆیشتییە ، لە نشێوان بە غار تێپەڕییە • حەفشەوو حەف ڕۆژان ڕووی دەکردە مەملەکەتێ شارەزووریە ، دیوەخانی کاکەلاسی ئەحمەد بەگییە •

ئەمان خەزاڵ دەیگۆ ڕۆحم ببی بە قوربانییە ، ئەو کاغەزەی ئەگەر نەدەیە دەست کاکە لاسییە ، تێڵی پێ بزانی چ شتاقە بەشەری سەرعەدییە• تێڵی پێ بزانی ئەو کاغەزە بخوێنتەوە چ شتاقە بەشەری سەر عەردییە •

ئەوجار بە دڵەکی بەخەم خاتوون خەزاڵم سەرکانی عەیشێ حوسێن بەگی ماشووقەی سولەیمان بەگی بەجێهێشتییە ، ڕووی لە قەڵاّتی خانزادێ کردییە • دەچۆوە لاوو دیوەخانێ چاوی بڵند کردییە • تەمەشای کردیە مەلانەبی لە دیوەخانێ ڕۆنیشتییە •

خەزاڵ دەچوو دەستی بابی ماچ کردییە •

خانزاد سوندی له مەلانەبی خواردیەیە ، دەیگۆ بەو خوایەی نامری ئەبەدیەیە ، بەو قورعانەی لۆ محەمەدی بە خەلآت هاتیەیە ، بەو سولتـان عەولای عارەبیەیە ، بەو حوسێنی غازیەیە ، بەو شێخ گەزنەو شێخ ئەستیەیە، بەو شێخە لاسی باڵەکیەیە ، ئەگەر خەزاڵێ بدەیە وەیسیەیە ، لەپێش شاری هەریرێ شەقت دەکەم بە شیری شامسریەیە • هەتا وەکینێ لاسی ئەحـمەد بەگی نەیێتە دەشتێ هەریرێ ، گۆڕێ تووان کانیێ سـۆراوان ، چـاوی نەکەوی بە چاوی خەزاڵە شۆڕێ چاوبەنگیەیە •

وەرە قورعانێ سێ جاران لەبۆ من بخۆ بە تەمامیەیە ، هەنگینێ دڵنیـا دەبم خەزاڵت دەدەمەوە بەڕاستیەیە •

مەلانەبی سێ جاری قـورعان لەبۆ خانزادێ خـواردیەیە ، دەستی خانزادیێ ماچ کردیەیە ، هەنگینێ خەزاڵە شۆڕی دەنارەدەوە لەگەڵ بابیەیە •

بەڵآن براینە برادەرینە گەلی خزمینە گـەلی دۆستینە ، خـانزادیش کاکەلاس ئەشقی دڵداری دڵی خانزادێی بڕیەیە • هێشتا کاکەلاسی بە چـاو نەدیتیەیە • لەو باس‌و خواسەی وەکی لە خەزاڵێی بیستیەیە ، هەموو ڕۆژێ دڵی خەزاڵێ سێودووی کردیەیە ، دوو سواری لەسەر ڕێیە ڕاگرتیەیە • دەیزانی ئەو ڕێیە هەریرێیە کاکەلاسیش بەو ڕێیەی دادێ دەچێتە خزمەت خەزاڵێ مەلا نەبیەیە • بەڵآن خانزاد نازانی خەزاڵ کـاغەزی لەبـۆ لاسی ئەحمەدبەگی هەناردیەیە •

ئەوێ ڕۆژێ مەلانەبی بە سواریەیە ، خەزاڵی هاوێشتە پشتە خـۆی بردیەوە مالێ بە سەلامەتیەیە • کاغەزی وەیسی لەبۆ مەلانەبی هاتیەیە • بەر مەیدانی شەڕی لـە مەلانەبی وێستیەیە • مـەلانەبی بـەر مەیدانی شەڕی دامەزراندیەیە • ئەوبەرو ئەوبەری کەندێیە ، ئەوان لە گۆڕێ تـووان ، ئەوانیش لەبن گردی سپیەیە • مالێ مەلانەبی لە گۆڕێ تووانن ، مالێ وەیسی وسووکاسکیش لەبن گردێ سپیەیە • ئەوبەرو ئەوبەر خەندەکیان لێدەدا

تەماشای یەکدی‌یان کردی‌یە • شەڕ بە تفەنگان نی‌یە ، شەڕ بە شیران نی‌یە ، شەڕ بە تیروکەوانی‌یەو بەبێ دەنگی‌یە •

مەڕو مالآتی وان نایێتە گۆڕێ تووان ، مەڕو مالآتی مالێ مەلانەبیش ناچیتەوە بن گردی سپی‌یە • شەڕ لەسەر خەزالێ چاوبەلەکە ، کاکە لاسیش لەمەیدانێ دیار نی‌یە •

ئەگەر قاسیدیش ناوی کەریمی سوورچی‌یە • ئەو کاغەزەی گەلەك گەلەك چاك هەلگرتی‌یە • چونکی گفتی پێدایە لە کاغەزی نووسی‌یە ئەوی ئەو کاغەزەت لۆ بینی بە تەواوەتی‌یە ، دەبی خەلآتی بکەی بیدەیە ماینەکی لە نەتەوەی شێخەزالی بە جوانی‌یە • دەبی بڵێ دوو جواب‌و سوابێ خەزالە شۆڕێ ، سەری سێ ڕۆژانە لەکن خانزادی هەریرێ بە کارەکەری کەتی‌یە • باسی ئاشقی من‌و تو دنیا پێی زانی‌یە ، عێل‌و عاشیرەتان زانی‌یە • ئەمان خانزادی هەریرێ لەو کارەساتەش ئاگاداری هەیەو ئاگای لێ‌بی‌یە • خانزادی هەریرێ لەئیش‌و من‌و تو باش تێ‌گەیشتی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، کەریمی سوورچی‌یە گەلەك ماندی‌یە ، گەلەك شەقی‌یە ، گەلەکی کێوو دەشت‌و چۆل‌و بیابان بڕی‌یە • ڕووی دەکردەوە قەلآتی شارەزووڕێ ، دیوەخانی کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە • سەری دەکرد دیوەخان چۆلە تێ‌دایە سەعیدی قاوەچی‌یە• سەلامەکی سەرسەلامانی لێ‌کردی‌یە •

دەیگۆ چاوم بە کاکە لاسی نەکەتی‌یە ، نازانم ڕەنگی کاکە لاسی کووە، بەگزادەیە ، میرە ، پاشایە • دەیگۆ نازانم کاکە لاس بەگزادەیە ، میرە ، پاشایە ، عەگیدە ، میرێ جافی‌یە ؟

بەڵآن سەعیدی قاوەچی‌یە دەیگۆ قاسید ناوت چی‌یە ؟

دەیگۆ ناوم کەریمی سوورچییە •

دەیگۆ جێو ڕێت کێندەرێیە؟ دەیگۆ مەملەکەتی هەریرو هەریربەگییە•

دەیگۆ دەزانم قاسیدی ، قاسیدی خەزاڵێ کێژی مەلانەبییە •

کەریمی سوورچی دەیگۆ عافەریم کاکی قاوەچییە • باشت زانییە• بەڵاڵن پیشانمبدە کاکە لاسم ، بەژنو باڵای کووەو ڕەنگی چییە ؟

دەیگۆ بابەکەی بابم کاکە لاسم ئەورۆ لە ڕاوو شکارێیە ، سبەینێ ڕاوی حەف شەوو حەف ڕۆژەی تەواو دەبی دێتەوە بە سەلامەتییە •

سەعیدی قاوەچییە دەیگۆتە کەریمی سوورچییە ، ئەگەر بچیەوە دەشتی بەکراوەی ، سەری قەشانێ ، بان قەڵای کوێستانی مەریوانێ ، کاکەلاس لەوێیە • حەف سەت سوارو پێنسەت تۆکەرو شەش سەت خوڵامی لەگەڵ خۆی بردییە • خیوەتی ڕەنگاوڕەنگو نانو خواردەمەنی حەف شەوو حەف ڕۆژی لەگەڵ خۆی هەڵگرتییە • نە ئاگای لە مەحمودی بێزەوالە، خەزالە شۆڕی مەلا نەبیانی لەبیر کردییە •

کەریم دەڵێ کاکە لاس ڕەنگی کووە ؟

گۆتی بەژنی باریکە داری حەیزەرانییە • سمێڵی زەردی سووسنییە• پەنجەی لۆ قەڵەمو قەڵەمبازییە • شاڵی کرمانی لە پشتییە ، سەڵتەی ماهووتی لەبەرییە • سوخمەی تەورێزی لەبنییە • ئەنگوچکی سپی مسقاڵبەگییە ، دوازدە قەف لەسەر عەردییە • شەروالی پیی شفتەلییە ماهووتییە • عەگالەکی بە سیمی چارقوڕنەی تەلەعفەری لەسەرییە • لەبن ئەو عەگالەکی زەردی ئاوریشمی دیاربەکرییە • چەکمەکی زەردی عامووی لەپێی خۆی کردییە • لەبەریدایە زرێیە داودییە ، دووربینی شاری ورمێی لەمل کردییە • شیری شامسری حەمایل کردییە ، دەسکی ئەو

شیره‌ی له زێڕی‌یه • ڕمی هەژده‌گەی گورگانی‌یه • خەنجەری نێرۆیی له‌بەر پشتی‌یه ، ئەو خەنجەره تۆ گۆی له زێڕی زەمانی‌یه • جاحێلەکی گەلەك بە شەوکەته هێشتان بای سەر دنیایەی به تالی پێ نەکەتی‌یه • بەڵان مەعلوومە ئاشقی بەژنی خەزاڵێ مەلانەبی‌یه • بەڵان ئەوەندەی ماندیەتی دیتی‌یه ، تۆشەوو تۆ ڕۆژان به دەروێشی هاتی‌یه ، خەزاڵی بابانوێرانی ئەورۆکه لەبیر کردی‌یه •

گۆتی ئەو ڕۆحەت ببی به قوربانی‌یه ، ڕێی دەشتی بەکراوەو سەری قەشانو بنەبنەی مەریوانیم پێ نیشان‌بده له چ عەردی‌یه • کاغەزم گەلەك به تالووکه‌یه ، ئەگەر نەیدەمه دەست کاکه لاسی نایدەمه دەست چ عەبدەکی سەر عەردی‌یه •

سەعیدی قاوەچی‌یه به دڵەکی گەلەك بەغەم ڕێی ڕاوی کاکه لاسی نیشان دەدا به کەریمی سوورچی‌یه •

کەریمی سوورچی غاری دەدا دەتگۆ کڵاوی بابردی‌یه • هەتا دەگەیشته دەشتی بەکراوەی ، چونکی کاکه لاس ڕۆژی حەفتەم بوو بەرەو شارەزوور دەهاتەوه بەبێ قەیدی‌یه •

چاوی پێکەت به دەشتی بەکراوەی ، بوهارە گیا له عەردی‌یه • سووسنی سەرقەڵاو مەریوانێ پشکووتی‌یه • نەسرینو گوڵو گوڵزاری کانیان سەری خۆیان بەدەر ڕێخستی‌یه • کێژو کاڵی مامەشانو جافانو عاشیرەتانو بەگزادان دەشتو کێویان داگیر کردی‌یه •

کاکه لاسیشم سوارو سەرکردەو خوڵامو خزمەتکاری پەرتو بڵاوەی پێکردی‌یه • نوێژی نیوڕانێ‌یه مەلا زاهیری کردی‌یه • هەندەکی نانخۆره ، هەندەکی نوێژکەره ، هەندەکیش نوستی‌یه • خوڵامەکی ڕاوەستایه ئەو خوڵامه ڕمەکی درێژی به دەستەوه گرتی‌یه • له قاسیدی خوڕی‌یه : کوڕه

کابرای گەرمێنی کارت بێرە چیە ؟ لە بەرگو ئەلیسەو ئەسپابت دیارە زمانت هەریریە • دیارە ئیشت بە کاکە لاسی ئەحمەدبەگی هەیە ، قاسیدی کێی پێم بڵێ بە ڕاستیە • کاکە لاس سەعاتەکە خەوی لێکەتیە ، ڕەزامەندی لەسەر نیە کەس قسەی لەگەڵ بکا هەتا لە خەوێ هەڵنەستێتن بە بێ دەنگیە •

دەڵێ کەریمی سوورچیە دەیگوت عەگیدی کاکە لاسیە • بکە بۆ خاتری خوای و پێغەمبەری ئاخری زەمانیە • دەیگوتە ئەو عەگیدەی کاکە لاسیە ، بکە لۆ خاتری خوای و پێغەمبەری ئاخری زەمانیە • مااڵو منداڵم چەند ڕۆژە بەجێهێشتیە • بارگینەکم بزر کردیە • لەسەر کاتێی هەریرێ خەزاڵێ مەلا نەبیبان ئەو کاغەزەی بە من سپاردیە • ئەو کاغەزەش نادەمە دەست چ عەبدەکی لەسەر ڕووی عەردیە ، ئەگەر نەیدەمە کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە • هەڵی بستێنە بڵێ ناوی ئەو قاسیدەی کەریمی سوورچیە • کاغەزی خەزاڵێی بۆ هینای لە هەریرێ کێژی مەلانەبیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، وەکی کاکە لاسی ماڵوێرانی لە خەوێ هەڵستاندیە ، کاکە لاس هەردوو چاوی لەبەر خەوێ سۆر بووە ، دەماری دەسووڕا بە بێقەیدیە • ناوی خەزاڵێی دەهاتە گوێی بە دەو لێیبستیە •

دەیگۆ قاسید بە قوربانت بم ناوت چیبە ؟

دەیگۆ ناوم کەریمی سوورچیە ، کاغەزی خەزاڵە شۆڕێم لۆت هینایە کێژی مەلا نەبیە •

کاکە لاس دەیکێشا بە سەری خۆیدا بە هەر دوو دەستان دەیدا لە تەوقی سەریە • تەزیەکی لە بن پێی هاتە دەرێ دەچوە دەرێ لە کەللەی

سەریە • هیچ فکرو هۆشی لەکن نەدەما لەبن خێوەتی ڕەنگاو ڕەنگ دەکەت بە بێ هۆشیە • خولامو خزمەتکار دەورەیان گرتیە ، بۆسۆیان دەداوە بەر کەپۆی بەخۆی دەهاتەوە دەیگۆ گەلی خولامینە گەلی دەفتەردارینە گەلی ئەمیندارینە ، ئەمن هۆشم لە کنە خۆم نیە • بەڵان توخوا بدەنە ئەو قاسیدەی ماینەکی لە نەتەوەی شێخەزاڵی بە جوانیە • ڕاوو شکاریش بە تاڵ بکەن چیدیکە ڕاوو شکار نیە • کاغەزی خەزاڵە شۆڕێم لۆ هاتیە کێژێ مەلا نەبیە • قاسید ئەتوو بڕۆ سوار بە لە شێخەزاڵی خەبەری بدێ بە درەنگیە ، بڵێ کاکە لاس ئەگەر لایەکی ڕێنی تاشیبی لایەکی دیکەی هێلابی بە بێ قەیدیە • شەرت بی بیگەمێ لە مەملەکەتی هەریر بەگیە • ئەگەر نەمهینا بە زەبرێ شیریە بە زەبرێ مالیە ، بزانی کاکە لاس غیرەتی نیە مووی پیاوانی لێ نەهاتیە •

ئەمان بێ شەرتو بێ وەفا دەرچوویمە لەگەڵ خەزاڵێی مەلا نەبیە • ئەو وەعدەی دایتم ئەو ڕۆ نۆ ڕۆژە لە وەعدەی تێپەڕیە •

بەڵان برا توخوا پێم بڵێ خەزاڵە شۆڕت دیتبوو لە کێندەرێت بەجێ هێشتیە •

گۆتی میری گرانم کاکە لاسی ئەحەد بەگیە ، لە سەر کانیە عەیشێ خوسێن بەگان لە هەریرێ لە خزمەت خانزادێم بەجێ هێشتیە •

کاکە لاس دەڵێ مادام ئەوهایە ، سەفەری من لە بۆ هەریرێیە لۆ کن خانزادێ هەریر بەگیە • ئەمان دەچم بە بەرگی شەڕیە • پرسیاریش دەکەم لە دایکم بزانم لەگەڵ خۆم خزمەتکارو خولامو نۆکەران ببەم ، یانەوەکینێ بڕۆم بە تاقە سوا ریە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە وەکی کاغەزی تەمەشا کردیە ، ناوی خەزاڵێی چاو پێ کەتیە • دەیگۆ سەلامەکی سەر سەلامان بی لە کاکە

لاسی‌یە ، ئەو ڕوحەی منی بی‌بی بە قوربانی‌یە • لۆ چی ئەوەندە بێ شەرت‌و بێ پەیمانە دەرچوو ئەمنی لە بیر کردی‌یە ؟ ئەوێ ڕۆژێی بە بیر نایێ وەکی لە بن ڕەشمالێ ئەمنی لە باوشی دەکرد بیست‌و چار ماچی لە گەردەنی زەردی من وەرگرتی‌یە ، سەری مەلا نەبی‌و وەیسیم دەکرد بە قوربانی سەری‌یە ؟ ئەوێ ڕۆژێی لە بیر چوو وەکی دامەپۆشی بە بیست‌و چار کەزی‌یە ؟ ئەوێ ڕۆژێی بە بیر نایێ وەکی گەردەنی خۆم پێشکێش کردی‌یە ، دەیڕی وەکی شەکرێ لە شاری‌یە ؟ ئەوێ ڕۆژێی بە بیر نایێ ئەوێ شەوێ وەکی دەستی خۆی لە ناو سینگ‌و مەمکی من دەگێڕا ، سینگم دەکردە باژێڕی هەولێرە ، مەمکیشم لە بۆ وی دەکردە سێوی خەلاتی ؟ ئەوێ ڕۆژێی بە بیر نایێ وەکی هەر دوو دەستی دەهاویشتە سەر شاملێ بە کەزی‌یە ، وەکی حەلاڵ‌و هاوسەری‌یە ، هەتا فەجری بەیانی ئەمنی لە باوشی خۆی گەوزاندی‌یە ؟

ئەلعانیش ئابڕووو ناموس‌و حەیای منی بردی‌یە ، لە ناو عێلەساتی خەیلانیان هیچ ڕووم نی‌یە • قسەم لەگەڵ کەس پێ ناکرێ ، هەتا لەگەڵ کارەکەران بەبێ قەیدی‌یە • وەیسیش بەزم‌و ڕەزمی شەڕی دامەزراندی‌یە لەگەڵ مەلا نەبی بابی‌یە • ئەمنیش ئەلعان لە کن خانزادێمە کەتیمە هەر بە کارەکەری‌یە • لەو کارەساتەو دڵداریەی من‌و تو‌و کاکە لاس لە تو‌و مەعلووم بی خانزادیش تێ گەیشتی‌یە • ئەگەر نەیە دوو نەمبەی بە حەلاڵی‌یە ، مووی پیاوان لە تو‌و نەهاتی‌یە ، قەرار وایە دیارە ئەتو‌و هیچ غیرەتت نی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، وەکی کاکە لاس قاغەزی ئەو سەرەو سەر پێ کردی‌یە ، بەڵان لە پشتی کاغەزێی بە دوایی نووسی‌یە ، کاکە لاس سەلامت لێ‌بی ڕوحی منت بێی بە قوربانی‌یە • سەری وەیسی‌و مەلا نەبیت دەکەم بە قوربانێ سەری‌یە • هەر دوو لێوە سۆرەکانت ماچ دەکەم بە کەیفێ دڵی‌یە • ئەمان توخوا بدە ئەو قاسیدەی ماینەکی لە

نەتەوەی شێخەزاڵێ بە جوانی‌یە • ناوی ئەو قاسیدەش مەعلوومە بزانە ، ناوی کەریمی سوورچی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ڕاوو شکاری بەتاڵ کردی‌یە • گاسی ئەمیندارو پیاوانو خوڵامو خزمەتکارو نۆکەرانی کردی‌یە • دەیگۆ لۆ من زین بکەن شێخەزاڵی‌یە ، بکەومە سەر پشتی‌یە • کاغەزی کچەتیوە خەزاڵم لۆ هاتی‌یە• ئاگام لە ڕاوو شکارێ نی‌یە • ئاگام لە تەختی شارەزوورێ نی‌یە •

ئەمان خوڵامەکی گاز دەکرد بە تونڈی‌یە ، زینی قەزەڵی‌یە ، لغاوی مرواری‌یە ڕکێفی حەوێزی‌یە، دەیهاویشتە سەر پشتی شینکەی شێخەزاڵی‌یە• کاکە لاسم هۆش‌و فکری لە کنە خۆی نی‌یە • پێی لە ڕکێفێ دەنا دەچوە سەر خانێ زینی‌یە • هەر دوو گوێ‌و کلکی وەکی یێك ڕاگرتی‌یە • دەتگۆ باڵداڕە فڕی‌یە ، دەتگۆ تەیرە لە عاسمانێ هاژە هاژی کردی‌یە • شێخەزاڵیش ڕەسەنە لە ماین‌و نەتەوەی ماڵێ شێخ حموودی شێخ خەلیفەیە ، بابی خەجیج خانی عارەبی‌یە • شێخ حموود باپیری کاکە لاسی‌یە • شێخ خەلیفەش خاڵی کاکە لاسی‌یە • نەتەوەی ئەو ماینە چاکەی ئەحمەد بەگ لە وەختی خۆی لە وانی بە دەستکەتی‌یە •

ئای لە من غەریبێ ، ئای لە من بێ تەبیبێ ، ئای لە من سەر گەردانێ ، کەسەك نی‌یە جوابەکێ لە بۆ خەزاڵە شۆڕێ بگەینیتە لایێ دیوانێ • بڵێ سەری چەند ڕۆژی دیکە شۆڕە سوارەکەی شارەزووری لە بۆ کاکە وەیسی وسووکاسکیان دێتە مەیدانێ •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاس ئەوەندە بە تونڈی ڕۆیشتی‌یە، کلك‌و هەر دوو گوێی شێخەزاڵی خانەی زینی بزرکردی‌یە • خەجیج خانی عارەبی‌یە ، ئەو دەمی دەهاتە سەر خانی‌یە • دووربینی تەورێزێی دەدا بەر چاوی‌یە • دەیگۆ خوایە گەورە نامری ئەبەدی لە ژۆری سەری‌یە ، یا سوڵتان

عەولای عارەبی‌یە ، یا حوسێنی غازی‌یە • یا شێخ عەبدولقادری گەیلانی‌یە ، یا شێخ جونەیدی بەغدادی‌یە ، یا شێخ مەعرووفی کەرخی‌یە • یا شێخ گەزنەو شێخ ئەستی‌یە • هاواری دەکردەوە شێخ هۆمەرو شێخەڵلای بە خۆم مەرقەدم گرتی‌یە • کاکە لاسم چ جاران لە ڕاوو شکاران شێخەزاڵی ئەوەندە ماندی نەکردی‌یە • ئیشاڵڵا کاری خێرە ، بەڵاڵ دەزانم کاغەزی ئەو کچەتیسەی لۆ هاتی‌یە •

هەموو بەدەنی لە سەر خانیو قەڵاتێ لەرزی‌یە • گازی دەکردە سەعیدی قاوەچی‌یە • دەیگۆ کاکە لاسە ، وەرە چاوی خۆت باوێ سەر دارێ دووربینێ شێخەزاڵی گەڵەك گەڵەك ماندی کردی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، وەکی خەجیج‌خان لەسەر خانی دەهاتە خوارێ پێشی لە کاکە لاسی گرتی‌یە • کاکە لاس پێنسەت سوارو شەش سەت عەگیدو چار سەت نۆکەری لە دەشتی بە کراوەی بەجێ هێشتی‌یە • قاسیدیش کەریمی سوورچی‌یە ، دەیاندایە ماینەکی بە جوانی‌یە لە نەتەوەی شێخەزاڵی‌یە • دەیگۆ جواب بیەوە لە بۆ خەزاڵێ مەلانەبی‌یە ، بڵێ کاکە لاس هەر دوو چاوتی ماچ کردی‌یە • ئەگەر نەمری دەتگاتێ پاشی چەند ڕۆژی دیکە لە کن خانزادێ هەریر بەگی‌یە •

خەجیج خانی عارەبی‌یە جەڵەوی شیخەزاڵی بە دەستی خۆی گرتی‌یە• دەیگۆ ڕۆڵەکەی شیرنم کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ، بە گزادەی جافی‌یە، چ جاران لە ڕاوو شکاران شێخەزاڵت ئەوەندە ماندی نەکردی‌یە •

دەیگۆ دایکی گەورەو گرانم خەجیج خانێ عارەبی‌یە ، ئەتوو نازانی کاغەزی خەزاڵە شۆڕێم لۆ هاتی‌یە کێژێ مەلا نەبی‌یە ؟ لە مەملەکەتی هەریرێ لە کن خانزادێ بە کارەکەری کەتی‌یە • ئەگەر نەچمە دووی دەڵێن مووی پیاوان لە کاکە لاسی نەهاتی‌یە • هەتا ڕۆژی مردنێ ئابڕووم دەچی دێتە سەرە من شەرمەزاری‌یە •

بەڵان کاکە لاس دەڵێ دایکی گەورەو گرانم خەجیج خانی عارەبیەیە، هێشتان عەگیدو سوارم لە دەشتی بە کراوەی بەڕێ نەکەتیە • چونکی شێخەزالم گەلەك ماندی کردیە ، گاز دەکا سەعیدی قاوەچیە • زینی قەزەلی لە سەر پشتی شێخەزالی دابگرە ئارەقەی هیشك بیتەوە ، ئیشم گەلەك گەلەك بە درەنگیە •

بەڵان پێت دەڵێم دایکی گەورەو گرانم خەجیج خانی عارەبیە ، بە بەڵام پێت دەڵێم خەجیج‌خانی عارەبیە ، بە خۆم بچم بە تاقە سواریە ، یان لەگەڵ خۆم ببەم شەش سەعات عەگیدو پێنسەت نۆکەرو چارسەت خولامان بە تەواوەتیە ؟

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، وەکی خەجیج خانی عارەبیە ، ئەو قسەی لە کاکە لاسی بیستیە ، هەناوی هەموو لەرزیە • دەیگۆ ڕۆڵەکەی شیرنم ئەتوو پاشازادەی ، لەگەڵ کێژە خێلەکیانیان نەگۆتیە • بەڵان بچیەوە ناو ئێل‌و عاشیرەتێ خەیلانی‌و سوورچی‌و بۆڵی‌و هەرکیە ، ئەتوو ناهێڵنەوە بە سەلامەتیە • جارەکی دیکە چاوت ناکەوی بە چاوێ داکیە • شایی‌یەکت لۆ دەگێرم پێنسەت کێژت لۆ هەڵدەبژێرم لە یێکە یێکەی بەگزادەی جافان‌و مامەشان‌و گەردیە • هەر کێژەکی دەستی لە سەر دابنێی لۆتوو بکێشم بە زەبری زێڕیە • هەر کێژەکی کەیفت بینی دەیکێشم بەڵان هەر بە زێڕی زەمانیە• بەڵان وەرە شەیتانی بە لەعنەت‌کە مەچۆ مەملەکەتێ هەریرو هەریربەگیە • کوڕەکەی شیرنم ئەمن خەونم دیتیە ، دەزانم نایەوە کن داکی خۆت بە سەلامەتیە •

کاکە لاسی دەیگۆتە داکی خەجیج خانی عارەبیە ، بابی ئەو قسەی لە لاسی هەر نەکڕیە • دەیگۆ لاسە شێتە ئاقڵی نیە • با چاوم پێ نەکەوی جارەکی دیە •

بەڵێن کاکە لاس دەڵێتە خەجیج خانی عارەبیەیە ، دایکەکەی شیرنم ، ئەتوو دایتە من شیری سپیەیە • نە شایی دابەزرێنە نە کەسیش ماندی بکە لە مەنگوڕو مامەشانو لە بڵباسانو لە گەردیەیە ، لە عێڵو بەگزادەیێ جافیەیە ، لە هەمە وەندو ئیسماعیل عوزێریەیە • بەڵێنەکینێ ئەمن گفتم دایە لەگەڵ خەزاڵێ کیژی مەلا نەبیەیە • ئەتوو مەچوە ناو عێڵو عاشیرەتی هەمەوەندو ئیسماعیل عوزێریەیە ، بڵباسو مەنگوڕو مامەشو گەردیەیە • مەچۆوە ناو عێڵو عێڵەساتی مەنگوڕو جافیەیە ، هەرکیژەکی تووە دەستی لە سەر دابنێی وا دەزانم خوشکە لە دالکو لە بابیەیە • بە غەیری خەزاڵێی مەلا نەبی ، مارەیی چ شتاقە کیژان لە لاسی نەهاتیەیە •

هەرچەندی خەجیج خانێ عارەبی لە بۆ کاکە لاسی گۆتیەیە ، کاکە لاسی ماڵوێرانم لۆ داکی نەسەلاندیەیە •

وەی بابە وەی بابە ، دەرمانی عاشقان مەستی شەرابە •

خەجیج دەڵێ ڕۆڵەکەی شیرنم ، بێ تۆ لە دەشتی شارەزوورێ جەرگم کەبابە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، هەرچەندی خەجیج خانی عارەبی لە بۆ کاکە لاسی گۆتیەیە ، کاکە لاس نەیسەلاندیەیە • گازی دەکردەوە سەعیدی قاوەچیەیە هەتا ئەوەندە گفتوگۆیەیان کردیە ، خولامو خزمەتکارو تۆکەران پێش دیوەخانەیان داگیرکردیەیە • هەمووی لە ئەسپی کەحێلەو شێخەزاڵ دادەبەزینە عەردیەیە • دەستیان لە ملی کاکە لاسی کردیەیە • بەڵێن کاکە لاس نەیدەسەلاند ، قسەی هیچیانی نەدەچوە گوێو باوڕی بە کەس نەکردیەیە • ئەو کاغەزەی خەزاڵێی سێ جار ماچ کردیەیە، دایدەنا سەر هەردوو چاویەیە • دڵداری ئەو وەختی گەلەك بە سۆز بوو، وەکی دڵداری ئەو وەختەی نیەیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاس گـازی دەکرد سەعیـدی قاوەچیـیە ، ئەتوو لۆ من لێبنێ قاوەی قەندەهاریـیە • سێ فنجانان نـۆش بکەم بە یەکجاریـیە •

گاسی دەکردەوە خولاّمەکیـیە ، شێخەزاڵم لە بۆ زین بکە بە زیـنێ قەزەلیـیە • باوێ سەر پشتی زینەکی قەزەلیـیە ، بە سەری بێخە سامۆتـەو لغاوی مرواری ، جۆتەکی ڕکێبی زیوی حەوێزیـیە • ئەمان چ بکەمێ ، بە سەری بێخە لغاوی مرواریـیە ، جۆتەکی ڕکێبی زیوی حەوێزیـیە • ئەمـان چبکەمێ ، بە سەری بێخە لغاوی مرواریـیە ، جۆتەکا ڕکێبی حەوێزیـیە• چار ئاوێنەی مەڕمەڕی سابلاّغێی لە هەر چار کناری زینێ قەیم کردیـیە ، لۆ ئەوەی بزانی کێ لە پشتی دەڕواو کێ پێشی هاتیـیە• ڕمی هەژدەگەی گورگانی بە هەزارو حەف سەت قڕانی لە شاری تاڕانێ لۆ هاتیـیە • خەنجەری تێژوێی تۆپشکەی لە زێڕیـیە ، ئایەتی قورعـانێی لێ تەرتیب کـردیـیە • شیرێ شامسریـیە ، دەسکی لە زێڕی ماردینیـیە • چەکمەیێ شارێ عامودیـیە • کراسی سپی کتانی میسقاّل بەگیـیە • تۆپەگی شاّلی حەلەبێ لە پشتی خۆی بەستیـیە • سەڵتەکی شینی ئاوریشمیـیە ، لە بن ئەو سەڵتەی سوخمـەی تەبرێزیـیە • گەلی براینە عەگالەکی بە سیمی مەرەزی تەلەعفەری چارقوڕنەی لە سەری خۆی داگرتیـیە • بەتیەکی زەردی شێخانی لەبن ئەو عەگـالەی قەیم کردیـیە • لەسەر ئەو هەموو شمـەکەی زرێی ڕەشی وەستـاداودی داڕێژتیـیە • دووربینی شاری ورمێی لە ملە خۆی کردیـیە • هەگبەکی لـە زێڕو لە مەجیدی داگرتیـیە ، لۆ ئەوەی نەکو لێی بقەومێ پێیبی موحتاجیـیە•

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، دیسان دەیگۆتە خەجیج خانی داکیـیە، ئەو ڕوحەت بیی بە قوربانیـیە ، گەردەنی کاکە لاسی ئازا بکـە ، ئەتـوو گەلەکت دایتە من شیرێ سپیـیە • بەڵاّن بڕۆم بە خۆم بە تاقە سواریـیە ، لۆ سەر ماڵێ وەیسی وسوو کاسکیـیە • بە شەڕ دێم لەگەڵ وەیسیـیە ، لە

سەر چاوی خەزاڵێ مەلا نەبیە • ژوانی منو وەیسی مەیدانە ، مەعلوومە بن گردێ سپیە • هەر دوو عاشیرەتان دێنە مەیدانێ ڕادەوەستن تەماشا دەکەن لە شیروەشانی منو وەیسیە •

بەڵاّن دایکی گەورەو گرانم هەر بە خۆم بڕۆم بەتاقە سواریە ، بە کەرەستەی شەڕیە ، یان لەگەڵ خۆم ببەم پێنسەت سوارو شەش‌سەت خوڵامو چارسەت تۆکەریە ؟

خەجیج خانێ عارەبیە زانی کاکە لاس چارەی نیە • هەر دەڕوا ئاشقی خەزاڵێیە کێژێ مەلا نەبیە • دەیگۆ ڕۆڵەکەی شێرنم گەردەنت ئازابی لە شیری سپیە ، لەو مەمکەی خواردیتت لەبەر دایکیە • بەڵاّن ئەگەر بڕۆی بە تاقە سواریە ، دەڵێن کاکە لاس مەردە لە ئەحمەد بەگو لە خەجیج خانی بە پاش کەتیە • ئەگەر لەگەڵ خۆت ببەی پێنسەت سوارو شەش‌سەت خوڵامو چارسەت تۆکەران داخوا دەڵێن خەجیج خانی عارەبی وەختی خۆی فاڵی لە چ وەلەکەکی خواردیە • کاکە لاس بێژیە ، مەعلومە لە ئەحمەد بەگی بەپاش نەکەتیە • ئەگەر هەر دەڕۆی ناگری قسەی داکی خۆت خەجیج خانی عارەبیە ، دەتوو بڕۆ خوا ئاگادارت بی سوڵتان عەولای عارەبیە • هەر بڕۆ کوڕەکەی شێرنم بە تاقە سواریە • ئاگری قودرەتێ جەرگی خەجیج خاتێی بڕیە • ئەو دوو ڕوومەتە ناسکەی هەموو بریندار کردیە • ئەمان ئەحمەد بەگ لە ماڵێ لە دەستو پێی خۆی کەتیە • وەکی خەبەرێ لاسیان دەدایێ بڕوا بۆ سەر ماڵێ وەیسی وسوو کاسکیە ، بە یەکجاری دەستو پێی دەشکا • دەیگۆت گەلی خزمینە گەلی تۆکەرو خوڵامینە ، ئەو کوڕەی من منداڵەو شێتەو عەقڵی نیە • هەزار کێژی یێکە یێکەم لێرە لۆ بژاردیە ، لە بەگزادەیێ مامەشو مەنگوڕو جافیە • ئەلعانەکینێ ئەو کوڕەی من حەزی لە چەتیوەکی کارەکەری خەیلانی کردیە •

ئەو چەتیوەش سەری گەلەك بە گێچەڵە ، دەڵێن مارە کرایە لە جیاتی نـۆ خێنان لە وەیسی وسوو کاسکیـیە • ئەوە دەچیتە مەیدانێ ، خوا دەزانی دێتەوە یان لەوێ سەفەرێ نایێتەوە بە ڕاستیـیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاسی ئەحمەد بەگیـیە ، گەردەنی خۆی بە هەموان ئازا کردیـیە • چوو لە بۆ دەست ماچ کردنی بابیـیە ، بابی دەری کردیـیە • ئەمان دەستی خۆی داوێشتە سەر ملی خەجیـج خـانێ داکیـیە ، داکی هەر دوو فرمێسکی لە چاوی باریـیە • هەر دوو ڕوومـەتی کاکە لاسی ماچ کردیـیە • دەیگۆ ڕۆڵەی شیرنم بە گزادەیێ جافیـیە ، خەونم دیتیـیە دەزانم لەو سەفەرەی ناگەرێـیەوە بە سەلامەتیـیە •

ئـای لە من بابان وێرانێ ، ئای لە من خـانە گەردانێ ، کەسـم نیـیە ئەوڕۆکە ببیتەوە میرێ جافان دابنیشی لە سەر تەختی دیوانێ • دەبـا سەری خۆم بنێم لە حەفت کووپێ دەخمخانێ ، بچینە لایێ تەویلەخانێ ، سوار ببی ڕۆڵە شیرنەکەم لە شێخەزاڵی لە بۆ وەیسی کاسکیان بچیتە بەر مەیدانێ •

ئای لە من بێ کەسێ ، ئای لە من غەریبێ ئای لە من غەمدارێ • کاکە لاس دەڵێ هەتا مردنێ دەبسە خولامی چاوی خەزاڵێ ، وەکی گوارەو غەزێم دەبوونەوە جیران لەگەڵ سێ ڕێزەی گوارێ • وەکی خەزێمو یـاقووت دەبوونەوە جیران لەگەڵ شۆڕابەیێ گوارێ • هەنگینێ دوو ماچم دەکردەوە، یێکی سیبانان یێکی وەعدەی ئێوارێ •

کاکە لاسی ماڵوێرانم سێقاوە لە سەر پشتی شێخەزاڵی تۆش کردیـیە• ئەو قاوەیەی لێنایە سەعیدی قاوەچیـیە ، لە قاوەی قەندەهاریـیە • لـە فنجانی زێڕی کردیـیە ، لە سەر سینی زیو دایەزراندیـیە • گەردەنی خۆی بە سەعیدی قاوەچی ئازا کردیـیە • بە خولامو خزمەتکاران قبوولی نەکردیە

کاکه لاسم یەك سوار بە ڕێی بکا هەتا بچێتە دەرێ لە دەشتێ شارەزووریە .

قوڕی دنیایەی خەجیج خان دایدەنا لە سەر سەریە . هاوارو ڕۆ ڕۆیەکی زۆری کردیە . دەیگۆ مالم وێران بی بە وجاخ کۆری دەچمەوە بن خاکیە . کاکە لاسیش لێم یەقینە ناگەڕێتەوە مەملەکەتێ شارەزووریە. لەوێ دەیکوژن قەومی کاسکیە . عەشیرەتێ بۆلیانو باڵەکیانو خەیلانیو سوورچیە .

بەڵآن کاکە لاسی مالوێرانم بە تۆندی دەچوە سەر خانەی زینیە . دادو ڕۆ ڕۆ لە کۆشکو باڵەخانەو دیوانی شارەزووریێ پەیدا دەبوو ، خەجیج خان هاواری کردیە . دەیگۆ بڕۆ ئاگادارت بی خودای لە ژۆری سەریە ، سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبیە ، حوسێنی لە غازیە .

ئەمان کاکە لاسم ئاوزەنگی دەداوە لە شێخەزاڵیە . پشتی دەکردەوە قەڵآتی شارەزووریێ ، تەختی جەواهێربەندی بەجێهێشتیە . سەراو پەردەو لاوو دیوەخانی بابی لە کنە وی قیمەتی نیە . بەژنو باڵای خەزاڵە شۆڕێ لە کنە وی مالی دنیایە دەینی لە بۆ وی هەر باقیە . لە دڵی خۆیدا دەڵێ سەری وەیسی دەبڕم وەکی کاریە . بەژنی خەزاڵێ دادەتێم لە سەر سێزدە هەزار مالێ شارەزوورو جافیە .

ئای لە من غەمداریێ ، ئای لە من غەمخواریێ ، ئای لە من دڵ بریندارێ . مەردەك نیە ئەورۆ ئێواریێ جوابەکێ بگەینیتە خزمەت خەزاڵێ . بڵێ لاسی ئەحمەد بەگی شارەزووریە بەگزادەیێ جافیە ، سبەینێ دەکەونە مەیدانێ لەگەڵ وەیسیە . ژوانو قەراریان دەکەوێتەوە بن گردی سپیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاسم ئەوەندە بە تۆندیو بە تیژی ڕۆیشتیە ، شێخەزاڵی ماندی کردیە . گەلی براینە گەلی برادەرینە ،

دەشتی شارەزوورێی بەجێهێشتبێ • لە سەرای سوبحانەغەی لە ئاوی زەڵمی لە قەڵاتی بابانیان تێ پەڕیبێ • لە قەچووغەی موبارەك لە چیایەکەی پیرەمەگروونێ بەسەرکەتبێ • لە قەسرۆکو قەمتەران شەوو ڕۆژەکی وەستانی نەکردبێ • لە زورگی ناڵەشکێنی کاکە لاسم لە وێندەرێ شێخەزاڵی لە دەستی ڕاستەی دەشەلیبێ • ئەمان لە دەستی ڕاستەی دەشەلی و دەلەنگیبێ • یەك شەوو یەك ڕۆژی بە تووندی ڕۆیشتبێ ، ڕێی سێ شەوو سێ ڕۆژی بە شەوو ڕۆژەکی بڕیبێ •

قەسرۆکو قەمتەرانی بەجێ هێشتبێ • لە زورگی ناڵەشکێنی شێخەزاڵی هەڵوەستە پێ کردبێ • کاکە لاس دادەبەزی لە شێخەزاڵیبێ ، دەیگۆ خوایە هاوارە سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبیبێ ، شێخەزاڵی من لە چ ڕاوو شکاران نەشەلیبێ نەلەنگیبێ • ئینشاڵڵا کاری خێرە ، دەستی ڕاستەی بڵند کردبێ ، نالی فڕێدایە • شەلینی شێخەزاڵی ماینی کاکە لاسی ئیشی ئەو نالەبێ ، لۆبێ لە دەستی ڕاستەی لەنگیبێ •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاس شارەزایی بەو مەملەکەتەی گەلەك زۆر نیبێ • لە بنە بنەی هەیبە سوڵتانی لە بن چیایەکەی هەیبە سوڵتانی بە حوکمی دووربینێ شوانەکی دیتبێ • دەچۆوە کن شوانی دەیگۆ ماندی نەبی مامە شوان بە ئەسڵت کێندەریبێ ؟

دەیگۆ بە ئەسڵم خەڵکی دەشتێ کۆییبێ • شانو شەپیلکت سەرو سواریت وەها دیارە مام سواری ئەو مەملەکەتەی نیبێ ؟ دیارە سەرو سواری بەرگو نیشانت خەڵکی ئەو وڵاتەی نیبێ ، شارەزایشت زۆر بەو مەملەکەتەی نیبێ ؟

دەیگۆ ناوم لاسە کوڕی ئەحمەد بەگی شارەزووریبێ • قاسیدم قاسیدی بەژنی خەزاڵێ کێژی مەلا نەبیبێ • بەڵان بە من نالێی شارەکەی کۆێ لێرانە دووری یان گەلەك نێزیکە بە بێ قەیدیبێ ؟ ئەمان لێشت مەعلووم

بی مام شوان ئەمن ئەورۆ دوو شەوو دوو رۆژە نانم نەخواردیە . ئەمن دەزانم شوانەکی گەلەك گەلەك ئینسانی ، کاکە لاسی تووش گەلەکی برسیە . دەستی لە ناو هەگبەی ڕاکردیە ، دەیدا شوانی سێ مەجیدی زەمانیە . دەیگۆ لۆ خۆت بکرە کورتەکەکی غەزەل مەیدانیە .

شوانی مالۆیران چاوی بە سێ مەجیدی کاکە لاسی ئەحمەد بەگی کەتیە . لە خۆشیان گەلەك گەلەك پێ کەنیە . دەستی کاکە لاسی ماچ کردیە . دەیگۆ گەلەك زەحمەت نیە . لە هەیبە سولتانی شۆڕ بەوە شارەکەی کۆێ لە تروو بە دیار دەکەوی بەێ قەیدیە . نالبەندەی گەلەك گەلەك باشی لێیە . ناوی ئەو نالبەندەی مەشووڕە وەستا عەباسی سەردەشتیە .

ئەوجار مامە شوان دەچوو کۆتکەکی دەست دەداێ شیری مەڕێ ڕەشی لە بۆ کاکە لاسی دۆشیە . سێ نانی گەنمی دەردەمیناو دایدەنا لۆ کاکە لاسیە ، کاکە لاس تێری خواردیە . دوعابوونی لە مامە شوانی خواستیە . بە چیایەکەی هەیبەسولتانی هەڵدەگەڕا ڕووی دەکردەوە شارەکەی کۆێ . ئەو شاری کۆێ ڕەنگین لە کاکە لاسی بە دیار کەتیە . مەعلوومە چ جاری دیکەش کاکە لاس شارەکەی کۆیەی بە چاوی خۆی نەدیتیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، کاکە لاس لە شێخەزالی وەکی دابەزیە ، جەڵەوی شێخەزالی گرتیە ، پرسیارەکی کردیە لە عامیێ کۆیی یە . دەیگۆ دوکانی وەستا عەباسی ڕووی لە چیە؟

دەیانگۆ وەستا عەباس پالەوانە عەگیدە ڕەشیدە نالبەندەکی چاکە ، بە قەدیمەلقەدیم سەردەشتیە . ئاگات لە خۆبی کاکی گەرمێنیە ، وەستا عەباس لە عەردیت نەدا گەلەك بە قووەتە بە شانو بە بازیە .

کاکه لاس دەیگۆ مەخسەدی من سەرمەیدانو ڕەشیداتیو ڕمبازی نیە ، مەخسەدی من ئەوەیە نالەکێبدا لە شێخەزالی • شێخەزالم پێی پێخواسە ، ئیشم گەلەك گەلەك هەیە بە درەنگیە •

چاوی بە وەستا عەباسی کەتیە ، لەبەر دوکانێ دانیشتیە • ڕۆستەمەکە لە مازەندەرانێ هاتیە • سەلامەکی لێ کردیە •

دەیگۆ بە خێرێبێ سەر چاوی مامیە • ناوت نیشانت ئەسڵت کێندەریە ؟

دەیگۆ ناوم لاسە کوڕی ئەحمەد بەگی شارەزووریە ، ڕەئیس عەشیرەتێ جافیە • قاسیدم قاسیدێ خەزالێ کێژی مەلا نەبیە • دەچمەوە گۆڕێ تووان کانیێ سۆراوان ، عێڵو عێلە ساتێ خەیلانیە •

بەڵان دەیگۆ ئیشم گەلەك بە درەنگیە • مام وەستا ناوی توو چیە؟

دەیگۆ ناوم وەستا عەباسی سەردەشتیە • ئەمن جۆتە نالەکت لۆ لێدەم لە شێخەزالی لەو نالانەی کە ڕات لێبی ئێرانیە •

بەڵان وەستا عەباس دەیگۆ کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە ، ئەو ماینەت ئەتوو گەلەك خۆش ویستیە • ئەگەر ئەو ماینەت خۆش نەویستایێ سواری پشتی دەبووی بە پێخواسیە •

کاکە لاس دەڵێتە وەستا عەباسی سەردەشتیە ، ئەو مانە ڕەسەنە ، لە ڕەسەنی شێخەزالیە • لە شێخی عەرەبان لە چۆمی چەنانی لە مالێ باپیرم ، ئەحمەد بەگی بابم بە دەستی کەتیە • جۆتە نالەکم لۆ لێدە ئیشم گەلەك بە درەنگیە • ئینشاللاّ دڵی تووش دەکەم ڕازیە •

وەستا عەباس هەگبەکی نالّ لۆ دەهینا لە پێشی ڕۆکردیە •

کاکە لاس دەستی دەگەیاندە هەر نالەکی بە دوو پەنجان ئەو نالەی

دەشکاند ، دەیگۆ وەستا عەباس تەنەکەیە نالّ نیە . لە بۆ شێخەزالّی ئەو نالّەی لێ مەدە قیمەتی نیە . هەتا چل جۆتە نالّی لە وەستا عەباسی خەسار کردیە ، هەمووی فڕێ دەدا بەبێ قەیدیە .

وەستا عەباس دەیگۆ کاکە لاس جۆتە نالّێکم مایە . ئەویشت لێ دینم ساف لە پۆلاّی دروستم کردیە . هەر ئەو جۆتە نالّەشم مایە بەوەی کەمە بە ڕەببیە ، خالق لە ژۆری سەریە .

ئەو جار کاکە لاس دەستی دەگەیاندە ئەو نالّەی ، گەلەك بە جەم و مەحکەم بوو پێی نەشکا . گۆتی وەستا ئەوەش گەلەك باش نیە ، ئەمان لە شێخە زالّی بدە لە هەر دوو دەستی ، ئیشی منیش بە تالووکەیە گەلەك گەلەك بە درەنگیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، جۆتە نالّی لۆ دەڕازاندەوە لەسەر بزماڕێ زیویە . هەر دوو دەستی جوان نالّ کردیە . کاکە لاسیش هەگبەی مەجیدی لە پێش وەستا عەباسی ڕووکردیە . وەستا عەباسیش ئەوەندە بە قووەت مەجیدی کوشیە ، تووڕەو مۆرو زنجیرەی بردیە . دەیگۆ کاکە لاس ئەو پووڵە سوورکەیە لە شاری کۆیە ڕەواجی نیە .

دەستی دەگەیاندە هەر مەجیدیەکی ، نووسینو مۆرو تووڕەو زنجیرەی بردیە . دەیگۆت ئەو پووڵە سوورکەیە ئەو پارەیە لە شاری کۆیەش قەت ڕەواجی نیە . هەتا چار سەت مەجیدی لێ خەسار کردیە .

ئەوجار کاکە لاس دەیگۆتە وەستا عەباسی ، بایەکدی نەکەین ماندیە . کاکە لاس وەستا عەباسی خەلاّت دەکرد دەیدایێ پێنجا زێڕی زەمانیە .

ئای دەکەم دادی ، ئای دەکەم فیغانێ ، دەکەم هاوارێ ، دەکەم دادێ .

لە خۆم بێ کەسێ ، لە خۆم بێ مرادێ . ئەورۆ کەسەك نیە قاسیدەکی بە بەقاو بە بتمان بی ، جوابەکی بیاتە هەرێ لە بۆ خزمەتی خاتوونە خانزادێ .

بەڵان براینە برادەرینە ، کەسەکی بە بەقانیە جوابەکی لاسی بیاتە خزمەت خاتوونە خانزادێ • گەلی براینە کاکە لاسم دوعابوونی لە دەست عەباسی خواستیە • پێی لە شای ڕکێبێ قەیم کردیە ، دەکەتە ناو خانەی زینیە • دەگەڕاوە لە چیای هەیبە سوڵتانی تێپەڕیسە • لە قەسرۆکو قەمتەران بەسەرکەتیە • لە زورگی نالەشکێنی دابەزیە • لە لیسی خەرتەلان تێپەڕیە • لە کۆسرەتی شالەبەگیان بەدەرکەتیە • لە سپی‌ڕێزێ خەیلانیان خۆی دەربازکردیە • دەشتی خەلیفانێی ڕەچاو کردیە • شۆڕدەبووە بە سەر گەلی عەلی بەگیە • لە زینەتیرێ ، لە سپیلکێ براینە هەڵوەستەی کردیە • دووربینی دەدا بەر چاویە • چاوی بە جۆتە سواران کەتیە • نەیدەزانی ئەو جۆتە سوارە سواری خانزادێ هەریر بەگیە • سەرێ چەند ڕۆژانە قاسیدن ، قاسیدن لە بۆ کاکە لاسی کوڕی ئەحمەد بەگیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاسی ماڵوێران چاوی خۆی داوێشتە سەر داڕێ دووربینێ ، تەماشای دەکردەوە لە بۆ خڕێو لە بۆ مەکران ، لە بۆ گردێ سپی ، لە بۆ گۆڕێ تووان ، لە بۆ کانێی سۆرئاوان ، فکرەکی لێ کردیە • سێ سەعات ڕێ دووڕە لە شارێ هەریڕێ بە تەمامەتیە • پرسیاری لە شوانو لە گاوانو لە بەرخەوانان کردیە • دەیانگۆ تاقە سواڕێ سووسنیە ، سێ سەعات ڕێ دووڕە هێشتان لەبۆ گۆڕێ تووانو لەبۆ گردێ سپیە • ئەمان ئەوە قەڵاتی خانزادە خاتوونێیە بڕۆی لە بۆ خزمەتی خەزاڵێ مەلا نەبیە • ئەوانە سواری خانزادێنە ، خوشکێ سلێمان بەگیە • لێشت مەعلووم بی ئەو دوو سوارە ناهێڵن ئەتوو سەری چەند ڕۆژانە لەمە دەپرسی ئەگەر سوارەك بێتن تێپەڕی لەو حاڵەی لەو ڕەنگیە ، ناوی ئەو سوارەی لاسە کوڕی ئەحمەد بەگیە ، لە کانێ سۆراوان ، عێڵو هەوارگەی مەلا نەبیە ؟

کاکە لاسیش دەیگوت ئەمن زۆر مەخسوودمە بپرسم لە جۆتە سواڕێ

خانزادی‌یه ، بزانم خەزاڵ له کن خانزادێ مایه ، یان چوویتەوه گۆڕێ تووان، بەگزادەیێ جافی‌یه • قاسیدی بەژنێ خەزاڵێ کێژێ مەلا نەبی‌یه •

ئەگەر گفتو گۆی لەگەڵ شوانان خەلاس کردی‌یه ، کاکه لاس گەلەك ماندی‌یه ، شێخەزاڵ گەلەك ئارەقەی کردی‌یه •

جۆته سوار ماندی بوونیان له لاسی کردی‌یه • دەیانگۆت یاخوا بـه خێر بێی کاکێ گەرمێنی‌یه • سەفەرت گەلەك دووره ، سەرو سیمات هەگیدەو پاشازادەیه هیچ درۆی تێدا نی‌یه •

ئای له من بێ دادێ ، ئەی له من بێ مرادێ ، که سەکم به دەسـت ناکەوی ، قاسیدەکی به بڕوا بچیتەوه خزمەت خانزادێ •

گەلی براینه گەلی برادەرینه ، جۆته سواری خانزادێ هەریرو هەریر بەگی‌یه ، وەکی تەماشای کاکه لاسیان کردی‌یه ، سەرو سیمای ئەو هایـان قەت نەدیتی‌یه • دەیانگۆت یاخوا به خێر بێی سەر چاوی مه کاکه سـواری گەرمێنی‌یه • بەژنو باڵات به هەگیدان دەچی ، سەرو سواری ئەو ئەوهامان قەت نەدیتی‌یه •

یەکیان دەیگۆت ئەوه یووسفی برایاغەیه هاتیه لەبۆ مێوانەتی‌یـه ، یەکیان دەڵێ عەلی بەگی داسنی‌یه هاتیه لەبۆ تۆڵەی له شکری‌یه • یەکیـان دەڵێ ڕۆستەمه تازه لەمازەندەرانێ هاتی‌یه • یەکیشیان دەڵێ ئەسکەندەر خانی تەوریزی‌یه • یەکیشیان دەڵێ ئەوه لاسی ئەحمەد بەگی‌یه ، ئەگەر ناینـاسی قاسیدێ خەزاڵه شۆڕێ کێژێ مەلا نەبی‌یه •

هەردوو سواری به پێش خۆی ڕێخستی‌یه • هەتا دەگەیشتنه بن قەڵاتێ خانزادێ هەریرو هەریر بەگی‌یه •

خانزادێ هەریرو هەریربەگی‌یه لەسەر باڵەخانەی دووربینی دەدا بـەر چاوی‌یه • له قەڵاتی ڕەنگین که هەوارگەی هەتا ئەوڕۆ مایه لەسەر چیایەکەی

هەریێ بە تەواوەتیی‌یە ، ئەو دووربینەی دەدا بەر چاوی‌یە • ئەو سەرو سیمایەی چاو پێ کەتی‌یە • خانزادی بابان وێران دڵی بە جارەك لەرزی‌یە • دەیگۆ ئەو ڕوحەت ببی بە قوربانی‌یە • شەرت بی دڵت لە خەزاڵێ وەربگیڕم، شەرتو قەرار وابی خەزاڵت لەبەر چاوی بێخم ، دەبی خانزادێ مارە بکەی بە ئەمرێ کتێبو شەرعی‌یە • دەبی خەزاڵە شۆڕت لەبەر چاوی بێخم ، دەڵێم ئەوە ڕەوەندەو باڵەکی‌یە ، لینگ تیرۆکانی‌یە ، هیچ کەلکی نی‌یە • سوالکەرە ئیشو کاری وان خزمەتکاری‌یە • ئەتوو پاشازادەی وەرە پاشازادە بخوازە بە حەاڵڵی‌یە •

کاکە لاسی ئحمەد بەگی‌یە ، وەکی چاوی بە سەڵتەنەتی خانزادێ کەتی‌یە ، کۆشك‌و باڵەخانەی لە دووڕا دیتی‌یە • خانزادیش لە بەرە خۆی دادەکەناند جلکی پیاوەتی‌یە • ئەوێ دەمێ دەچۆوە ژۆرێ کراسەکی لەبەردەکرد لەو کراسێ ماردینی‌یە • چەفتەو تاڵانەی بەستی‌یە • کەمبەرەی زێڕی لە پشتی قەیم کردی‌یە • جۆتەکی مەحسی‌چنی بە سەر پێی خۆی ڕۆ کردی‌یە • شیرێ شامسری لە زێڕی حەماییل کردی‌یە • چەفتەو تاڵانەی هەموو بە زێڕی نەخشابوو ، لە سەری خۆی ئاڵاندی‌یە • هەردوو شابسکێ خۆی بەدەرێخستی‌یە • ئەو جۆتە لیمۆیەی گەیشتی‌یە ، لە بن سوخمەی تەبرێزی بڕەکی لادەدا لە کاکە لاسی دەکردەوە دیاری‌یە •

ئەو عالەمە هەمووی سەرسام دەبوو لە خانزادێ هەریر بەگی‌یە • دەیانگۆت دە ساڵە خانزاد هێشتان ڕۆژێك خۆی نەگۆڕی‌یە • ئەو جلکەی پیاوانی لەبەرە خۆی کردی‌یە • ئەو کاڵك‌و پێتاوەی لە پیستەی گامێشی‌یە لە پێی خۆی کردی‌یە • ئەلعان مەحسی‌چنی سۆڵی زەردی زۆقی بە سەر پێی‌یەوە کردی‌یە • ئەو شاڵێ کرمانێ تەنکی لەبەرە خۆی کردی‌یە • ئەو سوخمەی تەبرێزی گۆڵ گۆڵی زەردی لەبەرە خۆی کردی‌یە • خۆی هینایتەوە عومری بیست ساڵی‌یە • هەر دوو ڕوومەتی دەڵێی گوڵی ئەشرەفی‌یە • بەژنی دەڵێی ڕەشە ڕێحانەی کۆسرەتی‌یە • سینگی دەڵێی

مافووریّ تەورێزی‌یە • ئەو دەستو پەنجەی ئەوەندە نەرمە ، قابیل بە گوشینی دەستی کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە • بەڵان ئەمن بزانم قەت فایدەی نی‌یە ، کاکە لاس ئەشقی دڵداری لەگەڵ خەزاڵێی گرتی‌یە • هەزاری وەکی خانزادێ لە کن کاکە لاسی چ قیمەتی نی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، خانزادێ هەرێرو هەرێر بەگی‌یە ، لە سەر کورسیەکی حەیزەران خۆی ڕاگرتی‌یە • دوو خولامیش شێخەزاڵیان لە کاکە لاسی ئەحمەد بەگی وەرگرتی‌یە ، دەیانبردە تەوێلەخانەی دایانمەزراندی‌یە • هەگبەی زێڕو مەجیدی هەر لە سەر پشتی‌یە • شێرێ شامسری ، ڕمێ هەژدە گەی گورگانی بەجێ هێشتی‌یە ، بەڵان خەنجەری تێرۆیی لە بەر پشتی‌یە • ئەو عەگالی بەسیمی مەرەزی تەلەعفەری لە سەر سەری‌یە • لەبنی دایە چەفیەی زەردی عەنتابی‌یە • سمێڵی زەردی سووسنی‌یە ، ددانی سپی سەدەفی‌یە • گەردەنی سووسنی کۆسرەتی‌یە • باسك‌و بازووی ڕۆستەمی‌یە • هەیکەڵو شانی ئەسکەندەرخانی‌یە • قسە کردنی شازادەیی‌یە • شانو ڕکێبی سلێمان بەگی‌یە •

خانزاد لە دوور چاوی پێ کەتی‌یە ، فرمێسکی لە هەر دوو چاوە ڕەشو جوانەکانی باری‌یە • تەمەشای شانو ڕکێبی کردی‌یە ، فرمێسك لە چاوی باری‌یە •

دەیگۆ گەلی خزمینە گەلی ئاقڵینە گەلی ئەختیارینە ، شانو ڕکێبی دەچی بەشانو ڕکێبو سەرو سواری کاکم سلێمان بەگی ڕەحمەتی‌یە • خانزادی سۆران دەڵێ لە دڵی خۆی‌دا ، ئەگەر لاس بیستە بە حەاڵو هاوسەری‌یە ، دەشتی سۆرانی دەدەمێ هەتا دەگاتە چیایەکەی مەقاووبو ژەنگاریّ ، مەملەکەتی بشیریانو ئاڵیانو قەرەچووغو قەرەبۆتو قەرەبێتکان ، قەڵاتی فەرعانی دەدەمێ بە تەواوەتی‌یە • ڕەواندزو ڕایەتو

شەقلاوەو دیانەو هەتا دەگاتەوە سەری خانەو زینوێو خەلان یەکجاریە. خوکمی خۆی باڕوا لەسەر هەریرو شارەزووریە . ئەو بیتە میرو ئەمنیش دەبمە ئەمیرە بە یەکجاریە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، وەکی کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە ، براینە برادەرینە کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە وەکی لە قالدرمان وەسەر کەتیە ، خانزادی سۆران بە دەستی ناسك دەستی کاکە لاسی کوشیە . دەستی چۆپەی دەنا ناو دەستیە ، بە دەستی ڕاستەی داوێشتە سەرشانیە . ئابڕووو حەیاو شەرمی نەدەما لە پێش هەموو ئەختیارو مەلاو عالمو ئاقلی گوندیە . ئەمان مەجلیسی چۆل کردیە . پازدە ساڵە ئەو هۆدەی سلێمان بەگی برای لێ دانیشتو حوکمی لێ کردیە هێشتان تەیر نەیدیتیە . ئەو هۆدەی لۆ کردەوە ، هۆدە چ هۆدە ؟ کاکە لاسی ماڵوێران سەری لێ بڵند کردیە . بە دارێوەکرایە شیرێ شامسریە ، ڕمێ هەژدە گەی گورگانیە ، زرێی داودبەگیە . ئەمان بە دارێوە کرایە چەند چەکمەیێ عامووديە ، چەند زرێیە داودیە ، چەند تیروکەوانی زەمانیە . چەند بابە براینە ، کورتەڵو شەڵواری سەلیم خانیە ، شاڵێ کرمانیە ، دووربینێ دیاربەکریە ، هەرچەند زینێ قەزەلیە ، هەمووی لەبۆ ئاغا سولەیمان بەگی بە دیاری هاتیە .

ئای لە منێ ، ئای لە منێ ، ئای لە منێ ، مەعلوومت بی خانزادێ سۆران ، کاکە لاس نابیتە دڵداری تووە ، سەر حەیف دووسەت مخابنێ .

بەڵان براینە برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە وەکی خانزادی سۆران گەلەك بە گورجی بە خێرهاتنی کاکە لاس کردیە ، دەستی چۆپەی کوشیە ، دەستی ڕاستەی داوێتە سەر ملیە . دایدەنا لەسەر تەختی جەواهێربەندی سلێمانبەگی کاکیە . دەیگۆ بە خێر بێی سەر هەردوو

چاوی خانزادی‌یە ، هەر لە شارەزووری هەتا دەشتی سۆران‌و هەریرە‌یە‌گی‌یە‌. ئەمن نەمدەزانی ئەتوو ئەو نەوعە کوڕەی کە خانزادی سۆران لێ تووشێت‌و شەیدابی بە تەواوەتی‌یە . ئەمان چ بکەمێ وەرە واز بینە لە دەرسی شەیتانی بە یەکجاری‌یە ، ئەمن مارەبکە بە حەلاڵی‌یە . حوکمی خۆت باژۆ لەسەر هەریرو شارەزووری‌یە . وازیش لە خەزاڵێ بینە ، واز لە خەزاڵێ مەلانەبی‌یان بینە ، بێکەکی لینگ تیروکانی باریکانی‌یە ، هەزار مەشکە دۆی بەسەر لاق‌و لەتەری‌دا ڕشایە ، کەس نازانی نە خەیلانی‌یە‌و نە باڵەکی‌و نە خێڵەکی‌یە . ئەتوو وەرە ڕاست بکە ئەمن مارە بکە بە ئەمرێ شەرعی‌یە‌. خوکمی خۆت باژۆ لەسەر مەملەکەتی سۆران‌و دەشتێ شارەزووری‌یە . ئەتوو بیە ئەمیرو ئەمنیش دەبمە ئەمیرە هەتا مردنێ بە سەلامەتی‌یە . داشت دەنێم لەسەر کورسی سلێمان بەگی‌یە ، دوو هەزار سوارت دە خزمەتدا بی بە هەموو وەختێ لەبۆ ڕۆیشتنی سەفەرێ لە ئۆغری‌یە .

ئەوسا پازدە ساڵە بەرگی ژنانم لە خۆم حەرام کردی‌یە . ئەوڕۆ چاوم بە چاوە جوانەکانی تووکەتی‌یە دەڵێی کارەمزی بنەی مەخموری‌یە‌. لێوت دەڵێی ئەتڵەسی قوبادی‌یە . پەنجەت دەڵێی قەڵەم‌و قەڵەم‌بازی‌یە . قەدت لەبۆ شاڵی خوا دروستی کردی‌یە . ددانت سپی سەدەفی مرواری‌یە‌. سمێڵت زەردی سووسنی‌یە . ڕوومەتت سۆری گوڵگوڵی‌یە . ماچی من لە نەو حەلاڵە ئەگەر مارەم بکەی بە ئەمری شەرعی‌یە . ئەگەر مارەم نەکەی، قەت لەگەڵ تووناکەم ئیشی بێشەرعی‌یە .

لاس دەڵێ خانزادێ هەریرو هەریر بەگی‌یە ، بەو خالقەی لە ژۆری سەری‌یە ، بەو محەمەدەی نەبی‌یە قورعانی لۆ بە خەلات هاتی‌یە . بەو خوسێنی غازی‌یە ، بەو سوڵتان عەبدوڵلای عاەبی‌یە ، بە چاوی خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبی‌یە . ئەو قسانەی ئەتوو فەرموت خۆ ڕاست هیچی درۆی تێدا نی‌یە ، بەڵاڵ ئابڕووو ناموووس‌و حەیای لەسەرە من ڕۆیشتی‌یە . ئەگەر

نەیگەمێ دەری نەینم بە زەبرێ شێرێ شـامسریـیە ، لە دەسـت وەیسی وسووکاسکیـیە ، داخوا دەڵێن خەجیج خانی عارەبی داکی کاکە لاسی لە چ وەلەکەکی فاڵی خواردیـیە • یان دەڵێن کاکە لاس خوێرییە مووی پیاوانی لە ڕدێنی نەهاتیـیە •

ئەمان شەرتو قەرارم لەگەڵ توو خانزاد بەستیـیە ، ئەگەر خەزاڵێ بینم بە زەبرێ شێریـیە ، مارەی بکەم بە ئەمرێ شەرعیـیە ، شەرتو قەراری پیاوان وەها بی ئەتووش مارە بکەم بە ئەمری کێبو شەرعیـیە •

خانزادی دەگۆتە کاکە لاسیـیە ، بە وەی کەمە نامری ئەبەدیـیە ، بـەو قورعانی دامنایتە سەر ڕانیـیە ، بە قەبری سلێمان بەگی کاکیـیە • ئەگەر ئەتوو خەزاڵێ بینی لەبۆ خۆت مارە بکەی بە ئەمری شەرعیـیە ، خەلاسی بـکەی لە دەست وسووکاسکیـیە ، هەنگینێ قیمەتی کاکە لاسی لە کنە من چیـیە ؟ ئەمن گفتم نەدایتە چەند مەلیکانو ئەمیرانو پاشازادانو سوڵتانی وەختیـیە• چەند ئاغەواتی بڵباسو گەردیـیانو مامەشانو مەنگوڕان لۆ داخوازی من هاتیـیە ، یێکە یێکەی بەگزادە گفتم بە کەس نەدایە بە غەیری بەژنو بـاڵای چاوی کاکە لاسیـیە •

ئەمان قسەکت پێ بڵێم لەبۆ خوای بە سەلامەتیـیە ، ئەگەر بچیەوە گۆڕێ تووان ، کانیێ سۆراوان بن گردی سپیـیە ، مەیدانەکی بکەی لەگەڵ وەیسی وسووکاسکیـیە ، سوندت لۆ دەخۆم ئەتوو ناگەڕێیەوە ئیرە بە سەلامەتیـیە•

کاکە لاسی دەڵێتە خانزادێ هەریرو هەریربەگیـیە ، بەحسی ناشیرنی خەزاڵێت لەبۆ من کردیـیە • بەڵان خەزاڵ لەپێش من گەلەك جوانـە ، بـە چاوی من تەماشای بکەو چ عەیبی نیـیە • ئەمان ئەتوو ئەمـیرەی گەورەی سۆرانی بە تەواوەتیـیە ، ئەویش کیژە سەر عاشیرەتە ناوی وی خەزاڵێ مەلا نەبیـیە • ناوی تووش ئەمیرەی سۆرانە ، ئەوها ڕۆیشتیـیە •

ئەمان شەرتو قەراری لاسی لە جانو جەسـەدی هەموو پیـاوەکی

کەتبی ، بە سەری ئەحمەد بەگی‌یە ، بە چاوی خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە ، ئـەگەر خەزاڵم هینا بە سەلامەتی‌یە ، لە تووڕ مێوان دەبم دوو شەوان بە تەواوەتی‌یە. ئەتووش مارە دەکەم بە ئەمرێ شەرعی‌یە .

هەرچەندی خانزادی سۆران لەگەڵ کاکە لاسی گفتوگۆی کردی‌یە ، کاکە لاس سەری ڕەقەو لۆی نەسەڵاندی‌یە . خەزاڵی قەت لەبەر چـاوی نەکەتی‌یە ، هەرچەندی خانزادی سۆران زەمی خەزاڵێی کردی‌یە . فایدەی لەگەڵ کاکە لاسی نەکردی‌یە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، خانزادێ هەریرو هەریربەگی‌یە ، گەلەکی گفتوگۆ لەگەڵ کاکە لاسی ئەحمەد بەگی کردی‌یە . بەڵان کاکە لاسم سەر ڕەقە لەبۆ خاتوونە خانزادێی نەسەڵاندی‌یە.

دەیگۆتە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ، ئەو ڕوحەت بیی بە قوربانی‌یە . ئەتووو دابنیشە لە باڵەخانەو کۆشکێ خانزادێ هەریر بەگی‌یە . ئەگەر هەر ئەمنیش مارە ناکەی بە ئەمرێ شەرعی‌یە ، دەچم خەزاڵە شـۆڕت لەبۆ ڕادەکێشم بـە خوکمێ سواری‌یە . ئەمنیش لە کن هەردوکتان دادەنیشم کاکە لاس هەر بـە کارەکەری‌یە .

چونکی کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ، قسەی خانزادیێ نەچوویتـەوە مێشکی‌یە . زۆرگۆتن لەبۆ قورعانێ خۆشە قسەی بەلاش فایدەی تێدا نی‌یە.

گەلی براینە گەلی برادەرینە خانزادێ سۆران خـۆی لە کاکە لاسی تووڕە کردی‌یە . دەیگۆ دیارە پاشایەتی‌و گەورایەتی‌و سەرکردایەتیت قەت نەکردی‌یە . ئەتووو هەر ئاشقی لە کێژۆڵەکی لینگ‌تیروکانی خەیلانی‌یە . ئەتووو لۆ مارە ناکەی بەژنێ خانزادێ خوشکێ سولەیمان بەگی کێژێ قولی بەگی هەریر بەگی‌یە ؟ هەتا حوکمی خۆت باژۆی بەسەر دەشـتێ شـارەزوورو

مەملەکەتێ جافی‌یە • حوکمێ خۆت باژۆی بەسەر دەشتێ هەریرو هەریر بەگی‌یەو سۆرانی‌یە • لە دەشتی ڕەواندزو شەقلاوەو حاجی ئۆمەرانێ هەتا دەگاتەوە قەرەچووغو یەك ئاوێ سنووری خانزادێ دەگەڕێتەوە لە بنەبنەی قەڵاتێ فەرعانی‌یە • حوکمی خۆم دەکەمەوە لەسەر دەشتێ مەکردانو گۆڕێ تووان ، کانیێ سۆراوان ، دەشتێ بێمەندان ، چیایەکەی مەقلووبو ژەنگارێ ، سنوورم دەگەڕێتەوە لە دەشتی ئاریان بە تەواوەتی‌یە •

هەرچەندی ئەو قسانەی لەبۆ کاکە لاسی کردی‌یە ، کاکە لاس دڵی جۆشی گرتی‌یە ، هەر ناوی خەزاڵە شۆڕێتی لەسەر زاری‌یە • دەیگۆ خانزادێ هەریر بەگی‌یە ، بەوەی کە نامری ئەبەدی‌یە ، خاڵقە لە ژۆری سەری‌یە • بەو قورعانەی خەڵاتی محەمەدی‌یە ، بە سوڵتان عەبدوڵڵای عارەبی‌یە ، بەو خوسێنی غازی‌یە • بەو شێخ عەبدولقادری گەیلانی‌یە ، بەو عەبدولعەزیزی ئاکرەیی‌یە ، بەو دوو پیرەی ماردینی‌یە • بە شێخ گەزنەو شێخ ئەستی‌یە ، بەو شێخە لاسێ باڵەکی‌یە • جوانم لە دنیایێ گەڵەك گەڵەك دیتی‌یە ، کەسم لە گوێن خەزاڵە شۆڕێ کێژێ مەلا نەبی‌یان چاوپێ نەکەتی‌یە •

کاکە لاس دەیگۆتە خانزادێ هەریر بەگی‌یە ، ئەگەر خەزاڵە شۆڕم هینا بە سەلامەتی‌یە ، مارەم کرد بە ئەمرێ شەرعی‌یە ، شەرتو قەرارێ ئەتووش مارەبکەم بە ئەمرێ شەرعو کتێبی‌یە • پێکەوە دادەنیشین لە هەریر بەگی‌یە هەر بە حەڵاڵو هاوسەری‌یە •

وەکی ئەو قسانەی لە کاکە لاسی خانزادە خاتوون بیستی‌یە ، هەموو بەدەنی تەزی‌یە • دەیگۆ دیارە ئەتوو گەڵەك سەرمەقی کەڵکی پاشایەتیت نی‌یە ، کەڵکی سەردار عاشیرەتیت نی‌یە • بەگزادەی جافیت قەت نەدیتی‌یە • ئەتوو دیارە گاوانو شوانی هیچ دنیاداری‌و ئاشقیت نەکردی‌یە •

چەند بەگۆ بەگڵەری‌یە ، چەند میران لە میرێ میراوەڵی‌یە ، لە

کوڕەکوڕەی مەنگوڕو مامەشیە ، دێنە داخوازی خانزادێ هەریر بەگیە، خانزاد گفتی لەگەڵ کەس نەدایە لۆ کەسیش سەری شۆڕنەکردیە • پازدە ساڵە جلکی پیاوانم لەبەرە خۆم کردیە • کاڵکو پێتاوم لە پێی خۆم قەیمکردیە • کیژایەتیم لە خۆم حەرام کردیە • بەڵاڵ چ بکەمێ ئاشقی من دڵی تووی گرتیە • کاکە لاس چ بکەمێ لەگەڵ توو قەت چارەم نیە•

بەڵاڵ لاسی ئەحمەد بەگیە ، بەگزادەیێ شارەزوورو جافیە • گەلەك ڕەجای لە خاتوونە خانزادێ کردیە ، دەیگۆت ئەو قسەی نابێ باوێیە بەر دڵیە • ئەتوو خاتوونە خانزادی ، گەورەی سۆرانی ، خوشکێ سولەیمان بەگی قوڵی بەگیە • نابی دڵت گەردێ بگرێتن لە ئاشقەکی وەکی کاکە لاسی کوڕی ئەحمەد بەگیە •

خانزادە خاتوون دەیگۆ بەوەی کەمە بە ڕەبیە ، خاڵق لە ژۆری سەریە ، چ شتاقە سەر بەبێ ئەجەل ناچیتە بن خاکی گڵیە • ئەتوو لەو سەفەرەی ناگەڕێیەوە کاکە لاس بە سەلامەتیە •

ئەمن دڵ پیسایەتی خەیاڵیانو باڵەکیانو سوورچیانم بیستیەو دیتیە • چیرەیان گەلەك گەلەك درێژە ، قەت ئیشی باش ناکەن لەگەڵ غەریبایەتیە • زۆر حەیفو مخابنم دەمێنێ لەبۆ لاوەکی وەکی کاکە لاسی کوڕی ئەحمەد بەگیە ، لە مەناوی خەجیج خانی عارەبیە ، خۆی بە کوشتن بدا لەسەر کیژۆڵەکی خەیاڵانیە •

کاکە لاسی دەیهاتێ زەردەکەنیە ، دەیگۆ جوانی خەزاڵێ نەوعی کەس نیە ، وەکی کەس نیە • ئەو جوانیەی خەزاڵە شۆڕێ کەتیتە بەر دڵی کاکە لاسیە ، نە مەجنوون لۆ لەیاڵیە وای کردیە ، نە وامیق لەبۆ عەزرای ئەوهای کردیە ، نە مەم لەبۆ زینیە ، نە یووسف لەبۆ زوولەیخایە وای کردیە ، نە کاکە ماڵماڵ لەبۆ تەوڕێزەخانێ وای کردیە ، نە مێریش لەبۆ وەفای ، نە خەجۆ لەبۆ سیامەندی ، بەڵاڵەکینێ نە ئایشەگوڵیش ئەو دەورەی دیتەیە لەگەڵ کاکە ولی بەگیە •

ئاشقی من‌و خەزاڵێ هەردووك دڵسان یەکدی گرتیە • زۆر حەیفە واز لە خەزاڵێ بینم ڕای‌بکێشی لەسەر بیست‌و چارکەزیە ، یەخسیری بکاتەوە وەیسی وسووکاسکیە • دیارە کاکە لاس لە ئەحمەد بەگی نیە، داخوا دایکی فاڵی لە چ وەلەکەکی خواردیە • یان دیارە غیرەتی پیاوەتیم نیە ، ئەوها دیارە غیرەتی پیاوەتیم نیە ، دیارە مووی پیاوانیش لە ڕدێنی کاکە لاسی نەهاتیە •

بەڵان کاکە لاس ڕجای لە خاتوونە خانزادێ کردیە ، گازی غوڵامان بکا شێخەزاڵی لەبۆ من لە تەوێلەخانێ دەربینە • زینی قەزەڵی مەخمەری لەسەر پشتی وی بشەتینە ، لغاوی مرواری بەسەر سەری‌دا بینە ، جۆتەکی ڕکێبی عەوێزیانی بە قەدێ وی‌دا بکشینە • دەبا سوار بیم بچمەوە ناو خانێ زینیە ، لە دوو خۆم ڕابکێشم ڕمی هەژدە قەفی دار حەیزەرانی گورگانیە• دەبا بچمە خوارێ بەسەر خێڵ‌و خێڵەساتێ قەپەڵ‌و مامساڵ‌و رسووگرتیە• تەما شابکەن بە چاوی خۆیان ببینن کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە • بڵێن ئەوە ئاشقە لە شارەزووری هاتیتەوە گۆڕێ تووان ، کانیێ سۆراوان ، ئاشقەکی گەلەك بەسۆزە لەبۆ چاوی خەزاڵێ مەلا نەبیە •

ئای لە منێ ، ئای لە منێ ، ئای لە منێ ، دووسەت حەیف‌و مخابنێ ، وای لەبۆ ئەو ڕۆژەی ڕۆژی مردنێ •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاس دوعابوونی لە خاتوونە خانزادێ خواستیە • خانزادە خاتوونم فرمێسکی لە هەردوو چاوی دەباریە ، دەتگۆت یاقووتە دەتگۆ مرواریە • بەهەر دوو دەستان لە کۆشکی بڵند دەیداوە لە تۆقی سەریە • دەیگۆ خانزاد لە دەستە تووە دەرچوو ڕۆیی شۆڕە سواریێ جافیە •

خانزاد دەیگۆ خۆزی بە خۆزی‌داران بە حەڵاڵیە بمژیبوایێ هەردوو لێوی مرواریە ، هەردوو جۆتە ڕوومەتێ گوڵ‌گوڵیە • بەو پەنجە نەرمو

ناسکانەی بیگرتایە جۆتە سێوی ئەستەمبۆڵیە ، هێشتان مێشی سەردنیایێ لەسەر ئەو جۆتە شەمامەی نەنیشتیە • بایێ سەحەرێ لێی ئەدایە ، بەشەری سەر عەردی ئەو جۆتە شەمامەی ناوباغەڵی خانزادێی چاوپێ نەکەتیە •

خانزاد دەیگۆ حەیفو مخابنی دنیایێ لەبۆ لاوەکی جوانەکی وەکی لاسی ئەحمەد بەگیە ، خەسار دەبی لەناو عێلەساتێ خەیلانیە • ئەمن باش دەزانم وەیسی گەلەك بێدینە ، گەلەك ڕەشیدە ، گەلەك سوارچاکە ، ئەگەر کاکە لاسی بکەوێتە بەردەستیە ، هەنجن هەنجنی دەکا بە حوکمێ شیرێ شامسریە ، یان دەیداتە بەر مەودای خەنجەری تیرویەیە •

هەتا کاکە لاس لەبەر چاوی خانزادێ خۆی بزرکردیە ، خانزاد هەر بە هەردوو چاوان دەگریا فرمێسکی ڕێشتیە • ئەوجاوەکینێ براینە برادەرینە خانزادە خاتوونم جلکی کێژانی لەبەر خۆی داکەنیە ، ئەو جلکەی پیاوانی دیسان لەبەرە خۆی کردیە • دادەنیشت لەسەر کورسیە • فکرو هۆشی هەر لە کن کاکە لاسیەو لەکن کەسی دیکە نیە •

بەڵان لاس وەکی ڕۆیی شەرتو پەیمانیدا خانزادێ هەریر بەگیە ، دەیگۆت لەو سەری ئەگەر خەزاڵم هینا لادەدەمە خزمەت خانزادێ هەر بە مێوانەتیە • ئەگەر ڕاشت لەسەر بی ئەتووش مارەدەکەم بە ئەمری شەرعیە •

کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە لە هەرێ بەسەرکەتیە ، لە خرەی تێپەڕیە • دەچۆوە دەشتێ مەکردان بە تەواوەتیە • کێژوکاڵێ سوورچیانو باڵەکیانو بۆڵیانو خەیلانیە ، چاویان بە چاوی کاکە لاسی کە کەتیە ، جوانی خۆیان لەبەر چاوی کەتیە • هەندەك دەڵێن ئەوە ڕۆستەمە لە مازەندەرانێ هاتیە ، هەندەکیش دەڵێن ئەوە یووسفی برایم ئاغایە چووینە کن خانزادێ بە مێوانەتیە • هەندەکیش دەڵێن ئەوە قوبادەخانی بتلیسیە هاتیتە سەردانی خانزادێ بە مێوانەتیە • هەندەکیش

دەڵێن ئەوە هەبێو نەبێ عەلی بەگی داسنیە دەگەڕێ لەبۆ تۆڵەی لەشکریە . هەندەکیش دەڵێن ئەگەر هەبێ لە دنیایێ ئەوە شۆڕە سواری شارەزووریە ، ناوی ئەو شۆڕە سوارەی گەلەك خۆشە پێی دەڵێن لاسی ئەحمەد بەگیە . لێشتان مەعلووم بێ قاسیدو ئاشقێ دوو چاوی خەزاڵە شۆڕێ مەزن مەلا نەبیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، بەینی هەرێو بەینی گۆڕێ تووان ، کانیێسۆراوان سێ سەعات ڕێ دووڕە بە سواری ماینێ بە تەواوەتیە . کاکە لاسم دڵی گەلەك گەلەك عێجزە جەلەوی شێخەزاڵی شۆڕکردیە . دەتگۆ بووکی ڕازاوەیە تازە لەبۆ شوقەی غەملیە . سەت بەرەکەت بکەوێتە بەژنێ شێخەزاڵی ماندیبوونی قەت نەزانیە . لە ڕەسەنی ماینانە ، ئەویش ئی ئەحمەدبەگی بابی لاسی لە ماڵێ شێخ حمەودو شێخ غەلیفەی بەدەستکەتیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، کاکە لاسم قاسیدە دەچێتە خزمەت خەزاڵێ مەلا نەبیە . ئەمان بێینەوە سەر دەنگوباسی خەزاڵە شۆڕێ کێژێ مەلا نەبیە . قەت لە ماڵێ بابی وەکی جاران قەدرو قیمەتی نیە . هەر چار کارەکەری گازکردیە ئەستیە ، ئەسمەرە ، ڕابیە ، خووبیە . دەیگۆ ئەوشۆکە خەونەکی گەلەك گەلەك جوانم دیتیە ئەمن لەو خەونەی هەر دوو چاوم فرمێسکی گەلەکی لێباریە . شینەکی گەلەك گەورەو گرانم لەسەر کاکە لاسی ئەحمەد بەگی دابەستیە . ئەمان لەو خەوەی گەلەك دەگریام بە هەر دوو چاوان لەبۆ کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە ، بەڵان ئیشاللا خەونی من خەونی خێرانەو خەونی شەڕێ نیە . ئەوی بمداتێ مزگینی کاکە لاسیە ، بڵێن هاتیتە دوو ماشووقەکەی خۆی خەزاڵێ مەلا نەبیە ، گەردەنلەکم سەرێ چەند سااڵنە کڕیە ، لە شاری ڕەواندزێ بە هەزارو پێنجە مەجیدیە ، لە لایێ ژۆری بە چیغی گوڵو مەتاڵانم وەکردیە ، شەرتو قەرار وابی ئەو گەردەن لغەی بدەم لە مزگینیە .

ئەسمەرێ دەیگوتە خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە . ئەوڕۆکە دەچمە سەر چاردەڕیانێ گوڕێ تووان کانیێ سۆراوان ، لەسەر گردێ گچکەڵانە خۆم مات دەکەم بە قەستی‌یە • بەشکو شۆڕەسواری توو لە من دەربکەوی بە تەمامەتی‌یە • ئەگەر ئەتووش ئەوڕۆکە بچیەوە بێرێ وەعدی نیوڕانی لەجیاتی ئەسمەرێ بیەوە شەنگە بێری‌یە • ئەگەر خودا یاریکارم بی ئەمنیش لۆ توو دەینم مزگینی کاکە لاسی‌یە •

خەزاڵ دەیگوتە ئەسمەرێ ئەگەر ئەوەم لەگەڵ بکەی بەڕاستی‌یە ، هەتا ڕۆژێ مردنێ قەت لەتوو چاکتر نابینم لەگەڵ من بکەیەوە چاکی‌یە • خەزاڵ دەیگوتە ئەسمەرێ هەتا ڕۆژی‌مردنێ لە توو مەمنوون دەبم قەت دەرناچمە دەرێ لەو چاکی‌یە • ئەتوو جوابی کاکە لاسی لۆ من بینی بڵێ ئەوڕۆکە پەیدا بووەو هاتی‌یە ، قەراری کێژان لە جانی خەزاڵێ مەلا نەبی‌یان کەتی‌یە ، ئەو گەردەن لغەت بدەمێ لەبۆ خۆت بیە ئەسمەرە بە مزگینی‌یە •

ئەسمەر دەیگوتە خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە ، ئەتوو ئەوڕۆکە بڕۆ بەر بێرێ لەجیاتی من بیەوە بێری‌یە ، لە جیاتی من بیەوە شەنگەبێری‌یە • هەتا پێ‌نەزانن هەتیمو تاڵێ عێلی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، ئەسمەرێ خۆی لە ماڵێ دزی‌یە ، هاتیتەوە بن‌گردە گچکەڵەی پێش ماڵان خۆی مات کردی‌یە • بوهارە گیا لە عەردی‌یە ، گوڵو سووسن‌و کولیکەو خاجیلەو بەیبوونو دەرزی‌دان هەمووی غەملی‌یە • کانیێ سۆراوانیان بزرکردی‌یە ، جێی ژوانێ خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە لەگەڵ دەستەخوشکان بە هەموو دەمێك لەوێ ڕوونیشتی‌یە • ئەسمەریش دەیزانی ئەوە ڕێی کاکە لاسی‌یە ئەگەر بێ مێوان بی لە خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە • بەڵان چ پیاوی زەریف لە ماڵێ نی‌یە ، هەموو خۆیان لە سێبێران ماتکردی‌یە ، لەگەڵ ماڵێ وەیسی دەکەنەوە شەڕو شەڕکاری‌یە • پیرێژنو منداڵو ئەختیار لە ماڵان ماینە

ئەوانیش دەستیان بە بۆڵەبۆڵێ کردیە ، دەیانگۆ پیاوو براومێردی مە هەموو لە شەڕێدا ڕزیە ، لەسەر کەڵەگای خەزاڵە شۆڕێ کێڕی مەلا نەبیە ، دەڵێن حەزی لە هەتیوەکی کوردی شارەزووری کردیە . دەڵێن دایکیشی خۆ لە کوردان نیە ، ناوی خەجیج خانێ عارەبیە . ئەگەر بهاتایێ بەیەکجاریە ، لەگەڵ وەیسی یەکدیان خەلاس دەکرد بە تەمامیە . ئەوەی مردیە عیزراییل ڕوحی بردیە ، ئەوەی بسابوایێ خەزاڵێ بابانکۆر لەبۆ ویە .

براینە برادەرینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، ئەسەرێ ئەو قسەو دەنگەو باسەی لەپڕو پێرۆزنان هەموو بیستیە . بەڵان گوێ نەدایێ خۆی لەبن گردە گچکەلەی ماتکردیە ، لەسەر ڕێی کانیێ سۆراوان بەتەمامەتیە . لەناکاوڕا چاوی بڵندکردیە . سوارەکی گەلەك بەسامو هەیبەتو بەشەوقی چاو پێکەتیە . ئەو سوارەی بە چاوی خۆی قەت نەدیتیە . سواری ئەوها لەسەر ڕووی عەردی نیە ماینی گەلەك جوانە شێخەزاڵیە . ئەو ماینە گوێ مقەسیە ، کەپو زوڕنایی یە ، کاك سەیرانیە ، کەفەڵ مامزیە ، سم کۆتکیە . لە ڕەسەنی للکیە ، لە ڕەسەنی بێزانێ چێترە ، مەعلوومە شێخەزاڵە لە بنەماڵێ ئەحمەد بەگیە .

ئەو سوارە لەسەر خانێ زینیە ، سمێڵی زەردی سووسنیە ، چاوی چاو مامزیە ، گەردەنی سووسنی کۆسرەتیە ، عەگاڵی سەری مەڕەزی تەلەعفەریە . ئەمان بەتیەی زەردی عەتابیە ، چەکسەی پێی زەردی عامووديە . تۆپەکی شاڵی کرمانێ ئاوریشم لەپشتێ بەستیە ، سەڵتەکی ماهووتی لەبەرکردیە ، لەبن ئەو سەڵتەیدا بووو سوخمەکی زەردی تەبرێزیە . زرێی داودی خۆی تێدا ڕەشکردیە . شەڵواری لینگی ئەو سوارەی دەملقۆپیە ، خەنجەری بەر پشتی ئەو سواری تێڕۆیە ، ئەمان چ بکەمێ تۆپشکەی بابە لە زێڕیە . شێرێ شامسری حەمایلکردیە ، دەسکی ئەو شیرەی لە زێڕێ زەمانیە . ڕمەکی هەژدە گەی گورگانی

ملی‌یە • چار ئاوێنەی لەو زینەی قەیم‌کردی‌یە ، پاش‌وپێشی خۆی بە حوکمی لە دوو خۆی ڕادەکێشا قایمی‌کردی‌یە • دووربینەکی شاری تارانێی کردیتە ئەو ئاوێنانە دیتی‌یە •

کاکە لاسی ئەحمەد بەگی‌یە چاوی بە ئەسمەرێ کەتی‌یە ، زانی ئەوە کارەکەری خەزاڵێ کێژی مەلا نەبی‌یە •

ئەسمەرێ گاز کردی‌یە هۆ شۆڕە سواری گەرمێنی‌یە ، ئەو ڕوحەت بیی بە قوربانی‌یە • توو ئەو خوایەی دەیناسی لە ژۆری سەری‌یە ، نامری ئەبەدی‌یە ، ناوی خۆت بە ڕاستی بە من بڵێ سواری نـاوت چی‌یە ؟

دەیگۆ ئەسمەرێ چاوبەنگی‌یە ، ئەمن ناوم لاسەکوڕی ئەحمەد بەگی شارەزووری‌یە • سەری تۆ ڕۆژانە لە شارەزوورێ بەڕێ کەتیمە لەبۆ خزمەت خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبی‌یە • ڕۆژەکیش بە تەواوەتی گفتوگۆم لەگـەڵ خانزادە خاتوونێ کردی‌یە • وەهام دەزانی خەزاڵە شـۆڕێ بابـان وتی‌ان لەکن خانزادێ یەخسیرە هەر بە کارەکەری‌یە •

دەیگۆ ئەو ڕوحەت بیی بە قوربانی‌یە ، جەڵەوی شێخەزاڵی شـۆڕ بکە ، لامەدە چ عەردانو چ ماڵی‌یە ، هەتا نەچی مێوان نەبی لە دیوەخانێ ماڵێ مەلا نەبی‌یە • خۆ پیاوەك لەناو عێڵی نی‌یە ، هەمووی لە شـەڕی‌یە • خەزاڵیش کابانە بە تاقی تەنێ ئەورۆکە لە ماڵێ ، شەوو ڕۆژ لە فکرو خەیاڵی تووداید ، فرمێسکی لە هەردوو چاوان دەبارێنی وەك بارانێ بوهـاری‌یە • ئەوەش بزانە ئەگەر بدەمە خەزاڵێ مزگێنی‌یە ، گەردەن لغەکم دەداتێ چەند ساڵی لۆی هاتی‌یە لە شاری ڕەوانـدزێ بە هەزارو پێنجـە مەجیـدی‌یە • مەعلوومت بی لە لایێ ژۆری بە چیغی گوڵو مەتاڵانی بە داڕێوە کردی‌یە• ئەمن ئەوە دەچم دەدەمە خەزاڵێ مزگێنی‌یە • یان خەزاڵ لە ماڵێ لەبەر نەخشی دانیشتی‌یە ، یانەکێنێ لەبەر بێرێ مەڕی‌یە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، ئەسمەرێ وەکی چـاوی بە لاسی بـە

تەواوەتی کەتیبە ، دڵوگیانو قەلبی هەموو لەرزیبە • دەیگۆ خۆزیە بـە خۆزیداران ئەو سواره ئیمن بوایە بە حەڵاڵیـە ، بەڵان کارەکەرەو چ دەستەڵاتی نیبە • دەیزانی لاس هەر ئاشقە لە چاوی خەزاڵێ مەلا نەبیبە •

ئەسمەر گەلەك گەلەك خێرا هەڵاتیبە ، دەچۆوە لایێ مااڵێ گەردەنلغی لە ملی خۆی کردیبە • گاسی خەزاڵە شۆڕێی کردیبە • جوابیان دەداوە دەیانگۆ خەزاڵە شۆڕ ئەوڕۆکە بێرکەرە لەبەر بێریبە •

ئەسمەرێ دەچۆوە بەر بێریبە • دەیگۆ خەزاڵە شـۆڕێ کێژێ مەلا نەبیبە • دەتدمێ مزگێنیبە ، گەردەنلغی زێڕم لە ملی خۆم کردیبە • خۆ نامدەیە بە ئەمانەتیبە ، ئیشاڵڵا ئەو گەردەنلغە لۆ من دەبی بە یەکجاریبە •

دەیگۆ سەرشینێ سەربەتاڵێ دیارە چشتەکی گەلەك خۆشت زانیبە ؟

دەیگۆ مێوانە لە توو کاکە لاسی ئەحمەد بەگیبە •

دەیگۆ مرازو مەخسوودێ دڵێ من خوا دیارە حاسڵی کردیبە ، ئەوشۆ خەونەکم گەلەك گەلەك باش دیتیبە • خەونی من ئیشـاڵڵا خێرە خـەونی شەڕی نیبە •

ئەو گفتوگۆیـەی خەزالـە شـۆڕێ مەلا نەبی لەگەڵ ئەسـمـەرێ تەواوکردیبە •

کاکە لاسی ئەحمەد بەگیبە ، جەڵەوی شـێخەزاڵی شـۆڕکردیبە • لەپێش دیوەخانێ جەڵەوی گرتیبە • پیرێژنو پاڵێ خەیاڵنیبە ، چاویان بـە کاکە لاسی کەتیبە • دەستیان بە پرتوبۆڵێ کردیبە •

دەیگۆ سەرشینێ سەربەتاڵێ ، ئەنگۆ ناناسن ئەو سواره کیبە ؟ ئەوە لاسی ئەحمەد بەگیبە ، کەڵەگای خەزاڵێ مەلا نەبیبە •

کاکە لاس دووربینی دەدا بەر چاویبە ، سەیری دەکردەوە خەزاڵـە شۆڕێ چاوبەڵەك سەری خـۆی دەناوە لەبن دونـگێ مەڕیبە • مـەڕی

کەوی‌ساری بە هەردوو پەنجەی ناسك دەدۆشی‌یە .

کاکە لاسیش کە چاوی بە خەزالێ کەتی‌یە دوور بە دووریە ، خـۆی ڕانەگرتی‌یە . جەڵەوی شێخەزالی بەردەدا دەچۆوە بەر بـێرێ مەڕی‌یـە . گازی دەکرد هۆ خەزالـە شـۆڕێ کێژێ مەلا نـەبی‌یە ، دیوەخـانی بابی توو چۆلە دیارە چ پیاوو لە مالێ نی‌یە .

خەزاڵ وەکی دەنگی کاکە لاسی بیستی‌یە ، ئـاگری قودرەتێ بـە جارەکی گرتی‌یە . سەری خۆی لەبن دونگێ مەڕی دەهینـایە دەرێ بـە تووندی‌یە . گوانی مەڕی ئەوەندە بە تووندی گوشی‌یە ، دەماری پشتی مەڕی وەردەگێڕا بە تەواوی‌یە . چاوی کەسی نەدیتی‌یە ، مەنجەڵی شـیری بـە گۆڕێ وەرکردی‌یە . بەسەری ڕووتی‌یە بە پێی پێخاوسی‌یە ، بەراوپـیلی کاکە لاسی هاتی‌یە . هەردوو شازولفێ خۆی بەردەداوە دەتگۆ سووسنێ کۆسرەتی‌یە . دەتگۆ ڕەشەڕێحانە لە باغی مەمی قەپلان ئاغای مەلاتی‌یە . دەتگۆ سۆرەگوڵی ڕۆسـتەمبەگی‌یە ، دەتگۆ تازەبـووکێ خەیـلانی‌یە . گەردەنی خۆی پێشکێشی کاکە لاسی کردی‌یە ، لەباتی جوابو سـوابو سەلامو ماندی‌نەبوونی لێکردی‌یە .

دەیگۆ خەزاڵە شۆڕت بەقوربانبی لاسی ئەحمەد بەگی‌یە ، گەلەك بـە عەزیەت نەگوشی جۆتە شەمامەو شەمامەی ڕۆستەمبەگی‌یە . ئەمـان بـە هەردوو لێوان گەلەك بمژە جۆتە ڕوومەتێ گوڵگوڵی‌یە . بە کارەسـاتی من عێلو عێلەسات هەر حەفسەت ماڵ پێیزانی‌یە ، بێجگە لە مالێ وەیسی وسووکاسکی‌یە . هەتاوەکینێ خانزادێ هەریربەگیان لە ئەحوالی منو توو گەیشتی‌یـە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، خـەزالێ بابانوێران دڵی گەلەك گەلەك بە برینە . هەردوو چاوی خۆی دەهاوێشتە سەریەکدی‌یە .

کاکه لاسم له خانی زینێ دانەبەزیە ، هەردوو دەستی لەسەر ملی خەزالەشۆڕێ ڕاگرتیە • بەو لێوە ناسك‌و جوانەی هەردوو لێوی خەزالە شۆڕێ مژیە • بیست‌وچار ماچی لە گەردەن‌و ڕوومەت‌و لێوانی وەرگرتیە • ئۆبالّ لە ملی ئەو کەسەی بی کە ئەمن لێم‌بیستیە •

کاکە لاس نەدەترسا لە پڕوپیرێژنێ خێڵیە ، لەو کەسانەی بەجێماینە لەناو عێلیە • ئەسەرو ئەستیەو ڕابیەو خروبیە هەرچاریان لە خەژمەت‌و خەفەتان دەستیان بە گریانێ کردیە • شوانیش ملی مەڕێیان بەردەدا ئاگایان لە خۆ دەبڕا لە حەژمەت خەزالّو کاکە لاسیە • وەکی ئاشق‌و ماشق هەردوك یەکدیان گرتیە •

ئەوجار خەزالە شۆڕێ بابان‌وێران مێزی لە کاکە لاسی دەدا لەسەر خانێ زینی شێخەزالّی دایگرتیە • دەیگۆ دەستی خۆت باوێ ناو دەستی خەزالّێ مەلا نەبیە • سەرێ چەند ڕۆژانە بەژن‌و بالای تووم تێر نەدیتیە• ئەوڕۆکە دیارە مردن هەقەو ناهەق نیە • خوا مرازو مەخسوودی خەزالّە شۆڕێی حاسڵ‌کردیە • سەری مەلا نەبی‌و وەیسیت دەکەم بە قوربانی سەریە • ئەوشۆکە دەت‌نوێنم باسکی خۆت لۆ دەکەمە بالیفە ، سینگی خۆت لۆ دەکەمە دۆشەکی مەخمەریە • ڕوومەتی خۆت لۆ دەکەمە تڕێی تایەفیە • هەردوو لێوی خۆت لۆ دەکە مەکانێ کەوسەریە • هەردوو لێوی خۆت لۆدەکەمە ئاوێ کەوسەریە ، ئەتوو تێر بمژە هەردوو لێوێ خەزالّێ مەلا نەبیە • سەرێ چەند ڕۆژانە ئەتوو لە من دووری ، بەشکوو لە توو بشکێتن تینیاتیە •

بە دەستی خۆی خاتوون خەزالّێ مەلا نەبیە ، شێخەزالّی بەستاوەو خزمەتی کردیە • کاکە لاسی دەبردەوە دیوەخانێ مەلا نەبیە • دای‌دەنا لەسەر سەرەنازێ سابلاغیە • نیوڕۆژەی لەبۆ کاکە لاسی دروست کردیە• بەو دەستە ناسکانە پاروویی دەنا ناو دەمیە • دەیگۆ هەر پاروەکی بخۆی

بکه ڕاموسانەکی لە ڕوومەتێ خەزاڵێ مەلا نەبیە • وەربگرە ماچەکی لە هەردوو لێوی خەزاڵێ بابانوێران بە عەینیە •

خەزاڵە شۆڕێ بابانوێران وەکی چاوی بە کاکە لاسی کەتیە ، ترسی لە دووزمانو نەمیانو پڕوپیرێژنی عێلی نیە • ئەو خەبەرەی دەبی بدەنە مەلا نەبیە ، بڵێن خەزاڵەشۆڕ ئەوڕۆکە کاکە لاسی هاتیتە کێ بە مێوانەتیە•

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، وەکی کاکە لاسم لەبن ڕەشماڵێ تێرتیر خەزاڵەشۆڕی بۆن کردیەو ماچکردیە ، لە کنە وی هیچ شەرمو عەیب نیە • ئاگری ئاشقان گەلەك گەلەك بە جۆشە ئاگایان لەکەسی دیکە نیە •

بەڵآن پاشی سێ سەعاتان گفتوگۆی لەگەڵ خەزاڵێ هەموو کردیە • دەیگۆ خەزاڵێ مەلا نەبیە ئەتوو ئاگاداریت لە من نیە • خانزادی سۆرانم عێجزکردیە • چاوی توو نادەم بە هەزاری وەکی خانزادێ خوشکێ سلێمان بەگیە •

دەیگۆ دیارە ئەگەر ئەمن بدەی بە خانزادێ هەریربەگیە ، مووی پیاوان لە توو نەهاتیە • دەڵێن لاسیش لە ئەحمەد بەگی نیە ، داخوا خەجیج خان فاڵی لە چ وەلەکەکی خواردیە •

ئەمان دوعام لە خوای تەبارەك وەتەعالا گەلەك گەلەك لۆ توو کردیە• ئەتوو لە سەری مەیدانێ وەیسی بدەیە بە مەودای خەنجەری تێرۆیبە • هەنگینێ کۆرە دەبی چاوی نەمامو نەیارو دوژمنیە ، ئەمنیش مارە دەکەی ئیشاللا بە ئەمرێ شەرعیە • پێکەوە دادەنیشین لە شارەزووری بە حەڵاڵو هاوسەریە •

گەلی براینە گەلی دۆستینە گەلی خزمینە ، پاشی سێ سەعاتان کاکە لاس دەیگۆ خەزاڵە شۆڕ گەلەکم حەزلێیە بچمەوە جێیە شەڕیە • بەشکو

چاوم بکەوێتن بە بابی تووە مەلا نەبێیە • ئەمن دەزانم چەند ڕۆژە وەیسی غەدری لە بابی تووە کردیە • وەیدەزانی هەتیوی کوردی شارەزوور ساحێبی قسەی خۆی نیە •

گەلی براینە گەلی برادەرینە ، قاسیدەکی بە بەقاو بەبتمان نیە هەڵبستی بڕواتن بە تۆندیو بە گورجیە • ئەو خەبەرە ناخۆشەی لەبن گردی سپیە، بداتەوە وەیسی وسووکاسکیە •

خەزاڵە شۆڕ گەلەك ڕجای لە لاسی کردیە ، دەیگۆ پاش نیوڕۆیەکی درەنگە ، نوێژی عەسرێیە حوکمی کردیە • زۆرم حەز لێ نیە ئەمن بەجێبێڵی بە تاقی تەنێ لەبن قەرە ڕەشمالێیە • ئەوشۆکە مێوان بە لە خزمەت خاتوونە خەزاڵێ مەلا نەبێیە • مرازو مەخسوودێ دڵێ من ئەوها دیارە خودای تەبارەك حاسڵی کردیە •

لاس دەیگۆ خەزاڵە شۆڕێ مەلا نەبێیە ، ئەوشۆ مێوان دەبم لە تووی چاوبەنگیە • بەڵاڵ حەزم لێیە بچمەوە جێی مەیدانێ شەڕیە ، ببینم بابی تووە مەلا نەبێیە • بەشکو چاویشم دەکەوی بە کاکە وەیسی هەر بە دزیە •

کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە ، خەزاڵە شۆڕی ئیخفال کردیە • زینێ قەزەڵی دەداوە لە پشتی شێخەزاڵیە • جۆتە ڕکێبی حەوێزیە ، لغاوی سی ددانی حەڵەبیە ، بە سەری یێخستیە ، ڕکێبی لۆ لاسی گرتیە • شێڕی مەیدانێ بە سەر پشتێ شێخەزاڵی کەتیە • منەتی کەسی نەزانیە • ترسی لە مەلانەبیو لە وەیسی نیە •

ئاوزەنگی لێدەدا لەبۆ بن گردی سپیە • یێك‌و ڕکێب دەچۆوە سەری مەیدانێ چاوی دەکەت بە چڵکن چاورەش‌و بە وەیسیە •

سەلامەکی سەر سەلامانی لێیانکردیە • چڵکن چاورەش جوابی ئەو

سەلامەی بە گورجی وەرگرتیبە. دەیگۆ کاکی خۆم بە خێربێی ، ماندی نەبووێکی گەرمی لێکردیبە . دەیگۆ دیارە جلەکو بەرگت ئی ئەو مەملەکەتەی نیبە . ئۆغرت خێرە مرازت لەبۆ کێندەرێ دەچی بەبێ قەیدیبە؟

دەیگۆ مامی شیرنم ناوی تووە نازانم بە ڕاستیبە .

دەیگۆ ناوم چلکن چاوڕەشە مامی کاکە وەیسیبە . قەت ناوی وەیسیت نەبیستیبە ؟ عەگیدەکی گەلەک مەردە کەسی ئەوها ڕەشید نیبە لەناو عێل‌و عاشیرەتێ خەیلانیبە .

بەڵان دەیگۆ کاکی خۆم بەبێ زەحمەت مەزانە ناوی تووە چیبە ؟

دەیگۆ ناوی من عەلیبە ، قاسیدم ئیشم بە دەستە ، ئەوڕۆکە لە مووسڵێ هاتیمە دەچمە ڕەواندزێ بەبێ قەیدیبە .

دەیگۆ کاکە عەلی دیارە ئەتوو خانەدانی ، دەتوو وەرە دابەزە لە کن چلکن چاوڕەشی سەعاتەکیبە . بەشکو پێک بێنیەوە بەینی مەو مالێ مەلا نەبیبە .

دەیگۆ مالێ مەلا نەبیم نەناسیبە ، نازانم ئیش‌وکارو شەڕوبناری ئەنگۆ لەسەر چیبە .

دەیگۆ شەڕی مە ئەوەیە مەلا نەبی کیژەکی هەیە ناوی خەزاڵێ مەلا نەبیبە . مارەی کردیبە لە برازای من ناوی وەیسیبە . ئەلعانیش دەڵێ خەزاڵەشۆڕ حەزی لە هەتیوەکی کوردی شارەزوور کردیبە ، ڕازی نیبە بە بەژن‌وبالای کاکە وەیسیبە .

کاکە لاس دەیگۆتە چلکن‌چاو ڕەشیبە . مادام ئەوهایە خەزاڵە شۆڕ بەو برازایەی تووە کاکە وەیسی ڕازی نیبە ، ئەمن بم لە جیاتی کاکە وەیسیبە، خەزاڵە شۆڕێ تەڵاق دەدەم لەبۆ هەتیمی کوردی شارەزوورێ بە خۆڕاییبە. وەیسی غەزەبی هەڵگرتیبە ، ڕمی هەژدەگەی گورگانی نیوەی لە

عەردی ختم‌کردیە ، لەسەر بەردەکی گەورە دانیشتیە • قەلوونەکی مۆدنی کارەبای تێ‌کردیە لە تووتنی شاوریە • قومی لەو قەلنەی دەدا ڕووی لە کاکە لاسی کردیە • وەیسی لە مرازی کاکە لاسی گەیشتیە ، بەڵان نازانی ناوی کاکە لاسە کوڕی ئەحمەد بەگیە • قاسیدی خەزاڵێ کێژێ مەلا نەبیە ، قاتیلی ڕوحی وەیسیە •

وەیسی جوابی دەداوە بە تونديە • دەیگۆ مامی خۆم چڵکن چاوڕەش ، دیارە ئەتوو هیچ ئاقڵت نیە • هەر خوێریەکی تێدەپەڕی بێرەدا ئەتوو پرسیارەکی لێدەکەی‌و دەیکەیە ڕدێن‌سپی پێی بکەی مەسڵەتیە • ئاخر ئەتوو ئەو قسەت لۆ بەو خوێرییەی گۆتیە • ئەو خوێرییە یان دەرۆزەکەرە یان دەرۆیشە ، خۆ کەڵکی قسەو مەسڵەتیانی نیە •

کاکە لاس خۆی لە وەیسی تووڕە کردیە ، دەیگۆ ئەتوو تەماشای خۆت نەکردیە • خوێڕی باش هەبی لە دنیایە هەر وەیسیە • ئەتوو ناوو ناوبانگی لاسی ئەحمەد بەگی شارەزوورت نەبیستیە ؟ ئەگەر نامناسی ناوی من لاسە کوڕی ئەحمەد بەگی شارەزووریە • سەردار عێل‌و عاشیرەتێ جافیە • داکیشم خەجیج خانێ کێژێ شێخ حموودیە ، خوشکی شێخ خەلیفەیە ، لەبنەبنەی مالی تەییانی عارەبیە • ئەوڕۆکە ڕۆژ دەرنگە بەر مەیدانم لەگەڵ تووە پێناکرێ ، ئەمان هەلێگرە لۆ سبەینێ ژوانی منو تووە لەبن گردێ سپیە • با چیدیکە عالەمێ بە کوشتن نەدەین بە خۆڕاییە • لەسەر چاوی خەزاڵە شۆڕێ کێژێ مەلا نەبیە • سبەینی ڕۆژ هەڵبێ لە کۆسرەتێ شاڵەبەگیە ، بداتەوە لە گردێ سپیە ، ئەتوو سواربە لە ئەسپی چارپەل سپیە ، ئەمنیش سواردەبم لە شێخەزاڵیە • سەرمەیدانی لەگەڵ یێکدی دەکەین یەکجاریە • ئەوەی مرد عیزراییل ڕوحی بردیە ، ئەوەی بمێنێ خەزاڵێ چاوبەڵەك قابیل بەویە •

براینە برادەرینە وەکی کاکە وەیسی ئەوەی لە لاسی بیستیە ، بەدەنی

هەموو لەرزیەو تەزیە . لە خەفەتان شیری شامسری لە عەردی دەدا ، ڕمی هەژدەگەی گورگانی لە عەردی هەڵدەکێشا بە تووندیە . دەیگۆ ڕۆڵە ئەگەر غیرەتت هەیە ئەلعان وەرە مەیدانێ ، یان سەری من دەبڕی وەکی کاریە ، یان سەرت دەبڕم دەینێرم بە دیاری ئەوڕۆ لەبۆ مەلا نەبیە .

دەیگۆ ڕۆڵە عەگیداتیت نەدیتیە ، ئیشی عەگیدان پاش عەسر نیە ، سەر لە سبیانان گەلەك خۆشە ، قەلبمان تووندەو شل نیە . هەردووکسان یەکدی دەلاوێنینەوە بە شێرێ شامسریە ، بە خەنجەری تیرویە ، بە ڕمێ هەژدەگەی گورگانیە . با لە هەردوو عاشیرەتان بێنە تەماشای کاکە لاس و وەیسیە . بڵێن ئەو دوو ڕەشیدو مەردە بەشەڕدێن لە مەیدانێ هەر لەسەر دووچاوی خەزاڵێ مەلا نەبیە .

کاکە لاس ئەوەندە قسەی گۆتیە ، جەڵەوەی شێخەزاڵی سووڕاندیە ، ڕکێبی لێدەدا دەچوە خزمەت مەلا نەبیە .

مەلا نەبی لەدوور چاوی بەو سوارەی کەتیە . دەیهاتێ کەیفخۆشیە . بە گورجی بڵند دەبۆوە ڕادەوەستا بەبێ دەنگیە .

کاکە لاس سەلامی لێکردیە ، لە شێخەزاڵی دابەزیە ، هەردوو دەستی مەلا نەبی ماچکردیە .

گەلی براینە گەلی برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، وەکی مەلا نەبی چاوی بە کاکە لاسی کەتیە ، دەیگۆت سواری سواری گەرمێنیە ، ئەمن ئەوجارە نەبی ئەتووم قەت نەدیتیە .

کاکە لاس دەیگۆ مامی گەورەو گرانم مەلا نەبیە ، بەبیرت نایێ شەوەکی لە شەوان هاتم مێوان بووم لە دیوەخانی تووبە دەرۆیشیە ؟

ناوی من لاسە کوڕی ئەحمەد بەگی شارەزووریە . ئەمان چووم چاوم کەت بە وەیسیە ، ئەوەی لە دڵم دابوو لەپێش چڵکن چاوڕەشی مامی

پێم گۆتی‌یە • ئەوەی لە دڵمدا بوو بە چڵکن چاوڕەشی مامی‌و بە وەیسیم گۆتی‌یە •

سبیانێ ڕۆژ هەڵبێ گەزەنگ بداتەوە لە کۆسرەتێ شاڵەبەگی‌یە ، ژوانی من‌و کاکە وەیسی دەکەوێتەوە بن‌گردی سپی‌یە •

ئای لە من غەریبێ ، ئای لە من بێ تەبیبێ ، ئای لە من ماڵوێرانێ ، ئای لە من بێنسیبێ •

مەلا نەبی بابی خەزاڵێ ، وەکی ئەو جوابەی لە کاکە لاسی زانی‌یە ، دەیگۆتە خزمو کەس‌و ئامۆزایانی خۆی بە ڕاستی‌یە • دەنگۆ چۆڵ بکەنەوە کەندو سپێڕان‌و خەندەکان ، بەجی‌یێڵن لەبۆ وەیسی خوێڕی‌یە • بزانی کاکە لاس گەلەك ڕشتە گەلەك تونده لەسەر وەیسی‌یە •

ئەوجار مەحتی کاکە لاسی کردی‌یە ، زەمی وەیسی لە کن لاسی گەلەك کردی‌یە • چونکی مەلا نەبی ڕەشیدایەتی قەت نی‌یە ، هەر ئیش‌وکاری مەلا نەبی ئەوەیە دەڵێ ئەگەر لاس بکوژرێ خەزاڵ دەمینیتەوە لەبۆ وەیسی‌یە• ئەگەر وەیسیش بکوژرێ خەزاڵ دەمینیتەوە لەبۆ لاسی‌یە• ئەگەر هەردوکیان یەکدی بکوژن ، ئەمەش خەلاس دەبێ لەشەڕو بنارو فیتنەی لاس‌و وەیسی‌یە •

براینە برادەرینە ، مەلا نەبی سواری ماینێ کەوێتی دەبوو لەگەڵ کاکە لاسی ڕووی لە ماڵێ کردی‌یە بە جۆتە سواری‌یە • ئەو خزمو کەسانەی خۆیان لەناو سپێڕو خەندەکان چەند ڕۆژە مات کردبوو لۆ شەڕی‌یە ، تیروکەوانی خۆیان هەڵگرتی‌یە ، دەهاتنەوە ماڵی خۆیان دادەنیشتن لە خزمەت مەلا نەبی‌یە •

خەزاڵ چاوی بە کاکە لاسی کەتی‌یە ، دەهاتەوە لەگەڵ مەلا نەبی

بابیی • هەردوو دەستی بڵند کردیی ڕووی لە ئاسمانێ کردیی • دەیگۆ خوای لە ژۆری سەریی ، چ شتاقە سەر بەبێ ئەجەل نامری ئەبەدیی • دیارە ئەوە کاکە لاسە ئەوشۆ مێوانە لە خەزاڵێ مەلا نەبیی • لێشم یەقینە چاوی بە وەیسی ماڵوێران کەتیی • گفتوگۆیان پێکەوە کردیی • بەڵان سبەینێ ژوانی لاس و وەیسی مەعلوومە لەبن گردێ سپیی •

براینە برادەرینە گەلی خزمینە گەلی دۆستینە ، کاکە لاسی ئەحمەد بەگیی ، گەلەك گەلەك بە ئەدەب دادەنیشت لە خزمەت مەلا نەبیی • نانی ئێوارێیان پێکەوە خواردیی •

بەڵان کاکە وەیسی لە خەفەتان هەردوو لێوی خۆی کرۆشتیبە • هەتا نانی ئێوارێی پێنەدەخورا بە تەمامەتیی •

گازی ئەحمەدو چاوشووشەو چڵکنچاوڕەشی مامی کردیی ، دەیگۆ ئەتوو ئەحمەدە لۆم بنووسە کاغەزەکی ، کاغەزەکی دەنووسم لەبۆ لاسی ئەحمەد بەگیی • دیارە گەردەنی خۆی بە داکی ئازانەکردیی • یان منداڵە یان مەکتەبلیی ، شەڕوشۆڕی عەگیدانی نەدیتیی • زۆری لێدەترسم ئەوشۆکە هەڵبێ لە هەوارێ مەلانەبیی • چونکی چاوی بە وەیسی کەتیی • هێشتان زەبری شیرو خەنجەری وەیسی نەدیتیی •

ئەمن ئەو کاغەزەی دەنووسم ، ئەحمەدو چاوشووشە هەردوکتان بیەن لۆ لاسیی ، بزانن جوابی ئەو کاغەزەی لاس لەبۆ وەیسی چیی ؟

براینە ، کاکە وەیسیی قەڵەمی هەڵگرتیی ، کاغەزەکی لەبۆ کاکە لاسی نووسیی • سەلامی لە کاکە لاسی کردیی • دەیگۆ دیارە خەزاڵی باباوێران فکرو هۆشیتووی وەرگرتیی • خەزاڵ هەر لەبۆ وەیسیی ، قەت لەبۆ لاسی نیی • ئەمان قەرار وابی ئەگەر ئەوشۆکە هەڵنیی بە سەلامەتیی ، سبەینێ لە مەیدانێ بکەوێتە بەردەستی کاکە وەیسیی ، لەسەری مەیدانێ لەبن گردێ سپیی ، لەپێش هەردوو عاشیرەتێ خەیلانیی ، لۆ من هەڵبێ بە

تەواوەتیە ، بە سواری شێخەزاڵیە ، لەسەر قۆڵنجی دابنێم ڕمێ هەژدە گەی گورگانیە ، خەزاڵی لۆ تەڵاق دەدەم بە خۆڕاییە • ئەگەر درۆم کرد دیارە مووی پیاوان لە وەیسی نەهاتیە •

کاغەزی ئیمزاکردیە ، دەیداوە دەستی ئەحمەدو چاوشووشەی ، بەو شەوەی بە جۆتە سواریە ، دەهاتنە بن ڕەشماڵێو دیوەخانی مەلانەبیە•

کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە چاوی بەو قاسیدانە کەتیە ، هیچیانی نەناسیە • کاغەزیان دەدا دەست کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە • قاغەزی ئەوسەرەوسەر کردیە • لە مەعنای قاغەزێ تێگەیشتیە • بەڵاێ براینە براەرینە دەستی لۆ هەگبەی درێژکردیە ، قەڵەمی لەناو هەگبەی دەردەیناو کاغەزی نووسیە •

دەیگۆ قەت سەلام نەبی لە وەیسیە • هەندی یەك تێڕکەی گوو خواردیە • هەڵاتن لۆ ژنانە لۆ پیاوان نیە • ناوی من لاسی ئەحمەد بەگیە • لە هەناوی خەجیج خانی عارەبی بەپاش کەتیە • داکی من لە چۆمی چەنعانی ، لە دەشتی قەراجێ ، لەسەر گۆمێ غەدیرەی ، لەبن داری دارلاسی ئەمنی بە زگ کەتیە •

بابی من دڵی داکی منی ڕازی کردیە لەسەر پشتی شێریە • ئەگەر کوڕەك بی لە هەناوەی بەپاش کەتیە ، کوو لەسەری مەیدانێ هەڵدێ لەبۆ خۆێیەکی وەکی وەیسیە ؟ کوو سەر مەیدانی بەجێدێڵی لەبۆ خوێیەکی وەکی وەیسیە ؟

ئەگەر ئەتوو خەزاڵێ لەبۆ من تەڵاق بدەی بە خۆڕاییە ، لە دەشتی شارەزوورێ دوازدە ماینت دەدەمێ بە خەڵاتیە • هەمووی لە نەتەوەی شێخەزاڵی بە جوانیە • یان دەتدەمێ زێڕی نۆ بووکان ، لۆ خۆت هەڵبژێری لەناو قەپەکۆ مامسڵو مامەشو مەنگوڕو خەیلانیە •

گەلی براینە گەلی براەرینە ، کاکە لاسیش کاغەزی ئیمزاکردیە •

ئەحمەدو چاوشووشە تەمەشای دەوی لاسیان کردیەوە . دەیانگۆ مەعلوومە سبەینێ کاکە لاس قەت ڕزگارو خەلاس نابی لە دەستوەیسیەوە .

لاسیش دەیزانی ئەو قسانەی کە وەیسی لە کاغەزێی کردیەوە ، هەمووی لەترسانە نەك لە بەر ڕەشیدیەوە .

خەزاڵێ بابانوێران خۆی ڕازاندیتەوە دەتگوت بووکی خەیڵانیو شارەزووریەوە . لە خۆشی کاکە لاسیەوە ، هەر گازدەکا ئەسمەرە ئەستێیە ڕابیەوە خووبیەوە ، جێو بالینگانی لاسی لە بۆنی جەوزو قەنەفڵێ لەسەر بڕشێنن بە تەواوەتیەوە .

ئەنگۆ نازانن ئەوشۆکە خۆشەویستی من مێوانە ، ناوی ئەو خۆشەویستەی لاسی ئەحمەد بەگیەوە .

مەلا نەبیش دەیگۆتە لاسیەوە ، مەلا نەبی بیی بە قوربانێ لاسیەوە ، ئەگەر وەیسی تەمبێ نەکەی دیارە مووی پیاوان لە توو نەهاتیەوە . تەحریك و تانەی لاسی دەدا بە تەواوەتیەوە .

لاسیش دڵی جۆشی بەستیەوە . دەیگۆ لەبەر عەیبەی نەبی ئەوشۆکە بەو شەوەی دەچمە بن گردێ سپیەوە . دەبڕم سەرێ وەیسیەوە ، لۆ تووە دەینم مامە مەلانەبی بە دیاریەوە .

ئەوێ شەوێ کاکە لاسی ماڵوێران قەت کەمی خەو لە چاو کەتیەوە . خۆ وەیسی ماڵوێران لە ترسان خەوی لە چاوی نەکەتیەوە .

سبەینێ ڕۆژ لە کۆسرەتێ شاڵەبەگیانو لە ئاکۆو قەندیلان بەدەرکەتیەوە، دەیداوە لەقەرە ڕەشماڵێ ماڵێ مەلا نەبیەوە . گوارەو بلبلەو تاسو کەمبەرەی خەزاڵە شۆڕێی براینە برادەرینە ڕووندکردیەوە .

خەزاڵ ڕۆژهەڵاتیەوە ، بە دەستەکی ناسك هەردوو دیرەگەی ڕەشماڵێی

گرتی‌یە ، کاکە لاسی گازدەکردە لایێ ژۆری جۆتەکی ڕاموسانی پێشکێش‌کردی‌یە ، لەباتی نانی سبەینێو نیوڕۆژی‌یە. دەیگۆ ئۆبالێ منت لە ملی‌یە ئەگەر خۆت بە کوشتن بدەی ، خەزاڵی چاوبەڵەك دەمینیتەوە لێرە بە بێوەژنی‌یە .

کاکە لاس دەڵێتە خەزاڵێ مەلا نەبی‌یە ، قەدرو قیمەتی وەیسی لە کنە من نی‌یە . ماینی من شێخەزاڵە ماینی وێش ئەسپی چارپەڵ سپی‌یە . مەودای وەیسی قەت لەکن لاسی نی‌یە مەگەم خودای تەبارەك وەتەعالا ئەجەلی من بینی ، عیزرایێلی بێزرتە سەرە من روحی شیرنم بباتە دەرێ لەبەدەنی‌یە . نەکو وەیسی وسووکاسکیان قەت خۆراکی کاکە لاسی نی‌یە . هێشتان منداڵو نەفامە شەڕو بەر مەیدانی نەدیتی‌یە . ئەو چەکەی لە کنە من هەیە ، هێشتان وەیسی بە عەمری خۆی نەیدیتی‌یە . ئەو ماینەی لە بنە منە ماینی وا وەیسی هێشتان چاوی پێ‌نەکەتی‌یە .

ڕۆژی موبارەك لە کۆسرەتێ شاڵەبەگیان بە تەواوی هەڵاتی‌یە . کاکە لاسی ماڵوێران گاسی خولامەکی کردی‌یە . شێخەزاڵیان لێدەهینا ڕایان‌گرتی‌یە . بە خۆی لێی دەداوە زینی ئەستەمبوڵی‌یە . وەسەری دێخست لغاوی حەڵەبێ مرواری‌یە . جۆتەکی ڕکێبی حەوێزیان لە زیوی‌یە . کەمەندی پشتی باش قەیم‌کردی‌یە ، زرێی داودی لەبەرکردی‌یە . گەردەنی خۆی بە خەزاڵێ ئازاکردی‌یە . دوو ڕاموسانی گەلەك گەلەك خۆشی لە گەردەنی خەزاڵێ کردی‌یە .

بەڵآن خەزاڵێ بابانوێران دەترسێ لە لاسی‌یە ، نەکو بکوژرێ نێ‌یەتەوە بەدەست کاکە وەیسی‌یە .

ئەمان مەلانەبی دەیگۆ لۆمە زۆر عەیبە ئەگەر نەچینە سەر مەیدانێ . یازدەکەسی لەگەڵ خۆی هەڵگرتی‌یە . یازدەکەسی لە خزمو کەسانی لەگەڵ

خۆی هەڵگرتیەیە • بۆخۆشی دوازدەمینە بە دوو کاکە لاسی بە درۆ کەتینە• بەڵآن لاسیش دەیزانی درۆیەو بەڕاستیان نیە •

ئەوی لاسی خۆش بوێ هەر خەزاڵە • ئەوی جەرگی سووتاوێ هەر خەزاڵە • ئەوی ماڵوێران بێ هەر خەزاڵە • ئەوی ئاگری تێبەربووبێ هەر خەزاڵە لەبۆ کاکە لاسیە •

خەزاڵ دەستی دیسان بڵندکردیە ، خودای لە ژۆری سەریە ، سوڵتان عەبدوڵلای عارەبیە ، یا حوسێنی غازیە • شێخەلاسی باڵەکیە، شێخ گەزنەو شێخ ئەستیە ، شێخ عەبدولقادری گەیلانیە ، شێخ مارفی کەرخیە • ئەنگۆ هەموتان بینەوە ئاگاداری کاکە لاسیە • چونکی خۆشەویستی بەر دڵی خەزاڵێ چاوبەنگیە •

کاکە لاسی ئەحمەد بەگیە لەگەڵ سواران سەری مەیدانێی گرتیە• وەیسی غەزەبی سەر عەردیە • ئەحمەدو چاوشووشەو چڵکنچاوڕەشی مامی هەرسێك لەگەڵ خۆی هینایە لۆ شاهیدیە •

وەیسی سوار دەبوو لە ئەسپی چارپەڵ سپیە ، سەری مەیدانی ڕەچاوکردیە • شوانو شوانەوێڵەو کیژوکاڵێ قەپەڵو مامساڵو سوورچیانو خەیلانیە ، هەمووی لە دوور بە دووری چاویان لەسەری مەیدانێ ڕاگرتیە•

تێبینی :

بە داخەوە بەیتەکە ناتەواوە •••

ئیبراهیم ئەمین بالدار

خالبەندی لە نووسینا

پێشەکی :

نووسین گوتەیەکە لە جیاتیی ئەوەی بە دەنگ بوترێ بە شێوەیەکی نووسراو دەردەخرێت . واتە ، نووسین قسەی نووسراوە .

ئێمە ، کە لە قسەکردنا دەمانەوێت بە ڕوونی بیرو هەستی خۆمان ، پڕ بە پڕ دەربڕین ، زۆر جار لەگەڵ گوتەکانماندا ، شانو دەستو پەنجەو چاوو برۆو ، بگرە هەندێك لە ماسوولکەکانی ڕووشمان دەبزوێنین . هەروەها ئاوازو دەنگی هەندێك لە وشەکانمان بەرزو نزمو ، کورتو درێژ دەکەینەوەو ، زۆرو کەم هێزیاندەخەینە سەر . ساتێك بمانەوێت ئەو بیروباوەڕو هەستو نەستانەمان بە نووسین ڕابگەیەنین ، بۆ ئەوەی واتاکانمان ، وردورد ، بە هەموو سۆزو ڕازو قوڵپو هەنسکو هەناسەیەکەوە دەربخەین ، پێویستیمان بەوە دەبێت ، کە هەندێك نیشانە دابنێین . بەم نیشانانە دەوترێت « خالبەندی » .

ئێمە نایێت وا تێبگەین ، کە خالبەندی جۆرە دەستوورێکی قالبەستووی وایە ، کە دەبێت کوێرانە شوێنی کەوینو پەڕەوی بکەینو هیچ لێی لانەدەین . خالبەندی هۆیەکی یاریپەدەرە ، ئێمە بۆ دەرخستنو ڕوونکردنەوەی ئەو واتایانەی دەمانەوێت ڕایان بگەیەنین بەکاری دێنین بەو هۆیەوە خوێندە باشتر تێدەگات ، کە ئێمە دەمانەوێت چی بڵێین ، چۆنی دەردەبڕین .

مرۆڤ دەوری (۷۰۰ر۰۰۰) حەوت سەد هەزار ساڵ زیاترە قسە دەکات، بەڵام هەر (۳ر۵۰۰) سێ هەزارو پێنج سەد ساڵە کەوتۆتە ئەوەی بۆ بەنووسین دەربڕینی قسەکانی ، ئەلفوبێ بەکار بهێنێت • هەر نزیکەی (۲۵۰) دووسەدو پەنجا ساڵیشە دەستی بەوە کردووە ، کە خاڵبەندی لە نووسینەکانیا بەکار بهێنێت • هێشتا بەوەش نەگەیشتووە بتوانێ ئەم خاڵبەندییە بە شێوەیەکی تەواو ، ڕێکوپێک لە جێی خۆیا دابنێت • لەو ڕۆژەوە خاڵبەندی داهاتووە ، گەلێک گۆڕانی بەسەرا هاتووە ، لەمەودواش بەیێ گۆڕان نامێنێتەوە •

ئێمە نامانەوێت قسەکانمان بە پێی دەستوورەکانی خاڵبەندی ڕێکبخەین ، بەڵکوو ، دەمانەوێت نیشانەکانی خاڵبەندی بەپێی قسەکانمان دابێین ، کە ئەو واتایانەی ئێمە دەمانەوێت ڕایان بگەیەنین • ڕووندوڕەوان بە هەموو سۆزو ئاوازێکەوە دەرکەون •

ئەوەی ئێستا دەینووسینو خاڵبەندی بۆ دادەنێین ، هەر لە دوای حەفتەیەکیتر خۆمان بیخوێنینەوە ، لەوانەیە هەندێک لە خاڵبەندییەکانی بگۆڕین • ثۆراندایک Thorandike کە زانایەکی سایکۆلۆجی ئەمریکی بوو ، لەم ڕووەوە تاقیکردنەوەیەکی کرد • هات دەقێکی نووسراوی دابەشکرد بە سەر (۵۳) پەنجاوسێ کەسدا لەوانەی خوێندنی زانکۆیان تەواوکردبوو • داوای لێکردن ، کە نیشانەی خاڵبەندی بۆ دابنێین • لە ئەنجامدا دەرکەوت ، کە ئەوانە دەقەکەیان بە (۲۳) بیستوسێ جۆری جیاجیا خاڵبەندی کردووە • لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەوەش گوتراوە ، کە ئەگەر ئەو دەقە دوای حەفتەیەکیتر بەو کەسانە خۆیان بدرێتەوە ، تاکوو جارێکیتر خاڵبەندی بۆ دابنێنەوە ، ڕەنگە هەر یەکەیان بە شێوەیەکی جیاوازتر لە جاری پێشوو خاڵبەندی بۆ دابنێنەوە •

زۆر جار بە دانانی ئەو نیشانانە واتای ڕستەکە بە یەکجاری دەگۆڕێت•

جا هەر لەبەر ئەمە پێویستە بزانرێت ، هەر یەکەیان چۆن لە باری ڕاستی خۆیا دابنرێت • دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی بە شێوەیەکی چەوت لە نەبوونی گەلێك خراپترە • بڕوانە ئەم ڕستەیەی خوارەوە چۆن بە پێی بوون و نەبوونی نیشانەکانی خاڵبەندی واتاکەی دەگۆڕێت :

(١) جوامێر برای نازدارە •

(٢) جوامێر برای ، نازدارە •

(٣) جوامێر ، برای نازدارە •

(٤) جوامێر برای نازدارە ؟

(٥) جوامێر برای ، نازدارە ؟

(٦) جوامێر ، برای نازدارە ؟

سەرنج :

هەر بڕگەیەك ، کە خەتی بە ژێرا کێشراوە بزوێنەکەی بە بەرزی و درێژکراوەیی دەخوێنرێتەوە •

زاناياني زمان نیشانەکانی خاڵبەندیان کردووە بە سێ جۆرەوە :

١ــ بۆ لێکبەستن :

کۆمای خاڵ دار (الفاصلة المنقوطة	; (Semicolon
دووخاڵ (النقطتان	: (Colon
تاکە تەقەڵ (الشَّرتة	— (Single Dash

٢ــ بۆ لێکجیاکردنەوە :

خاڵی ڕاوەستان (النقطة	. (Full - stop
نیشانەی پرسیار (علامة الاستفهام	? (Question Mark
نیشانەی سەرسوڕمان (علامة التعجب	! (Exclamation Mark
کۆمای جیاکردنەوە (الفاصلة ــ الفارزة	, (Single Comma

٣ــ بۆ لەنێوان خستن :

جووتە کۆما (الفارزة المزدوجة (Pair of Commas , ... ,

جووتە تەقەڵ (الشَّرطتان (Pair of Dashes — ... —

جووتە کەوان (القوسان (Pair of Parentheses (...)

جووتە کەوانی سەرکووڕ (القوسان المعقوفان (Pair of Brakets [...]

کۆمای ئاوەژوو (التنصيص (Inverted Commas « ... »

یــان (Quotation Marks)

ئێمە لێرەدا نیشانەکانی خاڵبەندی بە پێی بایەخو زۆر بەکارهێنانیان ، یەك لە دوای یەك باس دەکەین :

تاکە کۆما (،) **(الفاصلة ــ الفارزة (Single Comma**

تاکە کۆما ــ نیشانەیەکە بۆ جیاکردنەوە ، جیاکردنەوەی وشەیــەك ، یان بەشی ڕستەیەك لە وانیتری • خوێندە ، کە دەگاتە ئەم نیشانەیە ، لــە جیاتی ئەوەی لە سەر خوێندنەوەکەی یەك‌بێنبڕوات ، سووکە ڕاوەستانێکی بۆ دەکات •

کاری کۆما بۆ جیاکردنەوە ، لە هی نیشانەکانیتری هاوچەشنی ، کە بریتین لە خاڵی ڕاوەستانو کۆمای خاڵدار ، سووکترە •

ئەوەی یەکێك لە قسەکردنا بە دەنگ داگرتنو سووکە ڕاوەستانێك بۆ گوێگری دەردەخات ، لە نووسینا بە نیشانەی کۆما پیشانی دەدات •

بەمە دەگەینە ئەوەی کە بڵێین :

تۆ بۆ ئەوەی بزانیت تاکە کۆما لە کوێدا دانێیت باشە ، ڕســتەی نووسینەکەت ، لە سەرخۆ ، بە دەنگێکی بەرزو ، زیدەڕۆیی لە دەربڕیــنــدا بخوێنەوە • لە هەر کوێدا ئاوازی دەنگت گوڕدرا ، یــان لە هەرکوێدا هەناسەیەکت داو بۆی وەستایتەوە ، لەوێدا کۆما دابنێ •

تۆ وا ناکەیت کە نووسینەکەت لەگەڵ دەستووری خاڵبەبەندیدا بگونجێت ، بەڵکوو تۆ ئەو خاڵبەندییە بۆ نووسینەکەت هەڵدەبژێریت ، کە واتاکان وەها دەرخات وەك خۆت دەتەوێت دەربان ببڕیت .

لە لایەکیترەوە ، دەمانەوێت بڵێین ، هەندێك بە هەڵە ڕستە لێكدەبەستن و گوتەکانیان درێژ دەکەنەوە . بڕوانە ئەم نموونانە :

چەوت : سامان دەیزانی کە جێگای لە ئیشەکەیا لەق بووە دەستی‌کرد بەوەی خۆی خۆشەویست بکات .

ڕاست : سامان دەیزانی ، کە جێگای لە ئیشەکەیا لەق بووە . دەستی‌کرد بەوەی خۆی خۆشەویست بکات .

ڕاست : سامان دەیزانی ، کە جێگای لە ئیشەکەیا لەق بووە ، دەستی‌کرد بەوەی خۆی خۆشەویست بکات .

سەرنج :

هەستی گشتیمان ، پێمان دەڵێت لە کوێدا ڕستەیەك کۆتایی دێتو ، ڕستەیەکی نوێ دەستپێدەکات . بەڵام ، ئەگەر لەوەدا کێشەیەکمان هاتە ڕێ ، خەریك دەبین بە ڕێگایەکیترا بۆی بچین ــ بەوەی کاری ڕستەکە بدۆزینەوە ، ئەمجا بۆ بکەری بگەڕێین ئەوسا بە بکەرو کارەکەی ڕستە پێك‌دێت . بەوەش‌دا ئاسانتر بکەر دەدۆزینەوە ، کە وشەی پرسیاری (کێ) یان (چی) بخەینە پێش کارەکە . وەك ئەوەی بۆ دۆزینەوەی بکەری کارەکانی ناو ئەم ڕستانە وا بکەین :

ئەوان پێکەوە تەگبیریان کرد ــ کێ تەگبیری کرد ؟

دوێنێ ئێوارە باران نەنم دەباری ــ چی دەباری ؟

تاکە کۆما بە زۆری لەم جۆرە شوێنانەدا بەکار دەهێنرێت :

١ــ بۆ جیاکردنەوەی مانگو ڕۆژ لە سال :

٤ حوزەیران ، ١٩٨٩ .

٢ـ بۆ جیاکردنەوەی هەر یەکێ لە بەشەکانی ناونیشانی جێگایەک ـ (ئەدرەسێك) :

خانووی ژمارە ١٤ ، کۆڵانی ٢٥ ، گەڕەکی گوێژە ، سلێمانی ، عیراق.

٣ـ بە دوای سڵاوێکی پێشەکی کاغەزێکدا :

خۆشەویستم کامەران ،

٤ـ بە دوای کۆتایی پێهێنانی کاغەزێکا :

خوشکت ، یان دڵسۆزت ،
گوڵچین کامەران .

٥ـ لە بەینی وشە هاوپێوەندەکانا :

چاپوکێیە (مەهاراتە) سەرەکێیەکانی زمان چواربەشن :
گوێگرتنو ، قسەکردنو ، خوێندنەوەو ، نووسین .

٦ـ بە دوای تکا دەربڕینێکا :

ـ بۆ خاتری خوا ، وا مەکە .
ـ تکات لێدەکەم ، وازبێنە .

٧ـ بە دوای ناوێکدا ، کە ڕووی قسەی تێبکرێت ، تاکو زیاتر دەرکەوێت :

ـ منداڵینە ، وەرن .
ـ کوڕینە ، گوێبگرن .
ـ نازدار ، نایەیت لەگەڵمانا ؟
ـ ناسك ، لەگەڵ تۆمە .
ـ بابە ، ئەم کتێبەت لا چۆنە ؟
ـ تکام وایە ، دایە ، دڵت لێم زوێر نەبێت .
ـ جوامێر ، واخێرا لێمەخورە .

٨ـ بە دوای سووکە داخوازێکا کە داخوازەکە توندو تیژ نەبێت :

ـ خێرابە ، وەرە ژوورێ .

ـ دانیشه ، بێ‌دەنگ‌بە •
ـ وامەکە ، وازبێنە •

٩ـ بە دوای ئەم جۆرە وشانەدا ، کە ئوتە ، یان ڕستەیان پێ‌دەست‌پێ‌دەکرێت تاکوو زیاتر دەرکەون ـ
بەڵێ ، نەخێر ، باشە ، وایە ، وانیە ، گوایا ، ئوی ، ئاخ ، ئۆف ، بۆچی ، یەکەم ، دووەم ... هی‌تریش :

ـ بەڵی ، وابوو •
ـ نەخێر ، وانەبوو •
ـ باشە ، با وابێت •
ـ وایە ، قسەی تۆیە •
ـ گوایا ، گۆڕان وای نەوتوە •
ـ ئوی ، ئەمە چی‌بوو !
ـ ئاخ ، چی‌بکەم ؟
ـ ئۆف ، لەدەست ئەم ژانە !
ـ هەی هاوار ، لەدەست ئەم ژنە !
ـ ئوخەی ، ڕزگارم بوو •
ـ وەی ، لەم گەرمایە !
ـ یەکەم ، کێ دەیەوێت بێت بۆ ئەم سەیرانە ؟
ـ دووەم ، کێ حەز دەکات بچێن بۆ سەر چنار ؟

١٠ـ بۆ جیاکردنەوەی ئەو ژمارانەی دەکەونە ناو ڕستەیەکەوە پەیوەندیان بە یەکەوە نییە :

ـ تاکو ساڵی ١٩٥٠ ، (٧ر٠٠٠ر٠٠٠) ملیۆن کەس زیاتر لە عیراقا نەبوو •
ـ ئێستا ترێ لە بازاڕدا ، بە پێی چەشنەکانی ، کیلۆی بەم نرخانە دەفرۆشرێت : ٥٠٠ ، ٦٠٠ ، ٧٥٠ فلس •

١١ــ به دوای ڕستۆکەیەکی(*) ناسەرەکی ، کە بەو ڕستۆکەیە ڕستەیەک دەسبێردەکرێ :

ــ هەر کە ئەو فیکەی لێدا ، یاریەکە دەستی پێکرد .
ــ دوای ئەوەی زەنگەکە لێدرا ، ژوورەکە بێدەنگ بوو .
ــ کە ئەوان نانیان دەخوارد ، چرا کوژایەوە .

بەڵام ، ئەگەر ڕستۆکە سەربەخۆکە پێش‌کەوێت پێویست بە دانانی کۆما ناکات :

ژوورەکە بێدەنگ بوو دوای ئەوەی زەنگ لێدرا .

ڕستۆکە لە وشەو فرێز (**) گەورەترەو لە ڕستە بچووکترە . ئەوانەی ڕستەیان لێپێک دێت ، وشەو فرێزو ڕستۆکەن . ڕستە خۆشی کۆمەڵە وشەیەکی واتا تەواوی کارو بکەرداڕە .

ڕستۆکە یان سەربەخۆ (سەرەکی) دەبێت لە ڕستەدا ، یان (ناسەرەکی) .

ڕستۆکەی ناسەرەکی Independent Clause ئەوەیە ، کە :

ا ــ کارو بکەرەکەی تیا هەبێت .
ب ــ واتایەکی تەواویش ببەخشێت .

وەک : چووین بۆ سەیری یاریەکە .

ڕستوکەی ناسەرەکی depedent clause ئەوەیە ، کە :

ا ــ کارو بکەری تیا هەبێت .

(*) ڕستۆکە لە ئینگلیزیدا پێی دەوترێت Clause ، لە عەرەبیشدا بە (جملە) ناو دەبرێت .

(**) فرێز (Phrase) عبارة ، شبه جملة : بڕێتیە لە کۆمەڵە وشەیەکی بێبکەرو کارەکەی ، یان بێنیهادو گوزارەکەی ، یان گوتەیەک کاری هەبێتو بکەری نەبێت . وەک ئاوەڵ فرمان : ژێر مێزەکە ، بەیانی زوو . یان گوتەی (ئیزافیو وەسفی) : چاوی گوڵاڵە ، چاوی جوان . ئەوونە بۆ فرێزێک کاری تیا هەبێتو بکەری نەبێت : گەزتنی دەستم ، دیشانی سەرم نموونە بۆ فرێزێک کاری تیا نەبێت : بە شەوان ، لە ناکاودا .

ب ــ بەڵام ، بە تەنیا واتایەکی تەواو نەبەخشێت ، بەڵکوو لە پاڵ ڕستۆکەیەکی سەرەکیدا واتاکەی تەواو دەرکەوێت .

وەك بڵێین : پاش ئەوەی نانمان خوارد .

ئەم ڕستۆکەیە لەگەڵ ئەوەشدا ، کە کارو بکەری هەیە ، واتایەکی سەربەخۆ نابەخشێت ــ واتاکەی ناتەواوە .

بەڵام ، ئەگەر ڕستۆکەیەکی سەربەخۆی بخرێتە پاڵ ، واتاکەی لەتەك ئەودا بە تەواوی ڕوون دیار دەکەوێت ، وەك :

پاش ئەوەی نانمان خوارد ، چووین بۆ سەیری یاریەکە

(ڕستۆکەی ناسەرەکی) (ڕستۆکەی سەرەکی)

جووت بوونی ئەم دوو چەشنە ڕستۆکەیە ڕستەیەکی تێکەڵیان لێپێك دێت (Complex Sentence)

بۆ پێناسین دەڵێین : ڕستەی تێکەڵ جۆرە ڕستەیەکە، کە لە ڕستۆکەیەکی سەرەکیو ، ڕستۆکەیەکی ناسەرەکی یان زیاتر پێکهاتبێت .

١٢ــ بۆ جیاکردنەوەی گوتەی قسەکەرێك لەوانەیتری ڕستەکە :

ــ دایکم وتی ، « تکایە زوو وەرەوە » .

ــ سمکۆ نەڕاندی ، « کوڕینە ، خێراکەن » .

١٣ــ بۆ جیاکردنەوەی بەشەکانی ڕستەیەك ، کە لە ڕووی ڕێزمانەوە وەك یەکبنو ، بە زنجیرەش بە دوای یەکا هاتبن :

ــ قسەکەر ، گوێ پێلێ گرتنەکە (سەماعەکە) هەڵدەگرێ ، پەنجا فلس دەخاتە سندوقەکەوە ، ئەوسا دەست بە قسەکردن دەکات .

● ئەم کارانەی ناو ڕستەکە : (هەڵدەگرێ ، دەخاتە ، دەستدەکات) یەك بکەریان هەیە ، کە ئەویش قسەکەرەکەیە .

● هەریەکێك لە بەشەکانی ڕستەکە بە بکەرو کارو بەرکاریانەوە واتای تەواوی خۆی دەبەخشێت .

● ئەو بەشانە بە دوای یەکا بە زنجیرە هاتوون .

● لە بەر ئەوانە دەوترێت ، ئەو بەشانە لە ڕووی ڕێزمانەوە وەك یەك وان.

١٤ــ لە نێوان مەرجو وەلامەکەیا ، بە تایبەتی ئەگەر ڕستەی مەرجەکە درێژ بێت :

ــ ئەگەر هەوڵ بدەیتو تێبکۆشیت ، بە هەموو ئاواتێکت دەگەی .

١٥ــ لە نێوان سوێندو وەلامەکەیا :

ــ بەخوا ، واز ناهێنم .

ــ بە سەری باوکم ، گاڵتەت لە گەڵ ناکەم .

١٦ــ لە نێوان بەشەکانی ڕستەیەکا ، کە بەراوردی یەکدو پێچەوانەیەك پیشان بدات :

ــ تو چەند باش بیت ، ئەو ئەوەندە خراپ دەبێت .

ــ تا زۆرتر چاوت پێی بکەوێت ، زیاتر خۆشتدەوێت .

١٧ــ لە پێش ڕستەیەکدا (حال) یان (وەسف)ی تێدابێ .

ــ دوێنێ بە ماندوێتی گەڕانەوە بۆ ماڵێ .

ــ شیرزاد ، پیاوانە هاتە پێشەوە .

ــ باران ، نەرم نەرم دەبارێ .

ــ فریاد ، بە سواری هات .

ــ لەوێ کچێکم دی ، باڵا بەرزو چاوڕەش .

١٨ــ بۆ جیاکردنەوەی وشەی لێکچووو هاوشان ؛ تاکو خوێندە لە خوێندنەوەیانا سەری لێ تێکنەچێت :

ئێوارە درەنگ گەیشتینە ناوشار ، شار چۆن شارێك ، یەك پارچە چراخانێك .

لای ئەمریکایی یەك ، ئەڵمانی یەك بێگانەیە .

سـەرنج :

بۆ لێكبەستنی دوو ڕستۆكەی واتاتەواو Independent Clause كۆمای خاڵدار (؛) لە جیاتی كۆما دادەنرێت :

ـ ئێستا نزیكەی هەشتونیوە ؛ پێش تاریكی داهاتن ناگەینە ناو شار.

بەڵام ، ئەگەر ڕستۆكەكان زۆر كورت بوون ، لە شێوەشیانا وەك یەك بوون، كۆمایان لە بەینا دابنرێت باشترە : ڕەشەبایەك هەڵیكرد، چەپەرەكانی هەڵكەند پردەكەی ڕووخاند .

١٩ـ بۆ لێك جیاكردنەوەی هەر یەكێك لەو وشەو فریزانەی ، كە دوابەدوای یەكدا دێن :

ـ ئەمانە ناوی كچن : شارا ، شنە ، سەرگوڵ ، سازگار .

ـ كە حەفتەی داهاتوو چووین بۆ سەیران ، هەر یەكێ لە ئێوە دەبێت ئەمانە لەگەڵ خۆیا بهێنێت : خواردن ، میوە ، كامێرا ، جلی یاری. سەربازەكان ، سێ ڕۆژ ، بە بێ خواردن ، بە بێ ئاو ، بە بێ ڕێڕباتێك ، لەو دەشتە مانەوە .

ـ بە ڕۆژ ، قوتابی لە قوتابخانەدا ، كاسب لە بازاڕدا ، جووتیار لـە كێڵگەدا ، خەریكی ئیشن .

ـ ماڵ بە ماڵ ، دووكان بە دووكان ، هەموو شاری سولەیمانی بـە شوێنا گەڕان .

٢٠ـ بۆ دەرخستنی هەندێك قسە ، كە لە پێشەوەی ڕستە دەردەبڕدرێت :

ـ بە شێوەیەكی گشتی ، ئەم كارە ئاسان نییە .

ـ لە كۆتاییدا ، زۆر سوپاستان دەكەم .

ـ بۆ نموونە ، بڕوانە ئەم نووسینە .

ـ هەروەها ، كچەكانی گەڕەكەكەمان هەمـوو هاوبەشیـان لەوكارە پیرۆزەداكرد .

ـ یەکەم ، ئێمە هەموو براین • دووەم ، هەموومان هاوولاتین •

ـ بەلاّم ، تۆ نابێت ئەوەندە لە خۆت بایی بیت •

٢١ـ دوای ئەو وشانەی ، کە بە جەخت لەسەرکردنەوە دەگوترێن ، بۆ ئەوەی زیاتر دەرکەون :

ـ ئێمەی کورد ، میژووماں زۆر کۆنە •

ـ من ، وەك دەزانیت ، قسەم یەکە •

ـ ئەوەی ڕاستی بێت ، من خۆم ، لە ناخی دڵەوە حەزم نەدەکرد لەو ئیشەدا بەشدار بم •

ـ هەرچۆنێك بێت ، ئەو کوڕە براتە •

ـ بزانە ، ئەمەی دەیچێژیت ژانی لە دایكبوونێکی نوێیە •

٢٢ـ پێش ئەو ئامرازانەی ، کە دوو بەشی ڕستەیەکی لێکدراو Compound Sentence دەبەستن بە یەکەوە ، وەك ئەم ئامرازانە : (کە ، بەلاّم ، چونکە ، تاکو ، بەڵکو ، ئەمجا ، ئەگینا ، پاشان ، ش...) :

ـ سمکۆ یەکێکە لەو ڕۆڵە مەزنانەی، کە پەڕەی مێژوویان پیرۆز کردووە•

ـ باوکم چۆتە دەرەوە ، بەلاّم دایکم لێرەیە •

ـ من تۆم خۆش دەوێت ، چونکە مرۆڤێکی پاکی •

ـ تۆ لێرە ڕاوەستە ، تاکو بچم نەختێك میوە بکڕم •

ـ دەرسەکە تێبگە ، ئەمجا لەبەری بکە •

ـ کتێبەکەم بۆ بهێنەوە ، ئەگینا کتێبی‌ترت نادەمێ •

ـ بەیانی دەچم بۆ کەرکوك ، پاشان لەوێوە دەچم بۆ هەولێر •

ـ کە چووێت بۆ سولەیمانی ، منیش دێم لە گەڵتا •

ـ جوامێر جوانڕۆی لەگەڵ خۆیا بردو ، نازداریش گەڕایەوە بۆ ماڵەوە•

٢٣ـ لە نێوان بەشەکانی ڕستەیەکا کە لە یەك بکەنو ئامرازی لێکبەستن لە نیوانیانا نەبێت :

مامۆستا لە پۆلەکەدا ، بە بێ وەستان ، دەرسەکەی دەخوێندەوە ، لێکی

دەدایەوە ، بەراوردی دەکرد ، ئەوسا وەلامی پرسیاری قوتابیەکانی دەدایەوە.

٢٤- دوای ئەو زنجیرە ئاوەڵ ناوانەی ، کە هەریەکەیان بە جیا ، یان دوانو سیانیان پێکەوە وەسفی ناوێك دەکەن :

- کچێکی جوانو ، هیمنو ، بێدەنگ . (واتە ، کچەکە سێ سیفەتی هەیە) .
- کچێکی جوانی هیمنی بێدەنگ (بەینەکانیان پێویست بە کۆما ناکات،
- کچێکی جوانی هیمنی بێدەنگ(بەینەکانیان پێویست بە کۆما ناکات، چونکە هەر سێ ئاوەڵ ناوەکە یەك (سیفەت) پیشان دەدەن .

ئەمەش نموونەیەکیترە لەو بابەتە :

- میزلدانێکی گەورە ، سووکەڵە ، درێژکۆلە .
- میزلدانێکی گەورە ، سووکەڵە درێژکۆلە .
- میزلدانێکی گەورەی سووکەڵەی درێژکۆلە .

جووتە کۆما (، ... ،) (الفاصلة المزدوجة Pair of Commas) :

جووتە کۆما ، کەلە دوو کۆما پێك هاتووە ، وەك یەك نیشانەی خالبەندی بەکار دەهێنرێت . ئەم جووتە کۆمایە هەمیشە وشەیەك ، یان چەند وشەیەکی گوتەبڕین لە باوەش دەگرێ . ئەو وشانەی بەم جووتە کۆمایە دەورە دەگیرێن بەشێکن لە ڕستە ، بەڵام بەشێکی سەرەکی نین . ئەگەر لاش ببرێن ، ڕستەکە واتای تەواوی خۆی هەر دەبەخشێت . ئەمە ئەوە دەگەیەنێت ، کە گوتەی بەینی جووتەکۆما لە ڕووی ڕێزمانەوە بۆ پێکهێنانی ڕستەیەکی واتاداری سەرەکی (سەربەخۆ) هیچ شتێکی پێویست نیبە ، تەنانەت ئەگەر لاش ببرێت هێشتا لە ڕستەکەدا (بکەرو کارو بەرکار ، یان تەواوکەرێکیتری کار هێشتا هەر دەمێنێت) . بڕوانە ئەم نموونەیە :

تۆ ، وەك بزانم ، بەڵێنەکەت لە بیرچۆتەوە . لێرەدا ئەگەر گوتەی (وەك بزانم) لا ببرێت ، ڕستەکە دەبێتە : تۆ بە ڵێنەکەت لە بیرچۆتەوە .

لە زمانی کوردیدا ، لە هەندێك باری جیاواز بەولاوە ، وەك (ئەوەی بکەر ، جێناوێکی پێوە نووسابێت) بە زۆری و خواستی ، بە دوای یەکاهاتنی بەشە سەرەکی یەکانی ڕستە ، وەها لەگەڵ یەکا دەگونجێن ، کە بەم جۆرە ڕێك بخرێن :

بکەر ⟵ بەرکار ، یان تەواوکەرێکی تری کار ⟵ کار

ئەم ڕێکخستنە لە ڕستەی کوردیدا ، بە شێوەیەکی سروشتی چەسپاوەو ناگۆڕێ • بڕوانە ئەم نموونەیە :

گوڵە (بکەر) ملوانەیەکی (بەرکار) هۆنیەوە (کار) • هەر یەکێك لەم بەشە سەرەکیانەی ڕستەکە ، بە گوێرەی پێویست ، لە پێشەوەی ، یان بە دوایا وەسفکەری خۆی لە تەکیا دێت • وەك بڵێین : گوڵەخان (وەسفکەری بکەر) ملوانەیەکی ڕەنگینی (وەسفکەری بەرکار) جوان هۆنیەوە (وەسفکەری کار) •

ئەگەر وێستمان ، گوتەیەکی تایبەتی ، بۆ ڕوونکردنەوە ، یان بۆ شیرازەی ڕستەکە تێك دەچێتو واتاکەی دەبێتە وڕێنەیەکی بێسەروبێ •

ئەگەر ئەم ڕێکخستنە بگوڕدرێ ، یان واتای ڕستەکە دەگۆڕێ ، یان بەڕەڕچدانەوە ، یان بۆ سەرنجڕاکێشانو جەختکردن بخەینە ناو ڕستەیەکەوە ، بۆ ئەوەی ڕەوانی ڕستەکە لاسەنگ نەبێتو ، ئەوەش ، کە دەمانەوێ دەری خەین دیارکەوێ ، بە جووتەکۆمایەك ئەملاو ئەولای دەگرین • بەم جۆرە گوتەکە بەرچاو دەخەینو ، ناشێلێن شیرازەی ڕێکخستنی بەشە سەرەکی یەکانی ڕستەکە تێك بچێتو واتاکەی بشێوێت ، وەك ئەم نموونەیە :

گوڵەخان ، دایکی نازەنین ، ملوانەیەکی ڕەنگینی جوان هۆنیەوە •

جووتەکۆما لە زمانی کوردیدا ، بە زۆری لەم جۆرە جێگایانەدا بەکار دەهێنرێت :

١ــ له سەرەتاو كۆتايى ئەو جۆرە وشەو فريزانەى (عيبارەتانەى) ، كە وەك تێهەڵكێشێكى گوتەبڕين (Parenthetical) بەكار دەهێنرێن ، بەڵام نە ڕاستيا شتێكى سەرەكى نين :

ــ تۆ ، وەك بزانم ، بەڵێنەكەت لە بيرچۆتەوە .

ــ ئەم كتێبە ، قسەشت دەبڕم ، زۆر كۆنە .

ــ ئێوە ، بێ گومان ، زۆرتان داوە بە دەميەوە .

ــ ئەم كارە ، وەك من بزانم ، سەر ناگرێ .

ــ ئەوەى تۆ دەيڵێيت ، وەك بيستوومە ، زۆر ڕاستە .

ــ ئێستا ، بۆ نموونە ، بڕوانە ئەم ڕستەيە .

٢ــ له سەرەتاو كۆتايى (جێگر ــ بەدەل)دا Appositive (بەدەل) ــ وشەيەك يان دەربڕينێك ، كە يەكسەر بە دواى ناوێكىترا بێت و ، هەمان واتاى ئەو ناوە ، يان شتە بەخشێت :

ــ مامۆستاكەمان ، دوكتور سامان ، زۆر يارمەتى دام .

ــ دراوسێكەمان ، وەستا كاوە ، گوێزايەوە بۆ گەڕەكى سەرشەقام .

ــ بەغداد ، پايتەختى عيراق ، كەوتۆتە سەر ڕووبارى دیجلە .

ــ نازدار ، كچە بچكۆلەكەم ، دە ساڵانە .

٣ــ له سەرەتاو كۆتايى ڕستۆكەيەكى دياری نەكراودا (جملة غير محددة) . (non - restrictive clause

ڕستۆكەى دياری نەكراويش بەو ڕستۆكە ناسەرەكىيە دەوترێت ، كە بە شێوەيەكى گشتى ناوێكى پێش‌خوى وەسف بكات ، كە له ڕستۆكەيەكى سەرەكىدا باس‌كرابێت ، وەك ئەم نموونانە :

ــ ئەو پياوە ، كە مارسيدسەكەى هەيە ، بازرگانێكى دەوڵەمەندە .

ــ باوكى ، كە حەفتا ساڵانە ، له سليمانى دادەنيشێت .

ــ ئەو ژنە ، كە له سەرخۆ بۆ خۆى پێدەكەنێ ، ژووڕەكەى بەجێهێشت .

٤ــ كە تەنيا يەك وشەى دەورەگيراو قسەكە ببڕێتو واتاى ڕستەكە بپچڕێنێت :

ــ كچەكەت ، خانم ، سەر شێتى كردووم .

لێرەدا وشەی (خانم) قسەکە دەبڕێت . تۆ لە گوتنی وشەی (خانم)دا، بۆ ئەوەی وشەکە دیارکەوێتو سەرنجی گوێگر ڕاکێشێت ، دەنگتی بۆ دادەگرێت .

لە نووسینیشا بۆ ئەوەی ئەم دەنگدانگرتنە دەرخەیت ، دەوری وشەی (خانم) بە جووتە کۆمایەك دەگرێت .

ئەگەر وشەی قسەبڕینەکە بکەوێتە پێشەوەی ڕستەکە ، یان دواوەی ، تەنیا یەك کۆما دادەنێیت . ئەو خاڵەی دەکەوێتە پێشەوەی ڕستەکە ، یان دواوەی ، جێی کۆماکەی‌تر دەگرێتەوە ، وەك بڵێیت :

ــ خانم ، کچەکەت سەرشێتی کردووم .

ــ کچەکەت سەرشێتی کردووم ، خانم .

ه‌ــ بەڵام ، ئەگەر گوتە تێهەڵکێشراوەکە ڕستۆکەیەك ، یان ڕستەیەکی سەربەخۆبوو (Independent) واتە ، (کارو بکەرو تەواکەری‌کارو ، واتایەکی تەواوی هەبوو) ، ئەوسا بە دووکۆما ناتوانرێ باش سەرنجی خوێنەری بۆ ڕابکێشرێت . بۆیەکە لەم بارەدا ، لە جیاتی جووتەکۆما ، جووتەتەقەڵێك (ــ ... ــ) ، یان جووتەکەوانێك (...) دادەنرێت. بڕوانە ئەم نموونانە :

...چونکە هەوا زۆر ساردبوو ...

...هەوا زۆر ساردبوو ...

ڕستۆکەی یەکەم ، بە تەنیا واتایەکی تەواو نابەخشێت . شتێکی ئاسایی‌یە ، کە ئێمە چاوەڕێی گوتەیەکی‌تر بکەین واتاکەی تەواو بکات . ئەم ڕستۆکەیە ڕستۆکەیەکی سەرەکی نی‌یەو ناسەرەکی‌یە . کە ڕستۆکەیەکی ناسەرەکی دەبێتە هۆی بڕینی گوتەی ڕستەیەك ، دەخرێتە بەینی جووتە کۆمایەکەوە ، وەك بڵێین :

باوکم بڕیاری‌دا ، چونکە هەوا زۆر ساردبوو ، هەموو جلی زستانە لەبەر بکەین .

ڕستۆکەی دووەم واتاکەی تەواوەو دەتوانێت بە تەنیا خۆی واتایەکی ڕوونی ڕەوانی تەواو بیەخشێت .

کە گومان لێی‌دەبێت ، یان کە دەی‌خوێنینەوە ، چاوەڕێی گوتەیەکی‌تر ناکەین واتاکەی تەواوبکات. ئەم چەشنە ڕستۆ کەیە پێی دەوترێت، ڕستۆکەی سەرەکی ، یان (سەربەخۆ)Independent Clause . کە ڕستۆکەیەکی سەرەکی دەبێتە هۆی لێکپچڕاندنی ڕستەیەك ، بە جوتەکۆما ناتوانرێت لە ڕستەکەدا دابەزرێتو ، مەبەستەکەی پێبهێنرێتەدی . بۆیەکە لەم بارەدا ، یان جوتە تەقەلێك ــ ... ــ ، یان جوتە کەوانێك (...) لە جێگای جوتە کۆماکە بەکار دەهێنرێت ، وەك ئەم نموونەیە :

باوکم بڕیاری‌دا ــ هەوا زۆر ساردبوو ــ هەموومان جلی زستانە لەبەربکەین . یان : باوکم بڕیاری‌دا (هەوا زۆر سارد بوو) هەموو جلی زستانە لەبەر بکەین .

کۆمای خال دار (؛) (الفاصلة المنقوطة Semicolon) :

ڕاوەستانێکە ، بۆ جیاکردنەوە ، لە کۆما بە هێزترە . لە بنەڕەتا ، خاڵبەندی لە سەر زنجیرەیەکی تاقە ڕاوەستانێك دامەزراوەو بەکارهێنراوە . بەم جۆرەی خوارەوە :

ــ کۆما (،) بۆ یەك ڕاوەستان بەکار هێنراوە .
ــ کۆمای خاڵدار (؛) بۆ دوو ئەوەندەی یەك ڕاوەستان بەکارهێنراوە.
ــ دوو خاڵی لە سەر یەك (:) بۆ سێ ئەوەندەی یەك ڕاوەستان بەکارهێنراوە .
ــ خاڵی وەستان (.) بۆ چوار ئەوەندەی یەك ڕاوەستان بەکارهێنراوە.

بەم جۆرە ، کۆمای خاڵدار ، بۆ ڕاوەستانێکە ، کە لە ڕاوەستانی کۆما درێژتر بێت ، بەڵام لە ڕاوەستانی خاڵی وەستان کورت‌تر بێت . بەکارهێنانی

ئەم نیشانەی خاڵبەندیە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژانێکی کۆن ، کە باو بووە (فەقەراتی) دێڕ دێڕو بەیەکاچوو بنووسن • نیشانەی کۆمای خاڵداریشیان بەکار دەهێنا بۆ جیاکردنەوەی هەندێك لەڕستە دێڕەکانی ئەو جۆرە نووسینانە •

ئێستا ، زۆر لە نووسەرە بەناوبانگەکان خۆیان دوور دەخەنەوە لە بەکارهێنانی ئەم کۆماخاڵدارە • لە ناچاربوونیشا هەزدەکەن لە شوێنی کۆمای خاڵداردا نیشانەی تاکە تەقەڵ (ــ) بەکاربهێنن •

هەرچۆنێك بێت ، وا دەردەکەوێ ، کە بەکارهێنانی «کۆمای خاڵدار» لەم جێگانەدا بە کەڵك بێت :

۱ــ لە جیاتی بەکارهێنانی «کۆماو ئامرازی لێكبەستن»، کە پێکەوە لە نێوان دوو ڕستۆکەی سەربەخۆدا دادەنرێن ، کە پەیوەندیان بە یەکەوە هەبێت :

(ئەگەر «کۆمای خاڵدار» لە جیاتی «کۆماو ئامرازی لێكبەستن» لە نێوان ئەو دوو ڕستۆکەیەدا دابنرێت ، ڕستەکە هەر هەمان واتای پێشووی دەبەخشێت) :

ــ نازەنین دڵخۆش بوو ، بەڵام نازدار خەمباربوو •

نازەنین دڵخۆش بوو ؛ نازدار خەمبار بوو •

ــ من یەکشەمە لێرە نابم ؛ بەڵام دووشەمە دەتوانیت بمبینیت •

ــ من یەکشەمە لێرە نابم ، دووشەمە دەتوانیت بمبینیت •

ــ لە شایی‌یەکەدا ژنەکان جوانترین جلەکانیان لەبەر کردبوو ، بەڵام پیاوەکان بە جلی ئیشەوە هاتبوون •

لە شایی‌یەکەدا ژنەکان جوانترین جلەکانیان لەبەر کردبوو ؛ پیاوەکان بە جلی ئیشەوە هاتبوون •

سەرنج :

لێرەدا کۆما بۆ لێكجیاکردنەوەی دوو ڕستۆکەی هاوتا (متکافیء co - ordinate) بەکارهێنراوە ، کە بە هۆی ئامرازێکی لێكبەستنەوە

بە یەکەوە بەند کراون . لەم بارەدا ئەگەر ئامرازی لێك بەستنەکە لاببرێت زوو ڕستەکە بەنیشانەی کۆمای خاڵدار لێك جیادەکرێنەوە .

٢ــ لە نێوان دوو ڕستەدا ، کە یەکێکیان هۆ (سەبەب) بێت بۆ ئەوی تریان :

ــ کارزان باشترین قوتابیی‌یە ؛ خۆی زۆر هیلاك دەکات .
ــ ڕێگای سلێمانی گیراوە ؛ بەفر زۆر باریوە .
ــ کاوە بە یەکەم دەرچوو ؛ ئەم ساڵ خۆی زۆر هیلاك کرد .

٣ــ لە نێوان هەندێك لەو ڕستە درێژانەدا ، کە پێکەوە واتایەکی ڕوونی ڕەوان دەبەخشن :

ــ ئێمە لە سووڕیکی چوار سەعاتی بە ناو شارەکەدا ، زۆر شتی نایابمان دی ؛ باخی گیانەوەران ، بازاڕی ڕازاوەی فراوان ، موزەخانەو گەلێك جێگای دڵگیری جوانجوان .

(لێرەدا ، دانانی کۆمایەکی خاڵدار لە جیاتی تاکە کۆمایەك یارمەتی خوێنەر دەدات ، کە لە ناوەندی ئەم ڕستە درێژەدا هەناسەیەکی ڕاوەستانی درێژتر لە هی کۆما بداتەو ، ڕووتترو ڕەوانتر واتای ڕستەکە تێبگات) .

بۆ جیاکردنەوەی شوێنی بەکارهێنانی کۆمای خاڵدار لە هی کۆما ، بڕوانە ئەم نموونەیەش :

دوێنێ ئەم خواردنانەمان هەبوو بۆ بەرچایی :
شیر ، هێلکە ، چا ؛ بۆقاوەڵتی ، برنج ، بامێ ، ماسی ؛ بۆ ئێوارێ ، گۆشتی برژاو .

٤ــ دوای هەر یەکێك لەو ڕستۆکانەی ، کە ژمارەیان سیان یان زیاتریێتەو ، وەك زنجیرە بە دوای یەکا هاتبن :

ڕۆژی نەورۆز ئاگر کرایەوە ؛ هەموو شەقامەکان ڕازانرانەوە ؛ دەهۆڵو زورنا لێدرا ؛ لە گشت لایەکەوە کرا بە هەڵپەڕکێو سەما .

دوو خاڵ (:) (الشارحة Colon) :

دووخاڵ ، ئەوە پیشان دەدات ، کە ئەو وشانەی یەکسەر بە دوایا دێت ، ڕوونکردنەوەیەکە بۆ گوتەکەی پێشەوەی .

واتە ، تۆ کە نیشانەی جووتەخاڵ بەکار دەهێنیت ئەوە بە خوێندە دەڵێیت ، کە گوتەکانی دوای دووخاڵەکە ، ڕوون کردنەوەیەکن بۆ ئەوانەی پێشەوەیان .

گوتەی پێش دووخاڵەکە ، بە زۆری ، نەك هەمیشە ، ڕستۆکەیەکی سەربەخۆ دەبێت ، هەندێ جاریش ڕستۆکەیەکی شوێنکەوتوو دەبێت .

ئەم نیشانەی خاڵبەندیە ، بە زۆری لەم جێگایانەدا بەکار دەهێنرێت .

١ــ دوای پێش‌کەش‌کردنی سڵاو لە نامەیەکی بازرگانی‌دا :

گەورەی خۆشەویستم :

٢ــ لە پێش زنجیرەیەك شت‌دا :

ــ ئەم جۆرەخواردنانە چەوری‌یان زۆرە :

کەباب ، گیپە ، قاورمە .

ــ لە ماڵەوە داوایان لێکردم ئەم شتانەبکڕم :

پیاز ، تەماتە ، بامێ ، شووتی ، ترێ .

ــ کۆلێجی ئادابی لە زانکۆی (صلاح‌الدین) چوار بەشە :

بەشی زمانی کوردی ، بەشی زمانی عەرەبی ، بەشی زمانی ئینگلیزی ، بەشی جوگرافیاو مێژوو .

٣ــ لە پیشان‌دانی نموونەدا :

لە ڕستەی کوردی‌دا بکەر لە پێشەوە ، ئەمجا بەرکار ، بە دوای ئەویشا کار دێت :

شــانازشیعری خوێندەوە .

٤ــ له بەینی گوتنو گوتراودا :

ــ مامۆستا گوتی : «پێویستە لە سەرمان ئیشی ئەمرۆ نەخەینە سبەینێ» .

ــ پێشینیان گوتویانە : «دۆستایەتی لە تەنگانەدا دەردەکەوێ» .

٥ــ پاش گوتەیەك ، کە ڕستۆکەیەکی بە **دوادا** بێتو **واتای گوتەکە ڕوونبکاتەوە، یان فراوانتری بکات ، یان زیاتر وەسفی بکات :**

قازی دوو ئەرکی گەورەی هەیە : پشتی بێتاوان بگرێو تاوانباریش سزا بدات .

٦ــ پێش ئێکدانەوەی واتای گوتەیەك یان وشەیەك :

ــ واتای ژێرزاری : واتای شاردراوە ، یان پێچراوە .

ــ شادی : خۆشی .

٧ــ بۆ جیاکردنەوەی دەقیقە لە سەعات :

ــ دەوامی ئێمە لە سەعات (٣٠ : ٧ پ . ن) * دەستپێدەکات، تاکوو سەعات (١٥ : ٣ د. ن) درێژە دەکێشێت .

سەرنج :

هەندێك بەلایانەوە وایە ، کە ئەگەر جووتە خاڵ دابنرێت ، کە واتای (وەك ، یان وەکوو) دەبەخشێت پێویست ناکات ئەو نووسینەی لە گەڵ دابنرێت . هەندێکی تریش بەلایانەوە وایە ، کە نووسەر بۆی هەیە ، ئەگەر ناچار بوو ، هەردووکیان دابنێت .

خاڵی ڕاوەستان (.) (النقطة ــ Full - stop)

ئێمە کە لە ڕستەی قسەکردنێکمان دەبینەوە ڕادەوستین . هەروەها،

---

* پ : پێش نیوەڕۆ .
د : دوای نیوەڕۆ .

که له ڕستەی نووسینێکیشمان دەبینەوە ، وەك نیشانەیەك بۆ ڕاوەستان خاڵێکی ڕاوەستان دادەنێین . بە گوێرەی ئەمە خاڵی ڕاوستان ئەوە دەگەیەنێت ، کە گوتەیەکی واتا تەواوی نووسراو کوتایی هاتووەو نایێت لەگەڵ ئەوەی پاش خۆی‌دا تێکەڵ بکرێت .

ئەم نیشانەیە بە زۆری لەم شوێنانەدا بەکار دەهێنرێت :

١ــ لە کۆتایی ڕستەیەکی واتا تەواودا :

ــ دۆزینەوەی نەوت لە عیراق‌دا ، زۆر شتی گۆڕی .

ــ شوانەکە مەڕەکانی لەوەڕاند .

٢ــ لە کۆتایی ڕستەیەکی فەرمان، یان تکادا ، کە بە جەخت‌کردنەوە نەگوترێت:

کتێبەکەم بۆ بێنە ئێرە .

تکایە ، چۆنم پێ‌وتیت ، وای پێ‌بڵێ .

تکایە ، پەنجەرەکە داخە .

تکایە ، خێراکە .

سەرنج :

ئەو خاڵەی بۆ کورت‌کردنەوە بەکاردەهێنرێت جیایە لەم خاڵی ڕاوەستانە :

سەعات ٣ : ٨ پ.ن ــ لە جیاتی سەعات ٣٠ : ٨ پاش نیوەڕۆ دە وریا ــ لە جیاتی دکتور وریا .

لە ئینگلیزی‌دا IBRAHIM AMIN BALDAR ــ لە I. A. BALDAR

یان U. S. A. ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا .

بەڵام ئێستا هەندێك لە ناوە کورت‌کراوەکان خاڵ لەبەینی پیتەکانیا دانانرێت ، وەك : UN الامم المتحدة ، یان UNESCO (منظمة الامم المتحدة للتربية والعلوم والثقافة) .

هەروەهاش ئەو خاڵەی ، کە دوای ژمارەیەك ، یان پێتێك دادەنرێت ، کە لە سەردێڕی بەشەکانی باسێکەوە بەکار هێنرابێت :

من بۆچی دەوێت بخوێنمەوە ؟

١ ــ تاکو هەزو ئارەزووم بۆ شتەزانین تەختکەم :

ا ــ دەربارەی خەڵقی .

ب ــ دەربارەی هەموو جۆرە شتێك .

نیشانەی پرسیار (؟) (علامة الاستفهام Question Mark)

ئەم نیشانەیە ئەوە پیشاندەدات ، کە تۆ فکرەکەت بە تەواوی دەربڕیوە، بەڵام دەتەوێت وەها لە خوێندە بگەیەنیت ، کە تۆ لە جیاتی ئەوەی شتێکی پێبڵێیت ، شتێکی لێ دەپرسیت . بڕوانە ئەم نموونەیە :

منداڵەکە نووست .

منداڵەکە نووست ؟

ئەمەش نموونەیەکیترە :

دەرگاکەی داخست .

دەرگاکەی داخست ؟

هەروەهاش هەموو جۆرە ڕستەیەکی پرسیاریتر :

باوکت چوو بۆ کۆبوونەوەکە ؟

ناسك ، دایکت چوو بۆ کوێ ؟

بێ گومان خوێندە دەبێت دوا وشەی پرسیارەکە بە درێژکردنەوەو دەنگلێهەڵبڕینەوە بخوێنێتەوە .

١ــ دوای گوتەیەك ، کە بە گورتە پرسیارێك گوتایی بێت :

ــ ئەمڕۆ دەرەوە زۆر سارده ، وانیە ؟

٢ـ دوای وشەیەك كە واتای پرسیار ببەخشێت :

چی ؟ چۆن ؟ بۆچی ؟ كەی ؟
كێ ؟ لەكوێ ؟ كامە ؟ كوا ؟

نیشانەی سەرسوڕمان (!) (علامة التعجب (Exclamation Mark

ئەم نیشانەیە ، كە لە دوای وشەیەك ، یان ڕستەیەك دادەنرێت ، هێژانی هەستو سۆز پیشان دەدات • ئەگەر هێژانەكە سووك بوو ، كۆمای بۆ دادەنرێت :

ــ بڕاوانە ئەم دیمەنە جوانە ، بڕوانە ، بەڵام ، ئەگەر هێژانەكە توندوتیژو بە هێز بوو ، ئەوسا نیشانەی سەرسوڕمانی بۆ دادەنرێت • وەك بوترێت :

ــ خێرا بجوولێ ، ڕاپەڕە !

هێژانی توندوتیژو بە هێز ، هەندێ جار ، وەك داگیرسانێكو هەڵچوونێك ، شێوەی قیژەو ، قیڕەو ، نەڕە وەردەگرێ • هەندێك جاریش وەك نرکەو ، ناڵەو ، زیڕەو ، كسپە دەنوێنێت • جاروباریش وەك سۆزێكی گەرمی سەرسوڕمان ، یان گەشكەبوون خوێنەر دەبزوێنێتو ڕای دەتەكێنێت•

شتێكی ئاسایی یە ، كە تۆ جاربەجار ، لە قسەكردنتا ، هەروەهاش ، لە نووسینتا سەرسوڕمان ، یان سكاڵاو گومان ، یان نزاو ، بە ئاگاهێنانەو، هاندانو شتی‌تری وەها پیشان بدەیت • بەڵام ، ئەگەر ئەو كارە لە قسە ، یان لە نووسینتا تەشەنە بكات ، وا لە گوتەكانت دەكات ، كە وەك هەڵچوونی هستریا بنوێنێت •

ئەمانەش نموونەی چەشنەكانی بەكارهێنانی ئەم نیشانانەن :

١ـ لە دەربڕینی هەستێكی بەهێزدا ، یان لە پڕ جۆشاودا :

ــ خێرا ، بڕۆ دەرێ !

ـ خوایە ، لەم جوانیە !

٢ـ لە جەختکردنی (تاکید) کردنی فەرمانێکا ، یان باوەڕو هەستێکا ، کە سوور بیت لە سەری و بە تونڈی دەریببڕیت :

ـ هەر ئێستا وەرە !
ـ جارێکیتر لەم باسە نادوێنەوە !

٣ـ لە پیشاندانی ئالتە بۆکردنێك ، یان بۆڕابواردنێکدا :

ـ تۆ باشترین کەسیت ، کە باسی مرۆڤی تەمەڵمان بۆ بکەی !
ـ بۆ گومان ئەوە ئیشێکی ئاسانە بۆ تۆ !

٤ـ لە کۆتایی کورتە گوتەیەکی وشیارکردنەوەدا :

ـ نەکەی بە شەو بڕۆی !
ـ نەکەی خۆت بخەینە ئەو گێژاوەوە !

٥ـ لە کۆتایی دەربڕینێکی شادی دەرخستنا :

ـ خۆشی لە خۆت !

٦ـ لە کۆتایی دەربڕینێکی داخو خەمدا :

ـ دەستی شکاوم !
ـ داخی گرانم !

٧ـ لە کۆتایی دەربڕینێکی خۆشەویستی دەرخستنا :

ـ بە قوربانی چاوت بم !

٨ـ لە کۆتایی دەربڕینێکی پەستبوون ، یان تڵەیی کردنا :

ـ باشە ، باشە ، با وا بێت !

۹ـ له کوتاییی دەربڕینێکی هاندان یان گاڵدانداد :

ـ خێراکەن کوڕینە ، خێراکەن !

۱۰ـ به دوای دەربڕینێکی نزاکردنا :

ـ یاخوا به خێر بێیت !

ـ خوا ئاگادارت بێت !

۱۱ـ له کوتاییی دەربڕینێکی هاوار لێهەڵسانو داوای فریاکەوتنا :

ـ هەی هاوار ، فریام‌کەون !

تـاکەتەقەڵ (ـ) (الشرطة Single Dash)

دەمێك نی‌یە کەوا ئەم نیشانەیە بەکار دەهێنرێت ، بەڵام ئێستا بووە بە باو • شتێکیش کە بوو بە باو ، لە لایەن هەموو جۆرە کەسایێکەوە ئەوەندە بە هەوەس‌و تاسەوە سەری تێدەکەن لە تامی دەبەنە دەرێ • ئەگەر خەڵقی بچنە بنج‌و بناوانی واتای ئەم نیشانەیەوەو چاك تێبگەن ، زۆر بە دەگمەن بەکاری دەهێنن • زۆر بەکارهێنانی نیشانەی تاکە تەقەڵ ، هەر وەك نیشانەی سەرسوڕمان (!) کە زۆر بوو ، سەر لە خوێنەر تێك‌دەدات‌و بێزاری دەکات•

لە پێشەوە ، دەبێ بزانین لە نووسینا ، وەك کۆما ، دوو جۆرە نیشانەی تەقەڵ بەکار دەهێنرێت ، کە هەر یەکەیان شـوێنی بەکارهێنـانی لەوی‌تر جیاوازە •

یەکەم جۆریان ـ تاکە تەقەڵ ، بەکارهێنانی زۆر ئاسانە • وەك هەموو نیشانە خاڵبەندی‌یەکانی‌تر ، هەر یەك واتای هەیە • ئاسان‌ترین ڕێگاش بـۆ تێگەیشتنی ئەم واتایە ئەوەیە ، کە پێوەندی بکەین بە واتـای دووخـاڵی لەسەریەکەوە • ئێمە وتمان ، کە واتای دووخاڵی لەسەریەك (:) ئـەوە دەگرێتەوە ، کە ئەو گوتەیەی بە دوایـا دێت ئەوەکەی پێشـەوەی ڕوون دەکاتەوە •

بڕوانە ئەم نموونەیە :

هەموو شتێك وا سازاوە ، کە سەیرانەکەمان خۆش بێت :

هەوای سازگار ، خواردنی خۆش ، هاوڕێی لەگەڵ یەکا گونجاو یەکیان گرتووە .

ئەگەر تۆ حەزبکەیت ئەم ڕستەیە ئاوەژوو بکەیتەوە ، دەربڕینە ڕوونکەرەوەکە بخەیتە پێشەوەی گوتە خەستەکەوە ، ئەوسا دەڵێیت :

هەوای سازگار ، خواردنی خۆش ، هاوڕێی لەگەڵ یەکا گونجاو ، یەکیان گرتووە ــ هەموو شتێك وا سازاوە کە سەیرانەکەمان خۆش بێت.

هەندێك دەڵێن ، ئەم جۆرە ڕستەیە نموونەیەکە بۆ تەنیا شێوەی بەکارهێنانی ئەم نیشانەیە .

بە گوێرەی ئەم باوەڕە واتای تاکە تەقەڵ ئەوە دەگرێتەوە ، کە بەشەکانی پێشەوەی نیشانەی تاکە تەقەڵەکە ، زۆر بە تەواوی ، ئەو گوتەیە ڕوون دەکەنەوە ، کە بە دوایانا دێت . واتە ، ئەوەی بە دوایانا دێت خەستەیەکی پێشەوەیەتی .

ئەمانەش هەندێ نموونەی‌تری ئەو جۆرە بەکارهێنانەن :

- سوارەو ، هیواو ، شاسوار ــ هەرسێکیان هەڵبژێراون بۆ لێژنەی ئاواکردنەوە .
- دوو تەبەق هێلکە ، دوو تەنەکە ڕۆن ، سێ کیلۆ گۆشت ــ هەر ئەمانەت دەوێت ؟
- گوارەو ، بازنۆ ، ملوانە ــ هەموویانی داواکردووە بۆی بکڕم .

بێجگە لەمەی باسمان کرد ، هەندێکی‌تر بە لایانەوە وایە ، کە تاکە تەقەڵ بۆ ئەم مەبەستانەش بەکاردەهێنرێت :

١ــ لە پێشەوەی دەربڕینێك ، کە بەشێك بێت لە ڕستەیەکدا ، بویستریت بە پارسەنگێکی تایبەتیەوە دەرکەوێت :

ئەوەی دەمێك بوو ئاواتم بوو ، بۆم هاتە دی ــ کە لەو مرۆڤە چەپەڵە

ڕزگارم بوو .

من ، ئەوە بڕیارێکەو داومە ــ ناچم بۆلایان .

٢ــ لە جیاتی (دوو خاڵی لە سەر یەك) بۆ پیشاندانی لیستەیەك شت (بەڵام دوو خاڵی لە سەرێەك لەگەڵ تەقەڵدا بە یەکەوە ، وەك ئەمە ، ... : ، دامەنێ .) :

● سووران ئەم شتانەی بۆ فرۆشتن داناوە ــ دوو ڕادیۆ ، سێ تەلەفزیۆن لەگەڵ دوو جلشۆردا .

٣ــ هەندێك جاریش وەك (دوو خاڵی لەسەرێەك) بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی گوتەیەکی پێشخۆی بەکار دەهێنرێت :

● ئەم جۆرە جلشۆرە ــ جلدەشوات و وشکیشی دەکاتەوە .

● ئێمە هەندێك جار پێویستیمان دەبێت بەوەی ، کە بە ساکاری شت بنووسین ــ نووسینێك، کە خوێندەواری ڕەمەکیش بتوانێت تێبگات.

٤ــ جارجاریش ، بۆ سەرنج ڕاکێشان، پێویست دەکات ، کە بە دانانی تاکە تەقەڵ خوێنەر وا لێبکەین ، لە خوێندنەوەی وشەیەکی قەشەنگدا ، یان لە دەربڕینێکی چاوەڕێ نەکراودا هەڵویستێك بکات :

ــ بەیانیان ، کە دەمڕوانیە ــ گلێنە گەشەکانی کوڕەکەم خۆم تیا دەبینی.

٥ــ جاروباریش جێی کۆمای خاڵدار دەگرێتەوە :

ــ ئەو زۆر حەز لە ئۆپرا دەکات ؛ من ڕقم لێی دەبێتەوە .

ــ ئەو زۆر حەز لە ئۆپرا دەکات ــ من ڕقم لێی دەبێتەوە .

٦ــ پێش گوتەیەکی کوتکراوە ، کە بە یەکێك لەم جۆرە وشانە دەست پێبکات (هەموو ، گشت ، یەکیەك ، دوودوو ، ئەمە ... هیتری وەها) دەست پێبکات :

ــ ئازادو سواردو سووران ــ هەموو دامەزران .

ــ ئەوان پیاوەکانیان ــ یەکیەك دەپشکنی .

ــ منداڵەکان دوای ڕێزبوون ــ دوودوو دەچوونە ژوورەوە .

ـ دەی‌ویست هەر پـارە کۆکاتـەوەو هیچی‌تر ـ ئەمە شـیرین ترین ئاواتی‌بوو .

۷ـ بۆ پیشان‌دانی زمان‌گیرانێك لە قسەکردنێکا :

بەڵێ ، م ـ نو ت ـ تۆ ب ـ براین .

۸ـ بۆ پیشان‌دانی کوتوپڕ پچڕانی گوتەیەك :

ببووره ، گەورەم ، بەڵام ـ ئەو لە میژەوە دەی‌ویست ئەمە بکات .

۹ـ لەپێش وشەیەکی ، یان دەربڕینێکی دووبارەکراودا :

ـ ئەو پیاوێکی مەزنە ـ مەزنێکی وەك ناودارانی زەمانی کۆنە .
ـ چیرۆکەکەی نووسینێکی پڕ بەهایە ـ پڕ بەهای بێهاوتایە .

۱۰ـ لە نێوان ژمارەو ، ژمارەکراودا ، وەك :

یەکەم ـ ... یان ۱ ـ ...
دووەم ـ ... یان ۲ ـ ...
سێیەم ـ ... یان ۳ ـ ...

۱۱ـ لە پێشەوەی ڕستەدا ، لە جیاتی دووبارەکردنەوەی ناوی ئەو دووکەسەی لەگەڵ یەکدا ڕاوێژدەکەن ، یان بۆ پیشان‌دانی دەستپێکردنی گوتەیەکی نوێ :

گفتوگۆی ژنو پیاوێك .
ـ ئافرەت ، بەلای تۆوە کام جێگا خۆشە ؟
ـ ئەو جێگایە خۆشە دڵپێی‌خۆشە .
ـ ئەی کام جل بەلاتەوە جوانە ؟
ـ ئەو جلەی ، کە ژنی‌تر لەبەریا نەبێت .
ـ ئەی کام پیاوت لا پەسندە ؟

ـ ئەوەی زۆر گوێبگرێ و کەم قسەبکات ، کە قسەشی کرد مەحکم بکات ، زۆریش جڵەوم بۆ شل نەکات .

جووتەتەقەڵ (ـ ... ـ) (الشرطتان Pair of Dashes)

ئەم نیشانەیە ، لەم دواییەدا لە تاکە تەقەڵ زیاتر بۆتە باوو مۆدە . گەلێك کەس بە شێوەیەکی لە ڕادەبەدەر بە کاری دەهێنن و ، هەڵەی زۆری تیادا دەکەن . ئێمە ، ناڵێت لە بیرمان بچێت ، کە هەموو نیشانەیەکی خاڵبەندی بۆ ئەوە بەکار دەهێنین ، کە ئەو واتایانەی مەبەستمانە بە خوێندەی ڕابگەیەنین . واتای ئەم نیشانەیە ئەوە دەبەخشێت ، کە ئەگەر ڕستەیەك بە گوتەیەکی لاوەکی ، بە هێڵانەوە بۆ مەبەستێك ، تێهەڵکێش بکرێت ، دەبێتە هۆی ئەوەی بێنپێوەگرتن و لەسەر ڕۆیشتنی گوتەکە بە تۆندی ببڕێت . ئەمجا بۆ لێك بەستنەوەی هەردوو بەشی گوتە پێچراوەکەو ، زیاتر دەرخستنی دەربڕینە تێهەڵ کێشراوەکە ، پێویستدەبێت بەوەی کە گوتە لاوەکییە تێهەڵکێشراوەکە بخرێتە بەینی جووتە تەقەڵێکەوە . هەندێك جاریش لە جیاتی ئەم جووتە تەقەڵە ، بۆ هەمان مەبەست ، جووتە کەوانێك بەکار دەهێنرێت .

١ـ کە نووسەر پێش تەواوکردنی گوتەکەی بچێتە سەر گوتەیەکیتری واتاتەواو :

لە ساتێکا ، کە زۆر بەکارهێنانی ئەم نیشانەیە بەکارێکی ناپەسند دادەنرێت ، هەندێك جار لەم جۆرە جێگایانەدا بەکار دەهێنرێت :

شتێکی خۆشە بگەڕێمەوە ـ بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت من نامەوێت وەك جاران بچەوسێمەوە . لێرەدا ، ئەو خاڵەی لە کۆتایی ڕستەکەدا دادەنرێت جێ تەقەڵی دووەم دەگرێتەوە .

٢ـ ئەگەر ڕستەیەکی سەرەکی تێهەڵکێشی ڕستەیەکیتر بگرێتەو گوتەکەی لێکدابڕێت ، لەجیاتی ئەوەی بخرێتە نێوان جووتە کۆمایەکەوە ، دەخرێتە نێوان جووتە تەقەڵێکەوە ، یان جووتە کەوانێکەوە .

(بڕوانە فەقەرەی پێنجەمی باسی جووتە کۆما) .

٣ـ ئێمە ، کەکورتە ڕستەیەك لێكدەبڕێنین بۆ ئەوەی بیروباوەڕێکی خۆمان ، یان گۆمانێك دەربڕین و وەك ناوەخن تێهەڵکێشسی ڕستەکەی بکەین ، ناوەخنەکە دەخەینە نێوان جووتە تەقەلێکەوە ، یان جووتە کەوانێکەوە . دەشتوانین بیخەینە نێوان جووتە گۆمایەکەوە :

ـ ئەو کوڕە ـ قسەی خۆمان بێت ـ زۆر نازەحەتە .

٤ـ بۆ ئەوەی بەشی ڕستەیەك وەسف بکەین ، یان بە جەختکردنێکەوە باسی بکەین :

ـ ڕۆژی شەشی ئەیلوول ـ ئەو ڕۆژە ڕەشە ـ هەرگیز لە بیر ناچێت .

جووتەکەوان (....) (القوسان Pair of Parentheses)

واتای ئەم نیشانە لەواتای جووتە کۆماوە نزیکە ، بەڵام لەو زیاتر بە هێزترە .

واتاکەی ئەوە دەبەخشێت ، کە ئێمە گوتەیەکی لاوەکی ، تێهەڵکێشی ڕستەیەك دەکەین و بە دوو کەوان دەوری دەگرین . بەوە ، وا لە بەشەکانی ڕستەکە دەکەین ، کە بە شێوەیەکی ئاسایی ڕەوان بە دوای یەکا نەیەنو لێك دابڕێن ، تاکو دەربڕینە تێهەڵکێشراوەکەمان ، بە دەم بەشەکانی تری ڕستەکەوە ، سەرنجی خوێنەر ڕاکێشێت .

ئێستا بە زۆری لەم جۆرە شوێنانەدا بەکار دەهێنرێت .

١ـ تێهەڵکێشکردنی کورتەڕستێکی وەك لێکدانەوەو نزا :

ـ ١/٥ دینارێك (پێنجیەکی) ، دەکاتە ٢٠٠ فلس .
ـ عومەر (خوا لێی خۆش بێت) نموونەی پیاوچاکان بوو .
ـ ئەو ڕۆژەیە (خوا تەمەنی درێژکات) نموونەی جوامێریە .
ـ ڕێزمان (هەرچەند وشکە) بەڵام بەکەڵکە .

٢- كه ڕستەیەكی سەربەخۆ تێهەڵكێشی ڕستەیەكیتر بكرێتو گوتەكەی لێكدابڕ بكات :

بۆ نموونەی ئەمە بڕوانە فەقەرەی پێنجەمی باسی جوتەكۆما .

٣- بۆ ڕوونكردنەوەیەك ، یان بەرەووكردنەوەیەك ، یان ئاگادارکردنێك :

- چڵ (بە لامی قەڵەو) پەلی درەختە .
- چل (بە لامی لەڕ) ڕەقەمی چلە .
- ئەمڕۆ سیمنارمان هەیە (كۆڕی لێكۆڵینەوە) .
- ئێمە نابێت وا تێبگەین كە منداڵی ساوا وەك لاپەڕەیەكی سپی وایە (بڕوانە لاپەڕە ...) .

٤- بۆ دەورەگرتنی سەرچاوەی زانیاریەك ، كە لەناو ڕستەدا باس بكرێ :

- دانیشتوانی بەغداد بە پێی (سەر ژمێری ١٩٨٧) پێنج ملیۆن كەسە .

٥- بۆ دیارخستنی وشەیەك ، یان گوتەیەك لە ڕستەیەكدا ، كە گوردی نەبێت، یان ئەوەی بوبستڕێت بە ئیملای زمانەكەی خۆی بنووسرێت :

- عوسمان كوڕی عەففان (عثمان بن عفان) سێیەم خەلیفەی ئیسلام بوو .
- شاری نیویۆرك (New York) پڕە لە باڵەخانەی وەها ، كە سەریان لە هەور گیركردووە .
- شارەزابوونی زانستی دەروون (سایكۆلۆجی) بۆ هەموو كەسێك پێویستە .
- لە ڕاپۆرتی لێكۆڵینەوەدا ، دوای لاپەڕەی سوپاس ، لیستەی ناوەڕۆكی باسەكە دادەنرێت (فەهەرەست) .

٦- بۆ دەرخستنی وشەیەك ، یان گوتەیەكی گرنگ ، كە سەرنجی خوێندەی بۆ ڕابكێشرێت :

- بۆ پیشاندانی سەرچاوەیەك، كە وتارێتو لە گۆڤارێكا باڵاوكرابێتەوە،

لە پێشەوە ناوناوی نووسەرەکە دەنووسرێت ، بە دوایا ناوەکەی و ناوی باوکی ، ئەمجا ناوی «سەرباسی وتارەکە» پاشان ناوی گۆڤارەکە (هێڵێك بە ژێریا دەکێشرێت بە دوایا بەرگی گۆڤارەکە (ژمارەو ، مانگو ، ڕۆژو ، ساڵەکەی) .

٧ــ بە دەوری ئەو ژمارە ، یان پێناسەدا ، کە لە پێستەدا وەك بەشو پەڵی دابەشکردنێك باس دەکرێن :

ــ چاپوکی بەکان (مەهارەت)ی زمان چوارن : (١) بیستن (٢) قسەکردن (٣) خوێندنەوە (٤) نووسین .

ــ ئەمەش جۆرە شێوەیەکە بۆ بەکارهێنانی ژمارەو پیت لە دابەشکردنی سەری دێڕا :

١ . ــــ

٢ . ــــ

٣ . ــــ :

ا . ــــ

ب . ــــ

ج . ــــ :

(١) ــــ

(٢) ــــ

(٣) ــــ :

(ا) ــــ

(ب) ــــ

(ج) ــــ :

٨ــ بە دەوری ئەو ڕەقەمانەدا دادەنرێت ، کە دووبارەکردنەوەیەکە بۆ ژمارەیەکی نووسراوی پێش خۆی :

هەشت دیناری عیراقی (٨ د.ع)

هەشت جونەیهی میسری (٨ ج٠م)
هەشت دۆلاری ئەمریکی ($ 8)
هەشت پاوەنی ئینگلیزی (£ 8)

چەند سەرنجیك :

١ــ ئێمە نابێت کۆما بخەینە پێشــەوەی جووتــەکەوانەوە ، چونــکە گوتــە ناوەخنەکەی نێوان جووتەکەوانەکە هەمیشە پەیوەندە بەوەی پێشەوەی. ئەگەر بەشێکی ڕستەکە، کە دەکەوێتە پێشەوەی جووتە کۆماکە، پێویست بەوە بکات لە کۆتایی‌یەکەیا کۆما دابنرێت ، ئەوسا کۆماکە دەخرێتە دوای جووتەکەوانەکەوە :

ــ لەگەڵ ئەوەدا فرۆکەوانەکە زۆر شــارەزابوو (حــەوت ســاڵ بوو فرۆکەی لێدەخورێ) ، لە نیشتنەوەدا نەیتوانی خــۆی لە چــاڵەکە ڕزگار بکات .

٢ــ ئەگەر نیشانەی خاڵبەندی‌یەك هی گوتەی ناوەخنی جووتەکەوانەکە بێت ، دەخرێتە ناوەوەی کەوانی دووەمەوە ، وەکی‌تر دەخرێتە دەرەوەی . واتە ، ئەگەر سەرتاپای ڕستەیەك ، یان چەند ڕستەیەك بخرێتــە نــاو جووتەکەوانەوە ، ئەوسا نیشانەی خاڵبەندی کۆتایی‌یەکەی دەخرێتــە نــاوەوەی کەوانی دووەمەوە :

ــ (ئەمە ڕەنگە هەڵێکی باش بێت بۆ ڕوونکردنەوەی زۆرشت دەربارەی جووتەکەوان) .

٣ــ بەڵام، ئەگەر گوتەی ناوەخنی جووتەکەوانەکە ، وەك بەشێکی ڕستەکە ، لە ناو جووتەکەوانەکەدا کۆتایی هات تاوەکوو ئەگەر بشکەوێتە کۆتایی ڕستەکەوە خــاڵی ڕاوەســتانەکەی ، یــان هــەر نیشانەیــەکی‌تری خاڵبەندی‌یەکەی لە کۆتایی ڕســتەکەدا پێویســت بــکات ، دەخرێتــە دەرەوەی جووتەکەوانەکە :

ــ شتێکی خۆشە بگەڕێمەوە (بەڵام نامەوێ وەك جاران بچەوسێمەوە).

جووتە کەوانی چەماوە (... [...] ..) (القوسان المعقوفان Pair of Brakets هەندێك جار ، کە تۆ گوتەی یەکێکی‌تر دەگێڕیتەوە لە مابەینی باس‌کردنی

گوتەکەدا ، قسەیەکی خۆت دەکەیت . ئەو قسەیە دەبێت بخرێتە ناو جووتە کەوانی چەماوەوە [...] . ئەمەش بۆیەکە وا دەکرێ ، تاکو خوێندە قسەکەی تۆ بە هی ئەوی‌تر تێنەگات . بڕوانە ئەم نموونەیە :

ـ پیاوەکە گوتی : « من دوێنێ شەو بە چاوی خۆم دیم [چاویشی زۆر کزە] ، کە ئەم منداڵە ئوتومبیلەکەی بە خێرایی لێدەخوڕی » .

ئەمە تاکە بارێکە ، کە نووسەر پێویستی دەبێت بە بەکارهێنانی نیشانەی جووتە کەوانی چەماوە .

ئەمەش نموونەیەکی‌ترە :

سووران وتی : «ئێستا لە سلێمانی ماڵمان لە گەڕەکی ئابڵاخە [جاران دێیەکبوو لە خوار شاری سلێمانیەوە] » .

جووتە کۆمای هەڵگەڕاوە (،، . ،،) (علامة التنصيص Invertd Commas)
یان نیشانەکانی گێڕانەوە (Quotation Marks)

کۆمای هەڵگەڕاوە ، وەک کەوان ، هەمیشە جووت‌جووت بەکار دەهێنرێت . دەشێت جووتێکی یەکتا بێت (، ... ،) ، یان جووتێکی دووتا بێت (،، ... ،،) ئەمەی دوایی‌یان بەم جۆرانە بەکار دەهێنرێت :

١ـ ئەگەر تۆ قسەی یەکێک ، وەک وشەکانی خۆی ، بێزیادوکەم ، بگێڕیتەوە، دەتی قسەکەی دەخەیتە نێوان جووتەکۆمایەکی هەڵگەڕاوەی دووتاوە ، بە جۆرێک کە نیشانەکە هەندێک بە ، بەرزایی‌یەوە دابنێیت . وەک ئەم نموونانە :

ـ کاکە حەمە وتی : ،، دیوانی شیعرەکانی گۆرانم چاپ کردووە ،، .

٢ـ بەڵام ، ئەگەر یەکێک ، گوتەکەی کاکە حەمەی بە شێوەیەکی ناڕاستەو خۆیی لە دەم یەکێکی‌ترەوە گێڕایەوە ، ئەوسا نای خاتە بەینی جووتە کۆمای هەڵگەڕاوەی دووتاوە . وەک ئەم نموونەیە :

ـ کاکە حەمە وتوویەتی ، کە دیوانی شیعرەکانی گۆرانی چاپ کردووە .

٣ـ نیشانەی جووتەکۆمای هەڵگەڕاوەی دووتا (نیشانەکانی گێڕانەوە) دەخرێتە دەوری هەموو بەشێک لە گوتەکانی ڕاستەوخۆی قسەکەرێک

ئەگەر لە بەینی بەشەکانا وشەی لێکدانەوە ، یان ڕوونکردنەوە هەبێت :

ــ دووکانداڕەکە وتی ، « ئەم سابوونە تا بڵێیت سابوونێکی باشە ، » پاشان لە سەرقسەی خۆی ڕۆیی و وتی ، « بۆنیشی یەکجار خۆشە » .

٤ــ ئەگەر دووڕستە ، یان زیاتر بە دوای یەکا هاتنو وێستمان پێبکەوە ، چۆنکوتراون ، وەها بیانگێڕینەوە ، بە بێ لێکبچڕاندنیان دەیان خەینە بەینی نیشانەکانی گێڕانەوەوە :

ــ نازناز وتی ، « تۆ ئێستا تەلەفوونم بۆ مەکە . لە دوایدا خۆم تەلەفوونت بۆ دەکەم » .

٥ــ هەروەها ، ناونیشانی ئەم جۆرەشتانەی خوارەوە ، کە لە ڕستەیەکدا باس دەکرێت ، دەخرێتە بەینی جووتەکۆمای هەڵگەڕاوەی دووتاوە :
ناونیشانی : کورتە چیرۆک ، وتاری گۆڤار ، گۆرانی ، شیعر ، موحازەرات ، نامیلکە ، بابەت (موضوع Theme) ' ، لەگەڵ ناونیشانی فەسلەکانی کتێباو ، هی هەموو ئەو چاپکراوانەش ، کە لە کتێبێکی تەواو بچوکترین :

ــ هەڵبەستی «گوڵی خوێناوی» یەکێکە لە شیعرە جوانەکانی گۆران .

ــ بڕوانە وتاری ، «بایەخی هەڵبەست بۆ منداڵان» لە گۆڤاری ڕۆشنبیری ژمارە (١٠٦ ، ساڵی ١٩٨٥) .

ــ گۆرانیەکەی ڕەزازی «زۆرم خۆش دەوێیت» گەلێک خۆشە .

ــ یەکەم کۆمەڵەی شیعری گۆران ناوی «بەهەشتو یادگار»ی لێنراوە.

٦ــ ئەگەر چەند پارچە شیعرێک ، کە شاعرێک وتبێتی ، وەک خۆی بخەینە بەرچاو ؛ لە سەرەتای هەر یەکێک لەو پارچە شیعرانەدا نیشانەیەکی کۆمای هەڵگەڕاوەی دووتا دادەنێین . هەروەهاش لە کۆتایی دواپارچەیانا ، بەڵام ، لە کۆتاییی پارچە شیعرەکانی ناوەندا هیچ دانانێین :
گۆران لە شیعرەکەی « دەرۆیش عەبدوللا» یا دەڵێت :

،، بە ڕەنگی زەردو شێوەی دەستو شمشاڵی کزا ، دەرویش ، حەزم کرد بەستەیەک ببیەم ، سەراسەر حوزنو ماتەم بێ . لە سیماتا بە دیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتکێش ، وەها دیارە ، کە بەختت ئاشیانی بابلی خەم بێت .

،، بەڵێ ، دیارە ، لە ناو قەومی بەسیتا قەدری سنعەتکار ، وەکو عەکسی قەمەر وایە لە ناو حەوزێکی لێخندا ، بەڵام ، تەختی ڕوفاهـو تاجی حورمەت ، میللەتی هۆشیار ، بە ئوستادێ ئەدا ، وەك تۆ لە ناو شمشاڵی کونکوندا .

،، سەحەر بێنینە گریانو قسە ، سیحری پەری نەغمە ، برای دەروێش ،

« سەحەر بێنینە گریانو قسە ، سیحری پەری نەغمە ، برای دەروێش ، ئەزانم بۆ مەعیشەت وێڵو ئاوارەی ، بە زەهری نا عیلاجیتە لە ناکەس وبستن لوقمە ، بە مردنە کە گوێی ناشی ئەخنکێنی خرۆشی نەی ،، .

۷ــ لە سەرەتای هەر یەکێك لەو پەرێگرافانەی (فەقەراتانەی) ، کە بە گشتی وەرگیرابن و بە دوای یەکا هاتبن . لە کۆتایی دواپەرێگرافیشیانا :

ڤان والین ، لە ڕووی لێکۆڵینەوەی تاقیکردنەوەوە دەڵێت :

،،

،،

،،

۸ــ لە دەوری وشەیەك یان فریزێك ، کە بەشەکانیتری ڕستەکە ئەو وشەیە، یان فریزە وەسفبکەن ، یان ڕوونی بکەنەوە :

ــ کە دەوترێت ، «سەری لێدەرناکات» مەبەستت ئەوەیە ، کە تێی ناگاتو لێی نازانێت .

۹ـ له دەوری ناوێکی بازرگانی ، یان تەکنیکی (هونەری) :

ـ زۆر کەس حەز لە « چلووڕەی سەرچنار » دەکەن .

چەند سەرنجێك :

۱ـ له کوتاییی گوته وەرگیراوەکەدا هەمیشه دەبێت نیشانەیەکی خالبەندی هەبێت .

ـ خونچه وتی ، ،، شەوەکه ئەوەنده تاریکه زۆر بەگران بەرپێی خۆم دەبینم ،، .

واتای ڕستەکه هەرچۆنێك بێت ، خالی ڕاوەستانو کۆما هەمیشه دەبێت له ناو نیشانەی گێڕانەوەکەدا ، دابنرێت ، وەك :

۲ـ نیشانەی پرسیارو ، هی سەرسوڕمان ، هەردووکیان ، له تەنیا بارێکدا بەولاوە ، که تیا دەخرێنە دەڕەوەی نیشانەکانی گێڕانەوەوە (Quotation Marks) ؛ له هەموو بارێکیترا ئەو دوو نیشانەیە دەخرێنە ناوەوەی نیشانەکانی گێڕانەوەوە . ئەو بارەش ئەوەیە ، که گوتەی بەینی نیشانەکانی گێڕانەوەکه ، نە پرسیار بێت ، نە سەرسوڕمان :

ـ کوڕم ، پیاوەکه نەیوت « تۆزێ ئاوی‌ترم بۆ بێنه » ؟

(لێرەدا گوتەی ناو نیشانەکانی گێڕانەوەکه پرسیار نیە) .

ـ چەند جوانو پڕسۆز دەیوت ، «من تۆم خۆش دەوێت » !

(لێرەش‌دا گوتەی ناو نیشانەکانی گێڕانەوەکه سەرسوڕمان نیە) .

ـ بەڵام ، ئەگەر بڵێین : « دەتوانم داوای تۆزێکی‌تر ئاو بکەم » ؟

(گوته باس‌کراوەکه لێرەدا پرسیارە) .

ئەوسا ، لەم جۆرە بارەدا ، که گوتە باس‌کراوەکه ، گوتەی ناونیشانەکانی گێڕانەوەکه ، واتای پرسیار ، یان سەرسوڕمان ببەخشێت ، نیشانەی پرسیارەکه ، یان سەرسوڕمانەکه دەخرێته ناوەوەی نیشانەکانی گێڕانەوەکەوە .

۳ـ دوای ئەو نیشانه خالبەندیەی له ناوەوەی نیشانەکانی گێڕانەوە ، یان له دەڕەوەی دادەنێین ، هیچ نیشانەیەکی خالبەندی‌تر له ناوەوەی ، یان

دەردەوەی ئەو نیشانانەی گێڕانەوەیە ، دانانێین . بڕوانە ئەم نموونانە :

ـ گوێت لێبوو وتی ، «من هەموو شتێك بە ئارەزووی خۆم دەکەم» ؟

منیش پێم وت ، «چۆن هەموو شتێك بە ئارەزووی خۆت دەکەیت ؟» .

لێرەدا ، دەبینین پێش کۆما هەڵگەڕاوەی دووتای دووەم لە نموونەی یەکەما ، هەر وەهاش لە کۆتاییی هەمان نیشانە ، لە نموونەی دووەمدا ، هیچ نیشانەیەکی تری خاڵبەندی دانەنراوە .

٤ـ ئەگەر گوتەیەکی وەرگیراو ، گوتە وەرگیراوێکی تری بکەوێتە ناوەوە ، ئەمەی دووەمیان لە جیاتی جووتەکۆمای هەڵگەڕاوەی دووتا ، جووتە کۆمای هەڵگەڕاوەی یەکەتای بۆ بەکار دەهێنرێت ، وەك :

ـ چیمەن وەڵامی دایەوە ، «سەرگوڵ پێی وتم ، تۆ لێرە چاوەڕێ کە» .

ـ کاکە حەمە لە وەڵامـا وتی ، «بەڵێ ، ڕەوتێکی جـوان ، یەکـێکە لە شیعرە بەرزەکانی گۆران » .

سێ خـاڵ (...) (الثلاث نقط Three Dots)

ئەم نیشانەیەش ، بە شێوەیەکی خواسایی ، لە گوتەیەکی وەرگیراودا بەکار دەهێنرێت . ئەگەر تۆ بەشێك لە گوتەی یەکێك لە نووسراوەکـەی خۆتا باس بکەیت ، لەوانەیە هەندێك وشە یان فرێز یـان ڕستە هەبێت کە پێویست نەکات باسیان بکەیت . شـتێکی خواسایی و ڕەوایـە ، کە لایان بەریت ، بەڵام دەبێت لە جێگاکەیدا سێ خاڵ (...) دابنێیت ، تاکو بزانرێت تۆ لەوێدا شتێکت پەڕاندووە .

ئەگەر بەشە لابراوەکە لە چوار دێڕی چاپکراو زیاتر بوو ، ئەوسا ، لە جیاتیی سێ خاڵ دەبێ چوار خاڵ (....) دابنێیت . هەروەها ئەگەر ڕستەی پێش بەشە لابراوەکە کۆتاییی هاتبێت ، خـاڵی ڕاوەستانی بۆ دادەنرێتو ، تێکەڵاو سێ ، یان چوار خاڵەکان ناکرێت .

هەندێ جاریش ئەم سێ ، یان چوار خاڵە بە دوای ڕستەیەکی ناتەواودا دێن ، کە نەوێسترێت تەواو بکرێت . وەك :

« ... پاشان باوکی دانیشتو دەستی کرد بە گلەیی خـۆی ... »

خەتی لار (/) الخط المـائل Virgule
Bar

ئەم نیشانە ئێستا زۆر کەم بەکار دەهێنرێت • بۆ ئەم جۆرە مەبەستانەش کەلکی لێوەردەگیرێت •

١ـ بۆ جیاکردنەوەی ڕۆژو مانگو ساڵ :

٢١ / ئازار / ١٩٩٠ •

٢ـ بۆ پیشاندانی کەرتێکی خۆسایی لەناو دێڕا :

ـ ١ / ٢ ، ١ / ٤ ، ١ / ٥ •

٣ـ بۆ جیاکردنەوەی بەیتەکانی شیعرێك ، کە وەك پەخشان بە دوای یەکا بنووسرین :

لە ژێر زەردەی خۆرەتاوا بە ناوچیمەنی گوێئاوا / چەند بە ئاهەنگ ، چەند سیحراوی ، ئەگری قاز یا مراوی / یا کەو لە سەر بەفری نزار ، بـۆ لوتکەی هەزار بە هەزار / چەند ئێسك سـووك ، چەنـد گورج وگۆڵ ، ئەکشێ ، پشت لە تۆی تەختی دۆڵ •

٤ـ لە ئینگلیزیدا بۆ پیشاندانی هەندێك ناوی کورتکراوەی بازرگانی بەکار دەهێنرێت :

B/C. Bills for Collection	A/C. Account Current
	a/c. Account
B/D. Bank Draft	A/D. After date
	A/R. All Risk
B/E Bill of Exchange	

٥ـ هەندێ جاریتر جووتەخەتێکی لار (//) بەکار دەهێنرێت بۆ پیشاندانو دەرخستنی پێتێك ، یان بڕگەیەك ، یان نیشانەیەك لە ڕستەیەکدا :

بزوێنی / ۆ / وەك لە وشەی تۆ ، جۆ ، هۆ ، هەڵۆدا .
بڕوانە ئەم بزوێنانەی‌تر .
/ ی / شیر ، تیر
/ ێ / شێر ، تێر
/ ا / شاد ، کار ، بـار
/ ە / دە ، بەرد ، زەرد
/ وو / دوور ، ژوور ، پوور
/ و / کورد ، کون ، کوڕ

ڕاستە خەت (ـــ) (الخط المستقيم (Straight - line

ئەم چەشنە خەتە لە ژێر جۆرە ناوێکا ، یان وشەیەکا دادەنرێت ، کـە بویستڕێت دیارکەوێتو سەرنجی خوێندە ڕاکێشێت . ئەگەر بگونجێـت باشتر وایە لە جیاتی ئەوەی خەتی بە ژێرا ڕاکێشرێت بە پێتێکی ڕەش چاپ بکرێت .

بە زۆری لەم شوێنانەدا بەکار دەهێنرێت :

١ــ بۆ پێناسینی سەرچاوەیەك ئەگەر کتێب بوو ، خەت بە ژێر کتێبەکەدا دەکێشرێت ، ئەگەر گۆڤار ، یان ناوبەناوێكبوو ، خەت بە ژێر نـاوی گۆڤارەکە ، یان ناوبەناوەکەدا دەکێشرێت :

ــ عەرەب شامیلۆف (عەرەب شەمۆ) دمـدم . وەرگێڕانی شـوکور مستەفا . چاپی دووهەم (بە وردە دەستکاری کردنێکەوە)
بەغداد : چاپخانەی کۆڕی زانیاری ، ١٩٨٤ .
ــ ئیبراهیم ئەمین باڵدار . « بایەخی هەڵبەست بۆ مندالان » ، ڕوشنبیری نوێ ، (ژمارە ١٠٦ ، ١٩٨٥) .
لاپەڕە ٢١٦ ــ ٢٣٧ .

٢ــ لە ژێر ناوی پاپۆڕو لەوحاتو بەهەرمی‌تری هونەری‌دا :
Titanic Gioconda

٣ـ هەندێك جاریش بۆ دەرخستنی پیت ، یان بڕگە ، یان وشە ، یان گوتـە لە دێڕێكا بەكار دەهێنرێت :

ـ كیم Kim ناوی چیرۆكێكە كە كیپلینگ Kipling نووسیویەتی.

ـ دكتۆری چـاك هەڵەی واناكات .

ـ ئەستوورو تەنك پێچەوانەی یەكترین .

* * *

(مستخلص الدراسة)

ابراهيم امين بالدار
استاذ التربية المساعد

علامات الترقيم في الكتابة

دراسة تتناول شتى أنواع علامات الترقيم في الكتابة ومراحل تطورها ومواضع استخدامها ، معززة بأمثلة وتوضيحات وافية .

كما يستخدم المتكلم في أثناء كلامه بعض الحركات والايماءات أو التنويع في نبرات صوته للتعبير بدقة عما يريد بيانه للسامع ، فان الكاتب أيضا يحتاج الى استخدام علامات كتابية لتقوم بوظيفة تلك الحركات والايماءات والنبرات .

ان الترقيم في الكتابة لايعتبر دستورا يحتم علينا تشكيل كتاباتنا بشكل يتوافق معه ، بل انه عبارة عن علامات نستخدمها لتوضيح وابراز مانريد التعبير عنه .

لقد مضى على الانسان اكثر من (٧٠٠ر٠٠٠) سنة وهو يتكلم ، ولكنه قد بدأ بالكتابة منذ حوالي (٣ر٥٠٠) سنة . وصار يستخدم علامات الترقيم منذ حوالي (٢٥٠) سنة . ومنذ بدايات استخدامها حتى الآن قد اجريت فيها تغييرات عديدة ، ولن تبقى في المستقبل بدون تغيير .

ان علامات الترقيم التي تحدثت عنها هذه الدراسة تشتمل على مايأتي :

١ ـ الفاصلة المنفردة	Sing Comma
٢ ـ الفاصلة المزدوجة	Pair of Commas
٣ ـ الفاصلة المنقوطة	Semicolon
٤ ـ الشارحة	Colon
٥ ـ النقطة	Full - Stop
٦ ـ علامة الاستفهام	Question Mark
٧ ـ علامة التعجب	Exclamation Mark
٨ ـ الشرطة	Single Dash
٩ ـ الشرطتان	Pair of Dash

Pair of Parentheses	١٠ـ القوسان
Pair of Brakets	١١ـ القوسان المعقوفان
Inverted Commas	١٢ـ علامة التنصيص
Quotation Marks	
Three Dots	١٣ـ الثلاث نقط
Virgule	١٤ـ الخط المائل
Bar	
Straight - line	١٥ـ الخط المستقيم

سەرچاوە عەرەبی‌و کوردی‌یەکان

١ـ امیل یعقوب ، کیف تکتب بحثاً او منهجیة البحث . طرابلس ـ لبنان : جروس برس ، ١٩٨٦ ص ١٦١ ـ ١٦٧ .

٢ـ کوردستان موکریانی . سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردی‌دا . بەغداد ، وەزارەتی ڕۆشنبیری‌و ڕاگەیاندن ـ دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی ، زنجیرەی ژمارەی (١٣٣) . ١٩٨٦ .

٣ـ کۆری زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد . « خالبەندی » ـ نامیلکەی ڕێنووسی کوردی بە پێی‌بڕیارەکانی کۆری زانیاری عیراق ـ دەستەی کورد . بەغداد ، کۆری زانیاری عیراق ، ١٩٨٧ ، لاپەڕە ٥٨ ـ ٧٠ .

٤ـ ئەورەحمانی حاجی مارف . نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی . هەولێر ، ئەمیندارێتی گشتیی ڕۆشنبیری‌و لاوانی ناوچەی کوردستان ، ١٩٨٥ . لاپەڕە ١٤٣ ـ ١٦٨ .

سەرچاوە ئینگلیزیەکان

1 - Anderson, Paul, Language Skills in Elementary Education, New York, Macnillan Publishing Co., Inc., 1972. PP. 347 — 354.

2 - Brittain, Robert, Punctution for Clarity, New York, Barnes & Noble, 1950.

3 - Green, Harry A. and others, Building Better English - 8, Sacramento, California Department of Education, 1960. PP. 31 — 47.

4 - Hossack, Alfred. Improve your punctvation, London, Lutterworth Press, 1973.

5 - Humphreys, Gordon, English Grammer, London, Paul's Warwick Lane, 1973. PP. 163 — 178.

6 - Ulman and Gould, Technical Reporting, Revised Ed. New Yourk, Holt Dryden, 1958. PP. 165 — 185.

القسم العربي

مەمی آلان

MAME ALAN

تاليف روجيه ليسكو ROGER LESCOT

ترجم مقدمته : د. سعدى اسماعيل البرزنجى

استاذ مساعد ، كلية القانون ، جامعة صلاح الدين

كلمة المترجم

اقترح على الاستاذ الفاضل شكور مصطفى القيام بترجمة مقدمة الاستاذ روجيه ليسكو لاسطورة « مەمی آلان »التى ضمتها دفتا الجزء الثاني من السلسلة التى اصدرها العلامة ليسكو بعنوان « نصوص كردية ((TEXTES KURDES » في مطلع الاربعينات من هذا القرن(١) . وبعد قراءة هذه المقدمة اقتنعت بضرورة ترجمتها فهي دراسة تحليليه ادبية تاريخية من نمط متميز لادب الاسطورة عند الكرد . وترجمتها الى اللغة العربية تخدم القارىء بهذه اللغة كما تخدم الادب الكردي ايضا . خاصة وان ترجمتى تختلف من نواح كثيرة عن التى قام الدكتور بدرخان السندى بها ضمن ترجمته للجزء الثاني من عمل الاستاذ ليسكو هذا ، تلك الترجمة التى جاءت مختصرة وغير دقيقة احيانا ، اضافة الى عدم احتوائها لجدول المقارنة بين الروايات المختلفة للاسطورة ، مع ما لهذا الجدول من اهمية تعادل ـ في نظرنا ـ المقدمه نفسها ، وكذلك لم تحتو على لوحة القوافي وهى لاتخلو من اهمية .

ارجو مخلصا ان ينال جهدنا هذا رضى القارىء الكريم وان انبه الى كل هنة او نقص ، والله من وراء القصد .

---

* وردت كلمة مەم MEME هكذا في عنوان كتاب روجيه ليسكو في حين اوردها المؤلف نفسه في اماكن عديدة اخرى في المقدمة مستعملا E بدلا من ۆ اى هكذا MAME وهذه الكتابة الاخيرة هى التى نرجح صحتها ، ولكننا حفاظا على الامانة المطلوبة اوردناها في العنوان كما وردت في الاصل المترجم عنه . (المترجم) .

(١) صدرت هذه السلسلة من المعهد الفرنسى في دمشق وطبع الجزء الثاني في بيروت سنة ١٩٤٢ .

المقدمـــة

لاسطورة مەمى آلان Memê Alan عند الاكراد قيمة الملحمة الوطنية . فمن « كورد داغ » حتى بحيرة « اورمية » لايوجـد شخص ليس بمقدوره ان يغنى بعضاً من أبيات هذه الملحمة ، وان كان ذلك بدرجة متفاوته في الاتقان ، بل يمكن القول بانها تخطت حدود كردستان ، اذ يوجد منها مقتبس ارمني هو الذي قام ف . ماكلير F. Macler بتلخيصه . ويكاد لايتوقف انتشار هذه الاسـطورة الا في المناطـق التى لاتسود فيهـا اللهجـة الكرمانجيـة (Zaza, ou baba Kurdi) ،سوى ان امراء بوتان كانوا قد منعوا رعيتهم من رواية هذه القصة لاسباب تتعلق بهيبتهم واعتبارهم . ذلك ان مير ازيـن الجزيـري Mîr Ezîn de Djezir ـ الذي يجب ان لاننساه ـ يلعب في رواية مەم دوراً غير محبب . لذلك فلا يخلو الامـر من العجب ان نرى واحدا من سلالة البدرخانيين ، ونقصد به الامير جلادت ، وهو يصر على ان تغنى له هذه الملحمة الشعرية .

في القرن السابع عشر عندما حاول احمدى خاني Ehmedê Xanî ان يرفع من شأن لغة قومه ، اى اللغة الكرمانجية (الكردية)(١) ، الى مرتبة اللغة الادبية الرفيعة نظم عملا ادبيا من وحى كردي صرف واختار (مەمى آلان) موضوعـاً لقصيدته . ورغماً عن الشـهرة التى اكتسبها « مثنوى خانـى Mathnavî Xanî منذ صدوره ، فانه لم يصل ابداً الى ان يحل محل الروايـة الشعبية التى يرويها الدنكبيژ dengbêj وهم الشـعراء الجوالون من عامة الشعب ومن غير المتعلمين . بـل من النادر جـداً ان يقوم هؤلاء الشعراء بتغيير بعض من الفصول او الوقائع من الروية التقليدية بتأثير من الرواية الادبية الرفيعة لاحمـدى خانى . لذلك فاننا نجد امامنا قصيدتـين متميزتين في روحهما واسلوبهما واحياناً في محتواهما المختلف تماماً وهما : « مەمى آلان » كما يرويها القصاصون و « مەم وزين » احمدى خاني .

اسطورة « مەمى آلان » معروفة لدى عامة الاوربيين منذ فترة طويلـة . ففى سنة ١٨٩٠ نقل آ. سوسان A. Socin ترجمة اولى لها ، ومنذ ذلك الحـين قـام كل من آ. فون لوكوك A. Von le coq ١٩٠٣ واوسـكارمان O. Mann (١٩٠٦ ـ ١٩٠٩) وهيوگو ماكاس Hugo Makas ١٩٢٦ بتراجم اخرى لها . وفي سنة ١٩٣٦ ظهرت مجموعة في ايريفان كشفت عن ثلاث روايات مختلفة . وسنذكر البيانات البيبلوغرافية بالنسبة لهذه الاعمال جميعاً(١) .

---

(١) المترجم .

(١) في خاتمة هذه المقدمة (المترجم) .

فيمكن ان تبدو اذاً اية محاولة اخرى لاضافة عنوان آخر الى القائمة الطويلة للكتب الموجودة محاولة زائدة لاطائل من ورائها ولكن فحصاً سريعاً للاصدارات المشار اليها يثبت ان ايا منها لاتفي بالغاية . قصيدة سوسان Socin مختصرة جداً وفيها ثغرات . هـ . ماكاس H. Makas جمع قصيدته من فم شخص ما رديني وهي ليست سوى خلاصة غير جيدة . التراجم الثلاث التي احتوتها مختارات ايريڤان امليت من قبل اشخاص من الارمن ، فلفتها ركيكة . وتعتبر ترجمة اوسكارمان O. Mann التي تمت بعنوان « لهجة الاكراد الموكريين Mundart der Mukri Kürden من اكثر التراجم الموجودة تماسكاً ولكنها مع ذلك لاتخلو من العيوب والنواقص .

الحصول على نص جيد من اسطورة كردية عمل صعب . ذلك ان فن المغنين الشعبيين (الدنگبيژ) في اضمحلال واضح ، فالذين يحملون هذا الاسم في هذه الايام ليسوا سوى هواة يحفظون اجزاءا ، وليسوا كالمغنين المحترفين التابعين لاحد الامراء او لرئيس عشيرة ، كما كانوا ايام زمان . اذ كان هؤلاء يحفظون عن ظهر قلب اكثر الملاحم البطولية وقادرين على الارتجال لمعالجة ضعف ذاكرتهم . ان ما لايقل عن عشرين من الحفاظ اعادوا على قراءة ماحفظوا وعرفوا عن مەمی آلان ، اكثرهم لم يكن يعرف سوى الاحداث البارزة . بعضهم لخص في سجع فقرات ثانوية ، ولكن اياً منهم لم يستطع اطلاقاً ان يقدم لى كامل الرواية دون نقص . والطريقة الوحيدة لتركيب رواية كاملة بدون ثغرات هى الملاءمة والتوفيق فيما بين روايات عديدة . وهو ما قمنا به . لوحة المقارنة التي تتبع (راجع فيما ياتى ص ٩ ـ أ ، ب ، ج) تبين بشكل عام ان المحصلة وافية.

القصيدة التى امليت من قبل ميشو Miso التى اراد الامير جلادت بدرخان وضعها في متناولى اتخذت كنص الاساس واتخذت قصيدة صبرى ، الذى سبق ان رويت عنه القصص المنشورة في الجزء الاول من هذه المجموعة(١) ، كاحتياط . واخيراً فان فصل لعبة الشطرنج ، غير المعروفة بدرجة كافية عموما قد نشر في مجلة هاوار (٢) العدد (٣٦) بناء على طلبي وذلك من قبل صديق تحت توقيع سترانڤان (المغني) وقد نقلته هنا بكامله . فمصادر رواية مەمی آلان التي سنقراها هى كما يلى : ـ ميشو Miso الابيات ٧٠ ـ ٢٨٧ : ٨١٨ ـ ٣٠٩١ : ٣٢١٩ ـ النهاية . صبرى(١) : ١ ـ ٧٠ فقرات

---

(١) يقصد بها المجموعة التى تكون اسطورة « مەمی آلان » الجزء الثاني منها (المترجم) .

(٢) راجع قائمة المصادر في آخر هذه المقدمة .

(١) مغن شعبي اسمه الكامل (صبرى مهاجر) . (المترجم)

مسجعة من الصفحة ٨ : ٢٨٨ ـ ٣٣٨ : ٣٦٠ ـ ٣٧٣ : ٧٥٧ ـ ٨١٧ .
هاوار : الابيات ٣٢١٧ ـ ٣٩٩٢ .

ميشو تلقى نصه من ابيه الذي تلقاه بدوره من احد الاكراد من بهدينان . ومغنينا هذا يعيش الآن في مقتلى Meqtelê (سوريا) . وهو ينتسب الى عشيرة برازي Berazi . وهذا يعني ان لهجته غير النقية تبعا لمخالطته المستمرة بالعرب والاتراك ، ليست بالانقى واسلوبه ليس بالاحسن . ومع ذلك وبالرغم من قيمته الادبية المتوسطة فان الرواية التي قدمها لنا هى اكمل واوسع من اية رواية اخرى يمكن الحصول عليها في سوريا . وهو سبب تفضيلنا لها على غيرها . كما جرى اقتباس اكبر قدر ممكن من رواية صبري حيث لغتها احسن . فيما يخص المقطع الخاص بلعبة الشطرنج فانه استمد من المنطقة غير المحدودة جغرافيا بشكل دقيق بحيث يسميها الاكراد بـ سرحدان Serhedan وتعني المسنين او المسنن yes Cofins التي تشمل معا كلا من المناطق الحدودية التركية الايرانية والتركية الروسية . ويلاحظ ان الرواية تاخذ في هذا الفصل دوراً اكثر حيوية منها في الفصول الاخرى بل وتكتسب فيه جمالا حقيقياً . ولا يمكننا الا ان ناسف لعدم الحصول على كامل رواية دەنگبيژ « سەرحەدان » مع ان نظمه الشعري معيب قليلا .

روايتا سيامەدى سليفى Siyamedê Silivi ومەمى آلان هما الملحمتان الكرديتان الوحيدتان حيث تلعب المعجزات دوراً وحيث موضوعهما خرافي بحق وليس تاريخاً . وعند التمعن في فحوى هذه الاسطورة لانجد بداً من طرح عدد من التساؤلات التي يبقى العديد منها دون جواب في الوضع الحالي للمصادر المتوفرة .

اذا حاولنا تحديد تاريخ لنظم القصيدة فاننا نصل ابتداءاً الى انها وضعت في فترة حديثة نسبياً . فكل الروايات التي في متناولنا ، وبضمنها رواية خاني ، تتفق على تقديم الامير المعذب لـ مم Mêm تحق اسم مير زين الدين Mir Zeyn ed - Din (الصيغة الشعبية : زەنگين Zengin اوزيدين Zeydin) ابن الامير عبدال Ebdal او عفدال Evdal في رواية ميشو فقط يدعى مير ازين Ezîn (الصيغة الشعبية لـ عز الدين Ezz ed - Dîn) ابن الامير تاجين Mir Tacîn (تاج الدين Tâdj ed - Din) . الفصل الخاص بامراء بوتان في الشرفنامة (١) Serefname ذكر شخصين باسم مير عبدال . الاول هو حفيد خالد بن الوليد Khalid b. el Walid الذي اقطع من قبل اخيه اقطاعية فنك Fenek (شرفنامة ، طبعة القاهرة ص ١٦٠) ، فوجب

(١) شرف خان بدليسى ، شرفنامة ، طبعة القاهرة (المترجم) .

استبعاده لانه لم يحكم (جزير) Djezir ابداً . ولم يقدم اية تفاصيل بخصوص الثاني ولكن يشير (ص ١٦٢ ــ ٣) الى ولد له يدعى مير عز الدين Mir Ezz ed-Din او مير ازدين Mir Ezdin الذي جاء الى ماردين في ٧٩٦ (هـ) ــ ١٣٩٣ (م) ليعرض طاعته على تيمور Timour ولدى عودته الى منطقته ارتكب خطأ(١) عندما آوى هارباً كردياً متهما بارتكاب جرائم ضد الغازي المحتل وامر على عدم تسليم المتهم فقام تيمور بهدم مدينة جزير Djzir انتقاماً لذلك والتجا مير ازدين Mir Ezdin الى اره Eruh حيث قضى بقية حياته في العبادة . (راجع ايضا (ظفرنامه) (٢) Zefername طبعة تاوير Tauer ص ١٤٩ ــ ٥٠) .

بعد ذلك بقرنين اغتصب امير آخر باسم مير ازدين Mir Ezdin ابن خان عبدال Xan Ebdal ، السلطة بمساعدة قطاع طرق ولصوص المدينة فادى ذلك الى مقتل اخيه شرف Seref كان لايزال حاكماً في سنة ١٠٠٥ (هـ) ــ ١٥٥٩ (م) وهو تاريخ الشرفنامة ، اى قبل مئة سنة بالضبط من نظم مهم وزين Memû Zin . وعلى العكس فان التاريخ الكردي لايشير لاى امير لبوتان يحمل اسم زيدين Zeydin .

فهل نستنتج اذاً ان الصواب كان بجانب ميشو Miso ، وجانب احمدى خاني ، في ان اسم امير الاسطورة يجب ان يكون متطابقاً مع احد هذين اللذين يحملان اسم مير ازدين Mir Ezdin الذى حفظت الوقائع التاريخية اسمه ؟ نميل اذاً لاقدمهما وهو خصم تيمور . فنهب جزير Djezir من قبل الغربيين الذين يكون خاتمة القصيدة يمكن ان يذكر بالابعاد الذى امر به السلطان المغولي كعقاب . ومع ذلك ففرضية مثل هذه لاتستند الى اى دليل راسخ . ففى رواية واحدة فقط يدعى اميرنا بـ « مير ازين ((Mir Ezin » ، يضاف الى ذلك ان اباه يدعى مير تاجين Mir Tacin وليس مير ابدال Mir Ebdal . هذا علاوة على ان هناك احتمالا قوياً بان يكون بديل بطل اقدم حتى ولو كان هذا البطل يجسد في الواقع شخصية تاريخية . تحويل ملك الجان الى الخضر Xidir الذي يمكن متابعته عبر النص الحالى (راجع الملاحظة على البيت ٣٢) يقدم مثلا على تطور مشابه . ولحظة بعد اخرى يترسخ لدينا الانطباع بان الاسطورة ، بوضعها الحالي الذي وصل الينا ، قد عانت من اعادة تشكيل وصياغة ذات اعتبار والمرات عديدة ، فخرجت نتيجة لذلك محدثة ومضفى عليها طابع اسلامي .

---

(١) في نظر المحتل (المترجم) .

شخصية مهمى آلان Memê Alan يحيطها الغموض اكثر من شخصية الامير . فاذا كان اسم مهم Mem يمثل التصغير الشعبي لكلمة محمد Mohammad فان آلان Alan ليس مشهورا كاسم شخص في كردستان . انه لم يطلق الا على قبيلة من قبائل سويسنى Swêsnî (منطقة وزنى ــ سردشت Wezne - Serdest ، راجع الانسكلوبيديا الاسلامية و (٤) ص ١٩٦ ــ ٧) . لقد استخدم اسم آلان جغرافيا لتحديد المنطقة الواقعة بين السليمانية وبانة ، والنهر الذي يجرى من خليفان الى راوندوز هو الآخر يدعى بـ النا Alûna ، Pline (١) وبلين يشير الى عشيرة اليونية Aluni تسكن المناطق نفسها .

مهمى آلان Memê Alan يقدم لنا عموماً وكأنه ابن اخ شيخ القرشيين ، وكملك لبلاد مليئة بالعجائب تقع بعيدا في الغرب ، عاصمتها تدعى بالمغرب Occident . صحيح ان رواية اوسكارمان O. Mann تجعل منه اميراً لليمن وحسب رواية خانى Xanî ينتسب الى عائلة نبيلة من بوتان لا اكثر ، ولكنهما انحرفا بذلك عن الرواية الاصح والاكثر انتشاراً . عندما يسال الدنكبيژ Dengbêj عن موقع مدينة المغرب لايبدو عموما . ان بامكانهم تقديم اجابة . بعض منهم فقط حدد موقعها في شواطىء خليج الاسكندرية ، التى يجهلون بدورهم موقعها بشكل مضبوط (راجع هاوار Hawar (١) بند ٦ ص ١٠) ملحوظة لابد من تسجيلها : مهم Mem امير المغرب هو في الوقت ذاته ملك الاكراد وسلطان امير بوتان (اوسكارمان ص ١٠٥ من الترجمة) . علينا اذا ان نعترف بان ايا من الوقائع التى اشرنا اليها لاتسمح باستنتاج فرضية حول اصل البطل .

اذا حاولنا بناء تسلسل الاسطورة عن طريق مقارنتها مع روايات اخرى شرقية فلا نجد امامنا مايمكن الركون اليها سوى نص شارى دى مستيلين Charès de Mytiléne (٢) الذى لخصه كريستينسن Christensen (مشار اليه سابقا في صفحة ١٣٦ ــ ٧) ونصين آخرين احدهما لـ «الثعالبي» Ta'âlibî والآخر للفردوسي Firdousi اللذين يعيدان في عبارات مشابهة رواية ممسوخة من الحكاية مروية من قبل الكاتب اليوناني . نحن

---

(٢) نظام الدين شامى ، ظفرنامه ، طبع مجر . (المترجم) .
(١) اسم مؤرخ قديم ، ويحتمل ان يقصد المؤلف بذلك عشيرة بلنك او بلنكان التى تقطن في هذه المنطقة (المترجم) .
(١) المقصود مجلة هاوار المشار اليها سابقا ــ المترجم ــ
(٢) راجع المصدرين المشار اليهما في قائمة المصادر في نهاية هذه المقدمة ــ المترجم ــ

لاننقل هنا الا رواية Charès الاكثر اهمية .

« كان هناك مـــرة اخوان يدعيان هيستاسبيس Hestaspès
واخوه الاصغر زريادريس Zariadrès . يقال انهما ولدان لكل من
افروديت Aphrodithe وادونيس Adonis . هيستاسبيس
كان يحكم ميديا Médie والبلاد التي تحتها و زريادريس كان يحكم الاقليم
الواقع في اعالي ميناء قزوين الى تانايس Tanaïs ، في حين كان الملك
هو مارتيس Homartès يحكم في مناطق ماراتيس Marathes
فيما وراء ذلك النهر وكانت له ابنه تدعى اوداتيس Odatis .

تذكر الاخبار انها رات في حلمها زريادريس واحبته ، وقد حصل الامر نفسه للشاب زريادويس حيث احبها في حلمه ، وقد وقع الاثنان في حب بعضهما البعض وبقيا مخلصين لحلمهما . اوداتيس كانت اجمل امراة في آسيا وزريادريس هو الآخر كان شابا وسيما جدا .

بعث الامير زريادريس رسالة الى الملك هومارتيس يطلب فيها يد ابنته ولكن الملك رفض الطلب اذ لم يكن لديه ولد ذكر واراد تزويج ابنته من احـد اقاربه . بعد ذلك بفترة جمع امراء مملكته واصدقائه واقربائه بقصد تزويجها ولكن دون ان يفصح عن الشخص الذى اختاره زوجا لابنته . وبعد ان شرب الحاضرون كثيراً من الشراب نادى علـى ابنته اوداتيس وقال لهـا بحضور الضيوف : « ابنتى اوداتيس نحن على وشك الاحتفال بزواجك ، انظرى اذا فيما حولـك وتمعنى في جميع الحاضريـن ثم خذى كأساً من ذهب واملئيه وقدميه لمن ترغبين في الزواج منه لتصبحى زوجته » .

تأملت في جميع الحاضرين ، ثم انسحبت غارقة في البكاء . كانت تتحرق شوقاً لرؤية زريادريس وكانت قد اعلمته بان زواجها قد اقترب . لذلك فقد عسكر زريادريس في شاطىء تانايس Tanaïs . وفي الليل غادر مخيمه خلسة برفقة حوذيه فقط وتعلق بعربته وعبر بلادا عديدة قاطعا حوالي ثمانمائه « ستاد » Stade .

بعد وصوله قرب البلدة التى كان يجري فيها الاحتفال ترك العربة مـع سائقها في مكان ما واستانف السير لوحده متنكرا ، دخل المنزل فلمح اوداتيس واقفة امام جمع الشاربين وهى تبكي عند ملئها بتباطوء الكأس الذهبية . اقترب منها زريادريس وقال لها : اوداتيس ها انا قد اتيت كما طلبت فانا زريادريس . عند مشاهدتها هذا الغريب البهي الطلعة الذي فيه ملامح الرجل الذي راتـه في حلمها طفت عليها موجة من الفرح وقدمت له الكأس ، فاخذها ثم توجـه الى عربته بسرعة بعد ان اختطف اوداتيس . الضيوف والخدم الذيـن كانوا على علم بالحب بين هذين الحبيبين تظاهروا بعدم معرفة اي شيء . وقد اجابوا

على استجواب والد الفتاة عن وجهة الحبيبين الهاربين بانهم يجهلون اى شيء عن المكان الذى يمكن ان يذهبا اليه .

يمكن القول اجمالا بان رواية شارى Charès واسطورتنا قد بنيتا على الفكرة ذاتها ، وان كانت الخاتمة مختلفة فيهما . فيمكن دون عناء ايجاد وشبه بين زريادريس ومهم (اذا كان الاول ابن كل من افروديت وادونيس فان ولادة الثانى مقترنة ايضا بمعجزة ، وبوز Boz حصان مهم (Hudata) Odatis حيوان خرافي خارج من البحار) وبين اوداتيس وزين Zin ، وبين هومارتيس Homartès وميرازين Mir Ezin ، بين سائق العربة وبكلى Begli . فقط الاشخاص الثانويون كملك الجن وبكو (١) Beko وجلالي Celali فقدوا في الرواية اليونانية المختصرة جدا في الحقيقة . مع ذلك سنلتقي العديد منهم في الرواية المشوهة الى حد كبير ، التى رواها كل من الثعالبي الفردوسي لحب Hystaspès) Gechtasp الذى حل محل اخيه) لـ Ketayoûn اميرة بوزانس : Busance فالبحار الذى يؤدى دور الدليل لبطل الرواية وهو في طريقه الى عاصمة الروم Roum يلعب على وجه التقريب الدور نفسه الذى يلعبه الخضر Xedir في الاسطورة الكردية . اما الفلاح ذو الاصل النبيل الذى يؤوي الامير ويساعده بنصائحه فيذكرنا برئيس الجلاليين des Celali .

نص « شارى ((Charès يوصي بملاحظات عديدة ، ف هيستاسبيس ليس سوى فيشتاسبا Vishtâspa وزريادريس Zariadrès وزاريفارى ــ زارير Zarivari - Zarêr كلاهما ابن لوهراسب Lohrasp حسب الروايات الايرانية (راجع كريستنسن ، المشار اليه سابقا ، ص ١٣٧) . اصل الاسطورة اذا يعود الى شرق ايران حيث حكمت اسرة هؤلاء الامراء لا الى ميديا Médie التى حددتها رواية المسافر اليوناني بشكل تحكمي كموطن لاملاك تلك الاسرة . يستنتج كريستنسن من ذلك ، بحق ، انه حصل تغيير في المكان نحو الغرب يشبه ذلك التغيير الذى اجري في زمن ما لمسرح احداث وشخصيات القسم الاعظم من الاساطير الايرانية ، فلا يوجد ، والحالة هذه ، مايستبعد الاعتقاد بأن هذا التطوير قد تحقق بعد تبني الاكراد للاسطورة الشعبية المحبوبة دائما بين الاعاجم الساكنين في آسيا ، وبأن زريادريس قد تحول شيئا فشيئا الى ملك المغرب Oc cident .

مقارنة اخرى تفرض نفسها . ذلك ان الاراضي التي حددت على انها

---

(١) التصغير الشعبى لاسم (بكر) . (المترجم) .

اراضي زريادريس ، وهي الموانيء القزوينية (القوقاس) وتانائيس Tanaïs (الدون) ، كانت في الواقع تلك الاراضي التي سكنها اللانيون Alains في عصر اسبق والحال ان اسم هذه العشيرة (آلان(١) لدى الكتاب الشرقيين يشبه بشكل جلي ذلك الذي ورد في رواية مهمى آلان التي ليست كردية (الاصل)(٢) كما راينا . لاشك انه افتراض خطير ان يحول ملك الاكراد هذا ملكا للالانين ، ولكنه افتراض مفر على كل حال . لقد قام هؤلاء الاعاجم في عهد الساسانيين بغزوات عديدة لجنوب قزوين متصلين هكذا بسكان زاكروس Zagros ويحتفظ الفولكلور الارمني بذكريات هذه العلاقات في اسطورة حب انداشيز Andachès واميرة اللانيين . لم يكتب لحد الآن تاريخ الاستيطان في كردستان فيمكننا التساؤل ان لم يكن آلانيو Swêsnî قد انحدروا من المقاتلين الآلانين الذين دفعتهم المصادفة في احدى الغزوات الى الاستقرار بعيدا عن قواعدهم ، فلقد اكتشفت لحد الآن آثار مدهشة جدا وعريقة في القدم في بلاد الكرد .

اذا كانت اسطورة مهمى آلان Memé Alan مقتبسة من اسطورة زريادريس واوداتس ، وهو احتمال راجح جدا ، فعلينا الاعتراف بان رواية مهمى آلان مختلفة كثيرا عن الرواية الاصلية . والسبب في ذلك يعود الى نقل الاسطورة الى وسط جديد ، الامر الذي ادى بالضرورة الى تحويرها . لقد كردت(١) ــ اذا صح التعبير ــ الرواية ثم طبعت في وقت لاحق بطابع اسلامي . الرواية تبدأ في مدينة المغرب Occident الخرافية ولكن اطارها هو مدينة جزير Djezir الكردية حيث يحكم ميرازين Mîr Ezîn . خصائص الشخصيات والوسط الذى تعيش فيه وردود افعالها والعادات والعلاقات الاجتماعية امور لايمكن ان تبقى بدون تغيير .

بالاضافه الى ذلك يلاحظ انه في فقرات عديدة من الرواية يوصف سكان مدينة جزير Djezir باتسى النعوت . فهم طماعون (البيت ٩٢٢) ومغتابون (البيت ٢٣٠٥ ــ ٦) وجبناء (البيت ٣٦٥١) . فيمكن ان نستنتج مع باسل نيكيتين B. Nikitine (مشار اليه فيما سبق ص (٧)) ، بان هذه القصيدة الروائية نبعت من وسط تعادية . ويجب ان لاننسى انه ، وفقا لرواية منقولة في الشرفنامة ، كان مؤسسو العائلة المالكة المحلية لـ عزيزان Azizan يزيديين Yezidis وينتسبون الى طائفة غير محبوبة

---

(١) وردت كلمة (آلان) هكذا بالالفباء العربية في الاصل الفرنسى المترجم عنه (المترجم) .

(٢) المترجم) .

(١) اى طبعت بطابع كردي وصيغت صياغة كردية . (المترجم)

وقد يكون هناك مقارنة اخرى يجب ملاحظتها : فالكرد يقسمون عشائرهم تقليديا الى مجموعتين كبيرتين هما : (ملي) Les Mil والزيل Les Zil اوسليف Siliv . والعشائر البوتانية هي سليفية عموما ، فهل يحتمل ان تكون اسطورة مهمى آلان ملية(١) في بداية ظهورها ؟ السؤال جدير بان يطرح وان كان يستحيل الجواب عنه ، لاننا نجهل معنى الاسماء : مل وزيل التى لم تعد تحمل في ايامنا هذه اى مدلول عرقي او سياسي او اجتماعي . ان طبع اسطورة مهمى آلان بالطابع الاسلامي حصل كما يبدو بتأثير من خاني Xanî بخاصة . الرواية تخص حياة مهم كقديس مطلق من كل رباط دينوي وكشهيد للحب الالهي . في الرواية الشعبية يموت البطل ببساطة نتيجة خيانة ، فلا مغامراته ولا حياته تتضمن اى قدر من المثالية . (راجع اوسكارمان O. Mann) . في حين ان بعضا من الروايات ، كتلك التى رواها ميشو Miso ، تتبنى نظرية خاني Xanî ، حلم مهم في زنزانته ودعاؤه واستسلامه امام الموت الذي يتمناه من كل قلبه ، بالرغم من توسلات زين هي مقتطفات تبدو وكأنها اقتبست من « مهم وزين Memû Zîn)) . ولابد ايضا من محاولة للمغني الشعبي (الدنكبيژ Dengbêj) لتحبيب بطل غير جذاب لجعله جذابا . واخيرا فان شخصية ملك الجان ، الوثني ، تحولت الى نبي اسلامي هو الخضر Xidir . البنات الثلاث لهذا السلطان العظيم فقط احتفظن بدورهن الاصلي . ان موضوع رواية مهمى آلان Memê Alan جرى تحديثه الى حدما وان مهم Mem ملك الاكراد هو ايضا حفيد شيخ القرشيين . فنسب من هذا النوع وحده يناسب هذا الامير المرموق . وهذا اعتراف غير مقصود باسلوب الانتساب الزائف الذي انتشر كالوباء في الاوساط الكردية حينذاك ، اذ كان النبلاء يربطون نسب عائلاتهم باصل عربي(١) (راجع نسابة الشرفنامة Serefname) . والتغيير الآخر الجدير بالاشارة اليه هو تحويل شخصية بكلى Begli ، تلك الشخصية التي بدات تضمحل وتختفى تدريجيا في الروايات الحديثة . في رواية شارى Charès ، يسافر زريادريس

---

(١) نسبة الى عشائر الملل (المترجم) .

(١) نرى لزاما علينا ان نوضح ان تجاور الشعبين العربي والكردي وتآخيهما الديني وكفاحهما المشترك ضد الغزاة الطامعين في مختلف العصور ومنذ القدم وحملة الاضطهاد التى تعرض اليها اهل البيت في بعض فترات التاريخ الاسلامي التى ادت الى هجرة كثيرين منهم الى المناطق البعيدة والمجاورة كل ذلك كان كفيلا بان يخلق حالة امتزاج الدم واختلاط النسب ، لذلك لا نشاطر المؤلف رايه بهذا الشكل المطلق على الاقل . (المترجم) .

مع حوذى عربته ، ووجود مثل هذا الرفيق كان ضروريا لكل بطل تقليدي في رواية اوسكارمان O. Mann بكلى Begli يتبع مهم حتى جزير Djezir دون ان يلعب دوراً هاما في مغامرات سيده . عند ميشو Miso يبقى الخادم في مدينة المغرب ولا يظهر الا في نهاية القصة لينتقم لملكه . اذا كانت شخصية بكلى تتطابق مع شخصية الحوذى القديم فان حضور مثل هذه الشخصية الثانوية لم يعد ضروريا بجانب مهم الذى يتنقل على جواده .

★ ★ ★

لقد كان هدف خانى Xanî مزدوجا في نظم روايته الشعرية مهم وزين Memû Zîn ، فقد اراد ، من جهة ، انجاز نتاج ادبي كردي يؤشر بداية ظهور ادب حديث وايقاظ الشعور القومي لدى ابناء قومه كما وضح ذلك بنفسه في ابيات رائعة في عاطفتها القومية الفريدة بالنسبة لذلك العصر (ص ١٥ ــ ١٧) ، وتوخى ، من جهة اخرى ، التشجيع على الحب العذري الصوفي كما يوضح في مطلع قصيدته :

ئەڤ میوه ئەگەر نەئابداره
کرمانجیيه . ئەو قەدەر لکاره
وترجمة هذا البيت كما يلي :
ان هذا الثمر وان لم يكن طيب المذاق
فهو كردي فمؤثر في هذا النطاق
ويقول في الاخير :
لاکن وی غەرەز گفتوگوی
مەقصەد ژ هندی جست وجوی
زاهیر کرنا جەمالی عەشقه
سابت کرنا کەمالی عەشقه
وترجمته :
لكن الدافع من هذا الكلام
وهدف البحث ازالة الغمام
لاظهار جمال العشق
واثبات كمال العشق

---

(١) المترجم .

نتاج ادبي رفيع المستوى ، مشحون بمسحة دينية ك « مهم وزين » خاني Xanî ، منظوم على غرار الروايات الشعرية لـ جامى Djamî لايمكن الا ان يكون متميزاً كثيرا عن اسطورة مهمى آلان Memê Alan الشعبية . لوحة المقارنة المعروضة (في وسط هذه المقدمة) اظهرت لنا باية حرية عالج (احمدى) خانى موضوعه : فروايته تبتعد في كل لحظة عن الفكرة الرئيسية للاسطورة . يضاف الى ذلك ان شخصيات عديدة تبدو وكأنها مختلفة تماماً في الروايتين . ان مهم ليس (في الرواية الشعبية) (١) بطلا محبوباً فقد لاحظنا فيما سبق جهود ميشو Miso لاعادة الاعتبار اليه . لقد جعله ينقذ ابن سيلى Sili من النار (البيت ٣٠٢٥ ــ ٢٧) ويعيد بناء قصر حسن Hesen (البيت ٣٠٤٨ وما تلاه) وهو يسند اليه موتاً كموت المتقين الصالحين . ومهم ، في الحقيقة ، اناني ومتقلب وقاس ، انه طاغية من طراز السادة المتسلطين الشرقيين . صحيح ان عشقه سلبه لبه وافقده رشده (البيت ٣٣١٢) ولكنه يقبل دون ادنى شعور بالخجل ، المساعدة التي يقدمها اليه الجلاليون Les Celâlî مع علمه بان زين Zîn هي خطيبة چكو Ceko (البيت ١٤٣٤ ــ ٦) . انه يلجأ الى الكذب لكي يترك صحبة مير ازين Mir Ezîn دون استئذان في وسط الحقول ويعود الى جزير Djezir (البيت ٢٦١٢ وما بعده) . انه لايستطيع التصرف بمفرده ، ويستغل باستمرار صداقته مع حسن،وتنقصه الشجاعة عندما يتطلب الموقف مواجهة المصاعب (البيت ٢٦١٢ وما بعده) . انه لايستطيع التصرف بمفرده ، ويستغل باستمرار ولا يتردد في التصرف بفضاضة مع من يحبونه (لقاء عند نبع الماء ، البيت ٢٢٢٧) . وكان يفترض ان يملك قلباً ارق او اكثر نبلا .

مهم Mem خاني ، على العكس من ذلك ، يملك روحا سامية لاتشوب سلوكة اية شائبة ولم يبدر منه مايشين ابدا والحب الذي يضطرم فيه حب افلاطوني نقي ، يتحول من حب زين Zîn الى حب الله . انه يصل في سجنه الى حالة التصوف الاعلى . عندما يحمل اليه صديقه العفو يرفض الحرية التي تعرض عليه ويموت مردداً آيات مقدسة من الذكر الحكيم .

وتبقى سمات شخصية زين Zîn على حالها في الروايتين . قد احتفظت فيهما بنموذج العاشقة الخجولة ، المتقية والعذبة . في رواية خانى Xanî تعتذر زين Beko لـ بكو Zîn اذ لولاه لما فازا ، هي ومهم ، بالجنة . في حكاية ميشو Miso تمنع حسن من قتل مير ازين Mir Ezîn انتقاماً لقتله ملك الاكراد .

باستثناء شخصية الامير حيث يبدو في كل الروايات اميراً ساذجاً

---

(١) المترجم .

ضعيفا وجائرا في الوقت نفسه ، بل دمية حقيقية في يد بكو Beko نجد الشخصيات الاخرى اكثر بروزا ورونقا في الرواية الشعبية وفي رواية الشاعر (خانى) (١) .

تاجين في مهم‌وزين Memû Zîn مقتبس من كل من حسن وبكلى في مهمى آلان Memê Alan طالما انه قدم كاخ متعاهد لـ مهم ولكن تنقصه القدرة والنشاط . فعندما القي القبض على صديقه ووضع في العربة لم يجرؤ على التدخل مع انه كان حاضرا ، وعندما قرر انقاذه لجأ الى طلب العفو عنه قبل اللجوء الى القوة . اما حسن واخوته فانهم كرماء للضيوف ومتصفون بالسخاء والجرأة والشخصية الرصينة القوية ، ومتميز احدهم عن الآخر .

حسن يحتل قمة الشهامة والصلابة في احترام قيم الرجولة والفروسية تجاه ضيوفه،وهو مخلص‌لايتراجع عن كلمته مهما حدث،كما انه لايتردد في‌تهديد چكو ، الذي يريد ان يتراجع عن يمينه بالقتل ، ولا في التضحية بأموالة وبحياة ابنه من أجل انقاذ مهم Mem . اما چكو ، الاصغر عمرا والاقل ادراكا لواجباته ، فهو اكثر رقة ايضا ، انه لايتوقف في كبت حركة استنكار صدرت منه عندما علم بان عليه ان يتخلى عن خطيبته . فلا يستسلم لهذا التنازل بسهولة ، ولكن بعد ان يتخذ قراره (بالتنازل) (١) لايحيد عنه ولا يتراجع ابدا . فيما يخص قره‌تاجين Qeretacîn ، الأخ الاصغر بين الاخوة ، فانه يتميز بالخضوع الاعمى لاوامر كبير الاخوة . ان اشارة من هذا الاخير كانت كافية لكي يشهر سيفه بوجه چكو دونما تمنع او تضجر .

سلى Silî التي لم يسند لها (احمدي خاني) Xanî سوى دور عرضي جدا ، هي في الاسطورة سيدة مرموقة . فهي زوجة الرئيس وتتخذ لوحدها قرارات هامة في غياب زوجها . انها تطيع حسن طاعة عمياء عندما يتعلق الامر بمساعدة مهم Mem ، ولكنها تثقل كاهل الجلاليين(١) Les Celalî بالاتهام والنقد عندما تدمغهم بانهم يتهربون من واجباتهم .

بكو Beko عند خاني مختلف تماما عنه لدى المغنين الشعبيين الدنكبيژ dengbêj ، انه يتنازل عن بدلته الفاخرة في مقابل عباءة البواب. انه لايتصرف تحت تأثير سلطان كره دراماتيكي ، بل يتصرف هكذا لانه مكلف بتدبير العناية الالهية بشعور من الاجلال والحب ، تلك العناية التي اختارته ليكون اداة لخسارة العشاق في هذه الدنيا ، ووسيلة خلاصهم في الآخرة . وفي الآخرة سوف نجده في الجنة وقد جزي على خيانته التي يستحقها غيبيا

---

(١) المترجم .

(١) يقصد بهم (حسن) واخوته (المترجم) .

(ميتا فيزيقياً). بكو الشيطان تحول الى بكو القديس ، ولا يعود مسؤولا عن البؤس والشقاء اللذين اصابا كلا من مهم Mem وزين Zîn وعن التفريق بينهما حتى في القبر .

مهموزين Memû Zîn ومهمى آلان Memê Alan مختلفان في محتواهما قدر اختلافهما في الشكل والاسلوب .

النتاج الادبي لخاني عمل كلاسيكي ، اى انه متاثر بالفارسية. ان خاني Xanî المؤلف تبنى العروض العربية الايرانية ، انه يقتبس معظم مقارناته من مجموعات شعراء كنظامي Nezâmî او جامى Djâmî . واذا كان يستخدم في بعض الاحيان تشبيهات واستعارات جارية لدى الدنكبيژ (الشعراء الشعبيون) dengêj فانه كثيرا ما يقرنها بالاستعارات الفارسية :

سيمين بەدەن و سەمەن عوزاران
سێڤن ذەقەن و مەمك هناران
الجسد من فضة والغذار ياسمين
الحنك تفاح والنهود رمان

الكلمات الفارسية والعربية المفرسنة (١) ــ ان صح التعبير ــ تفيض في الرواية ، وحتى الالفاظ والكلمات الكردية ترد (أحيانا) في شكل فارسي ، خون Xûn لـ خوين Xuin (الكردية) (١) ، سيب Seb لـ سێڤ (الكردية) سيمين Sîmîn لـ زيڤين Zîvîn (الكردية) ... الخ .

ولا يجدي البحث عن اي اثر لعروض من اي نوع كان في مهمى آلان Memê Alan وكذلك في باقي صياغات الدنكبيژ dengbêj . النظريات المقدمة من قبل سوسان Socin تعتبر خاطئة بالنسبة للشعر الشعبي الكردي على الاقل . في اغاني الرقص يكون بيت الشعر مقفى وبناؤه سلساً سهلا ، ليس من حيث الكم بل من حيث عدد المقاطع . في الاساطير الشعرية والملاحم البطولية لانصادف أبياتا شعرية بمعنى الكلمة بل آيات مسجعة ذات اطوال متغيرة تتحدد فقط بطول نفس المنشد الذي يغنيها ارتجالا . بالاضافة الى ذلك يأخذ هذا المنشد حريته في أن يروي بعض الحوادث والفصول نثرا عندما

---

(١) التى دخلت بشكلها او بعد تحوير بسيط فيها الى اللغة الفارسية من اللغة العربية ولكن معظمها استعملت بمعنى مختلف بعض الشيء عن الاصل او حتى مختلف تماما ــ لبعض منها ــ عن الاصل . المترجم .

(١) المترجم .

يدب فيه التعب او تخونه ذاكرته . جدير بالذكر ان وقفات الرقص والاغاني الراقصة ذات سمات بحيث ان ايقاع الرقص ودرجته قد يتغيران في كل بيت ، في حين ان الاساطير الملحمية تروى بايقاع سريع واصوات منفردة اكثر من ان تغني ، والمقطع الاول من السجع هو الذي يفصل ويحكم المقاطع الاخرى على الاغلب . وهكذا فان لحن مەمى آلان Memê Alan هو تقريباً مايلي بالنسبة لكل القصيدة تقريباً :

صول ، صول ، صول ... لا ، صول .

والسجعات هي في الغالب ئەن ــ ئانه en - ane ، وتتحقق باضافة (/) (e) (ا) الى الخاتمة ــ ئان (an) التي هي للجمع او التي تنتهي بها بعض من الافعال او غيرها من الكلمات . وعند الحاجة يتم اللجوء الى مجازات شعرية (استعمال الجمع للمفرد على سبيل المثال) . في بعض المقاطع ، وهي عامة المقاطع الطويلة التي تستدعي الابراز ، كما نلاقي قوافي نادرة جداً . وفيما يلي قائمة بالقوافي التي المستعملة في الرواية . ولوحة القوافي هذه لاتستند الا الى اجزاء النص المنقولة عن صبري Sebri وعن ميشو Miso . فصل لعبة الشطرنج يظهر بمظهر غير متناسق الى حد ما وذلك يعود الى سوء التدوين :

ئالي	alî	: البيت ١٨١٣ ــ ١٨١٦ .
ئامه	at	: البيت ١٩٨٨ ــ ٩٢ .
ئات	ame	: البيت ٣٣٩٠ ــ ٩٣ .
ئايه	aye	: الابيات من : ٢٢٢٧ ــ ٢٢٣٠ .
ئەنه	ene	: الابيات من : ٢١٥١ ــ ٢١٥٣ .
ئەمو	emo	: الابيات من : ٨١٠ ــ ٨١٢ .
ئەرا	era	: الابيات من : ٢٢٨٢ ــ ٨٤ .
ئەره	ere	: الابيات من : ٢٠٩٨ ــ ٩١ .
ئێره	êre	: الابيات من : ٢١١٢ ــ ١٤ ، ٣٣٨٣ ــ ٨٩ .
ئيبه	êye	: الابيات من : ١٨٣٤ ــ ٣٦ .
ئيا	iya	: الابيات من : ٢٠٨٥ ــ ٨٨ .
ينــه	ine	: الابيات من : ٨٤٨ ــ ٥١ ، ٨٨٩ ــ ٩٤ ، ١٥٨١ ــ ٨٨ ، ١٨٨٨ ــ ٩٣ .
ينم	inim	: الابيات من : ٨٩٨ ــ ٩٠١ ، ١٤٨٠ ــ ٨٤ ، ١٤٩٨ ــ ١٥٠٦ ، ١٥٢١ ــ ٢٨ ، ١٥٤٥ ــ ٥٣ ، ١٥٦٤ ــ ٧٤ ، ١٦٠٢ ــ ١٦٠٦ ، ١٨٦٢ ــ ٦٣ ، ١٨٧٤ ــ ٧٧ ، ١٨٩٤ ــ ٩٩ ، ١٩٢٨ ــ ٣١ ، ١٩٤١ ــ ٥٥ ، ٢٢٣٩ ــ ٤٧ .
ينن	inin	: الابيات من : ١٢٠٦ ــ ٨ ، ١٦٣٧ ــ ٤٧ ، ١٨٥٧ ــ

٦١ ، ١٩١٦ ـ ٢٢ ، ٣٥٣١ ـ ٣٦ .

ini : الابيات من : ٥٤٢ ـ ٥٦ ، ٨٤٤ ـ ٤٧ ، ٩٨٣ ـ ٨٧، ١٧١٩ ـ ٢١ ، ٢١٣٤ ـ ٥٠ ، ٢١٧٣ ـ ٨٨ ، ٣٤٤٦ ـ ٥٠ .

oro : الابيات من : ١٨٨٥ ـ ٧ .

وكان من المناسب في ختام هذه المقدمة اعطاء نبذة مختصرة عن اسلوب مهمى آلان Memê Alan الذي يختلف قليلا عن اسلوب الملاحم الكردية الاخرى ولكن قراءة النص تعوض عن ذلك . هذه السلسلة يجب ان تختم بدراسة مفصلة عن الادب الكردي ، الشعبي منه والرفيع ، ولا فائدة من حشر مقدمة كل جزء من اجزاء السلسلة بكلام معاد .

الصورة البانورامية الموضوعة في مستحصل هذا المؤلف يمثل انعطاف مجرى نهر دجلة ومدينة جزير Djezir ، جزيرة ابن عمر العرب ، جزارتا قدماء الكاردو Gazarta d'Kardou des Anciens

وكانت تحكم من قبل عائلة آزيزان Azizan حتى سنة ١٨٤٨ وهي عائلة من اصل يزيدي Yezidie وعربي (يفترض ان مؤسسها واحد من ذرية خالد بن الوليد) حسب بعض الروايات وسليل قبيلة من حيدران Heyderan بحسب روايات اخرى . وفي عصر اقدم من ذلك كانت تحت سيطرة المروانيين des Merwânides ثم كانت بعد ذلك تحت سيادة الزنكيين des Zengides . وحتى القرن العاشر للميلاد ، ظلت ميناءاً نهرياً لارمينيا L'Arménie وشهدت ازدهاراً تجارياً لم يسبق له مثيل . ثم خربت بعد ذلك ولم تحتفظ بالقليل من ابهتها الا كعاصمة للامارة الكردية .

المدينة مبنية على جزيرة ، يحيط بها من الشمال الشرقي ذراع من نهر دجلة وتحيط بها من الجانب الآخر قناة قد تكون صناعية (ولايبدو في الصورة الفوتوغرافية غير القسم الغربي ومقدمة الفرع الشرقي من القناة) . في اقصى اللسان الشمالي من المدينة يمكن ملاحظة خرائب بورجا بەلەك Burca Belek قصر الامراء . ابعاد المكان المسور ـ الذي يبدو حالياً اوسع مما يجب بسبب اختفاء احياء كثيرة ـ تعطي فكرة عن اهمية جزير Djezin في عصر اسبق .

★ ★ ★

BIBLIOGRAPHIE

Charès de Mitylène, fragment in F. Jacoby, *die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin, 1929, t. II B, p. 660.

A. Christensen, *Les Gestes des Rois dans les Traditions de l'Iran Antique*, Paris 1936.

Folklora kyrmanca. Nayirsta Hukymata Ermanistane, 1936, p. 261-308.

Hawar. Revue kurde publiee à Damas.

A. von Le Coq, *Kürdische Texte*, Berlin, 1903, 2 vol. t. II, p. 36 et p. 53.

Roger Lescot, *Enquête sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindjar*, Beyrouth, 1938.

Roger Lescot, *Textes Kurdes, première partie, Contes, proverbes et énigmes*, Beyrouth, 1940.

F. Macler, *Une forme arménienne du theme des amants malheureux*. Revue des Etudes Armeniennes, t. II, p. 91.

Hugo Makas, *Kürdische Texte im Kurmänji Dialekte aus der Gegend von Mardin*. Leningrad, 1926, p. 5-15.

Oscar Mann, *Die Mundart der Mukri Kürden*, 2 vol., Berlin, 1906-1909; t. II (traductions), p. 49-135.

Nizam ud Din Sami, *Zefer Nameh*, ed. Tauer.

Basile Nikitine, *Essai de classification de folklore a l'aide d'un inventaire social-economique*. XVIe Congres international d'Anthropologie, Bruxelles, 1936.

A. Socin, *Erzählungen und Lieder im Dialekte von Bohtan*, Saint Pétersbourg, 1890, p. 108-117.

Tha'alibi, *Histoire des Rois de Perse*, éd. Zottenberg, p. 245 et ss.

شرفخان بدلیسی — شرفنامه — éd. du Caire.

احمد خانی — مم و زین — استانبول ۱۳۳۰

المشكلات النفسية والتعليمية

لطلبة القسم الكردي في كلية

التربية بجامعة بغداد

الدكتور بدرخان عبدالله السندي
قسم العلوم التربوية والنفسية
كلية التربية ـ جامعة بغداد

اهمية البحث :

تأسس قسم اللغة الكردية في جامعة بغداد عام ١٩٥٩ وفي كلية الاداب . ثم تأسس قسم اخر للغة الكردية في كلية التربية عام ١٩٧٥ والحق طلبة قسم اللغة الكردية في كلية الاداب بهذا القسم عام ١٩٨٠/١٩٨١ ويهدف هذا القسم الى تخريج مدرسين يدرسون اللغة الكردية وآدابها في المدارس الثانوية .

ورغم مرور ٢٨ سنة على بدء تجربة تدريس اللغة الكردية وآدابها جامعيا ومنح درجة علمية « البكالوريوس » فيها واضطلاع الخريجين بتدريس مادة اللغة الكردية في المدارس الثانوية فأن أية دراسة تقويمية لاعمال هذا القسم لم تجر بعد للتعرف على الواقع التدريسي فيه ورصد مشكلاته ودراسة امكان تطويره والنهوض به ليقوم باعبائه على شاكلة افضل ، فهو ـ اي القسم الكردي ـ تجربة جديدة وفريدة ايضا فليس هناك اية جامعة في العالم تمنح شهادة البكالوريوس في اللغة الكردية وآدابها غير جامعة بغداد ، ومؤخرا جامعة صلاح الدين .

ان كثيرا من الشكوى يمكن ان نسمعها هنا وهناك من الطلبة او

المدرسين او روءساء الاقسام الذين تواكبوا على رئاسة هذا القسم (منذ نشأته ولحد الآن) وهي بمجموعها تنبيء عن وجود مشكلات جديرة بالدراسة والبحث .

ومن خلال تدريس الباحث لمادة علم نفس الطفولة المراهقة في هذا القسم لعدد من السنوات ومساهمته في الاشراف والتدريس في مجال الدراسات العليا لبعض خريجي قسم اللغة الكردية ممن قبلوا في قسم العلوم التربوية والنفسية / الدراسات العليا وكذلك استطلاع آراء ومعاناة الطلبة في الصفوف الاربعة من مستوى البكالوريوس تحريريا تبين له ان هناك عدداً من المشكلات حرية بالدراسة العلمية كي تكون بداية وتمهيدا لدراسات مستقبلية اخرى يمكن ان يقوم بها زملاء آخرون لتحسين وتطوير هذه التجربة الجامعية . وبهذا تكون هذه الدراسة اول دراسة تسعى للتعرف على واقع قسم اللغة الكردية من خلال رصد المشكلات النفسية والتعليمية لطلبة هذا القسم .

ان دراسة المشكلات النفسية لطلبة الجامعات سواء تلك التي تؤثر بشكل مباشر على المستوى التعليمي او حتى تلك التي لا أثر مباشراً واضحاً لها على المستوى الدراسي للطلبة ، مسألة مهمة جدا ذلك ان مرحلة الجامعة تمثل بالنسبة لفترة المراهقة من جهة وللمؤسسات التعليمية من جهة اخرى عنق الزجاجة ، فطلبة الجامعة هم على الاكثر مراهقون في المرحلة المتأخرة من المراهقة ، وهم سيواجهون الحياة العلمية بعد حين[1] . وان اية دراسة تكشف عن واقع الحياة الجامعية للطلبة هي دراسة تقويمية تساعد ادارة الجامعة على رصد الواقع واعادة النظر في واقع برامجها واصول تدريساتها وتساعد على القيام باجراءات التغذية الرجعية Feeding Back قبل ان تسلم هذه المجموعة من الافراد الى المجتمع الكبير ليقوموا بادوارهم العامة والتخصصية[2] .

والواقع فأن خلق حالة من التوازن بين الاهداف المرسومة والواقع التربوي ـ والنفسي داخل المؤسسة التربوية مسألة مطلوبة دوما اذ بخلافها لايمكن ان تتوقع مخرجات او مردودات ايجابية[٣] .

ويعتقد الباحث ان هذه الحالة التي يشير اليها قد اتضحت للعاملين في هذا القسم وعبرت عن نفسها بمجموعة من المذكرات التي تقدم بها رئيس قسم اللغة الكردية لكلية التربية[٤] ، او من خلال احاديث الاساتذة العاملين في هذا القسم ، او المعاناة الملموسة من طلبة القسم .

ان نظرة سريعة الى هذا القسم يمكن ان تنبيء عن وجود مبررات بحث عديدة تتراءى للباحث في ثلاثة جوانب رئيسة :

اولا : حالة المد والجزر في برامج الدراسة ، ويظهر هذا واضحا عند المقارنة بين المواد الدراسية المقررة لهذا القسم قبل صدور مقررات لجنة دراسة شؤون التعليم (لجنة اعداد مناهج كليات التربية)[٥] وبعد صدور المقررات المذكورة التي ازدحمت بمواد غير اختصاصية كثيرة ومن ثم التعديلات السريعة التي جرت على تلك المقررات بخصوص منهج قسم اللغة الكردية ، وما يمكن ان نجده اليوم من صورة منهجية في هذا القسم تشجع كثيرا على اجراء تغييرات وتعديلات فيها كي تجعل القسم في المسار الاجدى نحو تحقيق اهدافه .

ثانيا : لقد تضاءل الكادر التدريسي المتخصص في هذا القسم في السنوات القليلة الماضية بسبب الاحالة على التقاعد والنقل وعدم توفر البدائل المتخصصة مما جعل القسم يعول على المحاضرين ، من ضمنهم من هم بمستوى البكالوريوس ، ومن اختصاصات لا علاقة لها باللغة الكردية وآدابها بل يعتمدون على خبراتهم الشخصية ليقوموا بالتدريس في مستوى جامعي . ومع احترام وتقدير الباحث الجم للسادة المحاضرين وجهودهم التدريسية ، بيد ان الحالة هذه تضعنا أمام صورة لانكاد

نجدها في أي قسم آخر من أقسام كلية التربية .

ثالثا : ان الواقع الطلابي لهذا القسم وعدم تجانسهم اللغوي مسألة جد مهمة ، اذ يقبل هذا القسم وعلى حد سواء طلبة يتكلمون الكردية اي ان اللغة الكردية بالنسبة لهم هي لغة ام وبعضهم درس في المرحلة الثانوية باللغة الكردية اي انهم متمكنون تماما من اللغة الكردية ، والقسم الآخر من المقبولين هم طلبة عرب لايجيدون اللغة الكردية ويكادون لايدركون اوليات هذه اللغة ، وتخضع الفئتان الى دروس وظروف متماثلة وليس هناك مناهج وطرائق تدريسية مميزة الا بعض المحاولات المبتسرة التي حاولت فصلهم في الصف الاول فقط ، وفي درس القراءة ، الا ان المشكلة بقيت عائمة كما سيظهر لنا من بعد .

ان هذا الواقع الذي نشهده في قسم اللغة الكردية لابد وان يفصح عن حاجة ماسة الى اجراء بحث ميداني من شأنه ان يتعرف على دقائق وحدة المشكلات التي يعاني منها طلبة هذا القسم من خلال مسح الواقع النفسي والتعليمي لهم .

اهداف البحث :

يهدف البحث الحالي الى هدفين رئيسين :

ا ـ التعرف على اهم المشكلات النفسية والتعليمية التي يعاني منها طلبة قسم اللغة الكردية .

١ ـ ذكورا واناثا .

٢ ـ ناطقين باللغة الكردية وغير ناطقين بها .

ب ـ وضع المقترحات المناسبة كحلول لتجاوز المشكلات التي يعاني منها طلبة القسم المذكور .

حدود البحث :

يتحدد هذا البحث بالمشكلات النفسية والتعليمية التي يعاني منها طلبة قسم اللغة الكردية في كلية التربية / جامعة بغداد من هم في الصفوف الاولى والثانية والثالثة والرابعة للعام الدراسي ١٩٨٦/١٩٨٧ .

كما وان البحث الحالي غير معني بالمشاكل التي يعاني منها الطالب خارج اطار وجوده في قسم اللغة الكردية في كلية التربية .

تحديد المصطلحات :

يضع الباحث في ادناه المقصود من بعض المصطلحات الواردة والمتكررة في بحثه وهي تعاريف اجرائية وقد اعتمد الباحث في اشتقاق التعريف الاول والثاني على تعريف Good للمشكلة[٦] والذي ينص على ان المشكلة هي :

موقف مبهم ومقلق وفيه تحدٍّ حقيقي او مفتعل وبحاجة الى حل من خلال التفكير .

المشكلات التعليمية : كل مايعيق عملية الدراسة من مواقف تتحدى تحقق الاهداف التعليمية المتوخاة من قسم اللغة الكردية في كلية التربية ولها علاقة بالطريقة التدريسية او المنهج او الوسيلة التعليمية او الناحية الاهارية .

المشكلات النفسية : كل معاناة نفسية يعاني منها طلبة القسم الكردي فتصبح عائقا تتحدى تحقق الاهداف المتوخاة من الدراسة في هذا القسم سواء كانت المعاناة متعلقة بميول الطالب او تعاطفه مع محيطه الدراسي او علاقاته بالآخرين .

الناطقون بالكردية :

مجموعة الطلبة في قسم اللغة الكردية ممن تعتبر اللغة الكردية لغة ام بالنسبة لهم ويجيدونها قراءة وكتابة قبل دخولهم الجامعة .

غير الناطقين بالكردية :

مجموعة الطلبة في قسم اللغة الكردية ممن لاتعتبر اللغة الكردية لغة ام بالنسبة لهم ولايجيدون القراءة والكتابة بها .

الفصل الثاني

دراسات سابقة

كما ذكرنا في اهمية البحث لاتوجد دراسة قبل هذه الدراسة تعنى بتقويم قسم اللغة الكردية بشكل عام او المشكلات النفسية والتعليمية للطلبة بشكل خاص ، بيد ان الباحث حاول كجزء من اصول البحث العلمي الاطلاع على بضع دراسات مماثلة تسعى لدراسة مشكلات الطلبة في المستوى الجامعي، والواقع فأن الدراسات المعنية بمشكلات طلبة الجامعة في العالم كثيرة ومتعددة الجوانب ، وقد قامت بعض الدراسات العراقية ايضا في هذا المجال ، وسنقوم هنا بذكر بعضها بالاضافة الى ذكر بعض من الدراسات الاجنبية في مجال تشخيص مشكلات الطلبة الجامعين .

اولا :

دراسة صباح باقر (١٩٦٨)

(مشكلات الطلاب والطالبات في كليات جامعة بغداد وعلاقتها ببعض سمات شخصياتهم)[٧] .

هدفت هذه الدراسة الى :

١ ــ تحديد المشكلات التي يعانيها الطلاب والطالبات في حياتهم الدراسية في الكلية من حيث علاقتهم بالاساتذة وعلاقتهم بعضهم مع البعض الآخر وفي مساهمتهم في النشاط الاجتماعي وفي قضاء أوقات فراغهم.

٢ ــ معرفة الاتفاق والاختلاف بين مشكلات الطلاب والطالبات في التعليم المختلط .

٣ ـ دراسة العلاقة بين مشكلات الطلاب والطالبات في الجامعة وبين المتغيرات المهمة كالمستوى الاقتصادي والاجتماعي .

٤ ـ دراسة العلاقة بين مشكلات الطلاب والطالبات وبعض السمات الشخصية لديهم .

واستخدم الباحث اداتين ، الاولى استفتاء قام هو بتصميمه ، والثاني اختبار برونورويتر لقياس الشخصية .

اختار الباحث عينة بحثه في كلية التربية والآداب والعلوم ، فقد وجد ان مجموع طلبة هذه الكليات تساوى ٣ر٢٧٪ من مجموع طلبة جامعة بغداد وكان عدد أفراد العينة الذكور (٢٤٠) والاناث (٢٤٠) والمجموع (٤٨٠) ، راعى فيها الباحث بالاضافة الى متغير الجنس تنوع الاختصاصات .

واستخدم الباحث الوسائل الاحصائية الآتية :

(النسب المئوية ، ومربع كاى ، وتحليل التباين ذى الاتجاه الواحد ، ومعامل ارتباط بيرسون) لتحليل نتائج بحثه .

وتوصلت الدراسة الى نتائج كثيرة ، منها :

١ ـ قلة اهتمام الاساتذة بالطلبة وتشددهم في التصحيح واستخدامهم للدرجة كوسيلة انضباطية .

٢ ـ صغر قاعات الدراسة وتباعدها .

٣ ـ صعوبة بعض المواد الدراسية وابتعادها عن الواقع والامتحانات المفاجئة .

٤ ـ الصراع الناتج عن الاختلاط الجامعي .

٥ ـ قلة السفرات الطلابية والنشاطات الاجتماعية والأدبية والرياضية .

(مشكلات الطلبة العرب الوافدين في جامعة بغداد)[٨] .

ثانيـا : دراسة صباح حنا هرمز (١٩٧٥)

هدفت هذه الدراسة الى الاجابة عن السؤالين الآتيين :

أ ـ ماهي المشكلات التي يواجهها الطلبـة العرب الوافدون للدراسة في جامعة بغداد ؟

ب ـ ماهي الفروق في المشكلات التي يواجهها الطلبـة العرب الوافدون للدراسة في جامعة بغداد تبعا للمتغيرات (الجنس ، الصف ، نـوع الدراسة (علمية ـ أدبية) ، معدل الدخل الشهري ومناطق الايفاد) .

قام الباحث ببناء استفتاء ، بعد قيامه بمقابلة ثلاثين طالبا وعشر طالبـات في اقطار مختلفة . ثم قـام بدراسة استطلاعية حيث اعـد خمسة اسئلة في المجالات التي كشفتها المقابلة . وبعدئذ تم اعداد الاستفتاء بشكله النهائي .

واستخدم الباحث الوسائل الاحصائية الآتية :

(النسب المئوية ، ومربـع كاى ، ومعادلـة فيشر) لتحليل نتائج بحثه واظهرت النتائج وجود سبعة اصناف من المشكلات وهي :

١ ـ مشكلات العلاقات الاجتماعية .
٢ ـ المشكلات الدراسية .
٣ ـ مشكلات السكن .
٤ ـ مشكلات مالية .
٥ ـ مشكلات اوقات الفراغ .
٦ ـ مشكلات عاطفية .
٧ ـ مشكلات متفرقـة .

نجد المشكلات الفرعية التي تكون بمجموعها مجال او صنف المشكلة ، وقد اظهرت النتائج فروقا دالة احصائيا في اكثر من المشكلات تبعا لمتغيرات البحث .

ثالثا : دراسة فخري (مشكلات الطلبة العراقيين في انكلترا)(٩)

اجرى الدباغ دراسة مسحية العام ١٩٦٢ بقصد تحليل المشكلات التي يعاني منها الطلبة العراقيون في انكلترا وقد كانت العينة ٤٨ طالبا وتبين ان ٤٠٪ منهم يشعر بالغربة والحنين الى الاهل والوطن وتبين ان حوالي ٣٣٪ من العينة يعانون من مشكلات الاضطراب والقلق والكآبة وهذه أشد ماكانوا يعانون منها من مشكلات. بينما كانت المشكلات الناجمة عن الاهواء والمغريات الجنسية سببا لشكوى حوالي نصف العينة وقد كشفت الدراسة ان المشكلات الاساسية سببها طبيعة الدراسة التي ليس للطلبة رغبة فيها اضافة الى اختلاف العادات والتقاليد ، واظهرت الدراسة ان الطلبة كثيرو التذمر من صعوبة اللغة الانكليزية والضيق المالي . ووجد الباحث كذلك ان حوالي ٣٨٪ من افراد العينة قد تأخر لاكثر من سنة في دراسته .

رابعا : دراسة جين وود (مشكلات الطلبة الاجانب في جامعة اوهايو)(١٠)

قامت هذه الباحثة بدراسة المشكلات التي يعاني منها الطلبة القادمون من خارج الولايات المتحدة الامريكية للدراسة هناك وقد اختارت جامعة اوهايو وكانت عينة البحث تتألف من ٢٠٠ من الطلبة ومن (الشرق الاقصى والادنى والاوسط) ١٢٠ منهم من الذكور و ٨٠ منهم الاناث واستخدمت الباحثة اسلوبي الاستفتاء والمقابلة في اجراءات بحثها الذى اتخذ لنفسه اصنافا ثلاثة من المشكلات وهي :

المشكلات الاقتصادية

مشكلات الصعوبة الدراسية

مشكلات التوافق النفسي

وظهر في كل مجال من المجالات الثلاثة متغيرات خاصة بالمجال فبالنسبة للمشكلات الاقتصادية حاولت الباحثة ان تدرس العينة على اساس :

ـ المتزوجون وغير المتزوجين .
ـ طلاب البعثات وطلاب النفقة الخاصة .

واما بالنسبة لمجال المشكلات المتعلقة بمجال الصعوبة الدراسية فقد حاولت الباحثة ان تدرس العينة على اساس :

ـ طلاب المرحة الاولى والمرحلة النهائية .

ـ طلاب الفروع العلمية وطلاب الفروع الادبية والانسانية، الذكوروالاناث

واما بالنسبة لمجال المشكلات الخاصة بالتوافق النفسي فقد حاولت الباحثة ان تدرس العينة على أساس المتغيرات الآتية :

١ ـ المتزوجون وغير المتزوجين
٢ ـ سكنة الاقسام الداخلية وطلاب السكن الخاص

وكانت نتائج البحث كما يأتي :

١ ـ المشكلات الاقتصادية يعاني منها كل من المتزوجين وغير المتزوجين بيد انها في عينة الطلبة المتزوجين أكثر انتشارا وكذلك كانت المشكلات الاقتصادية لطلاب البعثات اكثر انتشارا من طلاب النفقة الخاصة .

٢ ـ المشكلات الدراسية في المراحل الاولى في البكلوريوس اكثر انتشارا وهي عند الذكور أكثر انتشارا منها عند الاناث وأكثر انتشارا في الفروع العلمية من الفروع الادبية والانسانية .

٣ ـ مشكلات التوافق النفسي عند غير المتزوجين قياسا بالمتزوجين أكثر انتشارا وكذلك عند طلبة الاقسام الداخلية قياسا بطلبة السكن الخاص أكثر انتشارا .

وقد تبين من البحث ان المشكلات الخاصة بالتوافق النفسي تتخذ لنفسها اشكالا مختلفة من المعاناة النفسية المباشرة او الحالات الجسمية ذات الاسباب النفسية اما النوع الاول فهو كما يأتي :

١٥٪ حنين الى الوطن
٥٪ قلــق
١١٪ كآبــة
٤٪ حالات عدوانية
٢٪ ادمان على الكحول

وأما النوع الثاني من المعــاناة الجسمية التي ظهرت على الطلبة أثنــاء دراستهم والتي يعتقد انها في جوهرها نفسية فهي كما يأتي :

٥٪ الربــو
١٣٪ الصداع
٩٪ الحساسية
٢٪ القرحــة
٤٪ التشنجات

مناقشــة الدراســات الســابقة

كما اشرنا من قبل لا نمتلك دراسة واحدة معنية بقسم اللغة الكرديــة كي نشير اليها او الى مراجعها ، ولذلك فقد عولنا على الدراسات المقاربة التي تحاول ان تتقصى المشكلات التي يمكن ان يعاني منها طلبة الجامعة في اعمار مماثلة لعمر العينة موضوع البحث وفي الدراسات الاربع التي اعتمدناهــا كدراسات سابقة نجد ثلاث دراسات عراقية ، اثنتان منها اجريتا في العــراق (دراسة الدكتور صباح باقر ودراسة السيد صباح هرمز التي اجريت على الطلبة الوافدين) بينما الدراسة الثالثة اجريت علــى طلبة عراقيين يدرسون بلغة أخرى أى الانكليزية حيث كانت انكلترا قطر دراستهم وقد اجرى هذه الدراسة الدكتور فخري الدبــاغ .

اما الدراسة الرابعة فقد كانت اجنبية الا أنها طبقت على طلبة من خارج

الولايات المتحدة Overseas Students ، وعندما نمعن في هذه الدراسات نتوصل الى ما يأتي :

١ ـ ان هناك مشكلات حقيقية نفسية وتعليمية يعاني منها الطلبة الجامعيون سواء في قطرنا العراق من طلبة عراقيين او طلبة وافدين للدراسة في العراق ام الطلبة الذين يدرسون خارج اقطارهم .

٢ ـ ان هناك متغيرات تؤثر في نوع وشدة المعاناة من المشكلة كمتغيرات الجنس او القطر او نوع الدراسة .

٣ ـ لقد خرجت هذه الدراسات بنتائج وتوصيات منها ما يشير الى ضرورة الاكثار من البحوث المعنية بالمشكلات النفسية والتعليمية في المرحلة الجامعية .

وازاء ما تقدم يعتقد الباحث ان دراسته المتواضعة هذه اضافة للدراسات السابقة التي اطلع عليها الباحث او تلك التي لم يطلع عليها ذلك انها اى هذه الدراسة معنية بدورها بالمشكلات النفسية والتعليمية لشريحة معينة من طلبة الجامعة الا هم طلبة قسم اللغة الكردية في كلية التربية بجامعة بغداد .

الفصل الثالث

اجراءات البحث :

اعتمد البحث بشكل رئيسي على استفتاء اعده الباحث ، وعلى مقابلة جماعية اجراها مع طلبة الصف الرابع بعد انتهائهم من التطبيق لمناقشتهم حول ما جاء في الاستفتاء من مشكلات خاصة بالتطبيق .

اعداد الاستفتاء :

بغية اعداد استفتاء يغطي اهداف البحث قام الباحث باجراء استبيان استطلاعي وزع على طلبة الصفوف الاربعة . والاستبيان هذا كان عبارة عن

سوءال مفتوح واحد مفاده : « باعتبارك أحد طلاب قسم اللغة الكردية في كلية التربية ، تحدث بالتفصيل عن المشكلات التي تعاني منها » .

وقد طلب من الطلبة ذكر الجنس وبيان ما اذا كان من الناطقين باللغة الكردية ام غير ناطق بها . وقد تم اعداد فقرات الاستفتاء (٥٥ فقرة) في ضوء التفاصيل الواردة في الاستبيان الاستطلاعي ، وبعض فقرات الاستفتاء خاصة بغير الناطقين (٤ ، ٥، ٢٨ ، ٣٣، ٣٤ ، ٣٥ ، ٣٦ ، ٤٠ ، ٤٣) وفقرة واحدة خاصة بالناطقين (الفقرة ٦) وفقرات خاصة بالصف الرابع ـ المطبقين ـ وهي الفقرات (٥٠ ، ٥١ ، ٥٢ ، ٥٣) ، اما السؤالان الأخيران (٥٤ ، ٥٥) فهما خاصان بمعرفة اصعب المواد التدريسية من وجهة نظر العينة وأسباب الصعوبة (ملحق ١) والفقرات من ١ ـ ٥٣ تحتمل في الاستجابة اليها البدائل الثلاثة (مشكلة حادة) (مشكلة اعتيادية) (ليست بمشكلة) .

ويتبين من فقرات الاستفتاء وفي ضوء التعريفين الواردين ضمن «تحديد المصطلحات » ان هناك نوعين من المشكلات نفسية وتعليمية اما المشكلات النفسية او الاكثر اقترابا من مفهوم المشكلة النفسية هي الفقرات :

١ ، ٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥١ ، ٦١ ، ٨١ ، ٢٧ ، ٢٨ ، ٣٢ ، ٣٨ ، ٣٩ ، ٤٠ ، ٤١ ، ٤٢ ، ٤٣ ، ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٦ ، ٤٧ ، ٤٨ ، ٤٩ ، ٥٣ أي ثلاث وعشرون فقرة من مجموع ٥٢ فقرة وأما الفقرات الخاصة بالمشكلات التعليمية أي الاكثر اقترابا من مفهوم المشكلة التعليمية فهي الفقرات :

٥ ، ٦ ، ٧ ، ٨ ، ٩ ، ١٠ ، ١١ ، ١٢ ، ١٣ ، ١٤ ، ١٨ ، ١٩ ، ٢٠ ، ٢١ ، ٢٢ ، ٢٣ ، ٢٤ ، ٢٥ ، ٢٦ ، ٢٩ ، ٣٠ ، ٣١ ، ٣٢ ، ٣٣ ، ٣٤ ، ٣٥ ، ٣٦ ، ٣٧ ، ٥٠ ، ٥١ ، ٥٢ اى احدى وثلاثون فقرة من مجموع ٥٢ فقرة .

ويتبنى الباحث معادلة فيشر Fisher (١١) لاستخراج درجة حدة المشكلة كما تبنى التكرارات والنسب المئوية للتعرف على انتشار صعوبة

المادة واسبابها ، وسوف يعتمد المشكلات العشر الاولى في شدة حدتها لمناقشتها ضمن عرض النتائج .

صدق الأداة :

عرضت فقرات الاستفتاء التي تحتمل ثلاثة بدائل من الاستجابات على مجموعة من ذوى العلاقة والاختصاص للتعرف على مدى صلاح الفقرات ورأيهم في تقسيمها الى (نفسية وتعليمية) في ضوء تعريف المصطلحات وقد اجريت بعض التعديلات على بعض الفقرات وصياغتها توخيا للدقة من وجهة نظرهم والسادةهم :

الدكتور امين موتابجي
الدكتور عبد الستار طاهر شريف
الدكتور محسن محمد
الدكتور وريا أمين

ثبات الأداة :

بغية التحقق من ثبات الاداة لم يجد الباحث افضل من طريقة اعادة الاختبار وذلك باعادة تطبيق الاداة على عينة بلغت (١٥٪) من اصل العينة . وكان الفاصل الزمني بين التطبيق الاول والتطبيق الثاني للاداة (١٥) يوما . وبعد استخدام معادلة بيرسون[١٢] لاستخراج الثبات ، وجد ان معامل الارتباط يساوى (٩١ر٠) .

عينة البحث :

لما كان عدد طلبة قسم اللغة الكردية (١٩٠) طالبا (١٢٤) من الذكور (٦٦) من الاناث (٤١) من الناطقين بالكردية (١٤٩) من غير الناطقين بها[١٣] .

فقد ارتؤي ان يؤخذ المجتمع الاصلي ككل افضل من أخذ عينة منه مما

سيوفر لنا صورة اوضح لاسيما في مسألة المقارنة والفرق بين الذكور والاناث وبين الناطقين وغير الناطقين باللغة الكردية • وبهذا لايكون هناك حاجة لاتباع اى اسلوب احصائي لمعرفة دلالة الفروق ومدياتها • وقد وزعت الاداة على طلبة القسم واهملت الاستمارات غير الكاملة وبقي منها بعض لدى الطلبة • وهكذا فأن مجموع الاستمارات التي خضعت للبحث (١٥٦) استمارة من مجموع (١٩٠) طالبا • كان (٨٩) منهم من الذكور و (٦٧ من الاناث ، و (٣٨) منهم من الناطقين باللغة الكردية و (١١٨) منهم من غير الناطقين بها •

لقد احتلت المشكلة السابعة في الاستفتاء المرتبة الاولى بالنسبة للذكور والاناث من طلبة هذا القسم • وهي مشكلة المعاناة من دمج الناطقين بغير الناطقين باللغة الكردية و (١١٨) منهم من غير الناطقين بها •
بالنسبة للذكور (٢٫٧٨٦) بينما كانت بالنسبة للاناث (٢٫٧٦١) • وهي مشكلة مشتركة بين الناطقين وغير الناطقين باللغة الكردية •

الفصل الرابع

نتائج البحث

الهدف الاول : أهم المشكلات النفسية والتعليمية •

اولا : الذكور والاناث :

والواقع فان هذه المشكلة قائمة فعلا وربما كانت مشخصة من كل مهتم بهذا القسم اذ لايمكن تحقيق مناخ دراسي متكافىء ضمن برنامج واحد في مجموعتين او نوعين من الطلبة ، نوع يتكلم اللغة الكردية كلغة ام وقد اكمل الدراسة الثانوية باللغة الكردية ونوع لايتكلم اللغة الكردية اساسا •

ويرى الباحث ان كلا من الفريقين يعاني من غبن في (حقوقه) التربوية وفي الفرص المناسبة المتاحة لتعلمه ، الاول اى الناطقون باللغة الكردية جاءوا الى هذا القسم تحدوهم الرغبة في تطوير قدراتهم وخبراتهم اللغوية

والادبية بما يفوق ويتجاوز مالديهم من خبرات في لغتهم الكردية الأم ، شأنهم في ذلك شأن طلاب اقسام اللغة العربية ممن يتكلمون العربية اذ يتوقع هؤلاء دراسة اللغة العربية في قواعدها وادبها بما يفوق مادرسوه في المرحلة الاعدادية ، ولكن الذى يجري في قسم اللغة الكردية ان المستوى الدراسي ينخفض بالضرورة بسبب وجود عدد من الطلبة من غير الناطقين باللغة الكردية • وعندما يحاول الاساتذة التمسك بالمستوى المناسب للناطقين باللغة الكردية فان حالة من الغبن والصعوبة تصيب غير الناطقين باللغة الكردية ، وعند تخفيض مستويات الدراسة على الصعيد العام او على صعيد الدرس الواحد لماينا سب غير الناطقين فان هذا الانخفاض يكون على حساب المستويات التحصيلية المتفوقة والمطلوبة من قبل الطلبة الناطقين ممن يجيدون اللغة الكردية ويشعرون بسهولة المواد وتنخفض بعض المسائل ضمن دراستهم الى مستوى البديهيات التي لايمكن ان ترقى الى مستوى المعلومات والخبرات التي يفترض ان يتلقاها الطالب في مستوى بكالوريوس في اللغة وآدابها • وهكذا فان الموقف التعليمي في هذا القسم كما يبدو للباحث يتأرجح بين قطبين اولهما حالة من الاحباط عندما ينزع الاستاذ الى أن يجعل الدرس مناسبا للناطقين باللغة الكردية فتبدو المادة صعبة غير منسجمة وقدرات الآخرين • وثانيهما الاحباط عندما يرى الطلبة من الناطقين بالكردية اذ لاخيار للاستاذ الا ان يبسط في المادة منحدرا الى مستوى البديهيات والاوليات التي تبدو بسيطة ساذجة بالنسبة للناطقين باللغة الكردية •

ولقد احتلت مشكلة عدم الرغبة في قسم اللغة الكردية المرتبة الثانية لدى الطلاب الذكور وكانت درجة حدتها لديهم تساوي (٧٤١ ر ٢) في وقت كانت تحتل المرتبة التاسعة لدى الاناث ودرجة حدتها تساوي (٤٧٧ ر ٢) •

وفي اعتقاد الباحث ان هذا الفرق في مستويات الرغبة ازاء القسم يعود في الاساس الى الفرق في الميل الى مهنة التدريس اساسا ففي معظم الدراسات

المعنية بالاتجاه نحو المهنة تظهر الاناث الرغبة الى مهنة التدريس بدرجات اعلى من درجات اتجاهات الذكور نحو ذات المهنة مما جعل ظهور فرق بين المشكلات العشر الاكثر حدة من قائمة المشكلات اداة البحث في حين كانت المرتبة الثانية عند الاناث تمثل بالمشكلة رقم (٣١) التى تنص على عدم الشعور بان القسم يعامل كبقية الاقسام من حيث الامكانات والتسهيلات المتاحة اسوة ببقية الاقسام وبدرجة حدة مقدارها (٦٥٦ ر ٢) .

ويعتقد الباحث ان احتلال هذه المشكلة المرتبة الثانية لدى الاناث فيه تعزيز لما سبق ذكره ـ وظهر بالنسبة للاتجاه نحو القسم او المهنة ففي هذه الفقرة يظهر حرص الطالبات لان يكون القسم كباقي الاقسام وهذا مما يدعم ميلهن الى تطوير القسم بدافع من رغبتهن المفتوحة على رغبة الذكور .

اما المرتبة الثالثة لحدة الفقرات عند الذكور ، فقد كانت الفقرة (٣١) في الاستفتاء وهي بدرجة حدة مقدارها (٢٫٧٣٠) وقد تبوأت المرتبة الثانية عند الاناث اي عدم شعور الطلبة بان القسم الكردي يعامل كبقية الاقسام من حيث الامكانات والتسهيلات المتاحة اسوة ببقية الاقسام ، في حين كانت المرتبة الثالثة للاناث هي الفقرة (٢٢) التي تطالب بوجود مكتبة متخصصة في القسم وبدرجة حدة مقدارها (٢٫٦٤١) . والحقيقة ليس في قسم اللغة الكردية مثل هذه المكتبة على الرغم من وجود مكتبات ملحقة بكل قسم من اقسام الكلية . وقد جاءت هذه الحاجة الى المكتبة في المرتبة ارابعة عند البنين وبدرجة مقدارها (٦٨٥ ر ٢) وهي مرتبة مقاربة لما ابدته عينة الاناث .

ان مشكلة عدم الاخذ بالمقترحات المقدمة من قبل الطلبة وادارة القسم رغم الوعود والعهود لتحسين وضع القسم كانت في المرتبة الخامسة بالنسبة للبنين وبدرجة حدة مقدارها (٦٥١ ـ ٢) في حين كانت في المرتبة الرابعة بالنسبة للاناث وبدرجة حدة مقدارها (٢٫٦٢٦) . والواقع فان محاولات عدة بذلت من قبل ادارة القسم واجتماعات اجريت مع طلبة وتوصلت هذه

الاجتماعات الى توصيات لصالح تطوير الوضع الدراسي في هـذا القسم . لكن الواقع يحدثنا عن عدم وجود حالة تقدير تذكر بل تعتقد العينة من خلال معايشة الواقع الاكاديمي في هذا القسم بـأن الامور لـم تتطور بمستوى الطموح وأن هذه المقترحـات لـم تجد لنفسها طريـق التطبيق اساسا وبدا ذلك واضحا من خلال الاستبيان الاستطلاعي الاولي ومن خلال عـدد المذكرات المقدمة من القسم .

اما مشكلة القاعات الدراسية المرتبطة بلا شك بالفقرة (٣٢) السابـق ذكرها توا فقـد كانت مرتبتها السادسة عند الذكور وبدرجة (٢٫٦٢٩) ، في حين كانت عند الاناث تحتل المرتبة الخامسة وبدرجـة (٥٩٧ ر ٢) . ان القسم الكردي في الواقع موزع من حيث القاعات الدراسية بين قسمي التاريخ والجغرافية ولاتكاد تجد قاعات خاصة به وانها غير ثابتة ، دائمة التغير .

اما مشكلة عدم وجود قاعة خاصة للمطالعة فقد كانت رتبتها السابعـة عند الذكور وبدرجة حدة قدرها (٥٨٤ ر ٢) . بينما كانت رتبتها الثامنة عند الاناث وبدرجة حـدة قدرهـا (٢٫٥٢٢) . والحقيقة تكاد هذه المشكلـة ترتبط بمشكلة عدم وجود مكتبة متخصصة ايضا . ان للمكتبات المتخصصة في الاقسام المشار اليها قاعات مطالعة خاصة لجلوس ومطالعة طلبة تلك الاقسام ولكن لانجد مثل هذه القاعة في القسم الكردي ، ولايملك هذا القسم في الواقع سوى مخزن (غرفة) صغير لحفظ الكتب .

اما مشكلة عـدم وجود مختبر صوت فقـد كانت ضمن المرتبـة الثامنة بالنسبة للذكور وبدرجة حـدة مقدارها (٢٫٥٧٣) . ولـم تظهر هذه المشكلة عند الاناث ضمن المشكلات العشر الاولى في الحدة . ويعتقد الباحث ان وجود مثل هذا المختبر ضروري ويبدو ان البعض من العينة لـم يكن على دراية بوظائف مثل هذا المختبر ومما يمكن ان يقدمه .

اما مشكلة عدم مراعاة بعض الاساتذة لظروف الطلبة الخاصة فقد ظهرت عند الذكور في المرتبة التاسعة وبدرجة حدة (٢ر٥٦١) ، في الوقت الذي لم تظهر هذه المشكلة لدى الاناث ضمن المشكلات الاكثر حدة من المشكلات الواردة في الاستفتاء • ويمكن ان يكون الطلبة اكثر تحسسا لمثل هذه المشكلات من الاناث •

اما مشكلة عدم وجود برنامج عام لقيام الطلبة سنويا بالسفر الى منطقة الحكم الذاتي لكردستان العراق لممارسة الاختلاط ، فقد ظهرت في المرتبة العاشرة وبدرجة حدة قدرها (٥٥٠ ر ٢) ، والفقرة هذه كانت خاصة بالطلبة من غير الناطقين باللغة الكردية والواقع فان هذه المشكلة تعبر عن ضعف فرص الاختلاط الاجتماعي الذي من شانه ان يقوي من المهارات الاصغائية والتعبيرية في اكتساب اللغة •

وكذلك ظهرت مشكلات في عينة الاناث لم ترد في عينة الذكور ضمن المشكلات العشر الاولى الاكثر حدة ، فبالنسبة لمشكلة الشعور بضعف الثقة بالنجاح في المهنة التدريسية مستقبلا وبالشكل المطلوب (الفقرة ٣٩ في الاستفتاء) فقد جاءت هذه المشكلة في الترتيب السابع ضمن عينة الاناث وبدرجة حدة قدرها (٢ر٥٣٧) في الوقت الذي لم نجد مثل هذا الشعور ضمن المدى العشري (المشكلات العشر الاكثر حدة) • ولعل حرص الاناث على ان يصرن مدرسات كما ظهر آنفا يؤثر هنا في خلق هذا الهاجس أكثر من وجوده عند الذكور رغم انه موجود عند الذكور ايضا ولكن خارج نطاق المشكلات العشر الاكثر حدة كما اشرنا • وهذا يرتبط ايضا بالمشكلة رقم (٣٧) المتضمنة شعور الطالبات بعدم تعلمهن اللغة الكردية بالمستوى المطلوب ، فقد ظهرت هذه المشكلة في المرتبة العاشرة وبدرجة حدة (٢ر٤٦٢) في حين انها لم تظهر عند الذكور ضمن هذا المدى العشري •

وفي أدناه الجدول رقم (١) و (٢) يلخصان نتائج البحث بالنسبة للذكور والاناث •

جـــدول (١)

يبين المشكلات العشر الاولى وتكراراتها التي يعاني منها الطلاب

رقم الفقرة في الاستبيان	الترتيب	تكـرارات البـدائل			حدة المشكلة
		مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة	
٧	١	٧٦	٧	٦	٢ر٧٨٦
١	٢	٧٥	٥	٩	٢ر٧٤١
٣١	٣	٧١	١٢	٦	٢ر٧٣٠
٢٢	٤	٦٩	١٢	٨	٢ر٦٨٥
٣٢	٥	٦٧	١٣	٩	٢ر٦٥١
٢٥	٦	٦٢	١٧	٨	٢ر٦٢٩
٢٤	٧	٦٧	٧	١٥	٢ر٥٨٤
٢١	٨	٦٢	١٦	١١	٢ر٥٧٣
١٦	٩	٦٣	١٣	١٣	٢ر٥٦١
٢٨	١٠	٦٢	١٤	١٣	٢ر٥٥٠

جـدول (٢)

يبين المشكلات العشر الاولى وتكراراتها التي تعاني منها الطالبات

رقم الفقرة في الاستبيان	الترتيب	تكرارات البدائل			حدة المشكلة
		مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة	
٧	١	٥٦	٦	٥	٢ر٧٦١
٣١	٢	٥٣	٥	٩	٢ر٦٥٦
٢٢	٣	٥١	٨	٨	٢ر٦٤٥
٣٢	٤	٥٠	٩	٨	٢ر٦٢٦
٢٥	٥	٤٨	١١	٨	٢ر٥٩٧
١١	٦	٤٦	١٤	٧	٢ر٥٨٢
٣٩	٧	٤٧	٩	١١	٢ر٥٣٧
٢٤	٨	٤٨	٦	١٣	٢ر٥٢٢
١	٩	٤٣	١٣	١١	٢ر٤٧٧
٣٧	١٠	٤٥	٨	١٤	٢ر٤٦٢

ثانيا : الناطقون وغير الناطقين باللغة الكردية .

ان ابرز مشكلة يعاني منها الطلبة من غير الناطقين باللغة الكردية هي المشكلة رقم (١) في الاستفتاء (ان قبولي في القسم ليست على اساس رغبتي) فقد جاءت هذه المشكلة في الترتيب الاول في الجدول رقم (٣) وبدرجة حدة مقدارها (٨٤٧ ر ٢) ، مما يدل على وجود نسبة عالية لدى الطلبة من غير الناطقين باللغة الكردية ممن لايرغبون اساسا في الدراسة في هذا القسم . بينما لانجد لهذه المشكلة وجودا ضمن المشكلات العشر الاولى التي تمثل المشكلات الاكثر حدة لدى مجموعة الناطقين بالكردية بينما كانت المشكلة رقم (٧) (اعاني من دمج الناطقين باللغة الكردية وغير الناطقين معا خاصة في دروس الاختصاص) هي اشد المشكلات حدة لدى الطلبة الناطقين باللغة الكردية وبدرجة حدة مقدارها (ـ/٣) وهذا مما يدلل على وجود اجماع ورغبة حقيقية لدى هوءلاء الطلبة في الارتقاء بالمنهج والمستوى الدراسي الى مايتفق ومستوياتهم من حيث ان اللغة الكردية لغتهم الاولى وهم بحاجة الى منهج يناسب قدراتهم اللغوية والادبية ولكي يمتلكهم الشعور بانهم يدرسون مايرقى على مستواهم الحالي من خبرات لغوية وادبية اكتسبوها في المرحلة الثانوية وفي كونهم اكراداً يتكلمون الكردية كلغة ام .

واما ثاني المشكلات حدة فهي المشكلة رقم (٣١) بالنسبة للناطقين باللغة الكردية ، اذ جاءت في الترتيب الثاني وبدرجة حدة مقدارها (٦٣١ ر ٢) التي تنص على عدم شعور الطلبة بان القسم يعامل كبقية الاقسام من حيث الامكانات والتسهيلات المتاحة اسوة ببقية الاقسام . في حين كانت ثاني المشكلات بالنسبة لغير الناطقين المشكلة رقم (٧) التي اعتبرت اولى المشكلات بالنسبة لزملائهم من الناطقين اي المعاناة من دمج الناطقين بغير الناطقين اذ جاءت في الترتيب الثاني وبدرجة حدة مقدارها (٨٣٠ ر ٢) وهكذا نلمس من خلال هاتين الرتبتين العاليتين الاولى بالنسبة للناطقين والثانية بالنسبة

لغير الناطقين كم لهذه المشكلة من اثر في خلق حالة غبن دراسي لكلا الفريقين من الطلبة في هذا القسم .

واما المشكلة الثالثة في حدتها فقد كانت بالنسبة للناطقين باللغة الكردية المشكلة رقم (٦) وهي التي تنص على المنهج الحالي الذي لايصلح للطلبة الناطقين باللغة الكردية وقد كانت درجة حدتها تساوي (٢٫٦٠٥) في حين لم تكن هذه المشكلة ضمن المشكلات العشر الاولى بالنسبة لغير الناطقين بل كانت ثالث المشكلات بالنسبة لغير الناطقين هي المشكلة رقم (٣١) التي سبق ان ذكرت عند الناطقين واتخذت الترتيب الثاني لديهم .

اما المشكلة الرابعة في ترتيبها عند الناطقين بالكردية فهي المشكلة رقم (٨) وبدرجة حدة مقدارها (٢٫٥٧٨) ، وهي المشكلة التي تنص على كثرة المقررات الدراسية التي لاعلاقة لها بالاختصاص . يعتقد ان احد اسباب استحواذ هذه المشكلة على درجة عالية من الحدة عند الناطقين هو ان الدروس غير الاختصاصية تدرس باللغة العربية وهي التي يشكو الطلبة الاكراد من ضعفهم فيها حين كانت المشكلة الرابعة في حدتها عند الناطقين هي المشكلة (٣٢) التي تذهب الى ان الاقتراحات التي تتقدم من الطلبة وادارة القسم لتحسين الدراسة لم تؤخذ بنظر الاعتبار وان الوعود التي تعطى لاتتحقق وكانت درجة حدة هذه المشكلة لديهم تساوي (٢٫٧٨٨) في حين كان ترتيب هذه المشكلة بالنسبة للناطقين باللغة الكردية هي الخامسة في ترتيبها لدى غير الناطقين بها هي عدم صلاح المنهج الحالي المتبع وكانت درجة حدة هذه المشكلة (٢٫٧٧١) .

اما المشكلة السادسة في ترتيبها لدى الناطقين فقد كانت المشكلة التي تنص على عدم رضا الطلبة الناطقين بالكردية عندما يجدون ان بعض المواد الكردية (التخصصية) تدرس باللغة العربية وقد كانت حدة هذه المشكلة (٢٫٥٢٦) . ويبدو ان بعض المدرسين لبعض مواد التخصص لايجدون غير

هذه الطريقة وسيلة لافهام المادة للطلبة غير الناطقين الجالسين في القاعة نفسها الذين يدرسون المادة التخصصية نفسها مع زملائهم من الناطقين بالكردية بينما كانت المشكلة السادسة في ترتيبها عند غير الناطقين هي الشكوى من عدم توفر قاعة خاصة للمطالعة ولم تظهر هذه المشكلة ضمن المشكلات العشر الاولى في الحدة عند الطلبة الناطقين بالكردية • وحدة هذه المشكلة تساوي ٢٧٧١ •

اما المشكلة السابعة في ترتيبها عند الناطقين فقد كانت المشكلة الحادية عشرة وهي المشكلة التي تنص على شعور الطلبة بضعف إفادتهم من بعض المقررات الدراسية • وقد كانت حدة هذه المشكلة (٢ر٥٠٠) في حين كانت المشكلة السابعة في ترتيبها عند غير الناطقين هي المشكلة التي تنص على ان القاعات الدراسية غير كافية وغير ثابتة • ولم تظهر هذه المشكلة عند الطلبة الناطقين ضمن المشكلات العشر الاولى في الحدة •

اما المشكلة الثامنة في ترتيبها عند الناطقين بالكردية ، فقد كانت المشكلة التي تنص على عدم وجود كتب مقررة في تخصصهم ولم تظهر هذه المشكلة ضمن المشكلات العشر الاولى في الحدة عند غير الناطقين مما قد يوحي بوجود حرص اكاديمي اشد عند الناطقين باللغة الكردية نحو تخصصهم في حين كانت المشكلة الثامنة لدى غير الناطقين عدم وجود برنامج لقيام الطلبة سنويا بالسفر الى منطقة كردستان للحكم الذاتي للممارسة والاختلاط والتعامل المباشر مع الناس بغية تحسين اللغة • وطبيعي أن تكون هذه الفقرة خاصة بغير الناطقين ضمن الاستفتاء ، مما يوحي بحاجة هوءلاء الى التماس الفعلي — العملي مع اللغة الكردية •

اما المشكلة التاسعة فقد كانت بالنسبة للناطقين باللغة الكردية هي مشكلة عدم وجود مكتبة متخصصة باللغة الكردية ، مثلما هو الحال في الاقسام الاخرى الملحقة بها مكتبات متخصصة • وقد كانت درجة حدة هذه المشكلة (٢ر٤٧٣) • في حين لم تظهر هذه المشكلة ضمن المشكلات العشر الاولى عند

الطلبة غير الناطقين بالكردية مما يوحي بعدم حاجة هوءلاء الى ماهو خارج المقررات الدراسية المبسطة لهم ، اذ لاتبدو حـاجتهم واضحة الى مكتبـة متخصصة ، بينما كانت المشكلة التاسعة بالنسبة لغير الناطقين هي مشكلـة الشعور بالحرج من التخرج ومواجهة الطلبة الذين سيصبحـون مدرسين للغة الكردية بالحرج من مواجهة طلابهم مستقبلا مما يوحي بوجود معاناة نفسية كبيرة يحملها هوءلاء الطلبة معهم وهم مازالو في دور اعدادهم كمدرسين للغة الكردية •

ولم تظهر هذه المشكلة (المعاناة) لدى الناطقين باللغة الكردية •

اما المشكلة العاشرة في الترتيب بالنسبة للناطقين باللغة الكردية ، فقد كانت الفقرة (٢٩) في الاستفتاء التي تنص على (عدم استدعاء اساتذة وخبراء وادباء وشعراء معروفين بالقاء محاضرات على طلبة القسم ضمن اختصاصهم) وبدرجة حدة بلغت (٢ر٤٢١) ، التي هي خاصة بالطلبة الناطقين فقط •

في حين كانت المشكلة العاشرة في ترتيبها لدى الناطقين هي مشكلـة عدم وجود مختبر صوت وبدرجة حدة قدرهـا (٢ر٧٢٠) • والحقيقة فان تدريس اللغة الكردية لغير الناطقين بها مسالة تقتضي وجود مختبر صوتي لكي يتمرن الطالب على الاصغاء واستيعاب اصوات المفردات الكردية وترديدها في حين لم تظهر مثل هذه المشكلة لدى الناطقين باللغة الكردية لانها لغة الام بالنسبة لهم ويجيدون تلفظ مفرداتها بالطبع •

والجدول رقم (٣) و (٤) يلخصان نتائج البحث بالنسبة للناطقين وغير الناطقين •

جـــدول (٣)

يبين المشكلات العشر الاولى حده مع تكراراتها للطلبة الناطقين باللغة الكردية

رقم الفقرة من الاستبيان	الترتيب	تكـــرارات البـــدائل			حدة المشكلة
		مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست مشكلة	
٧	١	٣٨	—	—	٣ر —
٣١	٢	٢٩	٤	٥	٢ر٦٣١
٦	٣	٢٨	٥	٥	٢ر٦٠٥
٨	٤	٢٧	٦	٥	٢ر٥٧٨
٣٢	٥	٢٦	٧	٥	٢ر٥٥٢
١٢	٦	٢٦	٦	٦	٢ر٥٢٦
١١	٧	٢٥	٧	٦	٢ر٥٠٠
٩	٨	٢٤	٨	٦	٧ر٤٧٣
٢٢	٩	٢٣	٩	٦	٢ر٤٤٧
٦	١٠	٢١	١٢	٥	٢ر٤٢١

جـدول (٤)

يبين المشكلات العشر الاولى حده مع تكراراتها للطلبة غير الناطقين باللغة الكردية

رقم الفقرة من الاستبيان	الترتيب	تكـرارات البـدائل			حدة المشكلة
		مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة	
١	١	١٠٥	٨	٥	٢ر٨٤٧
٧	٢	١٠٥	٦	٧	٢ر٨٣٠
٣١	٣	١٠٣	٦	٩	٢ر٧٩٦
٣٢	٤	١٠٢	٧	٩	٢ر٧٨٨
٥	٥	١٠٠	١٠	٨	٢ر٧٧٩
٢٤	٦	١٠٢	٥	١١	٢ر٧٧١
٢٥	٧	٩٨	١٢	٨	٢ر٧٦٢
٢٨	٨	٩٧	١٢	٩	٢ر٧٤٥
٤٠	٩	٩٤	١٥	٩	٢ر٧٢٨
٢١	١٠	٩٥	١٣	١٠	٢ر٧٢٠

التطبيـــق :

ثالثا : المشكلات الخاصة بالطلبة المطبقين

لقد وردت في الاستفتاء اربعة اسئلة يجيب عليها المطبقون ــ اي طلبة الصف الرابع ممن مارسوا التطبيق وكـــانت اولى المشكلات هي المشكلـــة رقم (٥١) في الاستفتاء التي تنص على (صعوبة الحصول على مدرسة تدرس فيها اللغة الكردية بغية التطبيق فيها) • وكانت درجة حدة المشكلة تساوي (ــ / ٣) بمعنى ان هناك اجماعاً بين المطبقين على مثل هذه الصعوبة • وقد اجرى الباحث مقابلة مع طلبة الصف الرابع بعد عودتهم من التطبيق للاستيضاح منهم عن تجربتهم التطبيقية وبقدر تعلق الامر بالاسئلة الاربعة في الاستفتاء ، ويبدو هناك صعوبة فعلية في الحصول على مدرسة يقوم بها المطبق بتطبيقاته ، والسبب أنه كما يبدو من حوار الطلبة المطبقين ان مادة اللغة الكردية شبه مهملة بـــل ليس لها وجود في بعض المدارس علمـــا بانها مـــادة مقـــررة وليست (اختيارية) • ولابد هنا من وضع بعض نماذج عبارات الطلبة المطبقين حول محاولاتهم التطبيقية والعثور على مدرسة يطبقون بها مادة اللغة الكرديـــة في بغداد :ــ

- في احدى الاعداديات (يحتفظ الباحث باسم المدرسة) لم تـــوزع المدرسة كتاب اللغة الكردية على طلبتها عند بداية السنة الدراسية علما ان التطبيق يبدأ في (آذار) •
- في احدى الاعداديات (يحتفظ الباحث باسم المدرسة) مدرسة اللغة الكردية حاصلة على شهادة الماجستير في الزراعة ولاتجيد اللغة الكردية وتقوم بتدريس اللغة الكردية (اكمالا لنصابها) •
- تشغل حصة اللغة الكردية في المدارس الثانوية لتدريس الـــدروس الاضافية في مادة الرياضيات او المواد العلمية الاخرى •

- يفاجيء بعض المديرون المطبقين بان (مادة اللغة الكردية ملغاة لعدم وجود مدرس للغة الكردية .
- وجد بعض المطبقين في أثناء التطبيق ان الطلبة لم يدرسوا غير الحروف الكردية اي المادة التي يجب ان تدرس في الاسبوع الاول من بدء السنة الدراسية وهذا ماتم تدريسه خلال (ستة) أشهر .

اما ثاني المشكلات في الحدة بالنسبة للمطبقين فقد كانت المشكلة رقم (٥٣) التي تنص على معاناة المطبق من النظرة المتدنية لبعض ادارات المدارس للطالب المطبق وكانت درجة حدة هذه المشكلة (٢ر٤٣٤) . والحقيقة فان مثل هذه المشكلة يكاد يشعر بها الطلبة المطبقون في الاقسام الاخرى ايضا من الكلية اذ تتكرر الشكوى من شعور الادارة المدرسية بعبء العملية التطبيقية ولعل التطبيق في مادة اللغة الكردية ياخذ بعدا آخر مضافا وهو ان المادة كما اشرنا اليه مهملة في كثير من المدارس وربما لايود مدير المدرسة او المدرس المختص ان (يكشف اوراق) هذه المادة في وقت جاوزت الدراسة نصفها الاول وشارفت على الانتهاء والمادة لم تدرس بعد أو أنها تراوح في البداية وفي مستوى تعلم الحروف وفي أدناه بعض انطباعات الطلبة المطبقين التي سجلها الباحث في المقابلة الجمعية التي اجراها معهم : اضافة الى ماسبق ان دوناه .

- شعور الطلبة بعدم فائدة المادة .
- ضعف التجاوب مع المدرس .
- الافتقار الى مدرس للغة الكردية في بعض المدارس .
- قيام بعض مدرسي اللغة الكردية باعمال ادارية وانهماكهم بها على حساب المادة .

اما ثالث المشكلات في الحدة بالنسبة للمطبقين فكانت المشكلة رقم (٥٢) ودرجة حدتها (٢ر٣٤٧) وتنص على عدم إفادة المطبق من فترة تطبيقه ، ويبدو ان (مناخ) تدريس مادة اللغة الكردية غير مشجع تماما للمطبق الذي

يجب ان يوءخذ بيده ويشجع في وقت لانجد كما يظهر من مقابلة المطبقين (الناطقين وغير الناطقين بالكردية) .

جدول (٥)

رقم الفقرة في الاستبيان	الرتبة	تكرارات البدائل			حدة المشكلة
		مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة	
٥١	١	٢٣	—	—	٢ر٠٠٠
٥٣	٢	١٤	٥	٤	٢ر٤٣٤
٥٢	٣	١٣	٥	٥	٢ر٣٤٧
٥٠	٤	١٢	٦	٥	٢ر٣٠٤

رابعا : اصعب ثلاث مواد في كل صف

ان اصعب ثلاث مواد في الصف الاول من وجهة نظر طلبة هذا الصف كانت مادة (التاريخ القديم) اذ حظيت هذه المادة اعلى نسبة مئوية على انها مادة صعبة ثم مادة (الادب الكردى) ، وثالث مادة في الصعوبة كانت (مادة علم النفس) ، والجدول رقم (٦) يوضح لنا تكرارات صعوبة المادة مع النسبة المئوية . كما يوضح لنا تكرارات اسباب الصعوبة ونسبها المئوية .

اما بالنسبة للصف الثاني ، فقد كانت اصعب ثلاث مواد بالتدرج هي الادب والقواعد والادب الشعبي . جدول رقم (٧) .

أما في الصف الثالث فقد كانت اصعب ثلاث مواد بالتدرج هي القواعد والادب وعلم اللغة • وفي الصف الرابع كانت اصعب ثلاث مواد بالتدرج هي الادب ودراسات لغوية • جدول رقم (٨) وجدول رقم (٩) •

وبما ان الجداول (٦ ، ٧ ، ٨ ، ٩) توضح كما اشرنا تدرج صعوبة المواد وتكراراتها ونسبها المئوية وكذلك التكرارات والنسب المئوية لاسباب الصعوبة فلا نعتقد ان هناك حاجة لاعادة ذكر ماجاء في تلك الجداول المشار اليها من تفصيلات • بيد اننا هنا سنناقش في ضوء ماجاء في تلك الجداول بعض المواد التي استحوذت على نسبة عالية في الصعوبة واهداف تدريسها غير واضحة ضمن برنامج القسم •

التاريخ القديم :

لقد كانت هذه المادة اصعب مادة من وجهة نظر الطلبة (الناطقين وغير الناطقين) والمادة تدرس باللغة العربية لكنهـا تصعب على الطلبة للاسباب المشار اليها في الجدول رقم (٦) • والحقيقة فان الغاية من تدريس مادة التاريخ القديم للعراق في قسم معني باللغة امر غير مقنع تماما ولا مبرر له • فـاذا كانت الغاية او الاهداف وطنية فان مادة الثقافة القومية التي تدرس على مدار السنوات الاربع في هذا القسم كافية لتحقيق مثل هذه الاهداف • وقسم اللغة الكردية شانه شأن باقي الاقسام بالنسبة لهذه المادة • اما دراسة تاريخ العراق القديم وبهذا التفصيل كما ذكر في الجدول (٦) فامر كما اشرنا لامبرر له نقترح وان كان ولابد من موضوع تاريخي فلا بأس في تدريس تاريـخ اللغات وتطورها والا فأننا نرهق كاهل الطلبة بموضوع بعيد عن اختصاصاتهم وسنشير الى هذه المسألة في الحلول والمقترحات •

الادب الشعبي :

يتفق الباحث الى ماذهب اليـه الطلبـة في عدم جـدوى مثـل هذا الموضوع • والحقيقة لم يجد الباحث في مفردات الاقسام الشبيهة بقسم اللغة

الكردية (اقسام اللغة العربية) في مختلف كليات القطر من ادخل ضمن دراسة البكالوريوس في اللغة العربية مادة (الادب الشعبي العربي) • وليست في القسم تعاريف واضحة لما هو شعبي وغير شعبي فاذا كان القصد من الادب الشعبي (الفولكلور) فان الفولكلور لايدرس ضمن اللغة وآدبها وانما يمكن ان يكون مادة حية في قسم علم الاجتماع وضمن الدراسات كجزء من التراث الشعبي (الفولكور) فان الفولكور لايدرس ضمن اللغة وآدبها وانما يمكن غير وارد في الاقسام المثيلة بالقسم الكردي • وارى ان لاتثقل كاهل الطالب بمادة يفترض من اسمها ان لاتكون من اللغة الفصحى • ولايعتقد الباحث ان جامعة بغداد توافق على تدريس الشعر الشعبي في قسم اللغة العربية في كلية التربية او كلية الآداب • •

والسوءال هو على أي الاسس تم الموافقة على تدريس مثل هذه المادة التي لخصها الباحث بهذه الملاحظات الثلاث التي جاءت في الجدول رقم (٧) •

علم اللغـة :

نعتقد ان تدريس مادة علم اللغة بشكل عام قد يثقل على الطالب الذي سيصبح مدرسا دون تحقيق اهـداف مهنية يستفيد المتخـرج في مهنته • ويبدو هذا واضحاً من اعتراض الطلبة على عدم ادراكهم لفروع علم اللغـة وكثرة المادة وتداخل تدريسها مع القواعد والادب ودراسات لغوية (جدول رقم ٨) لذا يرى الباحث ضرورة اعادة النظر في مفردات هذه المادة واهدافها • وهذا ما سنذكره بالتحديد في الحلول والمقترحات •

دراسات لغوية :

تبدو هذه المادة غير واضحة الاهداف ، متشابكة في مفرداتها مع مادة علم اللغة ويتضح هذا من استجابات العينة (جدول رقم ٩) حيث يشير الطلبة الى عدم معرفتهم الهدف من دراسة هذه المادة (الجافة المملة غير المشجعة•••) كما جاء في استجاباتهم •

جدول رقم (٦) يوضح أصعب ثلاث مواد في الصف الأول مع أسباب الصعوبة بالتكرارات والنسب المئوية

جدول رقم (٦)

ت	الفقرة الصعبة	ك	٪	أسباب الصعوبة	ك	٪
١	تاريخ قديم	٤٠	٨١ر٦٣ ٪	١ – عدم تعيين الواجب البيتي المحاضرة القادمة .	٣١	٧٧ر٥٪
				٢ – الخروج عن المادة المقررة في المحاضرة نفسها .	٢٠	٥٠ ٪
				٣ – كثرة المادة المعطاة واطالتها في المحاضرة الواحدة .	١٨	٤٥ ٪
٢	الأدب الكردي	٣١	٦٣ر٢٦ ٪	١ – إن أكثرنا مبتدئون في اللغة الكردية والمبتدىء لا يدرس الأدب في السنة الأولى .	٢٣	٧٤ر١٩٪
				٢ – صعوبة القصائد والأشعار الكردية – القديمة خاصة – بالنسبة لغير الناطقين على وجه الخصوص .	١٨	٥٨ر٠٦٪
				٣ – اعتمادنا على الحفظ الآلي للقصائد والأشعار دون الاهتمام باستيعابها وفهم أغراضها .	١٥	٤٨ر٣٨٪
٣	علم النفس	٣٠	٦١ر٢٢ ٪	١ – صعوبة المادة وجفافها .	٢١	٧٠ ٪
				٢ – الاطالة والتوسع الزائد في الشرح .	١٩	٦٣ر٣٣٪
				٣ – عدم رغبتي في هذا الدرس .	١١	٣٦ر٣٣٪

جدول رقم ( )

[redacted]

مواد في الصف الأول مع أسباب الصعوبة بالتكرارات والنسب المئوية

جدول رقم (٧)

ت	المادة الصعبة	ك	٪	أسباب الصعوبة	ك	٪
١	الأدب	٢٣	٦٩ر٦٩٪	١ – دراسة الأدب يحتاج إلى من يجيد اللغة اجادة تامة متقنة .	١٩	٦٠ر٨٢٪
				٢ – اعتمادنا على الحفظ الآلي للقصائد الشعرية دون فهمها واستيعابها .	١٥	٢١ر٦٥٪
				٣ – قلة الحصص الأسبوعية .	١٠	٤٧ر٤٣٪
٢	القواعد	٢٠	٦٠ر٦٠٪	١ – عدم وجود منهاج محدد وثابت .	١٣	٦٥ ٪
				٢ – قلة الحصص الاسبوعية .	١٢	٦٠ ٪
				٣ – صعوبة تطبيق القواعد بالشكل العملي .	٩	٤٥ ٪
٣	الأدب الشعبي	١٩	٧ر٥٧٪	١ – تدريس الأدب الشعبي بشكل عام ، ولايتم التطرق إلى الأدب الشعبي الكردي . – الذي هو الموضوع – الا قليلا .	١٤	٦٨ر٧٣٪
				٢ – المادة مملة وغير مشجعة لفهمها .	١٢	١٥ر٦٣٪
				٣ – عدم فهمي الغاية من دراستها وافادتي منها مستقبلا ، إذ هو جزء من الأدب فمن المفروض دراسته ضمن مادة الأدب الكردي .	١١	٨٩ر٥٧٪

جدول رقم (٨) يوضح أصعب ثلاث مواد في الصف الأول مع أسباب الصعوبة بالتكرارات والنسب المئوية

جدول رقم (٨)

ت	الفقرة الصعبة	ك	٪	أسباب الصعوبة	ك	٪
١	القواعد	٢١	٪ ٧٢ر٤١	١ – ضعف اجادة اللغة أدت إلى عدم تمكننا من تطبيق القواعد عمليا .	١٩	٪ ٩٠ر٤٧
				٢ – طول المادة وتعقيدها وتداخل موضوعاتها .	١٢	٪ ٥٧ر١٤
٢	الأدب	١٩	٪ ٦٥ر٥١	١ – الأكثرية لاتتقن اللغة الكردية مما يجعلنا نجد صعوبة في منهجها .	١٣	٪ ٦٨ر٤٢
				٢ – الأشعار الكلاسيكية صعبة الفهم .	١١	٪ ٥٧ر٨٩
				٣ – اعتمادنا على الحفظ الآلي بقصد النجاح فقط .	١٠	٪ ٥٢ر٦٣
٣	علم اللغة	١٧	٪ ٥٨ر٦٢	١ – عدم ادراكنا التام بين فروع علم اللغة .	١٢	٪ ٧٠ر٥٨
				٢ – كثرة المادة وصعوبة فهمها .	١٠	٪ ٥٨ر٨٢
				٣ – تداخل تدريس موضوعاتها مع مدرسي الأدب والقواعد	٨	٪ ٤٧ر٠٥

جدول رقم (٩) يوضح أصعب ثلاث مواد في الصف الأول مع أسباب الصعوبة بالتكرارات والنسب المئوية

جدول رقم (٩)

ت	الفقرة الصعبة	ك	٪	أسباب الصعوبة	ك	٪
١	الأدب الكردي	١٤	٦٠٫٨٦ ٪	١ – عدم وجود كتب مقررة .	١٣	٩٢٫٨٥ ٪
				٢ – كثرة الأشعار الكلاسيكية وصعوبة معانيها .	٩	٦٤٫٢٨ ٪
				٣ – صعوبة فهم المادة واعتمادنا على الحفظ الآلي .	٨	٥٧٫١٤ ٪
٢	البلاغة	١٢	٥٢٫١٧ ٪	١ – صعوبة المادة وعدم فهمها .	٩	٧٥ ٪
				٢ – تدرس سنة واحدة فقط .	٦	٥٠ ٪
				٣ – اعتمادنا على الحفظ الآلي .	٥	٤١٫٦٦ ٪
٣	دراسات لغوية	١٠	٤٣٫٤٧ ٪	١ – مادة معقدة ، وان دراستهاتحتاج إلى من يجيد اللغة إجادة تامة .	٧	٧٠ ٪
				٢ – عدم معرفتنا التامة الغاية من دراستها .	٦	٦٠ ٪
				٣ – مادة جافة ومملة وغير مشجعة دراستها .	٤	٤٠ ٪

الهدف الثاني :

الحلـول والمقترحـات

بعد ان ظهرت للباحث نتائج البحث وحدة المشكلات فانه يـدرج في ادناه مقترحات لحلول المشكلات وتجاوزها بغيـة تحسين الوضع النفسي والتعليمي في هذا القسم • وسوف تقتصر المقترحات على المشكلات العشر الاكثر حدة تبعا لكل من عينتي الذكور والاناث وعينتي الناطقين وغير الناطقين•

اولا :

اعادة النظر بطبيعته التركيبية الحالية لطلبة القسم والتي تضم مجموعتين غير متكافئتين في اللغة الكردية ، وهذا يتطلب البحث في الغاية من قبـول طلبة عرب لايجيدون اللغة الكردية في قسم اللغة الكردية وبنسبة عالية حيث (٧٣٪) ، من الطلبة المقبولين في هذا القسم هم من غير الناطقين باللغة الكردية• فاذا كانت هناك اهداف معينة تستجوب قبول طلبة لايجيدون اللغة الكردية او غير ناطقين بها فنقترح عندئذ ان يفتح قسم خاص بهم لتعليمهم اللغة الكردية كلغة ثانية ووفق مناهج تدريسية وطرق خاصة ، كي يتاح المجال في ذات الوقت لان يقوم القسم الحالي باعبائه كقسم لغوي يقوم بتخريج الطلبة الاكراد ممن لغتهم الام هي اللغة الكردية كي يرقى بهم الى مستوى المطلوب ادبيا ولغويا ومهنيا شأنه في ذلك شأن قسم اللغة العربية في ذات الكلية •

ثانيا :

نقترح ان توءخذ مسألة الرغبة بنظر الاعتبار في القبول بهذا القسم • ورغم ادراك الباحث لطريقة القبول المركزية فانه يقترح ادخال المتغيرين الآتيين ضمن برمجة القبول وفي ضوء ما ظهر من نتائج هذا البحث :

أ ــ تفضيل الاناث على الذكور في القبول في هذا القسم • فقد ظهر ان الذكور اقل ميلا للدراسة في قسم اللغة الكردية ، ولعل طبيعـة المهنـة

التدريسية عامة واللغات خاصة هي المسوءولة عن هذا الفارق • ويتضح هذا من ارتفاع نسبة الاناث في قسمي اللغة العربية واللغة الانكليزية في كليـة التربية ولسنوات طويلة •

ب ــ عدم معاملة الناطقين بالكردية وغير الناطقين ذات التعامل في القبول في هذا القسم ونقصد الخيارات التي توضح امام الطالب المتقدم الى الجامعة بل تفضيل الطالب الناطق باللغة الكردية على غير الناطقين عند تكافوء فرص التنافس ، فالناطق راغب في لغته ودراستها اكثر من غير الناطق كما ظهر في البحث •

ثالثا :

يظهر من النتائج ان حالة من الشعور الواضح لدى الطلبة من ان قسم اللغة الكردية لايعامل كبقية الاقسام الاخرى من حيث الامكانات والتسهيلات التدريسية • لذا نقترح :

١ ــ تحديد قاعة مطالعة خاصة بطلبة هذا القسم اسوة بالاقسام الاخرى •
٢ ــ تأسيس مكتبة كردية متخصصة اسوة بالاقسام الاخرى •
٣ ــ تحديد القاعات الدراسية لهذا القسم اسوة بالاقسام الاخرى •
٤ ــ تجهيز القسم بمختبر صوت •

رابعا :

الاخذ بمقترحات الطلبة وتنفيذ مقترحات رئيس القسم • فقد جـرت اجتماعات كما يبدو لغرض تحسين وتطوير القسم ولعدة سنوات ولكنها لم تفضي الى نتيجة وما زال القسم يعاني من مشكلات عديدة كما يظهر •

خامسا :

تخصيص درجات دراسية علمية عليا في الموضوعات •
أ ــ تدريس اللغة الكردية كلغة ام •

ب ــ تدريس اللغة الكردية كلغة ثانية لغير الناطقين بها .
ج ــ في اللغة والادب الكرديتين تسد حاجة القسم في التخصصات الكفوءة .

سادسا :

اعداد منهج مدروس وتأليف الكتب المناسبة لكل مرحلة في ضوء المنهج واهدافه والاخذ بنظر الاعتبار مسألة تباين الطلبة في قدراتهم باللغة الكردية وبذلك يجب ان تكون الكتب التي ستعد لهم على نوعين :
أ ــ كتب ومقررات دراسية تخدم الناطقين باللغة الكردية مثلما هناك كتب ومصادر تصلح لطلبة اللغة العربية في قسم اللغة العربية في كلية التربية او الآداب .
ب ــ كتب ومقررات دراسية تخدم الطلبة غير الناطقين باللغة الكردية . مثلما هناك كتب ومقررات تصلح لطلبة معهد تدريس اللغة العربية لغير الناطقين بها في الجامعة المستنصرية مثلا .

سابعا :

اعادة النظر في لغة التدريس لبعض المواد حيث لايمكن تدريس مادة قواعد اللغة الكردية مثلا باللغة العربية مثلما لايمكن تدريس قواعد اللغة الانكليزية في قسم اللغة الانكليزية بالعربية وكذلك ضرورة تدريس مادة طرق تدريس اللغة الكردية باللغة الكردية مثلما لايجوز تدريس طرق تدريس اللغة الانكليزية في قسم اللغة الانكليزية الا بالانكليزية ، وتجري امتحاناتهم بذات اللغة .

ثامنا :

نقترح حذف بعض المواد التي لانجد حاجة لها :
أ ــ حذف مادة الأدب الشعبي ، اذ كماذكرنا لايمكن ان تدرس مادة

الأدب الشعبي في أي قسم شبيه بقسم اللغة الكردية معني بتدريس اللغة الفصحى وآدابها •

ب ــ توحيد المواد المتداخلة في مادة واحدة اذ لانجد فروقا في الاهداف والمحتوى لمادتي دراسات لغوية وعلم اللغة • ونعتقد ان بالامكان توحيد هاتين المادتين بمادة علم اللغة التطبيقي • Applied Linguistics

(يرجى الاطلاع على ملحق رقم «٤») •

تاسعا :

نقترح ان تكون دراسة الطلبة من غير الناطقين باللغة الكردية الذين قبلوا في هذا القسم بجامعة صلاح‌الدين بدلا من جامعة بغداد كي تتسنى لهم فرص الاختلاط بالمجتمع الكردي والاتصال المباشر بهذه اللغة واستخدامها عمليا خلال السنوات الاربع •

عاشرا :

اجراء اختبارات تحصيلية للطلبة خلال السنوات الاربعة للوقوف على مستوياتهم الحقيقية في اللغة ومعالجة وتعزيز نقاط الضعف التحصيلي لتفادي شعور الطالب بعدم إفادته وشعوره بعدم كفاءته للقيام باعماله كمدرس •

احد عشر :

ان يجري تنسيق بين كلية التربية والمديريات العامة للتربية في بغداد لضمان مدارس تجرى الدراسة الكردية فيها بشكل فعلي ولضمان حالة تطبيقية صحيحة وعدم اناطة مسؤولية البحث عن مدرسة لاجراء التطبيق فيها بالطالب نفسه او ان يجري التطبيق في مدارس منطقة الحكم الذاتي والمشمولة بالدراسة الكردية •

ملحق (١)

العبارات (المشكلات)	الاختيارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
١ ـ ان قبولي في القسم ليس على اساس رغبتي			
٢ ـ لم تكن لي رغبة في هذا القسم ولم ازل لا ارغب فيه			
٣ ـ لم تكن لي رغبة في هذا القسم والآن ارغب فيه			
٤ ـ اعاني من هذا القسم بسبب عدم المامي باللغة الكردية مسبقا (لغير الناطقين فقط)			
٥ ـ ان المنهج الحالي لا يصلح للطلبة غير الناطقين باللغة الكردية (لغير الناطقين فقط)			
٦ ـ ان المنهج الحالي لايصلح للطلبة الناطقين باللغة الكردية (للناطقين فقط)			
٧ ـ اعاني من دمج الناطقين باللغة الكردية وغير الناطقين معا خاصة في دروس الاختصاص			
٨ ـ كثرة المقررات الدراسية التي ليست لها علاقة بالاختصاص			
٩ ـ عدم وجود كتب مقررة في تخصصنا			
١٠ ـ تداخل وتشابه بعض المقررات الدراسية			
١١ ـ اشعر بضعف افادتي من بعض المقررات الدراسية ـ خاصة القواعد ـ والادب الكردي ـ بسبب وحدة الدراسة بين الناطقين وغير الناطقين			

العبارات (المشكلات)	الاختيارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
١٢ ـ يضايقني تدريس بعض المواد التخصصية البحت باللغة العربية			
١٣ ـ بعض المدرسين يخرجون عن صلب المحاضرة الى موضوعات خارجية			
١٤ ـ اشعر بتناقض بعض الاساتذة في اعطاء معاني بعض الكلمات			
١٥ ـ اشعر ان العلاقة بين الطلبة وبعض الاساتذة غير ايجابية			
١٦ ـ عدم مراعاة بعض الاساتذة لظروف الطلبة الخاصة			
١٧ ـ بعض الاساتذة يعلنون على الاخذ براى الطلبة ولكنهم يتمسكون بآرائهم من جهة اخرى			
١٨ ـ تتقرر نتيجة الطالب الفصلية بامتحان فقط دون الاهتمام بنشاطه الصفي			
١٩ ـ الاسئلة الامتحانية لاغلب الدروس تؤكد على الحفظ الالي			
٢٠ ـ عدم تناسب الاسئلة ـ احيانا ـ لبعض المواد مع الزمن المخصص للامتحان			
٢١ ـ عدم وجود مختبر صوت			
٢٢ ـ عدم وجود مكتبة متخصصة في القسم			
٢٣ ـ ندرة المصادر والمراجع المعنية بتخصصنا			
٢٤ ـ عدم وجود قاعة خاصة للرسم للمطالعة			

العبارات (المشكلات)	الاختيارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
٢٥ ـ القاعات الدراسية غير كافية وغير ثابتة			
٢٦ ـ ازدحام جدول الدروس اليومي			
٢٧ ـ ان عملية توزيع بعض الدروس في الجدول تثير الملل			
٢٨ ـ عدم وجود برنامج لقيام الطلبة سنويا بالسفر الى منطقة كردستان للحكم الذاتي لممارسة الاختلاط والتعامل المباشر مع الناس بغية تحسين اللغة (لغير الناطقين فقط)			
٢٩ ـ عدم استدعاء اساتذة وخبراء وادباء وشعراء معروفين بالقاء محاضرات على طلبة القسم ضمن اختصاصاتهم			
٣٠ ـ عدم وجود مخطط سنوي لنشاطات الطلبة (الترويحية والاجتماعية والتربوية)			
٣١ ـ لا اشعر ان القسم يعامل كبقية الاقسام من حيث الامكانيات والتسهيلات المتاحة اسوة ببقية الاقسام			
٣٢ ـ ان الاقتراحات لتحسين ظروف طلبة القسم لاتؤخذ بنظر الاعتبار فعلى الرغم من محاولات الطلبة وادارة القسم لم تحقق الوعود والعهود التي نحصل عليها حول تحسين دراستنا			
٣٣ ـ اعتقد انني عندما اتخرج في			

العبارات (المشكلات)	الاختيارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
القسم سوف لا اتحدث باللغة الكردية بشكل جيد (لغير الناطقين فقط)			
٣٤ ـ اعتقد انني عندما اتخرج من القسم سوف لاافهم ما اقرا باللغة الكردية بشكل جيد (لغير الناطقين فقط)			
٣٥ ـ اعتقد انني عندما اتخرج في القسم سوف لاافهم مااسمع باللغة الكردية بشكل جيد (لغير الناطقين فقط)			
٣٦ ـ اعتقد انني عندما اتخرج في القسم سوف لا اكتب باللغة الكردية بشكل جيد (لغير الناطقين فقط)			
٣٧ ـ اشعر انني لن اتعلم بالمستوى المطلوب باللغة الكردية طوال وجودى في القسم			
٣٨ ـ ضعف رغبتي في المطالعة الخارجية ذات العلاقة بالمقررات الدراسية			
٣٩ ـ اشعر بضعف ثقتي بنجاحي في مهنتي التدريسية مستقبلا بالشكل المطلوب			
٤٠ ـ اشعر بالحرج من التخرج ومواجهة طلابي في الثانوية وانا لا اجيد اللغة الكردية (لغير الناطقين فقط)			

العبارات (المشكلات)	الاختيارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
٤١ ـ اشعر بعدم اندفاعي نحو مهنة التدريس			
٤٢ ـ عدم تشجيع افراد اسرتي لي للقيام بمهنة التدريس مستقبلا			
اخجل من الحديث باللغة الكردية امام الطلبة الناطقين باللغة الكردية لانهم يجيدونها واخشى الخطأ امامهم (لغير الناطقين فقط)			
٤٤ ـ عدم توفر السكن الملائم			
٤٥ ـ اعاني من تاخري في الحصة الاولى في اغلب الاحيان بسبب صعوبة المواصلات			
٤٦ ـ اجد صعوبة في الاختلاط بالجنس الآخر			
٤٧ ـ يضايقني عدم تفهم الطلاب والطالبات لعلاقات الزمالة في الكلية			
٤٨ ـ اعاني من قلة السفرات الترفيهية			
٤٩ ـ الخدمات التي يقدمها نادي الكلية غير مرضية			
٥٠ ـ قصر مدة المشاهدة والتطبيق (للصف الرابع فقط)			
٥١ ـ صعوبة الحصول على مدرسة تدرس فيها مادة اللغة الكردية بغية التطبيق فيها (للصف الرابع فقط)			
٥٢ ـ عدم افادتي من فترة التطبيق			

العبـارات (المشكلات)	الاختيـــارات		
	مشكلة حادة	مشكلة اعتيادية	ليست بمشكلة
في المدارس غـــير المشمولـــة بالدراسة الكردية (للصف الرابع فقط)			
٥٣ ـ اعاني من النظرة المتدنية لبعض ادارات المـدارس للطالب المطبق (للصف الرابع فقط)			
٥٤ ـ ماهي اصعب ثلاث مواد تقع في دراســـتك ؟			

١ ـ
٢ ـ
٣ ـ

٥٥ ـ اكتب ثلاثة اسباب في تفسيرك لصعوبة كل مادة من المواد الثلاث التي تذكرها ؟

١ ـ
٢ ـ
٣ ـ

* * *

المصـــادر

1 — Charles A. Bucher, Guiding your child toward college 1967. U. S. A. p. 89.

2 — National Vocational Guidance Association, How to visit colleges, 1965. U. S. A. p. 113.

3 — Murphy, James : Evaluation Education, Science Research Association. No. 3 1964. p. 210.

٤ ـ مقترحات رئيس قسم اللغة الكردية حول تطـوير القسم المرفـوع الى عمادة كلية التربية بتاريخ ١٩٨٣/٩/٢١ وكذلك المقترحـات المرفوعـة بتاريخ ١٩٨٧/٢/١٨ توجد نسختان محفوظتان في قسم اللغة الكرديـة في كلية التربيـة .

٥ ـ لجنة دراسة شوءون التعليم / لجنة اعداد مناهج كلية التربية (رونيـو التاريخ لايوجد) محفوظ في اقسـام كلية التربية كافـة . والمقررات وضعت تنفيذا لكتاب السيد نائب رئيس مجلس قيادة الثورة / لجنـة دراسة شوءون التعليم المرقم ١٠٤٤/١٦ والموءرخ في ١٩٧٥/٦/٢٥ .

6 — Good, Carter. Dictionary of Education, McGraw-Hill Book Company, 1959.

٧ ـ صباح باقر : مشكلات الطلاب والطالبات في كليات جامعة بغداد وعلاقتها ببعض سمات شخصياتهم . ١٩٦٨/اطروحة .

٨ ـ صباح حنا هرمز : مشكلات الطلبة العرب الوافدين في جامعة بغداد ، ١٩٧٥/اطروحـة .

٩ ـ فخري الدباغ : مشكلات الطلبة العراقيين في انكلترا (١٩٦٢) مجلـة الاقلام الجزء الثاني بغداد ١٩٦٦/وجدها البـاحث ضمن الدراسـات السابقة لاطروحة السيد صباح حنا هرمز المذكورة اعـلاه .

10— Jean Wood. Problems of overseas students in University of Ohio, 1972 (sited in : Robert. M. Educational Research in Action, New York 1977. p. 40 — 42).

11— Fisher, Eugene, C. A National Survey Begining Teacher in Yauch, New York, Holt. 1956, p. 327.

12— Glass, Statistical Methods in Education and Psychelgy Engle-week Cliffs, - Hart 1970. pp. 114.

١٣ـ الاحصائية ماخوذة من السيد رئيس قسم اللغة الكردية في كلية التربية.

پێرست
بەشی کوردی

بابەت	لاپەڕە
١ ـ دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی **شێخ محەمەدی خاڵ**	٣
٢ ـ حافز لە شیعری کوردیدا **د. ئەمین علی موتابجی**	٥١
٣ ـ کێمیای عەترو گوڵاوو بۆنەخۆشەکان **د. ژەننوون محەمەد پیرئادی**	١٠٦
٤ ـ ڕاپەڕینی خێڵەکیی کورد لە سەدەی ١٦ هەمدا « بەشی سێیەم » نووسینی : **شەمسی محەمەد ئیسکەندەر** **شوکور مستەفا** لە ئازەربایجانیەوە کردوویە بە کوردی	١٤٤
٥ ـ « خۆ » لە تەرازووی زماندا **د. نەسرین فەخری**	٢٠٨
٦ ـ فۆنەتیکو فۆنۆلۆجی **د. وریا عومەر**	٢٣٨
٧ ـ بەیتی لاسو خەزال بۆ چاپ ئامادەکردنی **عبداللطیف عبدالمجید**	٢٦٠
٨ ـ خاڵبەندی لە نووسینا **ئیبراهیم ئەمین باڵدار**	٣٢٠

القسم العربي

١ ـ نصوص كردية تأليف : **روجيه ليسكو** ترجمة : **د. سعدي اسماعيل البرزنجي**	٣٦٧
٢ ـ المشكلات النفسية والتعليمية لطلبة القسم الكردي في كلية التربية بجامعة بغداد الدكتور : **بدرخان عبدالله السندي**	٣٨٤

لە کتێبخانەی نیشتمانیی بەغدادا
ژمارە ١١٨ی ساڵی ١٩٨٩ی دراوەتێ

مجلة المجمع العلمي العراقي

"الهيئة الكردية"

THE JORNAL OF THE IRAQI ACADEMY

((KURDISH CORPORATION))

المجلد العشرون

١٩٨٩

VOLUME 20

1989

ثمن النسخة ديناران ونصف

مطبعة المجمع العلمي العراقي

بغداد